

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Науковий журнал

Випуск 2(78)

У науковому журналі вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, здобувачів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

Відповідальний редактор	Оксана Ніка, д-р філол. наук, проф. (Україна)
Заступник відповідального редактора	Ірина Покровська, д-р філол. наук, проф. (Україна)
Відповідальний секретар	Михайло Сайко, д-р філософії (Україна)
Редакційна колегія	Рімантас Бальсис, д-р гуманіт. наук, проф. (Литва); Ірина Голубовська, д-р філол. наук, проф. (Україна); Марія Дружинець, д-р філол. наук, проф. (Україна); Марія Іваницька, д-р філол. наук, проф. (Україна); Світлана Кійко, д-р філол. наук, проф. (Україна); Ірина Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Польща); Олена Материнська, д-р філол. наук, проф. (Україна); Міхаель Мозер, д-р філол. наук, проф. (Австрія); Дайнора Поцюте, д-р гуманіт. наук, проф. (Литва); Ярослава Сазонова, д-р філол. наук, проф. (Україна); Сергій Скрильник, канд. філол. наук, доц. (Україна); Олена Снитко, д-р філол. наук, проф. (Україна); Сергеюс Темчинас, д-р гуманіт. наук, проф. (Литва); Шамма Шахадат, д-р гуманіт. наук, проф. (Німеччина)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут філології б-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна ☎ (38044) 239 33 02, 239 34 69 e-mail: philology@knu.ua , o.nika@knu.ua web: https://mova.knu.ua
Затверджено	вченою радою Навчально-наукового інституту філології 25.02.25 (протокол № 6)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 120 від 18.01.24, протокол № 2 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02555
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 157 від 09.02.21
Індексування	Crossref, DOAJ, Index Copernicus, ERIH PLUS, ResearchBib, UlrichsWEB
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" б-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

LINGUISTIC AND CONCEPTUAL WORLDVIEWS

Scientific journal

Issue 2(78)

This scientific journal contains scientific articles written by professors, lecturers, applicants. These articles concern analysis of worldview perspectives of current linguistics.

Editor-in-chief	Oksana Nika, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine)
Deputy Chief Editor	Iryna Pokrovska, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine)
Executive Secretary	Mykhailo Saiko, PhD (Ukraine)
Editorial Board	Rimantas Balsys, DSc (Philol.), Prof. (Lithuania); Iryna Holubovska, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Mariia Druzhynets, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Maria Ivanytska, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Svitlana Kiiko, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Iryna Kononenko, DSc (Philol.), Prof. (Poland); Olena Materynska, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Michael Moser, DSc (Philol.), Prof. (Austria); Dainora Pociute, DSc (Philol.), Prof. (Lithuania); Yaroslava Sazonova, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Serhii Skrylnyk, PhD., Assoc. Prof. (Ukraine); Olena Snytko, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Sergelius Temcinas, DSc (Philol.), Prof. (Lithuania); Schamma Schahadat, DSc (Philol.), Prof. (Germany)
Editorial board address	Educational and Scientific Institute of Philology 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 33 02, 239 34 69 e-mail: philology@knu.ua, o.nika@knu.ua web: https://mov.knu.ua
Approved by	the Academic Board of Educational and Scientific Institute of Philology 25.02.25 (protocol № 6)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 120 of 18.01.24 Identifier of printed media: R30-02555
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 157 dated 09.02.21
Indexing	Crossref, DOAJ, Index Copernicus, ERIH PLUS, ResearchBib, UlrichsWEB
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials.

З М І С Т

САЙКО Михайло, ДОРОФЕЄВА Маргарита

Процесоорієнтовані дослідження в методологічній системі координат емпіричного перекладознавства 9

МИХАЙЛЕНКО Олена

Науковий переклад як перспективна піддисципліна перекладознавства 33

НІКА Оксана, ГЕРАСИМЕНКО Наталія

Термінологічний словник з агрострахування: міждисциплінарні аспекти..... 57

САЙКО Катерина

Природність як критерій оцінювання якості галузевого перекладу 73

САВОСЬКО Катерина, РАДВАН Дана

Особливості перекладу новин шведськомовних медіа українською мовою 89

СМУЩИНСЬКА Ірина, ЦИРКУНОВА Ірина

Сучасний детективний роман: етапи становлення (на прикладі французької та іспанської літератури) 106

ЛАЛАЯН Наталія

Переклад роману Бернгарда Шлінка "Olga" українською мовою: хибні перекладацькі рішення 128

БІЛЮК Юлія

Мультисенсорні експозиції в сучасному музейному дискурсі (на прикладі виставок природознавчих музеїв Лондона, Оксфорда, Кембриджа) 146

РАХІМОВ Руслан

Дискурсивний аналіз українських передмов
кінця XVI–XVII ст. 164

ОЛЕШКО Юлія

Воєнний дискурс другої половини XVII ст.:
староукраїнська проповідь 179

СЕГІН Любомир

Історичні назви шляхів сполучення Харківщини..... 204

КУПЧИНСЬКА Зоряна

Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому
турецькому історичному джерелі. X. 223

БУЦЬ Дарина

Топоніміка тюркських народів: вплив вірувань,
кольорів та чисел на сучасні географічні назви
турецької мови 252

ТУРЕНКО Віталій

Концептуалізація ідеї ворожнечі у ранньогрецьких
плюралістів і софістів: від небесного до земного 266

ГАПЧЕНКО Олена

Фемінітиви в сучасній українській мові:
психолінгвістичний аспект 283

C O N T E N T

SAIKO Mykhailo, DOROFIEIEVA Marharyta

Process-Oriented Research in the Methodological
Coordinate System of Empirical Translation Studies..... 9

MYKHAILENKO Olena

Scientific Translation as an Evolving Sub-Discipline
of Translation Studies..... 33

NIKA Oksana, GERASYMENKO Nataliia

Agricultural Insurance Terminology Dictionary:
Interdisciplinary Aspects..... 57

SAIKO Kateryna

Naturalness as an Evaluation Criterion of Specialized
Translation Quality..... 73

SAVOSKO Kateryna, RADVAN Dana

Peculiarities of Translating News from
Swedish-Language Media into Ukrainian..... 89

SMUSHCHYNSKA Iryna, TSYRKUNOVA Iryna

Modern Detective Novel: Formation Stages
(Based on French and Spanish Literature) 106

LALAIAN Nataliia

Translation of the Novel "Olga" by Bernhard Schlink
into Ukrainian: Mistaken Translation Decisions 128

BILIUK Julia

Multisensory Exhibiting in Modern Museum Discourse
(Based on Natural History Museums' Exhibitions
in London, Oxford, Cambridge)..... 146

RAKHIMOV Ruslan

Discursive Analysis of Ukrainian Prefaces
of the Late 16th–17th Centuries 164

OLESHKO Yuliia

War Discourse of the Second Half of the 17th Century:
Old Ukrainian Sermon..... 179

SEHIN Liubomyr

Historical Names of Communication Routes
in Kharkiv Region 204

KUPCHYNSKA Zoriana

Ukrainian Anthroponyms of the 17th Century
in a Little-Known Turkish Historical Source. X. 223

BUTS Daryna

Toponymy of Turkish Peoples:
The Influence of Beliefs, Colors and Numbers
on Modern Geographical Names of the Turkish Language 252

TURENKO Vitalii

Conceptualization of the Idea of Enmity
in Early Greek Pluralists and Sophists:
From the Heavenly to the Earthly 266

GAPCHENKO Olena

Feminities in the Modern Ukrainian Language:
Psycholinguistic Aspect 283

Михайло САЙКО, д-р філософії

ORCID ID: 0000-0001-8098-0595

e-mail: mykhailo.saiko@knu.ua

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

Маргарита ДОРОФЕЄВА, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-2024-4806

e-mail: m.dorofeieva@knu.ua

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ПРОЦЕСООРІЄНТОВАНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В МЕТОДОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ КООРДИНАТ ЕМПІРИЧНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Вступ. *Актуальність пропонованої розвідки зумовлена розривом між кількісним збільшенням методологічних праць та їхньою якісною систематизацією, що створює перешкоди для формування цілісної методологічної парадигми. Мета дослідження полягає в спробі впорядкувати методологію процесоорієнтованих перекладознавчих досліджень.*

Методи. *У цій розвідці застосовано системну індуктивно-дедуктивну методу, а також методи-операції аналізу, синтезу й моделювання.*

Результати. *Глибине вивчення методологічних праць, присвячених процесоорієнтованим дослідженням, уможливило висновки про наявність лакун у систематизації наукових підходів до вивчення перекладацьких, перекладових і споріднених процесів. Потреба у впорядкуванні методології процесоорієнтованих перекладознавчих досліджень спонукали авторів змодельовати методологічну систему координат емпіричного перекладознавства. Модель методологічної системи створено за принципом ієрархії. Вона містить шість ключових характеристик: (1) орієнтація, (2) парадигма, (3) теорія, (4) дизайн, (5) методи та методики збору даних, (6) методи та методики розбору даних. Віддаючи перевагу конвергентному підходові замість принципу відштовхувального розрізнення, автори запропонували власну класифікацію найголовніших дизайнових параметрів перекладознавчих процесоорієнтованих досліджень: (1) гіпотеза, (2) умови, (3) середовище, (4) час, (5) підхід. Усім характеристикам та параметрам надано дефініції, а також*

окреслено їхню сутність. Окрім того, у статті подано покращену класифікацію метод і методик збору та розбору даних.

Висновки. Напрацьована модель є спробою, однак уможлиблює формування чіткої методологічної основи для емпіричних досліджень, розширює межі процесоорієнтованого перекладознавства, а також може правити за підложжся для дальшого розвитку методології перекладознавчих досліджень.

Ключові слова: методологія емпіричних перекладознавчих досліджень, процесоорієнтоване перекладознавство, орієнтація дослідження, перекладознавча парадигма, теорія, дизайн, методи, методики.

Вступ

Методологія перекладознавчих досліджень як вчення про засоби пізнання та організацію наукової діяльності в галузі перекладознавства є дороговказовою для всієї науки про переклад, оскільки саме методологічний інструментарій визначає якість та застосовність наукових результатів. Останнє десятиліття, безперечно, характеризується раніше небаченими темпами приросту інформації, посеред того і в науці. Так, кількість даних зростає і в перекладознавстві, не лише в емпіричному, а й також у теоретичному, що безумовно впливає на теоретико-методологічні основи будь-якого перекладознавчого дослідження. Неодмінно одначе треба констатувати брак уваги перекладознавців до (а) доцільності порушуваних дослідницьких питань, (б) достотности результатів попередніх досліджень, (в) редуційного узагальнення, (г) критичної систематизації. Якщо перші два пункти проблематичні для більшості гуманітарних наук, то останні мають особливу причетність до перекладознавства. Понад то, загальнометодологічною проблемою перекладознавчих досліджень вважаємо переважне застосування індуктивного підходу, що його пояснюємо нестачею наукової конвенційности. Хоча плюралізм підходів може бути корисним для розвитку науки, брак спільної методологічної платформи створює перешкоди для ефективної наукової комунікації, а тому й для цілісної перекладознавчої картини світу.

Знаково простежити, що кількість методологічних праць, а надто ж за кордоном, дедалі зростає, що однак не свідчить про належне впорядкування методології перекладознавчих

досліджень як системи реалізації наукового пошуку. Перша повноцінно системотвірна праця, на думку авторів, належить Дж. Вілліямс та Е. Честерману (Williams, & Chesterman, 2002). Однією з найцитованіших праць є, безперечно, *"Research Methodologies in Translation Studies"* Г. Салдани та Ш. О'Браєн (Saldanha, & O'Brien, 2013). Зауважмо, що в Україні маємо лише посібника М. Дорофєєвої (Дорофєєва, 2020). Одна з найновіших, не менш вагомих праць, належить Дж. М. Долмаї (Dolmaya, 2024). Цікаво спостерегти, що авторами найуваговартніших методологічних праць є перекладознавиці. Багатонадійними можуть видатися довідники видавництва *"Routledge"*, зокрема *"Researching Translation and Interpreting"* (Researching Translation..., 2016) та *"The Routledge Handbook of Translation and Methodology"* (The Routledge Handbook..., 2022). Однак багатоавторськість та брак концепційно-методологічного підходу видавця свідчить не на їхню користь, нехай навіть серед переліку авторів знаходимо імена знакових для перекладознавства постатей, як от Кристіане Норд, Ганна Риску, Мона Бейкер, Федерико Занеттин та інші.

Актуальність цієї розвідки зумовлена очевидним розривом між кількісним збільшенням методологічних праць та їхньою якісною систематизацією, що створює перешкоди для формування цілісної методологічної парадигми. Актуальність посилюється браком фундаментальних праць українських науковців, що створює певну методологічну прогалину та гальмує розвиток національної перекладознавчої школи в контексті світових тенденцій. Якщо останні праці авторів були присвячені експериментальним дослідженням у перекладознавстві (Сайко, & Сайко, 2024) та методологічним основам перекладового термінознавства (Сайко, & Дорофєєва, 2024), то **мета** пропонованої розвідки полягає в спробі впорядкувати методологію процесоорієнтованих перекладознавчих досліджень. За **об'єкт** теоретичної розвідки править сукупність загально- та конкретнонаукових (зокрема перекладознавчих) методологічних характеристик, а за **предмет** – їхні розрізняльні ознаки, системотвірні особливості та доцільність їхнього поєднання для оптимального провадження процесоорієнтованого дослідження.

Методи

Методологічну основу розвідки становлять система метод-операцій: (а) *аналіза й синтеза* (для виявлення та консолідації методологічних характеристик перекладознавчих досліджень), (б) *моделювання* (для створення методологічної системи координат емпіричного перекладознавства), а також *індуктивно-дедуктивна метода* (для теоретичних узагальнень і формування висновків).

Огляд релевантної літератури

Передусім зауважмо, що стаття (або ж розділ, як стверджує видавець) під назвою "*Translation process research*" (López, & Martín, 2022) у згаданій праці з методології перекладознавчих досліджень "*The Routledge Handbook of Translation and Methodology*" не надає жодної інформації щодо джерел емпіричних досліджень, присвячених перекладовим процесам. Загалом може скластися враження, що подібні розсліди розпочалися лише в ХХІ ст. Насправді ж поштовхом до перших процесоорієнтованих досліджень була праця Карла Ерикссона та Герберта Симона "*Protocol Analysis: Verbal Report as Data*" (Ericsson, & Simon 1984), що стала теоретико-методологічною основою для інтерпретації вербальних даних. А першою власне перекладознавчою працею вважаємо дослідження Ганса Петера Крингса "*Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*" (Krings, 1986). Дальші хронологічно близькі праці належать П. Герлофф (Gerloff, 1988) та В. Лершерові (Lörscher, 1991). Рокам на зламі століть притаманний бурхливий розвиток емпіричного перекладознавства.

Знаковою в контексті методології процесоорієнтованих досліджень вважаємо статтю згаданого вище Г. Крингса "*Wege ins Labyrinth – Fragestellungen und Methoden der Übersetzungsprozessforschung im Überblick*", в якій автор докладно розписує підходи до вивчення психолінгвістичних процесів перекладачів у дії. Позитивним є цілком логічне розрізнення між методами збору та методами розбору даних (в автора – *Datenerhebungsverfahren* та *Methoden der Datenanalyse*). Методи збору даних можуть бути *офлайнними* (постакціональними) та *онлайнними* (периакціональними). До перших належать *розбір*

продукту (напр., розбір перекладу, нотатки перекладача, переклади інших виконавців) та *вербальні дані* (напр., ретроспективне коментування, анкети), а до других – *спостереження за поведінкою* (напр., протокол спостереження, окулометрія, відеофіксація) та знову *вербальні дані* (напр., міркування вголос, діалогові протоколи) (Krings, 2005, pp. 347–352). На наше переконання, пропонована типологія містить кілька об'єктивних вад. По-перше, автор не згадує про потенційне залучення преакціонального підходу, тобто оминає перспекцію як потенційну методу збору даних (поряд з інтроспекцією та ретроспекцією). По-друге, вербальні дані самі собою не можуть бути методою збору, однак лише його вислідом, а тому їхнє протиставлення розбору продукту та спостереженню за поведінкою є сумнівним. По-третє, пропонованим методам збору бракує номінативної послідовності, йдеться зокрема про подання поряд із процесовими іменниками предметових (приміром, *розбір, коментування, окулометрія* та водночас *переклади інших виконавців, анкети, протоколи*). Окремо згадаємо про підхід Г. Крингса до розбору даних. Його методика, орієнтована на закладання теорії, передбачає п'ять рівнів розбору: феноменологія, класифікація, квантифікація, кореляція, кавзальність (Krings, 2005, pp. 353–356). Як бачимо, поряд із кількісними підрахунками бракує якісного оцінювання. Понад то, останній рівень розбору даних передбачає встановлення причиново-наслідкових зв'язків, що, на нашу думку, є лише одним із факультативних, водночас багатонадійних, предметів процесоорієнтованого дослідження.

На методологію процесоорієнтованих досліджень звернув увагу також і згаданий вище В. Лершер, що закладав їхні основи. У своїй розвідці автор пропонує модель розбору перекладових процесів у межах системної лінгвістики. Його дослідження охоплює збір, розбір (передусім виконавсько-стратегічний) та оцінювання даних (Lörscher, 2008).

Однак найповнішою працею, що присвячена перекладовим процесам, вважаємо монографію Зузанни Гепферіх "*Translationsprozessforschung. Stand – Methoden – Perspektiven*". Третій розділ праці (*Methoden der Translationsprozessforschung*)

(Görferich, 2008, pp. 9–68) є спробою описати множинні підходи до класифікації метод процесоорієнтованих досліджень. Цікаво простежити, що розділ починається з некритичного опису згаданої класифікації Г. Кринґса. Останнє питання розділу присвячене плануванню процесоорієнтованих досліджень. Авторка пропонує три фази емпіричних розвідок: *концепційна фаза*, *методологічна/ методична фаза* та *аналітична фаза*. Перша фаза неодмінно передбачає формування апріорних гіпотез на основі теорії та моделей, із чим ми не погоджуємося, оскільки дослідження може бути не лише перевіряльним, а й розвідувальним. Вадою такого умовного трифазового поділу є серед іншого фактичне зведення другої фази до систематичного збору даних та їхньої документації, а будь-яка аналітика перебуває поза методологією. Попри деякі методологічні вади праця варта уваги, а надто ж коли йдеться про системність, навіть коли порівняти її з пізніше видаваними колективними монографіями за редакцією З. Гепферіх (Methodology, technology and innovation..., 2009; New Approaches..., 2010).

Результати

Подані вище аналітичні розмисли дають підстави констатувати брак методологічної впорядкованості. Саме тому вважаємо за потрібне не лише змодельовати *методологічну систему координат емпіричного перекладознавства*, однак і розширити межі процесоорієнтованих перекладознавчих досліджень. Ми усвідомлюємо, що пропонована методологічна модель є спробою, а тому може потребувати корегування чи уточнення. Утім, з огляду на результати вивчення новітніх науково-критичних праць з методології перекладознавчих досліджень, її можна вважати найповнішою для емпіричного перекладознавства. Отже, покроково розгляньмо системотвірні характеристики модельованої системи координат.

Характеристика 1 – Орієнтація. Відштовховою силою будь-якого перекладознавчого дослідження пропонуємо вважати його орієнтацію, оскільки такий підхід є раціональний у контексті дальшого впорядкування результатів усіх емпіричних досліджень. Річ певна, є низка пропозицій класифікувати орієнтації

досліджень. Наведемо лише кілька посвідчувальних прикладів: продукт, процес, учасник та контекст (Saldanha, & O'Brien, 2013), продукт, процес та функція (Toury, 1995, p. 14), мовні елементи вихідного тексту та/або цільовий текст, увесь вихідний текст, смислові елементи вихідного тексту (квант смислу або концепт), процес перекладу (Карабан, Верба, & Карабан, 2021, с. 81). Як бачимо, спільною орієнтацією в згаданих класифікаціях є процес. Характерним досліджуваным типом процесу в цитованих вище й новіших працях (наприклад, у *Methods and Strategies...*, 2011; *New Directions...*, 2016; *Explorations in ... Research*, 2021) є усний та письмовий переклад. Ми ж своєю чергою, маючи передусім науковий інтерес до процесу письмового перекладу, пропонуємо розширити перелік підтипів причетних до нього процесів: передредагування, переклад (перекладання), посеред того й саморедагування, післяредагування, звірення (англ. *revision*), вивіряння (англ. *review*), вчитування (англ. *proofreading*), технологічний процес перекладу (англ. *translation workflow*), управління термінологією, викладання, оцінювання якості перекладу, науково-дослідний процес. Так, деякі з перелічених процесів перейнято із чинних наразі перекладових стандартів (ISO 17100, 2015; ISO 18587, 2017). Особливо перспективним підтипом процесу вважаємо останній. Безперечно, вивчення перекладознавцем когнітивних процесів дослідника перекладу під час провадження перекладознавчого дослідження, видається нам перспективним і водночас надійнішим від звуженого дослідження когнітивних процесів дослідника перекладу, що його провадив би когнітивний лінгвіст.

Характеристика 2 – Парадигма. Якщо в загальнонауковій методології під поняттям парадигма розуміємо форму організації наукового знання як результат розвитку науки, то в конкретнонауковій методології парадигма становить систему поглядів на об'єкт, обрану для організації дослідження, інтерпретації та опису об'єкта й дальшого виконання дослідницьких завдань. В умовах множинності підходів, поглядів та безперервно змінних ідей ми не покладаємо на себе місії запропонувати в цій розвідці остаточну класифікацію парадигм.

До перекладознавчих парадигм (водночас транспарадигм) можна зараховувати такі: *лінгвістична, текстоцентрична, функціоналістська, когнітивно-дискурсивна, синергетична (універсально-системологічна), маніпуляційна, герменевтична, соціокультурна, ідеологічна, постколоніальна* тощо (Сайко, & Дорофєєва, 2024, с. 225). Звісно, навіть не надто критичний погляд на перелік може спричинитися до віднайдення певних вад: по-перше, окремі парадигми різняться за масштабом охоплення явищ перекладу, по-друге, деякі з них частково перетинаються або їх можна розглядати як підпарадигми інших (приміром, текстоцентрична парадигма як підпарадигма лінгвістичної), по-третє, деякі можна об'єднати (якщо, напр., ідеологічну та постколоніальну вважати підпарадигмами владної парадигми).

Одна з останніх системотвірних класифікацій парадигм належить німецькому перекладознавцеві Гольгерові Зиверу. Окрім згаданої *лінгвістичної* науковець пропонує вирізнити ще й такі: *діяльнісна* (нім. *handlungstheoretisch*), *семіотично-інтерпретаційна* (нім. *semiotisch-interpretationstheoretisch*), *розуміння* (нім. *verstehenstheoretisch*), *системно-культурносеміотична* (нім. *systemisch-kultursemiotisch*), *владна* (нім. *machtstheoretisch*), *системна* (нім. *systemstheoretisch*) (Siever, 2015). Одразу висловимо кілька зауваг. По-перше, більшість номінацій (окрім лінгвістичної та системно-культурносеміотичної парадигми) містять складника *theoretisch*. Попри те, що теорія може переростати в парадигму, останню все ж визначаємо радше як дисциплінарну матрицю (а не як теорію), що притягує і поглинає концепції, моделі, підходи та теорії. По-друге, семіотично-інтерпретаційна (в якій, до речі, працює Г. Зивер) та розуміння парадигми частково перетинаються, оскільки обидві пов'язані з процесами інтерпретації та розуміння тексту. Окрім того, пропонується семіотично-інтерпретаційна парадигма не може покрити всього спектру когнітивної, якої немає в переліку. Остання ж, особливо релевантна в контексті процесорієнтованих досліджень, своєю чергою може, на думку авторів, перерости в креативну парадигму (рух від когніції до креації).

А по-третє, серед семи парадигм немає *антропоцентрично-технологічної*, хоч, звісно ж, означити її можна по-іншому.

Висловлені розмисли спонукають до potwierдження того, що будь-які класифікації парадигм є умовними та відносними, вони відображають певний етап розвитку перекладознавства й можуть змінюватися відповідно до нових викликів та потреб науки. Та попри проблематичність їхньої систематизації вони все ж становлять методологічне підложжя для будь-якого емпіричного дослідження, посеред інших і процесоорієнтованого. Наразі основою будь-якого процесоорієнтованого дослідження вважаємо когнітивну парадигму, хоч і не виключаємо можливості її дальшого переростання.

Характеристика 3 – Теорія. Під теорією або ж теоретичною основою розуміємо "*комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на пояснення явищ, процесів і зв'язків між ними*" (Дорофєєва, 2020, с. 16). Кожна теорія, маючи свого автора чи групу авторів, є невід'ятною частиною відповідної парадигми. До лінгвістичної парадигми належать, наприклад, усі наявні теорії еквівалентності. Окрім того, за теоретичну основу дослідження лінгвістичної парадигми можуть правити стилістичні, системно-лінгвістичні, текстоволінгвістичні та інші підходи. До теорій діяльнісної парадигми можна зарахувати скопостеорію, теорію перекладацької діяльності, функціоналізм тощо (Siever, 2015, pp. 43–104).

З епістемологічного погляду теорія не може перебувати поза парадигмою, оскільки остання становить первинне підґрунтя для осмислення будь-яких явищ, посеред інших і перекладових. Якщо, наприклад, владна парадигма лежить в основі симуляційних теорій перекладу Л. Венуті (Venuti, 2013, pp. 141–157) та М. Сайка (Сайко, 2019; Сайко, 2023), то когнітивна парадигма кардинально змінює розуміння симуляції. Окремішніми перспективними та водночас притягальними теоріями когнітивної парадигми, окрім *симуляційної*, вважаємо *теорію теорії* (англ. *theory theory*) та *теорію свідомості* (англ. *theory of mind*). Заувагу щодо окремішності теорій робимо не випадково: в енциклопедичному виданні з невронауки Л. Реска-Гарді подає *theory theory* як синонім до *theory of mind* (Röska-Hardy, 2009, с. 4064). Щодо

терміносполуки *теорія свідомости*: вважаємо такий варіант найприйнятнішим відповідником до *theory of mind* (однак у жодному разі не *теорія розуму*). Беззаперечну цінність у контексті розвитку теорії свідомости в перекладознавстві становить праця А. Штурм "*Theory of Mind in Translation*" (Sturm, 2020). Уваговартною вона є також у контексті методології загалом та процесоорієнтованих досліджень зокрема.

Звісно, окрім трьох згаданих когнітивних теорій, процесоорієнтовані дослідження можуть ґрунтуватися і на інших теоріях вужчого обширі (як, напр., *теорія когнітивного дисонансу*, *когнітивно-посередницька теорія*, *теорія ментальних процесів*, *теорія когнітивного навантаження*, *теорія подвійного кодування*, *теорія перекладацької творчости*, *теорія вторинности перекладу*, *теорія синергії смислів* щодо).

Характеристика 4 – Дизайн. Найнесистематизованішою характеристикою вважаємо дизайн дослідження, що його визначаємо як *комплексний стратегічний план науково-дослідного процесу, що впливає на методи збору та розбору даних*. Несистематизованість цієї характеристики посвідчуємо кількома прикладами. У праці "*Research Methodologies in Translation Studies*" замість *дизайну* вживають лексему *тип*, однак пропоновані типи не утворюють епістемологічної рамки, про яку заявляють автори. Залежно від позиції дослідження бувають *індуктивні*, *дедуктивні* та *абдуктивні*. За природою вони бувають *емпіричні* та *концепційні*. Емпіричні можуть бути *базові (фундаментальні)* та *застосовні*, які своєю чергою можуть бути *експериментальні* або *розвідувальні*. Окремо вирізнено *оцінювальні* та *етнографічні* дослідження (Saldanha, & O'Brien, 2013, pp. 14–16). У З. Гепферіх, наприклад, дизайн можуть формувати а) онлайнові та офлайн методи (перейнято у Г. Кринґса), б) психолінгвістичні та невронаукові методи, в) якісні та кількісні методи, г) поперечні та поздовжні дослідження, ґ) лабораторні та польові дослідження (Göpferich, 2008, pp. 9–16). В останніх виданнях, присвячених питанням загальнонаукової методології, також знаходимо різні підходи до дизайнування досліджень, приміром: *deskриптивні* (напр., спостережні, кореляційні, розв'язкові), *експериментальні* (посеред того й квазіекспери-

ментальні та дизайни типу *ex-post-facto*), *квалітативні* (ситуаційні, етнографічні, феноменологічні, обґрунтована теорія тощо), *змішані та діяльнісні* (Leedy, & Ormrod, 2019, pp. 174–336). Окрім того, є пропозиція класифікувати дослідження відповідно до їхньої функції (*розвідування та тестування гіпотези*), валідності (*зовнішня та внутрішня*) і середовища (*лабораторні та польові*). Водночас є *кавзальні, кореляційні, експериментальні та демонстративні* дизайни (Bordens, & Abbott, 2022, pp. 145–170).

Чотири описані підходи до дизайнування досліджень мають щонайменше одну спільну рису – принцип відштовхувального розрізнення. Ми ж своєю чергою віддали б перевагу конвергуванню параметрів. Окрім того констатуємо, що жодному емпіричному дослідженню не може бути притаманний чистий дизайн (напр., лише *дескриптивний* або *експериментальний*) – винятково змішаний. Зосередимо увагу на авторській класифікації найголовніших параметрів (П) перекладознавчих процесорієнтованих досліджень: *П1 – Гіпотеза, П2 – Умови, П3 – Середовище, П4 – Час, П5 – Підхід, П6 – Інше*.

П1 – Гіпотеза. Залежно від того, чи має шукач чітко сформовані гіпотези, дослідження бувають *перевіряльні* (або ж, як їх часом хибно називають, *підтверджувальні*) та/або *розвідувальні*. *Перевіряльний дизайн* дослідження передбачає тестування власних апіорних гіпотез або ж чужих апіорних та/або апостеріорних гіпотез. Такий дизайн орієнтований на оцінення відповідності емпіричних даних теоретичним очікуванням. *Розвідувальний дизайн* своєю чергою є гнучкішим, адже гіпотези починають формуватися під час розбору даних. Основна мета такого дизайну полягає у віднайденні нових закономірностей, побудові моделей та теорій або ж навіть у формуванні нових апостеріорних гіпотез, що можуть, у разі своєї уваговартності, правити за підложжя для дальших перевіряльних досліджень. Безперечно, що перші процесорієнтовані дослідження мали головню розвідувальний дизайн. У жодному разі не можна стверджувати, що той чи той дизайн релевантніший для науки. Зауважмо однак, що гонитва перекладознавців за новими емпіричними даними спричинилася до накопичення великої кількості гіпотез, опріче того й теорій, моделей, теорем тощо,

які й досі лишаються неверифікованими. Особливо гостро ця проблема постає в контексті сучасних процесорієнтованих досліджень, де складність виучуваних явищ та багатовимірність даних часто спонукають дослідників до формування численних гіпотез без обґрунтування їхньої теоретичної значущості та належної верифікації.

П2 – Умови. Відповідно до умов реалізації дослідного процесу розрізняємо *ситуаційні* та *експериментальні* дослідження.

Ситуаційні дослідження (англ. *case studies*) особливо значущі в контексті маловивчених або унікальних явищ, а тому в їхній основі лежать окремі аспекти перекладацької діяльності, окремі виконавці, специфічні випадки, мовні пари, напрямки перекладу тощо. Початково більшість перекладознавчих процесорієнтованих досліджень були ситуаційними. Інколи українські перекладознавці, учасниками досліджень яких стають студенти, хибно означають свою дослідну діяльність експериментальною (замість ситуаційної).

Експериментальні дослідження, що своєю чергою ґрунтуються на вивченні причиново-наслідкових зв'язків, передбачають створення контрольованих умов, де дослідник може маніпулювати змінними та мінімізувати вплив сторонніх чинників. Особливо важко контролювати в експериментальних дослідженнях вплив внутрішніх чинників. От як, скажімо, можна стверджувати, що перекладач, приміром, ухвалив відповідне рішення винятково завдяки оприявленому й зафіксованому алгоритмові, коли ми не контролюємо його досвіду, фонових знань, пам'яті, інтуїції, асоціацій тощо? Ба більше: як можна робити висновки щодо перекладацьких рішень, коли ми знаємо, що від моменту їхнього ухвалення до моменту усвідомлення перекладачем факту їхнього ухвалення минає приблизно тридцять секунд?

Якщо ситуаційним дослідженням притаманна внутрішня валідність та обмежена перевірність, то експериментальним – причиново-наслідкова достотність та зовнішня верифікація. З іншого ж боку, глибоке розуміння унікального явища чи випадку може забезпечити головню ситуаційне дослідження.

П3 – Середовище. Відповідно до середовища реалізації дослідного процесу розрізняємо *польові* та *лабораторні* дослідження.

Польові дослідження проводять у природних умовах роботи виконавця. Дослідження відбувається, наприклад, на звичному робочому місці перекладача (принагідно нагадуємо, що виконавцем може бути не лише перекладач, див. *Характеристика 1 – Орієнтація*), де він має доступ до всіх своїх звичних допоміжних засобів та програм, може взаємодіяти з колегами й іншими фахівцями, кавовою машиною та, приміром, котом (якщо йдеться, скажімо, про вільнонайманих перекладачів або ж перекладознавців, що працюють з дому). Такі умови забезпечують екологічну валідність результатів дослідження. Кавову машину, а надто ж кота, згадуємо в жодному разі не для розваги: відповідно до теорії ситуаційного пізнання, наші когнітивні процеси – додамо ще й креативні – визначають не лише внутрішні чинники, але й умови праці та робоче середовище. Згідно із цією теорією, хоч німецькі дослідники можуть називати її парадигмою (нім. *Paradigma der Situativen Kognition*), пізнання та середовище становлять єдину систему (Göpferich, 2008, р. 14). З іншого ж боку, так звана екологічна валідність одразу ж рушиться, коли згадати, що спостережуваний об'єкт неодмінно змінює свою поведінку, щойно усвідомлює, що за ним спостерігають.

Лабораторні дослідження проводять у спеціально створених та контрольованих умовах, що уможлиблює ізоляцію та вивчення окремих змінних чи чинників впливу. Найчастіше учасниками лабораторних досліджень є здобувачі вищої освіти, значно рідше – досвідчені перекладачі. Результати таких досліджень можуть набувати неабиякої значущости в контексті методики викладання перекладу.

П4 – Час. Залежно від часу збору даних розрізняємо *поперечні* (або *перехресні*, *точкові* або ж навіть *разові*) та *поздовжні* (або *лонгітудні*) дослідження. Більшість наявних процесорієнтованих досліджень є *поперечними* (водночас із синхронним підходом), тобто такими, що інформують про разову поведінку об'єкта чи групи об'єктів та характеристики досліджуваного процесу. *Поздовжні дослідження*, які вивчають, приміром, розвиток перекладацької компетентности або підхід до певного явища в окремого учасника чи групи учасників

протягом тривалого часу, трапляються рідко. Перші кроки в цьому напрямку зробила група *PACTE*. У межах дослідницького проєкту *TransComp* у Грацькому університеті аналізували, наприклад, розвиток перекладацької компетентності студентів-перекладачів з інтервалами в один семестр від початку навчання до кінця шостого семестру. Результати порівнювали з компетентністю професійних перекладачів зі щонайменше 10-річним досвідом роботи (Göpferich, 2008, p. 12).

П5 – Підхід. Основними методологічними умовно опозиційними підходами до досліджень вважаємо такі: *описовий* (або *deskриптивний*) та *приписовий* (чи *прескриптивний*), *кількісний* та *якісний*, *синхронний* та *діяхронний*, *семасіологічний* та *ономасіологічний*. Хоч цю класифікацію ми пропонуємо у спільній статті "*Методологічні основи термінознавчих досліджень*" (Сайко, & Дорофеєва, 2024, с. 226–227), констатуємо її екстрапольовність на загальний дизайн перекладознавчих процесоорієнтованих досліджень. Здебільшого наявним дослідженням притаманний описовий, кількісний, синхронний та семасіологічний підходи. Особливо перспективними вважаємо якісно-приписовий підхід за участі досвідчених перекладачів та ономасіологічний або ж Адамів підхід ("*І назвав Адам імена всіх...*" (Книга Буття 2:20)) для вивчення номінативної функції перекладача, а надто ж у контексті перекладових технологій, посеред того й виводу малого штучного інтелекту, що своєю чергою вже зазіхає на креаційні простори біологічних перекладачів. Окрім того, цікавими у контексті розвою перекладацького й машинного мислення та перекладового технологічного процесу (англ. *translation workflow*) видається також діяхронний підхід, що уможливорює спостереження за еволюцією перекладацьких стратегій і тактик у часовій перспективі (за умови, приміром, виконання одного перекладового замовлення).

П6 – Інше. Систему параметрів дизайну вважаємо відкритою для забезпечення її гнучкості та уникнення штучного втиснення нових параметрів до усталених рамок поточної класифікації.

Отже, дизайнові як характеристиці емпіричних перекладознавчих досліджень характерна значна несистематизованість, що її підтверджує різноманітність підходів до його класифікації

у фаховій літературі. Запропонована авторська система параметрів постулює винятково змішаний дизайн дослідження, що ґрунтується на конвергентному підході замість принципу відштовхувального розрізнення. Окреслення п'яти основних параметрів дає змогу структурувати інструментарій дослідника.

Характеристика 5 – Методи та методики збору даних.

Комплексну методику процесоорієнтованого перекладознавчого дослідження формує виважена сукупність окремих метод, організованих відповідно до мети та завдань дослідження.

До метод збору ***невербальних даних*** належать:

- *Спостереження*: протоколювання, відео- та аудіофіксація.
- *Вимірювання*: реєстрація натискань клавіш, окулометрія, вимірювання функцій мозку (напр., ЕЕГ, фМРТ), вимірювання життєвих показів.

Збір ***вербальних даних*** можна виконувати за допомогою таких метод:

- *Спостереження*: протоколювання, відео- та аудіофіксація.
- *Перспекція*: доперекладовий розбір, коментування, бесіда/інтерв'ю, анкетування, тестування.
- *Інтроспекція*: міркування вголос, говоріння вголос, діалогове протоколювання.
- *Ретроспекція*: післяперекладовий розбір, коментування, бесіда/інтерв'ю, анкетування, тестування.
- *Залучення продукту* (напр., перекладу виконавця).

Окремо зауважмо, що під поняттям *методика* також можна розуміти покрокову інструкцію реалізації окремої методи (напр., методика тестування, методика доперекладового розбору тощо).

Характеристика 6 – Методи та методики розбору даних.

Розбір даних є завершальним етапом фактичного дослідження, що передбачає перетворення сирих даних на осмислені результати та висновки. Нижче подаємо пропонувану класифікацію метод та методик розбору даних:

- *Систематика*: виявлення значущих явищ, упорядкування даних у логічну цілісність, систематична метода кодування даних за категоріями та виявлення взаємозв'язків.
- *Аналітика*: спіраль розбору даних Дж. Кресвелла (англ. *Creswell data analysis spiral*), виконавський розбір (англ. *performance*

analysis), стратегічний розбір, поведінковий розбір, рішеннєвий розбір, ситуаційний розбір (англ. *case analysis*), тематичний розбір, рамковий розбір, інтегративний розбір, порівняльний розбір (первотвір vs переклад), порівняльно-зіставний розбір (первотвір vs множинні переклади), розбір перекладацьких приміток, розбір інших продуктів суб'єкта.

- *Статистика*: розвідувальний розбір даних (англ. *exploratory data analysis*), описовий статистичний розбір (англ. *descriptive statistics analysis*, напр., одновимірний/двовимірний розбір, кореляційний розбір тощо), індуктивний статистичний розбір (англ. *inferential statistics analysis*, напр., факторний розбір, дисперсійний розбір, коваріаційний розбір, метарозбір тощо).

- *Рефлексія результатів*.

Представлені класифікації метод та методик збору й розбору даних не лише впорядковують наявні підходи, але і створюють підґрунтя для дальшого розвитку методології перекладознавчих досліджень. Водночас вони лишаються відкритими для доповнення новими методами та методиками, що можуть виникати з розвитком технологій та міждисциплінарних підходів.

Дискусія і висновки

Критичний розгляд наявних методологічних праць, присвячених процесоорієнтованим дослідженням, уможливив висновки про брак методологічної впорядкованості, наявність лакун у систематизації наукових підходів до вивчення перекладацьких і перекладових процесів. Так, у проаналізованих працях можна констатувати низку об'єктивних вад, серед яких, приміром, нехтування перспекцією як потенційною метою збору даних, помилкове сприйняття методу збору вербальних даних за методи їхнього розбору, номінативна непослідовність, неврахування факту, що процесоорієнтованим дослідженням притаманний винятково змішаний дизайн тощо. Згадані зауваги вказують на необхідність впорядкувати методологію перекладознавчих досліджень, що і спонукало авторів змодельовати методологічну систему координат емпіричного перекладознавства відповідно до характеристик дослідження (див. *таблицю*):

**Процесоорієнтовані дослідження
в методологічній системі координат емпіричного перекладознавства**

МЕТОДОЛОГІЧНА СИСТЕМА КООРДИНАТ	
1. Орієнтація дослідження	<i>ПРОЦЕС</i>
	<i>Тип (підтип) процесу</i>
2. Парадигма	
3. Теорія	
4. Дизайн	Гіпотеза
	Умови
	Середовище
	Час
	Підхід
	Інше
5. Методи та методики збору даних	
6. Методи та методики розбору даних	

Докладно описаний підхід не лише уможливило формування чіткої методологічної основи для емпіричних досліджень, але й розширює межі процесоорієнтованого перекладознавства.

Розроблена авторська модель методологічної системи координат емпіричного перекладознавства містить шість ключових характеристик: (1) орієнтація, (2) парадигма, (3) теорія, (4) дизайн, (5) методи та методики збору даних, (6) методи та методики розбору даних.

Орієнтація є відштовховою силою для будь-якого перекладознавчого дослідження. Релевантними в контексті письмового перекладу можуть бути, окрім власне перекладання, приміром, передредагування, післяредагування, звіряння, вивіряння, вичитування, технологічний процес перекладу, управління термінологією, викладання, оцінювання якості перекладу, науководослідний процес. *Парадигми*, попри складність систематизації, правлять за методологічну опору для емпіричних досліджень. На теперішньому етапі розвою науки когнітивна парадигма є

основою для будь-якого процесоорієнтованого дослідження. *Теорія* є невіднятною частиною відповідної парадигми.

Дизайн – це комплексний стратегічний план науково-дослідного процесу, що впливає на методи збору та розбору даних. Віддаючи перевагу конвергентному підходові замість принципу відштовхувального розрізнення, автори запропонували власну класифікацію найголовніших параметрів перекладознавчих процесоорієнтованих досліджень: (1) гіпотеза (перевіряльні та розвідувальні дослідження), (2) умови (ситуаційні та експериментальні дослідження), (3) середовище (польові та лабораторні дослідження), (4) час (поперечні та поздовжні дослідження), (5) підхід (описовий та приписовий, кількісний та якісний, синхронний та діяхронний, семасіологічний та ономасіологічний). Система параметрів дизайну є відкритою для забезпечення її гнучкості.

До *метод збору невербальних даних* належать спостереження та вимірювання, а до *метод збору вербальних даних* – спостереження, перспекція, інтроспекція, ретроспекція та залучення продукту. Авторська класифікація методів розбору даних охоплює систематику, аналітику, статистику та рефлексію результатів.

Насамкінець зауважмо, що запропонована методологічна модель є спробою, однак, з нашого погляду, найповнішою на сучасному етапі розвитку методології перекладознавчих досліджень. Згадані характеристики узагальнено за ієрархією задля унаочнення місця процесоорієнтованих досліджень у методологічній системі координат емпіричного перекладознавства.

Внесок акторів: Михайло Сайко – концептуалізація, дизайн, збір та розбір даних; Маргарита Дорофєєва – валідація даних, упорядкування та інтерпретація результатів; обоє авторів – підготування рукопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Дорофєєва, М. (2020). *Методологія перекладознавчих досліджень. Навчально-методичний посібник для студентів-магістрів*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Карабан, В. І., Верба, Л. Г., & Карабан, А. В. (2021). Важливість методології перекладознавства у визначенні мовленнєвого акту як одиниці перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2 (51), 80–86. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.51-2.20>

Сайко, К. О., & Сайко, М. А. (2024). Сліпий перекладацький експеримент: крізь терни до якості. *Наукові записки*, (210), 265–273. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-38>

Сайко, М. А. (2019). Переклад як симулякр та симулякри у перекладі. *Закарпатські філологічні студії*, 2 (9), 64–69.

Сайко, М. А. (2023). Філософський погляд на міжмовну рівновартність. *Innovation in Science: Modern Challenge* (с. 64–66). Littera Verlag.

Сайко, М. А., & Дорофєєва, М. С. (2024). Методологічні основи термінознавчих досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, (68), 224–229. <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.68.47>

Alvstad, C., Hild, A., & Tiselius, E. (Eds.). (2011). *Methods and Strategies of Process Research. Integrative Approaches in Translation Studies*. John Benjamins Publishing Company.

Angelelli, C. V., & Baer, B. J. (Eds.). (2016). *Researching Translation and Interpreting*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315707280>

Bordens, K. S., & Abbott, B. B. (2022). *Research Design and Methods. A Process Approach*. McGraw Hill.

Carl, M. (Ed.). (2021). *Explorations in Empirical Translation Process Research*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-69777-8>

Carl, M., Bangalore, S., & Schaeffer, M. (Eds.). (2016). *New Directions in Empirical Translation Process Research*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-20358-4>

Dolmaya, J. McD. (2024). *Digital Research Methods for Translation Studies*. Routledge.

Ericsson, K., & Simon, H. (1984). *Protocol Analysis: Verbal Report as Data*. MIT Press.

Gerloff, P. A. (1988). *From French to English: A Look at the Translation Process in Students, Bilinguals, and Professional Translators*. Harvard University.

Göpferich, S. (2008). *Translationsprozessforschung. Stand – Methoden – Perspektiven*. Gunter Narr Verlag.

Göpferich, S., Alves, F., & Mees, I. M. (Eds.) (2010). *New Approaches in Translation Process Research*. Samfundslitteratur.

International Organization for Standardization. (2015). *Translation Services – Requirements for Translation Services* (ISO Standard № 17100:2015). <https://www.iso.org/standard/59149.html>

International Organization for Standardization. (2017). *Translation services: Post-editing of Machine Translation Output: Requirements*. (ISO Standard № 18587:2017). <https://www.iso.org/standard/62970.html>

Krings, H. P. (1986). *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Narr.

Krings, H. P. (2005). Wege ins Labyrinth – Fragestellungen und Methoden der Übersetzungsprozessforschung im Überblick. *Meta*, 50(2), 342–357.

Leedy, P. D., & Ormrod, J. E. (2019). *Practical Research: Planning and Design*. Pearson Education.

López, A. M. R., & Martín, R. M. (2022). Translation Process Research. *The Routledge Handbook of Translation and Methodology*, (1), 356–372.

Lörscher, W. (1991). *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. Gunter Narr.

Lörscher, W. (2008). A Model for the Analysis of Translation Processes within a Framework of Systemic Linguistics. *Cadernos de Tradução*, 2(10), 97–112.

Mees, I. M., Göpferich, S., & Alves, F. (2009). *Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research: A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen*. Samfundslitteratur.

Röska-Hardy, L. Theory Theory (Simulation Theory, Theory of Mind). In Binder, M. D., Hirokawa, N., Windhorst, U. (Eds.), *Encyclopedia of Neuroscience* (pp. 4064–4067). Springer Berlin Heideberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-29678-2_5984

Saldanha, G., & O'Brien, Sh. (2013). *Research Methodologies in Translation Studies*. Routledge.

Siever, H. (2015). *Übersetzungswissenschaft. Eine Einführung*. Narr Francke Attempto Verlag.

Sturm, A. (2020). *Theory of Mind in Translation*. Frank & Timme.

Toury, G. (1995). *Descriptive Translation studies and beyond*. J. Benjamins Pub.

Venuti, L. (2013). *Translation Changes Everything. Theory and Practice*. Routledge.

Williams, J., & Chesterman, A. (2002). *The Map – A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. St. Jerome Publishing.

Zanettin, F., & Rundle, C. (2022). *The Routledge Handbook of Translation and Methodology*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315158945>

REFERENCES

Alvstad, C., Hild, A., & Tiselius, E. (Eds.). (2011). *Methods and Strategies of Process Research. Integrative Approaches in Translation Studies*. John Benjamins Publishing Company.

Angelelli, C. V., & Baer, B. J. (Eds.). (2016). *Researching Translation and Interpreting*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315707280>

Bordens, K. S., & Abbott, B. B. (2022). *Research Design and Methods. A Process Approach*. McGraw Hill.

Carl, M. (Ed.). (2021). *Explorations in Empirical Translation Process Research*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-69777-8>

Carl, M., Bangalore, S., & Schaeffer, M. (Eds.). (2016). *New Directions in Empirical Translation Process Research*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-20358-4>

Dolmaya, J. McD. (2024). *Digital Research Methods for Translation Studies*. Routledge.

Dorofeieva, M. (2020). *Methodology of Translation Studies. Study Guide for Master's Students*. Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Ericsson, K., & Simon, H. (1984). *Protocol Analysis: Verbal Report as Data*. MIT Press.

Gerloff, P. A. (1988). *From French to English: A Look at the Translation Process in Students, Bilinguals, and Professional Translators*. Harvard University.

Göpferich, S. (2008). *Translationsprozessforschung. Stand – Methoden – Perspektiven*. Gunter Narr Verlag.

Göpferich, S., Alves, F., & Mees, I. M. (Eds.). (2010). *New Approaches in Translation Process Research*. Samfundslitteratur.

International Organization for Standardization. (2015). *Translation Services – Requirements for Translation Services* (ISO Standard № 17100:2015). <https://www.iso.org/standard/59149.html>

International Organization for Standardization. (2017). *Translation Services: Post-editing of Machine Translation Output: Requirements*. (ISO Standard № H18587:2017). <https://www.iso.org/standard/62970.html>

Karaban, V., Verba, L., & Karaban, A. (2021). The Importance of Translation Studies Methodology in Defining the Speech Act as a Unit of Translation. *International Humanitarian University Herald. Philology*, 2(51), 80–86 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.51-2.20>

Krings, H. P. (1986). *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Narr.

Krings, H. P. (2005). Wege ins Labyrinth – Fragestellungen und Methoden der Übersetzungsprozessforschung im Überblick. *Meta*, 50(2), 342–357.

Leedy, P. D., & Ormrod, J. E. (2019). *Practical Research: Planning and Design*. Pearson Education.

López, A. M. R., & Martín, R. M. (2022). Translation Process Research. *The Routledge Handbook of Translation and Methodology*, (1), 356–372.

Lörscher, W. (1991). *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. Gunter Narr.

Lörscher, W. (2008). A Model for the Analysis of Translation Processes within a Framework of Systemic Linguistics. *Cadernos de Tradução*, 2(10). 97–112.

Mees, I. M., Göpferich, S., & Alves, F. (2009). *Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research: A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen*. Samfundslitteratur.

Röska-Hardy, L. Theory Theory (Simulation Theory, Theory of Mind). In Binder, M.D., Hirokawa, N., Windhorst, U. (Eds.), *Encyclopedia of Neuroscience* (pp. 4064–4067). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-29678-2_5984

Saiko, M. (2019). Translation as a Simulacrum and Simulacra in Translation. *Transcarpathian Philological Studies*, 2(9), 64–69 [in Ukrainian].

Saiko, M. (2023). A Philosophical View on Interlingual Equivalence. *Innovation in Science: Modern Challenge* (pp. 64–66). Littera Verlag [in Ukrainian].

Saiko, K. O., & Saiko, M. A. (2024). Blind Translator Experiment: Per Aspera ad Quality. *Research Bulletin Series Philological Sciences*, (210), 265–273 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-38>

Saiko, M., & Dorofeieva, M. (2024). Methodological Foundations of Terminology Research. *International Humanitarian University Herald. Philology*, (68), 224–229 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.68.47>

Saldanha, G., & O'Brien, Sh. (2013). *Research Methodologies in Translation Studies*. Routledge.

Siever, H. (2015). *Übersetzungswissenschaft. Eine Einführung*. Narr Francke Attempto Verlag.

Sturm, A. (2020). *Theory of Mind in Translation*. Frank & Timme.

Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. J. Benjamins Pub.

Venuti, L. (2013). *Translation Changes Everything. Theory and Practice*. Routledge.

Williams, J., & Chesterman, A. (2002). *The Map – A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. St. Jerome Publishing.

Zanettin, F., & Rundle, C. (2022). *The Routledge Handbook of Translation and Methodology*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315158945>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.01.25

Прорецензовано / Revised: 29.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Mykhailo SAIKO, PhD
ORCID ID: 0000-0001-8098-0595
e-mail: mykhailo.saiko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

Marharyta DOROFIEIEVA, DSc (Philol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-2024-4806
e-mail: m.dorofeieva@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

PROCESS-ORIENTED RESEARCH IN THE METHODOLOGICAL COORDINATE SYSTEM OF EMPIRICAL TRANSLATION STUDIES

Background. *The relevance of the proposed investigation is determined by the discord between the quantitative increase in methodological works and their qualitative systematization, which creates obstacles for forming a cohesive methodological paradigm. The research aim is to systematize the methodology of process-oriented translation studies research.*

Methods. *The study employs a systematic inductive-deductive method, alongside operational methods such as analysis, synthesis, and modeling.*

Results. *In-depth examination of methodological literature dedicated to process-oriented research has revealed gaps in systematizing scientific approaches to studying translation, translator-related, and associated processes. The necessity of organizing the methodology of process-oriented translation studies research prompted the authors to model a methodological coordinate system for empirical translation studies. The proposed model is hierarchical and consists of six key characteristics: (1) orientation, (2) paradigm, (3) theory, (4) design, (5) data collection methods and procedures, (6) data analysis methods and procedures. Preferring a convergent approach over the principle of oppositional differentiation, the authors proposed their own classification of the primary design parameters for process-oriented translation studies research: (1) hypothesis, (2) conditions, (3) environment, (4) time, and (5) approach. Definitions and essential features have been provided for all characteristics and parameters. Moreover, the article presents a refined classification, separately highlighting data collection methods and procedures, as well as data analysis methods and procedures.*

Conclusions. *The developed model is tentative but enables the formation of a clear methodological framework for empirical research. It expands the boundaries of process-oriented translation studies and can serve as a basis for further development of translation research methodology.*

Keywords: *empirical translation studies methodology, process-oriented translation studies, research orientation, translation studies paradigm, theory, design, methods, procedures.*

Автори заявляють про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, розборі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Olena MYKHAILENKO, PhD (Philology)

ORCID ID: 0000-0003-2085-4698

e-mail: olenamykhailenko14@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

SCIENTIFIC TRANSLATION AS AN EVOLVING SUBDISCIPLINE OF TRANSLATION STUDIES

This review paper analyses the essential conditions for defining scientific translation as one of the distinct subfields of the Translation Studies that is currently given growing research attention. The main objective is to highlight the development of scientific translation studies as a subtype of specialised non-literary translation. Our research revises the views of the leading scientific translation theorists concerning the necessity and possibility of formation of a special theory of scientific translation, with criteria and research principles analysed. The article summarizes the translation relevant features of the language of science that play a significant role in defining major problems of translating scientific texts (lexical, grammatical, stylistic and genre, textual problems). Selected difficulties are illustrated by an example of the Ukrainian physics text rendered into English, with the analysis of translator's solutions that helped bridge these difficulties and bring the translated text in conformity with the target language norms, with regard to the scientific English regulations. The paper outlines the scope and perspectives of scientific translation as a separate research area within the translation science that is highly likely to evolve with time into a special theory of scientific translation.

Keywords: science, scientific translation, Translation Studies, theory of scientific translation, translation relevant features of scientific texts, research methods and principles.

In spite of its significant role in the profession, the activity of translating science has been a rather underresearched area of Translation Studies. Translation scholars have devoted great research effort to literary translation, even though most professional translations deal with texts from scientific, technical, legal, commercial and other non-literary domains. What is more, it is

undeniable that translation has played a vital role in disseminating scientific knowledge across cultures and times. In this sense, it is important to investigate the present-day position of scientific translation, with regard to its high research potential, hypothesizing on the issue of establishing a special theory of scientific translation within the general theory of translation.

As viewed by K. Károly (Károly, 2022, p. 340), in a broad sense, the translation of academic texts has been paid less research attention than other areas of non-literary translation (news translation, legal or business translation, etc.) despite the crucial role of translation in the evolution of scientific thinking and international scholarly communication (Károly, 2022, p. 340). As the author importantly states, within a large number of contrastive studies on academic genres, only a few can be further applied in Translation Studies. But, fortunately, the mid-1990s have seen the growth of research interest in the translation of academic texts in general and scientific texts in particular, largely due to the development of research methods within Translation Studies and the increased use of English as the *lingua franca* of international scholarly communication (Károly, 2022, p. 340).

A shift in research focus – from prevailing literary translation works to the study of non-literary translation – can be witnessed in the Routledge Encyclopaedia of Translation Studies, the first substantial reference work for Translation Studies. Its first edition (Baker, 1998) contains no mention of special translation theories, while its second edition (Baker, & Saldanha, 2009) presents the entries on specialised translation – commercial translation, institutional translation, scientific and technical translation, the latter being discussed undividedly. In the third edition (Baker, 2019), one can trace the evolution of specialised translation, with separate subfields branched out, such as legal translation, scientific translation, with technical translation in perspective. And there appear more and more related research articles in academic journals.

We totally agree with M. Olohan (Olohan, 2007, p. 133) that it is practical at this point to investigate the distinction between technical translation and scientific translation, which used to be referred to as the binomial phrase "science and technology". The current research has proved that science and technology are quite

distinguishable from one another – we can take as generally accepted that technology is the application of scientific knowledge for practical purposes (Olohan, 2007, p. 133). Technical translation can thus be interpreted as the translation of texts about how scientific knowledge is put to use (Byrne, 2006, p. 3). Our further remarks in this paper will be on the translation of scientific texts as a research area that has all grounds to develop into a separate subfield of Translation Studies.

Following M. Olohan (Olohan, 2019, p. 510), we can state that approaching the research questions and issues applicable to scientific translation, one needs to consider two fundamental concepts – science and translation. The concept of translation is under strict investigation by translation theorists who try to better understand the place of translation in the world. The concept of science, the same complex, is critically examined by a different body of scholarship. Here we can observe the intersecting fields of science studies, science and technology studies (STS), and science, technology and society (also STS) in their attempt to better figure out the place of science in the world. Both science studies and translation studies are interdisciplinary in their nature, they make use of a great number of theoretical and empirical approaches to consider historical, philosophical, social, cultural and political issues. The author concludes that the understanding of the place of scientific translation in the world may thus benefit greatly from scholarship at the confluence of these two disciplines (Olohan, 2019, p. 510).

With regard to scholarly contributions, it should be noted that most of publications on scientific translation before the 2000s were written as textbooks for translators and translation students. Earlier scientific works developed a fundamental conception of science as knowledge and a notion of scientific discourse as "communication of invariant referential meaning" (Olohan, 2019, p. 511). Following the growing demand for rules and regulations, translation theorists, being experienced translators themselves, produced in the 1960s–1980s such manuals for those engaged in translation of scientific and technical texts. Primarily most of such works were used as textbooks teaching what translation techniques are instrumental in striving for terminological accuracy and precision of expression. A few works reflected the

translator's development of conceptual scientific knowledge and understanding. Since the 2000s, guides to scientific translation have demonstrated a deeper understanding of the social and cultural importance of scientific translation, providing a much more contextualized consideration of scientific communication, with a more detailed description of professional scientific and technical communication and focus on specific scientific genres (Olohan, 2019, p. 511).

However, many of the earlier works on scientific translation that focused more on textual analysis understood scientific texts as fulfilling just informative or referential functions. This led to a popular belief that scientific translation is easier than translation of literary texts, in part because of the universal nature of the language of science. But one cannot help mentioning the significant expressive and operative functions of scientific discourse that enable authors "to construct meanings, make claims, challenge others, enrol allies and preempt contestation, seek to build consensus within a scientific community, exclude or include non-members of that and other communities and establish and drive research agendas" (Olohan, 2019, p. 511). Lack of understanding of the role of these social and rhetorical functions of scientific discourse can result in concentrating on precision of terminology and accuracy of description. This view of science may account for a certain lack of research interest to social and textual practices of scientific translation while those of literary translation were broadly investigated (Olohan, 2019, p. 511).

Despite the fact that science has been a rather neglected area of translation studies, scholars of translation have much to offer the researchers of science – sociologists and historians of science, as they perfectly understand the role that translation can play in "hampering or propagating established discursive practices" (Károly, 2022, p. 341). Sociologists and historians of science carefully examine agents (and they are not often translators) and the power relations which impact on them in their production of knowledge. The significant role of translation in the performance of science becomes better understood and translation practices start to be studied as integral components of scientific practices, especially "in relation to tools, technologies and sociotechnical developments in translation" (Károly, 2022, p. 341).

Translation has had a powerful influence on the construction of science, too. As S. Montgomery demonstrates, "translation has been instrumental in the creation of astronomy in both the West and the East, in the formation of Arabic science, in the establishment of Latin as the *lingua franca* of science in the medieval world, in the evolution of modern science in the non-Western world and in making English the "new Latin" (Montgomery, 2000, as cited in Károly, p. 341).

Translation has a considerable impact on the creation and standardization of scientific terminology. Translators coin new words, create new linguistic metaphors which often become recognized scientific terms. What is more, "translation into or from the *lingua franca* has influenced patterns of thinking and shifts in the style of persuasion and in the establishment of new ways of organizing ideas, presenting arguments and ultimately a change of logic" (Montgomery, 2000, as cited in Károly, p. 342).

As viewed by K. Károly who outlined the disciplinary perspectives of academic translation in general and scientific translation in particular, the Translation Studies, when investigating the complex nature of this subfield of translation, collaborates with other disciplines: science and technology studies, cognitive linguistics, terminology studies, text linguistics and discourse analysis. Within the science of text, relevant subfields include languages for specific purposes (LSP), English for academic purposes (EAP), genre analysis, contrastive rhetoric, corpus linguistics, critical discourse analysis, English as a *lingua franca* and international English (Károly, 2022, p. 343).

Another important issue in the research into scientific translation is the methodology problem which concerns the research methods that can be potentially used in the study of translating academic texts. As K. Károly mentions (Károly, 2022, p. 343), the study of translating academic texts has been boosted by globalization and the quick spread of English as the *lingua franca* of communication. Since the 1990s, significant contributions to academic translation have been made, for example, by target-oriented contrastive research aimed at identifying features of translated language by comparing it with non-translated language produced in a target culture. Scientists in the field have applied a corpus-based methodology and corpus linguistic tools to test hypotheses about universal features

of translation, the translation of lexical elements or jargon, textual features or theme–rheme relations. Other research techniques involve manual text analyses (based on discourse analysis), computer-based text analyses (with large corpora and computerized search techniques to provide quantitative evidence for or against hypotheses), translators' interviews, focus groups (to probe the findings of product-oriented analyses), surveys, experimental designs, combined corpus and experimental study designs, etc.

Later research, as K. Károly describes, included contrastive, empirical studies to observe translators working in different communicative situations. Comparisons, thoroughly planned, usually involve source and target texts, translated and non-translated texts (i.e. originals in the target language). For instance, there has been developed a model for target-oriented corpus-based contrastive analysis (CA) which included three steps: (1) linguistic data collection; (2) establishing criteria for comparison, defining linguistic variables and testing these statistically to obtain baseline data; and (3) contextual analysis. The target-oriented quantitative CA applied to a fairly large corpus was found to be efficient since it ensures valid empirical data and understanding of the translation process that may be later beneficial in translator training and practice. In multilingual research, corpora can be parallel (consisting of original texts and their translations) or comparable (containing texts in two or more languages, collected according to identical criteria). Later on three corpora were used – a translation corpus (original texts and their translations), a comparable corpus (source and target non-translated texts from the same genres with comparable topics, serving as a reference corpus) and a validation corpus. The purpose of the last one was to validate the results of the text analyses from the translation corpus and the comparable corpus. It consists of translations from the same genres into the opposite direction (Károly, 2022, p. 345).

As one can see, the research on translating texts for academic purposes is plentiful and multi-focused, it requires not only practical but also theoretical investigation, facilitated by constantly emerging modern translation tools and the dynamically evolving methodological base of Translation Studies. In our review, we will concentrate on texts from the domain of science – a perspective underresearched

area, with rich empirical material accumulated that awaits its comprehensive theoretical study.

As M. Olohan rightly notes (Olohan, 2013, p. 433), the translation of science has a vast scope to be studied both more broadly and more deeply. "Alongside the traditional sources of inspiration for Translation Studies, disciplines like history of science, sociology of science and rhetoric of science offer tools and a considerable body of research which can inform studies of translations and translators of science". There is no shortage of research material in the field. Perhaps, the main challenge for translation theorists is to formulate and frame research questions about the translation of science in a way that can interest specialists of those other disciplines, providing for perspective collaborations and enabling multidimensional research projects "to address many of the complexities of the role played by translations and translators in the production and circulation of scientific knowledge" (Olohan, 2013, p. 433).

As for research questions, data and methods for translation scholars, bearing in mind the scarcity of research on scientific translation until now, it is quite possible to find aspects of scientific translation which need thorough theoretical attention, with a number of research questions to be formulated. As viewed by the prominent scientific translation scholar M. Olohan (Olohan, 2007, p. 139), these questions might cover the following issues: 1) norms of scientific translation dominant at a certain period of time in a certain culture concerning a certain language or language pair; 2) language features frequently occurring in scientific translations; 3) networks in which translations are produced; 4) profile, motivation, status, etc. of translators of scientific texts; 5) reception of scientific translations, with the view of how the availability of translations impacts on the spread of scientific ideas and methods, what not.

As analysed by M. Olohan (Olohan, 2007, p. 140), studies aimed at investigating these aspects of scientific translations need corpus-based methods, those used in relation to literary or journalistic texts to study translation strategies, linguistic patterning in translations, creative or conventional use of language by translators, simplification or explicitation in translation, translator's style, etc. An example of such a corpus is the Translational English Corpus at the University

of Manchester which was developed specifically to study the nature of translated language, but its texts are mostly literary. Scientific translation as an evolving subdiscipline requires similar systematic collections of scientific texts and their translations. Very much needed is the research with parallel corpora (science texts and their translations) and comparable corpora (e.g. scientific translations and comparable scientific texts in the same language), and combinations of both of these corpus configurations. And here the scientific translation can borrow the successful practices from corpus linguistics, corpus-based translation studies, descriptive translation studies, studies of rhetoric and style, discourse analysis, etc. However, not all the scientific texts and their translations are part of such corpora – left out are source texts that could be brilliant examples of language and style and their best translations, which makes them a valuable research material that enables to formulate solid theoretical grounds for a perspective special theory of scientific translation (Olohan, 2007, p. 140).

In complement with the studies of translations and paratexts, other data sources are needed to investigate the broader aspects of the translation of scientific texts, to determine what is translated and why, by whom, as well as to trace the impact and importance of the translation activity. Among such well-known resources that provide starting points for research in contemporary scientific translation is the UNESCO's Index Translationum which rests upon bibliographical data provided by member state publishers. It is a cumulative index of book translations (around 1.5 million translations, computerised since 1979) in various fields: philosophy, religion, social sciences, law, economics, natural sciences, medicine, science and technology, agriculture, management, architecture, art, history, sport, biography and literature. The collection, upgraded each year, represents over 500 languages and a quarter of a million authors. Though instrumental, the Index cannot be considered to give a complete account of all translations published – it contains books translations only. Despite this, the collection may be used to mark current trends in translation activity and single out domains of research interest (Olohan, 2007, p. 141).

Concluding her research, M. Olohan highlights the fact that the study of scientific translation can take on diverse forms and

directions. Research on scientific communication gives some frameworks and insights which scientific translation scholars can use along with approaches and methods that have already been applied in the investigation of other genres in Translation Studies. "Through cross-fertilisation and the application of a range of research methods, it should be possible for us to produce more theoretically and empirically grounded studies of scientific translation than has hitherto been the case" (Olohan, 2007, p. 142).

All things considered, the research on translating scientific texts is multifaceted and prospective and it has all grounds to develop into a special theory of scientific translation, provided that major recent theoretical works in the field are systematised.

As V. Karaban states (Karaban, 2012, p. 26), special translation theories deal with translation of specialised texts meaning texts of a certain subject area. A special translation theory is designed to determine, describe and explain the principles, regulations and problems in translating specialised texts. It should not only explain specific features of rendering particular styles and genres but also interpret the process of specialised translation and generally predict the result of such translation (Karaban, 2012, p. 26).

The researcher asks a further question – which is the best developed special translation theory in Ukraine and which is the worst developed one. The literary translation theory is an actively evolving field, what cannot be said about special translation theories (Karaban, 2012, p. 27). Important and yet unsolved is the issue of how many special translation theories can be and should be developed practically. Is it possible to create special translation theories for texts from each of the numerous subject fields? Which special theories deserve priority development?

Further in his paper, V. Karaban (Karaban, 2012, p. 27) formulates the main criteria for establishing the necessity of creating a special translation theory, of which the most relevant for scientific translation theory are the following: 1) a large number of lexical, grammatical, textual and pragmatic translation features; 2) a special status of translated texts; 3) specific lexical units that may not be present in the target language; 4) numerous clichés and fixed phrases with no direct translation equivalents. Accordingly, special translation

theories that are likely to appear are legal translation theory, military translation theory, economic translation theory, medical translation theory, technical translation theory, publicist translation theory and others. One of the main preconditions for this, as V. Karaban states, is the accumulated translation material sufficient for such a theory.

Similarly to the general translation theory, one can specify the following central principles of construction for special translation theories: 1) the principle of identifying and accounting for peculiar features of a certain type of special translation; 2) the principle of scientific description of the process of special translation as a set and order of translator's actions on converting a source text into a target one; 3) the principle of identifying the type of adequacy for a particular type of special translation; 4) the principle of classifying this special translation into types, depending on styles, genres and kinds of special texts; 5) the principle of description completeness rate for this type of special translation; 6) the principle of establishing the general objective regularities of special translation; 7) the principle of identifying specific language regularities of special translation (Karaban, 2012, p. 28).

Following the pattern of the legal translation theory, as exemplified by V. Karaban (Karaban, 2012, p. 28), let us consider the perspectives of formation for a special theory of scientific translation, viewed separately from the technical translation, which is also an object of extensive research. Translation of scientific texts has always been of great demand in the market of translation services, both in Ukraine and in the world. Scientific translation practices are widely discussed in academic publications, while theoretical translation issues are somehow left aside, possibly due to supposed difficulties in studying the translation of texts for academic and research purposes.

Historically, "translation of science is as old as science itself" (Montgomery, 2010, p. 299), taking into account its role in collecting and spreading knowledge. Scientific knowledge has proven to be a mobile form of culture. And it is translation that has made this knowledge mobile. As S. Montgomery notes (Montgomery, 2010, p. 304), the growing demand for translation of scientific texts is substantiated by the spread of English and its influence on changing social practices in science itself. Such practices are closely connected to the internet

as a new core medium in science. Of great importance is the growth of international research into the translation of scientific materials, contributed by multinational teams of scholars.

Scientific translation has over time accumulated a large amount of research material, and it is gradually evolving into a special research field. It has applied various translation methods, what is proved by a close study of methods during the major historical episodes of translation (Montgomery, 2010, p. 301). Sometimes translators worked alone, in other cases with mediators using both oral and written methods. Sometimes a third language was used, in which both mediator and translator were fluent.

Modern professional scientific translators work one-on-one with a text, but mediators and advisors are still used, for example if a translator's knowledge of the target language or discipline is imperfect (Montgomery, 2010, p. 302). A growing number of translators now have scientific training. Translators of scientific texts use specialised dictionaries, tending to work in specific fields. Since the turn of the millennium, translator's work has been facilitated by digital tools, which "has inevitably increased in depth and sophistication" (Montgomery, 2010, p. 302). Such tools have little decreased the need for human translation, as high demands in scientific translation cannot be met without a human expert.

Another supporting argument for human translation is that science terminology requires for precision. Before the 20th century, scientific language shared many elements with learned discourse in general, thus making translation methods and approaches intersect with literature and other areas (Montgomery, 2010, p. 302). At present, science is strongly based on highly specialised and continuously developing technical vocabularies, which can be quite demanding for the scientific translator. Incorrect translation of scientific terms can seriously damage the quality of such translation. What is more, a science translator can coin new terms, which is viewed "as a measure of scientific advance, involving new discoveries and development of new subdisciplines" (Montgomery, 2010, p.302), what presents new demands upon translators. Scientific terminology has been mostly coined in English, since at least the 1980s, and today the process is on.

It is commonly understood that to provide for high quality translation of scientific materials, so various nowadays, it is strongly required for a translator to have a solid theoretical basis. Generally accepted is the fact that translating science is a linguistically unsophisticated process, based on word-for-word rendering, though it is definitely false as scientific language is not universal; there is no one-to-one correspondence among different languages when they express scientific information (Montgomery, 2010, p. 302). And the translator needs to be really creative and competent, having in his arsenal a wide range of translation strategies and specific techniques to be able to adequately reproduce the given scientific message. Scientific translators produce cultural products that qualify as originals in the target language, and they are mighty actors in the globalization of knowledge (Montgomery, 2010, p. 302).

It should be briefly mentioned that scientific translation comprises specific forms that are "diverse and expanding" (Montgomery, 2010, p. 303). Some forms of translation activity include translation of a complete published text (article, report, etc.) from one language to another; translation of sections of a published text for personal, professional, or classroom use; translation of portions of a website for either professional or classroom use; translation of one's own writing (draft of an article, conference presentation) into English, either by oneself or a paid individual, or translation agency; partial translation of one's own writing, which is then sent to a colleague or editorial consultant for completion; translation of lab notes or experimental data or other infra-research material (likely into English) to be shared with co-authors or outside parties; reading and writing of emails and other correspondence in English, requiring mental translation or sometimes written translations; scripting or writing notes for a talk in one's mother tongue, which must then be translated into English for an international conference, what not (Montgomery, 2010, p. 303). All things considered, the practice of translating scientific texts provides rich material for establishing a special theory of scientific translation.

Scientific translation is thought by many translators and translation theorists as one of the most intricate types of written translation demonstrating the growing demand for experts able to

professionally render science materials. At the same time, scientific translation as an evolving subfield of Translation Studies needs solid theoretical grounds – it is essential to collect and review major published papers investigating scientific translation, unify its terminology, outline its specific principles and approaches, thus forming the methodology of this important subdiscipline.

In our view, as exemplified by V. Karaban (Karaban, 2012, p. 29) who described the formation of the legal translation theory, a special theory of scientific translation can be grounded on the following sections: lexical problems, grammatical problems, stylistic and genre problems as well as textual problems.

Investigating scientific texts, the general translation theory has been influenced by the studies of languages for special purposes (LSP) as a branch of applied linguistics that traditionally focused on terminology, but later on shifted to analysing the phraseology and syntax of specialised discourse and reaching the level of the text. LSP researchers have recently focused more on the communicative activity itself, referring to cognitive studies and communication theory (Olohan, 2013, p. 426).

And here one needs to consider some of the characteristics of languages for special purposes, in particular the translation relevant features of the language of science, as described by M. A. K. Halliday (2004, as cited in Olohan, 2022, p. 328) Outlining the difficulties of scientific writing in English, M. A. K. Halliday believes that terms themselves are not difficult to master, but more challenging are the relations between terms. Writing about "interlocking definitions", he analyses how groups of related concepts are referred to in texts and how terms are used to define other concepts, in order to enable the reader to understand all of them at the same time. Referring to "technical grammar", M. A. K. Halliday highlights that special expressions may be used in technical texts where grammatical structures are different from those of general language. Another feature of scientific writing is high lexical density which can be understood as packing lexical items tightly into grammatical structures, usually into noun phrases. The use of such nominal groups can be syntactically ambiguous because of possibly unclear relations between the different elements.

This selection of features is not exhaustive but rather indicative of how technical content may be analysed textually, particularly in relation to communicative purpose. As exemplified in M. Olohan (2016) and F. Scarpa (2020), these and other textual or syntactic features can require particular attention when translating various professional scientific and technical genres.

Let us now specify some major problems that may arise in translating scientific texts. As outlined by V. Karaban in his seminal manual (Karaban, 2004, p. 15), they are lexical problems, grammatical problems, genre and stylistic problems as well as textual problems. The scholar mentions that the division of complex translation cases into grammatical or lexical problems is rather tentative – in every language, grammar phenomena are closely connected with lexical phenomena and the ways grammatical forms and structures are rendered in translation often depend on their vocabulary load. The same grammar phenomenon can be translated differently depending on its lexical expression. However, there are certain general regularities of correspondence of grammatical forms and structures in source and target texts the translator must be knowledgeable about, to assess the opportunities he/she has to be able to adequately render the original grammar phenomena (Karaban, 2004, p. 15).

It is known that completeness and accuracy in translating scientific texts greatly depends on the translator's correct identifying and understanding grammatical forms, syntactic constructions and sentence structure. In brief, one can say that in translation, the knowledge of grammar and techniques needed for rendering grammar phenomena is much more important than the knowledge of terminology – term equivalents can be easily found in specialised translation dictionaries, while the process of searching for an equivalent of a grammatical form or a syntactic structure can be quite long if the translator does not know the translation match for a certain grammatical element (Karaban, 2004, p. 11).

As summarised by V. Karaban, the language of science differs from colloquial language or the language of literature in certain lexical, grammatical and stylistic features. If lexical dissimilarities are noticeable even to a non-scientist (these are mostly special lexis and terms), grammatical differences are less distinguished but the

same diverse. They are not inventory differences in the composition of syntactic structures or morphological forms, but differences in the functioning of grammatical elements. One of the most distinguished grammar peculiarities of scientific texts is a large number of composite sentences (mostly complex sentences) that are used to render logical relations between objects, actions, events and facts typical of the language of science. Scientific texts written in various languages also have significant grammatical differences due to divergent grammar structures of languages, norms and traditions of scientific writing. For instance, English language specialised texts, if compared to the Ukrainian ones, more often use passive voice, participle, infinitive, gerund constructions and other special structures (Karaban, 2004, p. 15).

As V. Karaban rightly concludes, obligatory for achieving faithful translation of scientific texts is the translator's ability to correctly analyse the grammar structure of an original sentence, to identify grammar challenges and build a translated sentence according to the norms of the target language and genre of the translated text. For this, the translator needs to be knowledgeable about grammar peculiarities of source and target languages, the basic concepts of general translation theory and scientific translation in particular, as well as translation techniques for rendering various language phenomena. Especially important for a science translator is to know the subject area of the text to be translated, to understand the meaning of the sentence, semantic relations between sentence parts and meanings of metatext elements that are part of text organization. Naturally, most of the grammar translation problems deal with understanding of the syntactic structure and morphological composition of sentences as language elements that are direct carriers of subject information (Karaban, 2004, p. 16).

In translation, all original text aspects are interrelated and the translator needs to process simultaneously grammatical, lexical, stylistic, general textual and communicative information. In particular, grammar depends on lexis – for instance, the grammatical meaning of a syntactic model can change depending on the words in a word group. Vocabulary also relies on grammar – a change in typical word combinability can bring about a new lexical and semantic variant

of a word thus coining a new word. Similarly, grammar and vocabulary are closely related to genre and style problems, as stylistic features of the text include the frequency of certain words, the use of certain grammar forms and structures. It is therefore untenable to study separately lexical, grammatical, terminological, genre and style translation problems – they should be analysed as a whole (Karaban, 2004, p. 273).

Lexical difficulties of scientific translation include polysemy of words (terms) and the choice of a proper dictionary equivalent of a word (term), the use of common words in scientific texts, application of proper vocabulary translation techniques, defining the boundaries of lexical transformations in translation, rendering neologic terms, abbreviations, pseudointernational words, homonymic terms, ethno-specific lexis, ethno-national term variation, foreign words and terms in English language science texts, proper names, etc. (Karaban, 2004, p. 273).

Genre and style difficulties may arise in rendering metaphorical phraseology terms, idiomatic and non-idiomatic phrases, clichés, colloquial elements used in scientific texts, as well as genre specific features of scientific texts such as instruction manuals, technical specifications, patents, etc. To address these problems, it is first of all important to be able to identify them, then to decide on translation techniques for rendering lexical elements, phrases and phraseological units, developing stable habits of handling various lexical, terminological and stylistic translation difficulties, with regard to target language genre and style norms (Karaban, 2004, p. 274).

Let us now consider some of the scientific translation problems that demonstrate its specific nature. For such analysis in terms of this paper, we suggest parallel Ukrainian-to-English translated texts from the research domain of physics recently published in the Ukrainian Journal of Physics. On its base, we will try to highlight the problems that contemporary translators face and the ways of their handling. We can preliminarily conclude that the translation difficulties, analysed in the context of sentence, mostly come from the differences in grammar structures of the Ukrainian and English languages as well as from different norms and traditions of scientific writing in these languages. The translator more often referred to

passive voice, infinitive and gerund constructions, other special structures, changed the word order (with regard to theme/rheme distinctions between the languages), used compact noun clusters, made other syntactic and lexical changes to bring the source text in conformity with the target language norms.

In most cases, the translator's solutions served the purpose of language compression, as wordiness is quite a serious problem in Ukrainian scientific writing. The following fragment is an example of a passive construction used to reduce the number of language elements in the sentence – a simple verb replaces a noun-verb phrase:

1. *Сублімацію вихідної суміші C_{60}/C_{70} **проводили** з нагрітого керамічного тигля шляхом пропускання електричного струму через ніхромову спіраль* (Gorishny, 2023a, p. 319). – *The initial C_{60}/C_{70} mixture **was sublimated** from a ceramic crucible heated up by passing an electric current through a nichrome spiral* (Gorishny, 2023b, p. 319).

Generally, passive constructions were quite frequent in the analysed translation, if compared with the Ukrainian original:

2. *Плівки суміші C_{60}/C_{70} **наносили** на різні підкладки методом термічної сублімації у вакуумі 6,5 мПа* (Gorishny, 2023a, p. 318). – *Films of the C_{60}/C_{70} mixture **are deposited** onto various substrates in a vacuum of 6.5 mPa using the thermal sublimation method* (Gorishny, 2023b, p. 318).

3. *Далі в нашій роботі **ми позначаємо** цю суміш як C_{60}/C_{70} відповідно до її основних компонентів* (Gorishny, 2023a, p. 319). – ***Hereafter**, this mixture **will be denoted** by C_{60}/C_{70} according to its main components* (Gorishny, 2023b, p. 319).

As to vocabulary, the translated text demonstrated high degree of equivalence – the translator carefully selected terminological matches both for special physics (**mixture**) and general science (**hereafter**) terms, in conformity with the norms of English scientific writing.

Nevertheless, sometimes Ukrainian passive structures were replaced with English active constructions:

4. *У колонці 4 цієї таблиці **наведено** дані для спектра плівки C_{70} товщиною 20 нм (рис. 3)* (Gorishny, 2023a, p. 320). – *Column 4 of this table **contains** data for the spectrum of the 20-nm C_{70} film (Fig. 3)* (Gorishny, 2023b, p. 320).

Another translation challenge in rendering Ukrainian scientific texts into English is typically long sentences that need to be divided – such is the rule of most English language guides on scientific writing (See Example 5). However, it is sometimes quite reasonable to unite in translation two or more sentences related to the same idea (See Example 6):

5. У [10] C_{60} і C_{70} були отримані методом Крачмера (Krätschmer) та ін. [11] з наступною їх екстракцією з бензольного розчину вихідної графітової сажі та очищенням колонковою хроматографією (Gorishny, 2023a, p. 318). – In work [10], C_{60} and C_{70} were obtained using the method of Krätschmer et al. [11]. **Then** they were extracted from the benzene solution of initial graphite soot and purified using the column chromatography method (Gorishny, 2023b, p. 318).

6. Енергії переходів гексанових розчинів C_{60} та їх природа наведено в табл. 1 (стовпчики 2 та 3, відповідно). Тут ϵ_2 – уявна складова діелектричної функції ϵ (Gorishny, 2023a, p. 320). – The energies of the transition in the spectra of the imaginary component ϵ_2 of the dielectric function of C_{60} hexane solutions (ϵ_2 -spectra), **as well as** their assignments, are quoted in Table 1 (columns 2 and 3, respectively) (Gorishny, 2023b, p. 320).

The translator of scientific texts should also have a clear understanding of the grammatical nature of source and target languages, keeping in mind that in the English language there are more verbal than nominal constructions, if compared to the Ukrainian language (see Examples 7 and 8):

7. За даними мас-спектрометрії [10], у **процесі синтезу** фулеренів утворюються молекули з різною кількістю атомів вуглецю, яка описується загальною формулою C_{2n} , де натуральне n число змінюється в межах 26–35 (Gorishny, 2023a, p. 318). – According to the mass spectrometry data [10], when **the fullerenes are synthesized**, molecules with various numbers of carbon atoms are formed. They are described by the general formula C_{2n} , where the natural number n varies from 26 to 35 (Gorishny, 2023b, p. 319).

8. **Для дослідження** оптичного поглинання тонкі плівки C_{60}/C_{70} різної товщини d в межах 25 ... 195 нм наносили на кремнеземні підкладки методом термічної сублімації у вакуумі 6,5 мПа (Gorishny, 2023a, p. 319). – **To study** their optical

absorption properties, thin C_{60}/C_{70} films with various thicknesses d within an interval of 25–195 nm were deposited onto silica substrates in a vacuum of 6.5 mPa using the thermal sublimation method (Gorishny, 2023b, p. 319).

The translator's grammar competence also allowed to adequately render the meaning of the sentence by using gerund instead of the noun and by making syntactic changes to bring the target sentence in accordance with the subject-verb order of the English sentence:

9. *При підгонці лінії спектра поглинання плівки C_{60} були знайдені Гаусіани для зон γ , B, D, F і G* (Gorishny, 2023a, p. 320). – **When fitting the absorption spectrum profile of C_{60} films, the Gaussian functions for zones γ , B, D, F, and G were determined** (Gorishny, 2023b, p. 320).

Sentence 10 is another example of grammar competence of the translator who made adequate word order changes with regard to theme/rheme distinctions between the two languages:

10. *Це означає, що в плівках C_{60}/C_{70} основним компонентом є C_{60}* (Gorishny, 2023a, p. 320). – **This fact means that C_{60} is the main component in the C_{60}/C_{70} films** (Gorishny, 2023b, p. 322).

Knowing the opportunities of the English grammar, the translator skilfully applied compression in rendering the Ukrainian descriptive word combination (Example 11) and made apt syntactic reconstructions (Example 12) to better express the cause-and-effect relations between the sentence members:

11. *Піки поглинання плівок C_{70} зміщені в червону сторону відносно відповідних піків його гексанового розчину [10, 23] (стовпчики 1 і 2)* (Gorishny, 2023a, p. 320). – **The absorption peaks for C_{70} films are red-shifted with respect to the corresponding peaks for the C_{70} hexane solution [10, 23] (see Table 2, columns 1 and 2)** (Gorishny, 2023b, p. 320).

12. *Отже, наведений вище аналіз спектрів поглинання (рис. 5) показав, що до складу плівки C_{60}/C_{70} входять C_{60} і C_{70}* (Gorishny, 2023a, p. 323). – **Hence, from the above analysis of the absorption spectra shown in Fig. 5, it follows that both C_{60} and C_{70} enter the composition of the C_{60}/C_{70} film** (Gorishny, 2023b, p. 323).

However, it is necessary to note that syntactic transformations must be used cautiously and strictly in accordance with the target

language syntactic norms – for example, to avoid placing the sentence predicate far from the sentence subject (Example 13), which contradicts the science language norms that recommend using subject and verb as close as possible:

13. У [16] **подано огляд** найважливіших теоретичних та експериментальних статей, спрямованих на з'ясування властивостей нижчих збуджених станів C_{60} та C_{70} (Gorishny, 2023a, p. 318). – **A review** of the most important theoretical and experimental papers aimed at elucidating the properties of the lowest excited states in C_{60} and C_{70} **was made** in work [16] (Gorishny, 2023b, p. 318).

The following sentences emphasize the importance of translator's knowledge of the subject area the source and target texts belong to. And this knowledge allowed him to use such translation techniques as addition (Example 14), modulation (Example 15), contextual replacements (Example 16). The analysed text fragments show that the translator is very much knowledgeable and experienced in physics:

14. Смуги поглинання плівок C_{60} і C_{70} зміщені в червону сторону відносно відповідних смуг спектрів їх розчинів, що зумовлено міжмолекулярною взаємодією у твердому стані (Gorishny, 2023a, p. 318). – **It was found that** the absorption bands of the C_{60} and C_{70} films are shifted to the red with respect to the corresponding bands in the spectra of their solutions, which is a result of the intermolecular interaction in the solid state (Gorishny, 2023b, p. 318).

15. Внесок C_{60} (лінія 4) у поглинання C_{60}/C_{70} **оцінювали** шляхом віднімання (Gorishny, 2023a, p. 322). – The C_{60} contribution (curve 4) to the C_{60}/C_{70} absorption **was calculated** by subtracting the C_{70} spectrum (curve 3) from the mixture one (curve 1) (Gorishny, 2023b, p. 323).

16. Тому дослідження спектрів поглинання розчинів і плівок чистих C_{60} та C_{70} є **актуальним** для ідентифікації цих речовин у твердих сумішах синтезованих фулеренів (Gorishny, 2023a, p. 319). – Therefore, the study of the absorption spectra of the solutions and films of pure C_{60} and C_{70} substances is **a challenging task** for their identification in solid mixtures of synthesized fullerenes (Gorishny, 2023b, p. 319).

An interesting translation solution was taken by the translator when rendering the same Ukrainian sentence fragment (Example 17

and 18) – to avoid tautology, he decided to use different translation techniques – a clause and a calque (with a transposition), respectively:

17. *Відносна інтенсивність цієї смуги зростає зі збільшенням товщини плівок C_{60}/C_{70} (табл. 3, рядок 10) (Gorishny, 2023a, p. 324).* – *The relative intensity of this band **increases as the thickness d** of the C_{60}/C_{70} film **grows** (Table 3, row 10) (Gorishny, 2023b, p. 323).*

18. *Їх відносна інтенсивність зростає зі збільшенням товщини плівок C_{60}/C_{70} (Gorishny, 2023a, p. 324).* – *Their relative intensities increase **with the increasing thickness** of the C_{60}/C_{70} films (Gorishny, 2023b, p. 324).*

Multi-component terms peculiar of scientific texts were translated as compact noun clusters:

19. *Молекулярний квазисферичний кластер C_{60} утворений 12 п'ятикутними і 20 гексагональними гранями з 60 атомами карбону в їхніх вершинах (Gorishny, 2023a, p. 318).* – *A **molecular quasi-spherical cluster** C_{60} is formed by 12 pentagonal and 20 hexagonal faces with 60 carbon atoms at their vertices (Gorishny, 2023b, p. 318).*

All things considered, our research proves that it is important for scientific translators to be highly-trained in the subject area the original and translation belong to, to be knowledgeable about the basic rules of transition from the source to the target language, to be competent in using complex translation transformations (lexical, grammatical, stylistic), to observe the norms of the language of science.

All the above said gives a sufficient ground to consider a special theory of scientific translation a promising subdiscipline within the Translation Studies, with its own criteria, founding principles, research principles and approaches, specific methodological principles that yet need to be formed. It is a well-demanded translation type that requires a comprehensive methodological research, which will definitely strengthen the general theory of translation.

REFERENCES

Baker, M. (Ed.). (1998). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge.

Baker, M., & Saldanha, G. (Eds.). (2009). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (Ed.). Routledge.

Baker, M., & Saldanha, G. (Eds.). (2019). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (Ed.). Routledge.

Byrne, J. (2006). *Technical Translation: Usability Strategies for Translating Technical Documentation*. Springer.

Halliday, M. A. K. (2004). *The Language of Science* / J. J. Webster (Ed.). Continuum.

Karaban, V. I. (2004). *Translation of English Scientific and Technical Literature: Grammar Difficulties, Lexical, Terminological and Genre-Stylistic Problems*. Nova Knyha [in Ukrainian]. [Карабан В.І. (2004). *Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Нова книга].

Karaban, V. I. (2012). Special Translation Theories: How Many of Them Do We Need? *Naukovi zapysky. Series "Philological sciences (linguistics)"*, 104(1), 26–31 [in Ukrainian]. [Карабан, В.І. (2012). Спеціальні теорії перекладу: скільки їх (потрібно)? *Наукові записки. Серія "Філологічні науки (мовознавство)"*, 104(1), 26–31].

Károly, K. (2022). Translating Academic Texts. In K. Malmkjær (Ed.), *The Cambridge Handbook of Translation*. (pp. 340–362). Cambridge University Press.

Montgomery, S. L. (2000). *Science in Translation. Movements of Knowledge Through Cultures and Time*. University of Chicago Press.

Montgomery, S. L. (2010). Scientific Translation. In Y. Gambier, & L. van Doorslaer (Eds.), *Handbook of Translation Studies: vol. 1*. (pp. 299–305). John Benjamins Publishing Company.

Olohan, M. (2007). The Status of Scientific Translation in Translation Studies. *Journal of Translation Studies*, 10, 133–144.

Olohan, M. (2013). Scientific and Technical Translation. In C. Millán, & F. Bartrina (Eds.), *The Routledge Handbook of Translation Studies*, (pp. 425–437). Routledge.

Olohan, M. (2016). *Scientific and Technical Translation*. Routledge.

Olohan, M. (2019). Scientific Translation. In M. Baker, & G. Saldanha (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (pp. 510–514). Routledge.

Olohan, M. (2022). Translating Technical Texts. In K. Malmkjær (Ed.), *The Cambridge Handbook of Translation*. (pp. 321–339). Cambridge University Press.

Scarpa, F. (2020). *Research and Professional Practice in Specialised Translation*. Palgrave–Macmillan.

SOURCES

Gorishny, M. P. (2023a). Surface Morphology of the Films of the C_{60}/C_{70} fullerene mixture. Identification of C_{60} and C_{70} in the C_{60}/C_{70} Films Using Absorption Spectra. *Ukrainskyi fizychnyi zhurnal – Ukrainian Journal of Physics*, vol. 68, 5, 318–327 [in Ukrainian]. [Горішний М. П. Морфологія поверхні плівок суміші фулеренів C_{60}/C_{70} . Ідентифікація C_{60} та C_{70} у плівках C_{60}/C_{70} за їх спектрами поглинання]. *Український фізичний журнал*, т. 68, 5, 318–327. <https://ujp.bitp.kiev.ua/index.php/ujp/article/view/2023087/2985>.

Gorishny, M. P. (2023b). Surface Morphology of the Films of the C_{60}/C_{70} fullerene mixture. Identification of C_{60} and C_{70} in the C_{60}/C_{70} films Using Absorption Spectra (O. Voitenko, Trans.). *Ukrainian Journal of Physics*, vol. 68, 5, 318–327. <https://ujp.bitp.kiev.ua/index.php/ujp/article/view/2023087/2984>.

Отримано редакцією журналу / Received: 17.01.25

Прорецензовано / Revised: 06.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Олена МИХАЙЛЕНКО, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-2085-4698

e-mail: olenamykhailenko14@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

НАУКОВИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ПЕРСПЕКТИВНА ПІДДИСЦИПЛІНА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

У статті проаналізовано передумови для визначення наукового перекладу як однієї з підгалузей сучасного перекладознавства, з огляду на зростання дослідницького інтересу до перекладу наукових текстів. Висвітлено особливості формування наукового перекладу окремо від технічного перекладу. Підсумовано погляди теоретиків наукового перекладу на необхідність та можливість формування спеціальної теорії наукового перекладу, із власними критеріями, принципами побудови, методами та підходами, методологічними принципами. Окреслено релевантні для методології дослідження перекладу риси наукових текстів, що можуть відігравати важливу роль у визначенні основних проблем перекладу. Труднощі, з якими може стикатися перекладач наукових текстів, проілюстровано на прикладі перекладу української статті з галузі фізики. Наведено аналіз перекладацьких рішень, спрямований на вирішення таких проблем і встановлення відповідності

нормам наукового викладу і нормам мови перекладу загалом. У статті окреслено діапазон та перспективи розвитку спеціальної теорії наукового перекладу як окремої галузі науки про переклад.

Ключові слова: *наука, науковий переклад, перекладознавство, теорія наукового перекладу, релевантні для перекладу риси наукових текстів, методи та принципи дослідження.*

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Оксана НІКА, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

e-mail: o.nika@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

Наталія ГЕРАСИМЕНКО, канд. екон. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-9483-8952

e-mail: ngerasymenko.1@gmail.com

Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
Київ, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК АГРОСТРАХУВАННЯ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ АСПЕКТИ

Вступ. Дослідження галузевих терміносистем і створення термінологічних словників необхідне для покращення професійної комунікації та розвитку міжнародної співпраці. Основними завданнями є систематизація, унормування і переклад термінів, що актуально в період прищвидшених змін.

Актуальність. Урахування сучасної української практики та міжнародних стандартів зумовлює потреби укладання термінологічного словника з агрострахування (і постійного поповнення цього словника для врахування змін). Створення нових галузевих словників тлумачно-перекладного типу сприятиме професійній комунікації у важливих для повоєнного відновлення в Україні економічних сферах, до яких належить агрострахування. **Мета:** проаналізувати термінологію страхування сільськогосподарської продукції в лексикографічному аспекті. **Завдання:** схарактеризувати основні принципи укладання тлумачно-перекладного словника з агрострахування, розкрити дотримання вимог сучасної української практики і міжнародних стандартів, визначити особливості творення та написання термінів із цієї сфери страхування.

Методи. Для укладання словника агрострахування враховано такі етапи дослідження: систематизація понять, аналіз термінології (що передбачає семантичний і функційний аналіз), визначення рекомендацій для нормалізації та стандартизації термінів. Ураховано гармонізацію термінів із міжнародними стандартами.

© Ніка Оксана, Герасименко Наталія, 2025

Результати. У статті описано модель тлумачно-перекладного словника з агрострахування, у якому до українськомовного терміна подано його дефініцію та переклад англійською мовою. Визначено реєстрові українськомовні терміни відповідно до сучасного стану законодавчої бази з (агро)страхування в Україні, напрацювань страхових компаній, наукових досліджень із цієї сфери. До словника також включено окремі терміни з економіки, метеорології, агровиробництва, екології. Розкрито тлумачення термінологічних інновацій щодо збитків, завданих під час війни. Уточнено синонімічні відношення в термінології з агрострахування, а також творення і написання окремих термінів українською мовою.

Висновки. Доведено переваги тлумачно-перекладного словника агрострахування, що враховує дефініцію терміна та його прийнятий в цій галузі переклад, що істотно для гармонізації термінів із міжнародними стандартами в цій сфері. Проаналізовано синонімічність термінів, окремі термінологічні інновації, що виникли у воєнний час. Ураховано особливості творення українськомовних термінів та їх написання.

Ключові слова: українсько-англійський тлумачно-перекладний словник, термінологія агрострахування, українська практика і міжнародні стандарти, особливості творення і правопису термінів.

Вступ

Для сучасної фахової комунікації та розширення ефективної міжнародної співпраці є пріоритетним дослідження конкретних галузевих терміносистем і створення термінологічних словників фахового спрямування, що заповнюють термінологічні прогалини. Основні питання, які потребують поглибленого вивчення і практичного розв'язання, – це унормування і стандартизація галузевих терміносистем, лексикографічна практика, що набуває суспільного запиту під час воєнних і поствоєнних викликів в Україні.

Створення тлумачно-перекладного словника з агрострахування є актуальним для підтримки цього виду страхування в Україні. У сучасних умовах виникає необхідність розвитку програм агрострахування (страхових продуктів), які б передбачали також страхування сільськогосподарських культур від воєнних ризиків. Таке страхування вимагатиме, в тому числі, запровадження відповідної термінології. Унормування і переклад цих термінів пріоритетне для розгляду актуальних проблем виро-

щування сільськогосподарських культур, тлумачення страхових ризиків, їхнього врегулювання, страхового відшкодування.

Огляд літератури

У сучасній лінгвістиці схарактеризовано загальнотермінологічні проблеми, розвиток української термінографії (Л. Симоненко), проблеми перекладного термінознавства (М. Дорофєєва, Т. Кияк, І. Кочан, М. Сайко, К. Сайко, Н. Яценко).

Термінологія страхування переважно розглядається загально (Говорушко, & Стецюк, 2014), без визначення окремих напрямів (медичне страхування, страхування сільськогосподарської продукції тощо). Глосарії термінів або короткі словники основних термінів з (агро)страхування переважно містяться у підручниках і посібниках або на сайтах відповідних компаній, тому виникає потреба створення перекладних словників із цих галузей із метою гармонізації української мовної практики з міжнародними стандартами.

Важливими для укладання термінологічного словника з агрострахування є англійськомовні глосарії/словники із цього виду страхування (Agriculture: A Glossary of Terms, Programs, and Laws, 2005; Glossary of Terms for Agricultural Insurance and Rural Finance, 1992; Troeh, & Donahue, 2003), науково-прикладні праці (посібники для аварійних комісарів, програми сільськогосподарського страхування, звіти, пропозиції тощо) (Основи страхування сільськогосподарських культур, 2012; Carter, Janvry, Sadoulet, & Sarris, 2014; Harwood, Heifner, Coble, Perry, & Somwaru, 1999; Reyes, Agbon, Mina, & Gloria, 2017).

Визначення основних термінів з (агро)страхування законодавчо закріплене у Законах України "Про страхування" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>), "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>), а також інформацією на офіційних сайтах (наприклад, <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zdeshevlennya-kreditiv>).

Для систематизації термінів з агрострахування та їхнього перекладу англійською мовою є доцільним укладання відповідного галузевого словника. Цей вид страхування поширений і значущий для економіки України в умовах сучасних

викликів, у тому числі спричинених воєнним часом і після-воєнною відбудовою.

Зростання інтересу до агрострахування визначає доцільність створення спеціалізованого словника, що сприятиме взаємодії страхових компаній, аграріїв і державних регуляторів.

Отже, *об'єктом* дослідження стали проблеми систематизації термінології зі страхування сільськогосподарської продукції та укладання галузевого українсько-англійського словника. *Предметом* аналізу є особливості визначення і лексикографічного представлення термінології з цієї сфери страхування.

Мета статті – проаналізувати термінологію страхування сільськогосподарської продукції в лексикографічному аспекті.

Методи

Для укладання словника агрострахування враховано такі етапи дослідження: систематизація понять, аналіз термінології (що передбачає семантичний і функційний аналіз), визначення рекомендацій до нормалізації та стандартизації термінів. Уточнено гармонізацію термінів щодо міжнародних стандартів.

Результати

"Українсько-англійський словник страхування сільськогосподарської продукції" (авт. кол.: О. Ніка, Н. Герасименко, С. Гриценко та ін.; за ред. О. Ніки, Н. Герасименко) (Українсько-англійський словник..., 2022) є тлумачно-перекладним словником із цієї сфери страхування. Кожна словникова стаття має таку структуру: українськомовний реєстровий термін/терміносполука – еквівалент англійською мовою – дефініція українською мовою.

У передмові до словника визначено основні джерела, з яких були дібрані терміни. Укладання реєстру словника враховує практику страхування в Україні, де визначено об'єкти страхування, щодо яких страхові компанії розробили страховий продукт. Значна кількість цих об'єктів страхування визначена у сфері державної підтримки агрострахування, передусім у Законі України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>), проте список нових страхових продуктів зростатиме. Наразі найпоширенішим видом страхування є страхування польових (переважно зернових) культур, проте

будь-яка сільськогосподарська продукція може бути застрахована. Нинішня практика агрострахування в Україні зорієнтована переважно на зернові культури.

У словнику враховано визначення термінів, що наводяться за законодавчо закріпленими формулюваннями, зокрема в Законі України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>).

До реєстру словника увійшли: окремі загальні терміни страхування; терміни страхування зернових культур; деякі агрономічні терміни, які важливі для моніторингу й оцінки стану посівів, розвитку рослин, збирання і зберігання врожаю сільськогосподарських культур; назви типів ґрунтів; назви фаз розвитку рослин; назви основних технологічних процесів і застосування новітніх технологій у процесі вирощування сільськогосподарської продукції; назви галузей рослинництва; агроекологічні терміни тощо.

Зокрема, реєстр словника містить:

- назви договорів страхування та актів огляду: *договір страхування сільськогосподарської продукції, договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, акт передстрахового огляду площ посівів сільськогосподарських культур (первинного огляду), акт пошкодження (утрати) посівів (урожаю) сільськогосподарських культур, акт пошкодження (утрати) посівів (урожаю) сільськогосподарських культур, акт огляду площ пошкоджених посівів сільськогосподарських культур;*

- назви часових періодів страхування: *андеррайтинговий рік, закінчення терміну дії, кінцевий термін дії страхового договору;*

- назви осіб, чия діяльність пов'язана зі страхуванням: *аджастер, сюрвеєр, перестраховальник, врегулювальник збитків, страховий агент, страховий брокер;*

- загальний вплив погодних умов на ведення страхової діяльності з агрострахування: *вплив зміни клімату на сільське господарство, зміна клімату;*

- страхові ризики: *дощ, злива, буря, заморозки, ґрунтова кірка, земельний або земельно-водний сль, земельний зсув, землетрус, злива, зсув ґрунту, лавина;*

- сучасні технології: *географічні інформаційні системи (ГІС) в сільському господарстві*;
- екологічні поняття: *екологічна рівновага, екологічна чистота сільськогосподарської продукції, екологічні ризики, екоцид*;
- агрономічні поняття: *густина стояння (щільність) рослин на одиниці площі, біологічна врожайність, фактична врожайність*;
- поняття, пов'язані з хворобами рослин: *епіфітотійне розмноження шкідників рослин, епіфітотійний розвиток хвороб рослин*;
- типи ґрунтів: *дернові ґрунти, дерново-буроземні ґрунти, дерново-глейові ґрунти, дерново-підзолисті ґрунти, заплавні ґрунти, каштанові ґрунти*;
- поняття геодезії, картографування і кадастру: *державний земельний кадастр, кадастровий номер земельної ділянки (паю), карта-схема полів (землекористування) господарства тощо*.

Важливим для потрактування і врегулювання страхових випадків є чітке і деталізоване формулювання страхових ризиків, у разі настання яких настає відшкодування збитків. Для вирощування сільськогосподарської продукції до таких страхових ризиків належать заморозки, град, злива, буря, ураган, землетрус, затяжні дощі, удар (влучання) блискавки та ін. У договорах страхування різних страхових компаній наводяться формулювання цих страхових ризиків, які дещо відрізняються, тому необхідно було їх порівняти і запропонувати у словнику найбільш повне і максимально деталізоване визначення того, як розуміти ці страхові події і заподіяти ними шкоду посівам, урожаю сільськогосподарських культур.

У сьогоденній страховій практиці України не здійснюється страхування від воєнних ризиків і відшкодування завданих від них збитків у разі їхнього настання. У словнику збитки від воєнних ризиків витлумачені в такий спосіб:

збитки внаслідок війни (оголошеної або неоголошеної), військових (бойових) дій, збройного конфлікту *losses due to war (declared or undeclared), military actions, armed conflict* – це збитки, завдані майну під час та/або внаслідок дій військових формувань (законних та незаконних) сторін збройного (воєнного, військового) конфлікту у випадку збройної агресії, збройного конфлікту, та спричинені діями та заходами особового складу та командування збройних формувань; побудовою укріплень, інженерних споруд (окопів,

траншей, дзотів, дотів тощо); веденням бою, обстрілами військових та/або цивільних об'єктів та населення; використанням та застосуванням бойової техніки, технічних засобів ведення бойових дій; озброєнням, ракетними установками, танками, бронетранспортерами, самохідними артилерійськими та ракетними установками, військовими кораблями тощо; застосуванням будь-яких засобів ведення бойових дій та зброї, в тому числі артилерійських і реактивних снарядів, ракет, торпед, бойових патронів, гранат, мін, вибухових речовин; пошкодженням майна в районах, на територіях ведення боїв та військових дій, військових, в тому числі, антитерористичних операцій, незалежно від факту офіційного визнання чи оголошення війни, воєнного чи надзвичайного стану стороною (сторонами) збройного (військового, воєнного) конфлікту (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 56–57).

Для тих об'єктів страхування, які можуть бути застраховані з державною підтримкою, зростає потреба розробити механізм страхування від воєнних ризиків і визначити їх у дефініції.

У словнику представлено термінологічні зміни, які важливі для розуміння сучасного стану агрострахування в Україні. У Законі України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою", прийнятому 9 лютого 2012 року, визначено терміносполуку *аграрний страховий пул*: "Аграрний страховий пул є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють страхування відповідно до цього Закону" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>). На сьогодні це формулювання втратило чинність. Нині агрострахуванням із державною підтримкою можуть займатись страхові компанії індивідуально, немає умов, що вони повинні бути об'єднаними або бути членами того чи іншого об'єднання. Загалом страховики можуть створювати асоціації, ліги, конфедерації і здійснювати страхування сільськогосподарської продукції, що так зазначено в словнику:

"**Аграрний страховий пул** agricultural insurance pool – 1) одне з видів об'єднань страховиків, які можуть здійснювати страхування сільськогосподарської продукції; 2) А. с. п. був єдиним об'єднанням страховиків, які здійснювали страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою (відповідно до першої редакції Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»)» (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 6).

У словнику також зафіксовано кілька значень до інших термінів, наприклад:

відмова від страхування non-insurance – 1) рішення клієнта не купувати страхування для забезпечення захисту від ризику; 2) рішення страхової компанії не приймати на страхування запропонований об'єкт (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 32–33).

обсяг страхового покриття insurance coverage – 1) перелік усіх ризиків та додаткових умов (застережень), передбачених у договорі страхування; 2) міра задоволення страхового інтересу (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 86).

Вибір та використання термінів зумовлені прийнятими світовими стандартами агрострахування і враховують специфіку в Україні. Наприклад, в українському агрострахуванні вживається основний термін *договір страхування*, тоді як в інших країнах частіше застосовується *страховий поліс*. Так, в українському реєстрі словника є терміни *договір страхування* і *страховий поліс*, причому *страховий поліс* подається з покликанням на *договір страхування* (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 128). Для врахування міжнародної та української практик у словнику зафіксовано обидва терміни, один з яких позначений як основний.

Терміни-синоніми, які практикують у цьому виді страхування, зафіксовані в різних словникових статтях:

відкритий ковер страхування open cover insurance policy *див. генеральний договір страхування* (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 32),

страхове забезпечення insurance provision *див. страхова сума* (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 125),

страхове покриття coverage *див. страховий захист* (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 125).

Такі відношення термінів відображені в словнику, наприклад: "**страхове відшкодування** insurance payment, indemnity – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування при настанні страхового випадку (Закон України «Про страхування»). Страхове відшкодування здійснюється за рахунок грошових фондів страховика *див. страхова виплата*" (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 124–125).

У словнику зафіксовано запозичені терміни та їх відповідники українською мовою. Наприклад: **клаузули** clause *див. застереження в договір страхування* (Українсько-англійський словник, 2022, с. 67).

Словник репрезентує синоніми до термінів, наприклад, *страховик і страхова компанія*, що є важливим для розуміння тотожності термінопонять.

Важливо встановити усі терміни-синоніми й уточнити їхнє значення: наприклад, у Законі України "Про страхування" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>) наводяться три терміни-синоніми: *страховий платіж (страховий внесок, страхова премія)*, а в Законі "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>) їх налічується два: *страхова премія (страховий платіж)*.

У більшості випадків до українського терміна запропонований один відповідник англійською мовою:

<i>Українськомовний термін/терміносполука</i>	<i>Переклад англійською мовою</i>
акт пошкодження (утрати) посівів (урожаю) сільськогосподарських культур	act of crop (harvest) damage (loss) inspection (Українсько-англійський словник, 2022, с. 9).
акт огляду площ пошкоджених посівів сільськогосподарських культур	act of crop damage inspection (Українсько-англійський словник, 2022, с. 9).
акт передстрахового огляду площ посівів сільськогосподарських культур (первинного огляду)	act of pre-insurance crop survey (Українсько-англійський словник, 2022, с. 9–10).
договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою	contract of agricultural insurance with state support (Українсько-англійський словник, 2022, с. 48).

У словнику враховано кілька прийнятих англійських відповідників до перекладу українських термінів.

<i>Українськомовний термін/терміносполука</i>	<i>Переклад англійською мовою</i>
агропромислове виробництво	agribusiness; agro-industry; agricultural production (Українсько-англійський словник, 2022, с. 7).
виконання обов'язків за договором страхування	insurance contract performance / fulfillment (Українсько-англійський словник, 2022, с. 28).
відшкодування збитків	loss indemnity, loss compensation, reimbursement of losses (Українсько-англійський словник, 2022, с. 67).
відшкодування збитків у страхуванні	insurance indemnification of losses, reimbursement of losses (Українсько-англійський словник, 2022, с. 35).
допоміжні послуги зі страхування сільськогосподарської продукції	ancillary services / support services in agricultural insurance (Українсько-англійський словник, 2022, с. 49).
категорія ризику	risk rating/grade, type of exposure (Українсько-англійський словник, 2022, с. 65).
період виплати страхового відшкодування	period of indemnification, indemnity payment period (Українсько-англійський словник, 2022, с. 93).
страхове відшкодування	insurance payment, indemnity (Українсько-англійський словник, 2022, с. 124–125).

Під час укладання словника укладачі уникали невластивих українській мові написань (наприклад, пасивних конструкцій, кальок із російської мови та ін.).

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
об'єм страхового покриття	обсяг страхового покриття
страховка	страхування
виплата по договору страхування	виплата за договором страхування
при настанні страхового випадку	у разі настання страхової події
понесені збитки	завдані збитки
ліміт відповідальності	межа відповідальності
страхова відповідальність	страхове зобов'язання
страхова премія (страховий платіж) сплачується страховальником	страхову премію (страховий платіж) сплачує страховальник.

Окремі словникові статті потребували уточнення, наприклад, "банкрутство страховика". Для початку були ототожені поняття "страховик" і "страхова компанія", а також проведено два поняття "неплатоспроможність страховика" і "банкрутство страхової компанії".

Під час укладання словника врахували формулювання основних понять із названих вище законодавчих актів, утім у них теж трапляються названі неточності.

У словнику враховано гармонізацію термінології з міжнародними стандартами, зокрема орієнтування на стандарти FAO, WTO, ISO. В українській мові зберігається міжнародна аббревіатура ФАО (FAO – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН).

У різних документах, договорах страхування трапляються написання з чи без подвоєння приголосних у запозиченнях: *андеррайтер* і *андеррайтер*, *андерайтинг* і *андеррайтинг*. У словнику уніфіковано написання ***андеррайтер*** (англ. *underwriter*), ***андеррайтинг*** (англ. *underwriting*), *андеррайтинговий ризик* (англ. *underwriting risk*), *андеррайтинговий рік* (англ. *underwriting year*)

(Українсько-англійський словник..., 2022, с. 11) відповідно до чинного правопису (Український правопис, 2019, с. 157–158).

Написання літери *с* у слові **сюрвеєр** (англ. *surveyor*) (Українсько-англійський словник..., 2022, с. 137) регламентується за § 130 правопису (Український правопис, 2019, с. 161).

Такі лінгвістичні коментарі покращують наукову мову, запобігають неправильному вживанню і написанню термінів із цієї галузі знання.

Дискусія і висновки

Перекладні галузеві словники з (агро)страхування мають важливе прикладне значення для ефективного професійного спілкування, сприяють розвитку міжнародного партнерства України в пріоритетних сферах сучасного економічного і соціогуманітарного розвитку.

Здійснено систематизацію основних термінів з агро(страхування) і дотичних до них сфер, що склали реєстр словника. Переваги тлумачно-перекладного словника, що враховує дефініцію терміна та його прийнятий у цій галузі переклад, полягають у можливості систематизації термінів, уточнення їх дефініцій і перекладу, гармонізації з міжнародними стандартами в цій сфері. Ураховано зміни в термінології, а також появу ще не закріплених законодавчо ризиків, спричинених війною. Продемонстровано синонімічні відношення в термінології агрострахування, що зафіксовано в аналізованому словнику. Правильне написання часто використовуваних термінів-запозичень та уникнення невластивих для української мови кальок забезпечує належний рівень терміновживання в різних типах документів.

Галузевий перекладний словник з агрострахування сприяє взаємодії страхових компаній, аграріїв і державних регуляторів. Сфери застосування словника – практична діяльність страхових компаній, страхових агентів, аджастерів, андеррайтерів і сюрвеєрів, навчальна практика для систематизації, нормування українськомовних термінів та їхнього перекладу англійською мовою.

Перспективи дослідження полягають у створенні онлайн-ового словника з (агро)страхування українською та іншими мовами, в якому фіксуватимуться терміни (і термінологічні інновації) в цій сфері.

Внесок акторів: Оксана Ніка – концептуалізація, збір та розбір даних, упорядкування результатів; Наталія Герасименко – концептуалізація, валідація даних, упорядкування та інтерпретація результатів; обоє авторів – підготування рукопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агрострахування*. <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zdeshevlennya-kreditiv>
Говорушко, Т. А., & Стецюк, В. М. (2014). *Страхування* : навч. посіб. (ред. Т. А. Говорушко). Магнолія.
- Закон України "Про страхування". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Закон України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>
- Основи страхування сільськогосподарських культур*. (2012) Навчальний посібник для аварійних комісарів. Міжнародна фінансова корпорація.
- Український правовис.* (2019). Наукова думка. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf>
- Українсько-англійський словник страхування сільськогосподарської продукції* (2022) (О. Ніка, Н. Герасименко, С. Гриценко та ін. ; за ред. О. Ніки, Н. Герасименко). ВПЦ "Київський університет".
- Agriculture: A Glossary of Terms, Programs, and Laws* (2005). Ed. J. Womach (Coordinator). Library of Congress. Congressional Research Service. D. C.
- Carter, M., Janvry, A. de, Sadoulet, E., & Sarris, A. (2014). *Index-based Weather Insurance for Developing Countries: A Review of Evidence and a Set of Propositions for Upscaling*. *Dev Pol Working Paper*. 111: 1, 1–41.
- Glossary of Terms for Agricultural Insurance and Rural Finance* (1992). Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Harwood, J., Heifner, R., Coble, K. H., Perry, J., & Somwaru, A. (1999). *Managing Risk in Farming: Concepts, Research, and Analysis*. *Agricultural Economic Report No.* (AER-774).
- Reyes, C. M., Agbon, A. D., Mina, C. D., & Gloria, R. A. B. (2017). *Agricultural Insurance Program: Lessons from Different Country Experiences*. 2, PIDS Discussion Paper Series, 1–33.
- Troeh, F. R., & Donahue, R. L. (2003). *Dictionary of agricultural and environmental science*. Iowa State Press.

REFERENCES

Agricultural insurance. [in Ukrainian]. <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zdeshevlennya-kreditiv>

Hovorushko, T. A., & Stetsiuk, V. M. (2014). Insurance: a textbook (Ed. T. A. Govorushko). Magnoliia [in Ukrainian].

Law of Ukraine "On Insurance" [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Law of Ukraine "On the Peculiarities of Insurance of Agricultural Products with State Support" [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>

Fundamentals of insurance of agricultural crops. (2012). Training manual for emergency commissioners. International Finance Corporation [in Ukrainian].

Ukrainian spelling. (2019). Naukova dumka [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf>

Ukrainian-English dictionary of insurance of agricultural products. (2022). (O. Nika, N. Gerasymenko, S. Hrytsenko et al. ; ed. O. Nika, N. Gerasymenko). VPC "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].

Agriculture: A Glossary of Terms, Programs, and Laws (2005). Ed. J. Womach (Coordinator). Library of Congress. Congressional Research Service. D. C.

Carter, M., Janvry, A. de, Sadoulet, E., & Sarris, A. (2014). Index-based Weather Insurance for Developing Countries: A Review of Evidence and a Set of Propositions for Upscaling. *Dev Pol Working Paper*. 111: 1, 1–41.

Glossary of Terms for Agricultural Insurance and Rural Finance (1992). Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Harwood, J., Heifner, R., Coble, K. H., Perry, J., & Somwaru, A. (1999). *Managing Risk in Farming: Concepts, Research, and Analysis*. Agricultural Economic Report No. (AER-774).

Reyes, C. M., Agbon, A. D., Mina, C. D., & Gloria, R. A. B. (2017). *Agricultural Insurance Program: Lessons from Different Country Experiences*. 2, PIDS Discussion Paper Series, 1–33.

Troeh, F. R., & Donahue, R. L. (2003). *Dictionary of agricultural and environmental science*. Iowa State Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 17.01.25

Прорецензовано / Revised: 31.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Oksana NIKA, DSc (Philol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6387-3835
e-mail: o.nika@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

Nataliia GERASYMENKO, PhD (Economy), Assoc. Prof
ORCID ID: 0000-0001-9483-8952
e-mail: ngerasymenko.1@gmail.com
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

AGRICULTURAL INSURANCE TERMINOLOGY DICTIONARY: INTERDISCIPLINARY ASPECTS

Background. *The study of sector-specific terminology systems and the creation of terminology dictionaries are highly necessary for improving professional communication and developing international cooperation. The main task is to systematise, regulate and translate terms, which is crucial in a period of accelerated change.*

Relevance. *The creation of new sector-specific translation dictionaries is aimed at overcoming the war and postwar challenges in Ukraine in key economic areas, including agricultural insurance. Considering the current Ukrainian practice and international standards, there is a need to compile a terminological explanatory and translation dictionary for agricultural insurance (and to constantly update this dictionary as amended). **Purpose:** to analyse the terminology of agricultural insurance from the lexicographical standpoint. **Objectives:** to describe the main principles of compiling the explanatory and translation dictionary on agricultural insurance, to establish its compliance with the requirements of modern Ukrainian practice and international standards, and to identify the specific features of forming and spelling of terms in this area of insurance.*

Methods. *To compile the dictionary of agricultural insurance, the following stages of research were applied: systematisation of terms, analysis of terminology (including semantic and functional analysis), identification of recommendations for normalisation and standardisation of definitions. The harmonisation of terms, which meets international standards, is demonstrated.*

Results. *The article reveals a model of an explanatory and translation dictionary on agricultural insurance, in which a Ukrainian language term is supplied with its definition and English language translation. There have been determined the Ukrainian registered terms in conformity with the*

modern legislative framework of (agro)insurance in Ukraine, the practice of insurance companies and scientific works in this domain. The dictionary also includes some terms from economics, meteorology, agricultural production, and ecology. There have been interpreted the terminological innovations concerning the war-induced damages. The article refines the synonymic relations in agricultural insurance terminology, as well as the formation of certain terms and their Ukrainian spelling.

Conclusions. *The paper proves the advantages of the explanatory and translation dictionary that considers the definition of a term and its translation accepted in the field, which is vital for harmonising terms with the international standards in this area. The authors analysed the synonymy of terms and some terminological innovations that emerged in wartime. The article considers the particularities of formation of Ukrainian language terms and their spelling.*

Keywords: *Ukrainian-English explanatory and translation dictionary, terminology of agricultural insurance, Ukrainian practice and international standards, particularities of formation and spelling of terms.*

Автори заявляють про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflict of interests. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Катерина САЙКО, асп.

ORCID ID: 0009-0004-6984-9157

e-mail: katerynasaiiko7@gmail.comКиївський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ПРИРОДНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ГАЛУЗЕВОГО ПЕРЕКЛАДУ

Вступ. *Розвиток малого ШІ та технологічний поступ зумовив потребу в підходах, що забезпечують об'єктивне оцінювання якості галузевого перекладу. Ключовим чинником у цьому контексті стають чітко окреслені критерії оцінювання. Однак певні критерії, серед яких передусім природність, є неоднозначними. Так, природності художнього перекладу присвячено низку досліджень. Водночас бракує розвідок, у яких окреслено сутність природності як критерію оцінювання галузевого перекладу. Метою цього дослідження є розгляд та систематизація перекладознавчих поглядів на критерій природності та його окреслення в контексті оцінювання якості галузевого перекладу.*

Результати. *Природність як критерій оцінювання якості перекладу вперше згадують у працях лінгвістичної парадигми. Її ототожнюють з нормами цільової мови та культури, а також з відповідністю контекстові перекладу та потребам цільової аудиторії. З іншого ж боку, неприродний переклад, написаний штучною формою мови, "перекладацькою мовою", пов'язаний з інтерференціями та лексичною одноманітністю. У межах дескриптивної парадигми природність пов'язують з цільовими нормами. Перекладні тексти не можуть повністю відповідати цим нормам через вплив оригіналу, а тому мають ознаки "проміжної мови" та посідають особливе місце в цільовій культурі. Власне пошук цих ознак, "універсалій", різниці між вихідним текстом (ВТ) та цільовим текстом (ЦТ), а також різниці між перекладними та неперекладними текстами, спричинився до виникнення корпусного перекладознавства. Представники діяльнійшої парадигми не розглядають неприродні елементи як негативну характеристику, адже вони не перешкоджають досягненню мети перекладу. У сучасніших розвідках природність стає об'єктом різних експериментальних досліджень, до яких також залучають машинний переклад (МП). Її ототожнюють водночас і з мовною нормою, і з різними видами узусу.*

© Сайко Катерина, 2025

Висновки. *Природність – це інтегральна динамічна характеристика перекладу, що відображає баланс між відповідністю узусові та дотриманням мовних норм з огляду на прагматичні чинники комунікативної ситуації та зміст ВТ. Для створення природного перекладу необхідно уникати інтерференцій, брати до уваги контекст повідомлення, аудиторію, а також норми цільової мови та культури, посеред того й особливості видотекстового узусу. Відступ від цих принципів може бути свідомим рішенням, зумовленим особливостями контекстуальних чинників. Також ключовим для створення природного перекладу є знання узусу та вміння ухвалити інтерсуб'єктивно верифіковні рішення.*

Ключові слова: *якість перекладу, оцінювання якості перекладу, природність, галузевий переклад.*

Вступ

Унаслідок виникнення малого ШІ та технологічного поступу актуальним стало питання оцінювання якості галузевого перекладу задля проведення демаркаційної лінії між людиною та машиною. Забезпечення об'єктивної оцінки передбачає використання чітко окреслених критеріїв, адже варіативність їхнього тлумачення може спричинитися до упереджених суджень, а також хибних методологічних підходів у відповідних дослідженнях. Уваговартим у цьому контексті стає поняття природности як критерію оцінювання, що фігурує, однак не має дефініцій у міжнародних стандартах та моделях оцінювання якості перекладу (ISO 5060:2024; The MQM Error Typology). Згаданий критерій також став об'єктом перекладознавчих досліджень, посеред того й сучасних. Варто, однак, згадати про варіативність його інтерпретацій у межах різних перекладознавчих парадигм, а також про малу кількість релевантних розвідок, пов'язаних із галузевим перекладом та його специфікою (Frawley, 2000; Lai et al., 2024; Nida, & Taber, 2003; Toury, 1995).

Багатогранність поняття природности потверджують передусім різні підходи до його трактування. Так, у загальнонаціональній мові прикметник "природний" позначає: те, що створила природа (а не людина); зумовлений, спричинений законами природи; який здійснюється відповідно до законів природи. Також природність розглядають як справжність, протилежність

штучності (Білодід та ін., 1977, с. 8). З одного боку, машинний переклад можна вважати штучним, а людський – природним. З іншого ж боку, і машинний, і людський переклад можна оцінювати крізь призму природності. Також багатоаспектність цього критерію потверджує той факт, що в перекладознавчих працях його часто пов'язують з "*плавкістю*", "*прийнятністю*" та "*читністю*", але й водночас з інтерференціями та поняттям "*translationese*" (Newmark, 1991; Nida, & Taber, 2003), "*тремтливим кодом*" (Frawley, 2000) або ж "*проміжною мовою*" (Toury, 1995).

Зауважмо також, що в сучасному перекладознавчому дискурсі наявні різні підходи до вивчення концепту природності. Актуальними є, наприклад, розвідки в межах корпусного перекладознавства задля ідентифікації перекладацьких універсалій (Засєкін, & Розенгарт, 2018), дослідження, присвячені "*протиріччю*" між природністю та точністю перекладу (Obeidat, Ayuad, & Sepora, 2020), вивчення природності та її ролі в перекладі за допомогою експериментів (Ременцова, & Ребрій, 2022), а також напрацювання метод, які допомагають підвищити природність МП без шкоди якості відтворення змісту оригіналу (Lai et al., 2024). Здебільшого дослідження присвячують художньому перекладу. Бракує однак системного окреслення сутності цього поняття в контексті оцінювання якості *галузевого* перекладу. **Мета дослідження** полягає в аналізі та систематизації поглядів на критерій природності в перекладознавчих працях, а також в окресленні його меж у контексті оцінювання якості *галузевого* перекладу.

Результати

Різні погляди на природність перекладу відображають методологічні особливості ключових перекладознавчих парадигм. Зауважмо однак, що фактично всі наявні розвідки присвячені художньому перекладу. Ю. Найда є одним із перших науковців, що детально описав поняття природності перекладу в межах лінгвістичної парадигми перекладознавства. Так, природність покладена в основу "*динамічної еквівалентності*", яку можливо забезпечити завдяки віднайденню "*найближчого природного еквівалента до повідомлення вихідною мовою*" (Nida, 1969, р. 166). Переклад природний у тому разі, коли взято до уваги норми цільової мови та культури загалом, контекст відповідного

повідомлення та цільову аудиторію. Науковець стверджує, що *"природний переклад певною мірою легше описати крізь призму того, чого в ньому немає, аніж є"* (Nida, 1969, p. 168). Також Ю. Найда згадує у своїх працях поняття *"translationese"* – штучну форму мови, що її часто сприймають як єдиний засіб відтворення матеріалів, написаних вихідною мовою, та яка не відображає багатих ресурсів цільової мови, є наслідком формальної вірності на *лексичному, граматичному та стилістичному* рівнях (Nida, & Taber, 2003, pp. 100–101).

М. Геллерстам вивчав *"відбитки пальців"*, які вихідна мова залишає на цільовій під час перекладу, описував шведський варіант мови, використовуваний у перекладах з англійської мови. Зіставивши статистично перекладні та неперекладні тексти, науковець дійшов висновку про такі основні особливості перекладних текстів: (1) рідше використання розмовної лексики, тяжіння до стандартизованих варіантів (використання, приміром, одного й того самого відповідника до певного слова в різних контекстах за наявності багатьох інших); (2) активне використання запозичень з вихідної мови й *"хибних друзів перекладача"*; (3) перейняття різних конструкцій, приміром, модальних, на синтаксичному рівні (наприклад, розділових запитань для вираження модальності); (4) зміна лексико-семантичних полів через вплив вихідної мови (що також можна розглядати як вплив на лексику цільової мови загалом); (5) перейняття діалогових патернів (що автор зараховує до риторичного рівня). Науковець уникає слова *"translationese"*, що має негативну конотацію, та вважає, що тексти з такими ознаками не можна назвати неякісними, адже йдеться про типові властивості перекладів (Gellerstam, 2005). Ми погоджуємося з думкою, що ознаки *"перекладацької мови"* неможливо окреслити як абсолютно універсальні та негативні, надто ж коли зважати на специфіку галузевого перекладу. Так, наприклад, однією з ознак якості галузевого перекладу (і галузевих текстів загалом) є послідовність відтворювання термінології, використання стандартизованих варіантів. Також у галузевих текстах не використовують згаданої вище *"розмовної лексики"*, через наявність якої вони ставали б неприродними та неприйнятними з огляду на жанрово-

стильовий узус (за класифікацією В. Карабана (Карабан, 2017, с. 78)) або ж на правила створення текстів різних видів (Дорофєєва, 2014, с. 108) та притаманні їм характеристики. У цьому разі ознаки "*перекладацької мови*" збігаються з вимогами до якості галузевого перекладу.

Дж. Бікман та Дж. Каллов своєю чергою вважають, що природний текст має таку *лексичну* та *граматичну* структуру, яка уможливило б легке розуміння тексту та яку використовують під час *повсякденного спілкування* (Beekman, & Callow, 1974, pp. 33–34). Варто водночас зауважити, що не завжди можна ототожнити *читність* тексту, легкість його сприйняття (яку часто виокремлюють як окрему категорію) та природність. Так, наприклад, С. Макдональд вирізняє три ключові категорії оцінювання якості перекладу: точність, читність та прийнятність (яка робить текст природним, таким, що відповідає нормам цільової мови та текстовим нормам) (McDonald, 2020, p. 5). Також варто згадати, наприклад, думку В. Коптілова, який стверджує, що природність *реплік* у текстах – це відповідність лексики й синтакси закономірностям функціонування *розмовної мови* (Коптілов, 1982, с. 107). Ототожнення норм *повсякденного спілкування* та закономірностей функціонування *розмовної мови* з природністю релевантне, на нашу думку, радше для певних рівнів художнього перекладу, однак не для галузевого. Аналізований критерій охоплює значно більше аспектів.

П. Ньюмарк, представник лінгвістичної парадигми, вважає, що переклад має читатися природно, бути написаним звичайною мовою, із загальноприйнятою граматикою, ідіомами й словами, які відповідають певній ситуації. Досягти цього можна, якщо прочитати свій текст так, ніби оригіналу немає (Newmark, 1998, p. 24). Природність, на його думку, стосується і до граматики, і до лексики, до кожного рівня тексту – від параграфа до слова, від його назви до пунктуації (Newmark, 1998, p. 20). Однак в іншій праці науковець розглядає інтерференції як невіднятну рису будь-яких перекладів, не лише як негативне явище, але й суб'єктивне: те, що одні вважають "*транслейшенізмом*", інші розглядають як точний переклад, те, що хтось вважає "*порушенням узусу*", може видатися образнішим і правдивішим

іншим (Newmark, 1991, pp. 78–80). Така думка вказує на ще один проблемний аспект аналізованого поняття: природність може бути суб'єктивним критерієм, що ускладнює його інтеграцію до "об'єктивних" систем. Так, точність перекладу термінології можна оцінити за категоріями "+" та "-", спираючись на довідкові та лексикографічні джерела. Однак критерій природности має складнішу неформалізовану сутність та сильно залежить від контексту перекладу.

Дж. Стейнер також згадує у своїй роботі поняття *"translationese"*. Надмірний буквалізм породжує переклад, який він порівнює з *"нічийною землею"*, територією, що не належить ні вихідній, ні цільовій мові, *"насильством"* над мовою. Основними ознаками таких текстів, що їх він також називає *"проміжною зоною"* або *"лімбом"*, є неперевірені *"лексичні перенесення"* та *"граматичні гібриди"*. Варто зауважити, що науковець пов'язує цю ваду з роботами *"квалітивих низькооплачуваних перекладачів-партачів"*, але зазначає, що такий підхід можуть перейняти навіть експерти (Steiner, 1975, pp. 315–316). Також А. Дафф у своїй праці *"Третя мова"* критично оцінює таку гібридну форму мови, вважаючи її наслідком впливу вихідної мови (Duff, 1981, p. 116).

Отже, варто виокремити ознаки природности, які згадані в проаналізованих вище працях та релевантні, на нашу думку, для галузевого перекладу. Природним є переклад, (1) під час виконання якого взято до уваги контекст повідомлення, цільову аудиторію, а також норми цільової мови та культури, посеред того правила створення певних видів текстів. Природний переклад (2) не містить інтерференцій на лексичному, граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях, запозичень з оригіналу. (3) Критерій природности в певних контекстах може бути суб'єктивним, сильно залежним від ситуації та мети перекладу.

Г. Турі, представник дескриптивного перекладознавства, вважає, що через дотримання *"вихідних"* норм переклад стає адекватним (неприродним), а через дотримання *"цільових"* норм – прийнятним (природним). Якісний переклад – це компроміс цих двох протилежностей (Toury, 1995, pp. 56–57). Водночас Г. Турі згадує концепцію *"проміжної мови"* (англ. *"interlanguage"*). На його думку, перекладні тексти посідають особливе місце серед

текстів цільовою мовою, адже через прагнення до адекватности такі тексти стають менш прийнятними, мають особливі вирізняльні риси (Стефурак, & Наместюк, 2021, р. 104). Перекладач, отже, має балансувати між цими двома полюсами, жертвувати природністю задля адекватности або ж навпаки. Нескінченна кількість контекстів ускладнює формалізацію цього поняття.

У статті "*Перекладацькі універсалії*" Е. Честерман стверджує, що перекладні тексти сильно відрізняються від інших текстів, а також згадує про давню традицію розглядати переклади як неприродні, що й спричинилося до виникнення поняття "*translationese*". Власне цей чинник, один з багатьох, породив дослідження, присвячені "*універсаліям*" перекладу (Chesterman, 2011, р. 175). Так, на початку 90-х років М. Бейкер одна з перших здійснила корпусне перекладознавче дослідження, спрямоване на вивчення універсальних рис перекладу, різниці між перекладними й неперекладними текстами одного виду. Ці універсальні риси можна поділити на дві категорії: В-універсалії ("*B*" від слова "*вихідний*"), що стосуються до універсальних відмінностей між ВТ та ЦТ, та Ц-універсалії ("*C*" від слова "*цільовий*"), що стосуються до універсальних відмінностей між перекладними та неперекладними текстами в цільовій мові. Прикладами В-універсалій є такі: збільшення обсягу ЦТ, коли порівняти з ВТ, інтерференція, стандартизація, експлікація, зменшення повторів та ін. До Ц-універсалій зараховують, приміром, спрощення та використання дуже типової або нетипової лексики (Chesterman, 2011, pp. 176–177). Безперечним, однак, є той факт, що ці риси потребували експериментального підтвердження у межах різних мовних пар. Саме тому в 90-х та 2000-х зародилося корпусне перекладознавство, що перебувало на перетині корпусної лінгвістики та дескриптивного перекладознавства, намагалося пояснити унікальні риси "*третього коду*" за допомогою статистичних даних. Зауважмо однак, що деякі В-універсалії не можуть бути релевантними для всіх мовних пар, надто ж коли йдеться про збільшення обсягу ЦТ. Також не в усіх випадках перекладачі вдаються до експлікацій. Окрім того, певні сумніви викликає релевантність Ц-універсалії для галузевого перекладу, пов'язаної з типовою та нетиповою лексикою, адже власне

типова лексика та термінологія формує усталені характеристики певних видів текстів (перекладних і неперекладних). Так, наприклад, у технічних, юридичних чи медичних перекладах використання усталеної термінології є необхідним для забезпечення не лише природности тексту, але і його якості.

Також варто згадати погляди К. Шеффнер та Б. Адаб, представниць діяльнісної парадигми перекладознавства. Так, *"гібридний текст"* – це результат перекладання, текст з рисами, *"дивними"* та *"незвичними"* для представників цільової культури. Однак, на їхню думку, ці особливості не є наслідком браку компетентностей або ж прикладами *"перекладацької мови"*, а свідченням свідомих рішень перекладачів. Хай такі тексти і не відповідають усталеним нормам та конвенціям, але все ж вони виконують, щонайменше впродовж певного періоду, свою мету в певній комунікативній ситуації (Schäffner, & Adab, 1997, p. 325). У цьому випадку природність є лише однією з можливостей, актуальність якої залежить від домінанти перекладу, його функції. На нашу думку, відхилення від цільових норм, які можуть зробити переклад більш телеологічним, тобто відповідним меті, завжди має бути обґрунтованим. Якісний галузевий переклад балансує між змістом оригіналу та цільовими нормами.

Також упродовж останнього десятиліття зросла кількість розвідок, посеред того й експериментальних, що пов'язані з природністю та згаданою вище *"перекладацькою мовою"*. Так, приміром, деякі аналітичні дескриптивні кількісні розвідки присвячені *"протириччям"* між природністю та точністю крізь призму трьох типів помилок: (1) природний, але неточний переклад; (2) неприродний, але точний переклад; (3) неприродний і неточний переклад (Obeidat, Ayuad, & Sepora, 2020). У межах українського перекладознавства поняття природности вивчають М. Ременцова та О. Ребрій. Науковці, послуговуючись інтроспективною методою *"протокол міркуй уголос"* встановили, що природність виступає головним чинником перекладацьких рішень. Природність є визначальним показником якісного перекладу, передбачає адаптацію тексту таким чином, *"щоб реципієнт міг сприймати його з легкістю, наче перекладений текст і був написаний цією мовою"*. Для забезпечення при-

родности перекладу варто дотримуватися різних ключових цільових норм (Ременцова, & Ребрій, 2022, с. 187–188). Також С. Засекін та Ю. Розенгарт здійснили корпусно-перекладознавче дослідження, ідентифікували перекладацькі універсалії, – симпліфікації, нормалізації та експліцитації, – що є ознаками "*третього коду*" (Засекін, & Розенгарт, 2018, с. 102). Цей факт вказує на актуальність корпусного перекладознавства в українському просторі. Окрім того, низку сучасних досліджень присвячено різниці між машинним та людським перекладом крізь призму інтерференцій. Так, наприклад, деякі науковці стверджують, що МП притаманна менша лексична різноманітність та більша кількість інтерференцій. Прагнення створити природний текст, схожий стилем до текстів, написаних цільовою мовою, та одночасне прагнення створити точний переклад породжує низку викликів. У цьому контексті природність розглядають як здатність машинного перекладу бути максимально близьким до текстів, що були написані цільовою мовою, за *стилем* та *лексичною різноманітністю* (Lai et al., 2024). Такий погляд, на нашу думку, обмежує цей багатогранний концепт, адже тоді він стає неактуальним на площині галузевого перекладу: передусім через згадані вище вимоги до термінологічної послідовності в галузевих текстах. Окрім того, не всі неперекладні тексти можуть слугувати взірцями природности.

У деяких моделях оцінювання якості перекладу, створених у межах останнього десятиліття, "*природність*" сильно корелює з "*прийнятністю*", перебуває в її межах. Так, наприклад, Дж. Демс, спираючись на згаданий вище доробок Г. Турі, використовує для класифікації перекладових помилок дихотомію "*адекватність*" (відповідність вихідному (кон)текстові та аудиторії) та "*прийнятність*" (відповідність цільовому (кон)текстові та аудиторії). Підкатегорії прийнятності в класифікації помилок Дж. Демс пов'язані з граматикою, синтаксою, лексикою, правописом, регістром та стилем, а також когерентністю (Daems, 2016, pp. 45–47). Науковиця не згадує у своїй роботі поняття природности, однак, як ми вже зауважили, спирається на концепцію Г. Турі, який пов'язував прийнятність з природністю перекладу.

Насамкінець варто розглянути поняття мовних норм та узусу, що їх часто згадували у проаналізованих вище працях у контексті природности перекладу. Так, деякі мовознавці та перекладознавці протиставляють мовну норму й узус. Наприклад, О. Селіванова стверджує, що *буквальний* переклад порушує комунікативну релевантність оригіналу й перекладу, *норму* й *узус* мови перекладу (Селіванова, 2008, с. 673). Мовна норма – це *"обрані у процесі комунікативної взаємодії з числа варіантів мовної реалізації, уніфіковані, свідомо фіксовані й найбільш поширені традиційні зразки (стандарту) репрезентації системи мови (засоби мови і правила їхнього вживання)"* (Селіванова, 2008, с. 345). Визнану мовну норму кодифікують, фіксуючи вже усталені явища. Мовна норма, на думку науковиці, протиставлена узусові як аспектів реалізації мовної системи, як некодифікованому *"загальноприйнятому вживанню слів і речень у мовленні"* (Селіванова, 2008, с. 346). Узус – некодифіковані норми (Загнітко, 2012, с. 208).

В. Карабан своєю чергою стверджує, що *"узус можна розглядати як одну з двох норм перекладацького мовлення (друга – це мовна норма, що передбачає правильність мовних елементів)"*. На одному з етапів перекладу узус цільової мови взаємодіє з її нормами для створення найприйнятнішого природного цільового тексту (Карабан, 2017, с. 77). Узус цільової мови науковець розглядає як *"сукупність мовних елементів, що відповідають мовно-структурним нормам та використані для здійснення прийнятих письмових або мовленнєвих актів"*. В. Карабан розрізняє жанрово-стильовий, предметно-ситуативний та соціальний узуси. Так, наприклад, жанрово-стильовий узус пов'язаний з мовним оформленням перекладу відповідно до жанру та стилю вихідного тексту. Зауважмо, що в українському просторі є два розуміння поняття *"жанр"* – літературознавче та комунікативно-стилістичне, *"під яким розуміють усталені тематичні, композиційні та стилістичні типи текстів"*. Тож у цьому контексті релевантним також стає термін *"Textsortenkonventionen (укр. правила створення видів текстів)"* (Дорофєєва, 2014, с. 108–109). Ідеться, отже, про певні типові зразки текстів,

узусні конвенції, що їх можна вважати релевантними в контексті природності перекладу.

Дискусія і висновки

Отже, можна дійти висновку, що:

1. У перекладознавстві природність пов'язана з ключовими поняттями, серед яких прийнятність, мовна норма, узус, але й також інтерференція, "третій код" / "проміжна мова" / "перекладацька мова", що їм притаманні ознаки неприродного перекладу. Ми поділяємо думку про те, що варто розрізняти природність та читність: нехай навіть ці поняття частково перетинаються, а все ж пов'язані з різними аспектами перекладу. Так, читність має тісний зв'язок із когезією, когерентністю та правилами побудови текстів, що спрямовані на легке сприйняття, а природність – з мовною нормою та узусом.

2. Розвідки, присвячені вивченню ознак природного / неприродного перекладу або ж ідентифікації універсальї, притаманних "перекладацькій мові", часто обмежуються художнім перекладом, не беруть до уваги специфіки галузевого перекладу. Загалом розгляд релевантних перекладознавчих праць уможливив висновки, що природний галузевий переклад (1) не містить інтерференцій на лексичному, граматичному, синтаксичному, стилістичному та інших рівнях. (2) У природному перекладі взято до уваги контекст повідомлення, аудиторію, а також норми цільової мови та культури, узус, посеред того правила створення видів текстів. Важливо, отже, зважати на видотекстовий узус, використовувати типову для певних видів текстів лексику та конструкції, а також усталену термінологію. Зауважмо однак, що в деяких випадках перейняття ознак ВТ та відповідного вихідного узусу є необхідністю та передбачає свідомий відступ від цільового узусу, що не можна розглядати як негативну ознаку перекладу.

3. Природність – це інтегральна динамічна характеристика перекладу, що відображає баланс між відповідністю узусові та дотриманням мовних норм з огляду на прагматичні чинники комунікативної ситуації та зміст ВТ. Її, з огляду на специфіку галузевого перекладу, не варто ототожнювати винятково з узусом, некодифікованою нормою мовлення, або ж лише з мовною нормою.

4. З огляду на те, що природність корелює з некодифікованим узусом, можна стверджувати, що вона певною мірою пов'язана з неартикульованим відчуттям "правильності", інтуїтивним вмінням створити максимально адекватний та максимально прийнятний текст. Перекладачі, носії цільової мови та знавці узусних норм, здатні ухвалювати рішення, в основу яких покладена інтер-суб'єктивна правильність, що своєю чергою може претендувати на об'єктивність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Білодід, І. Бурячок, А., Винник, В. та ін. (Ред.). (1977). *Словник української мови*: [в 11 т.]. Т. 8: П–Р. Наукова думка.

Дорофеева, М. (2014). Nomen est omen? Про зміст і назву дисципліни жанрові теорії перекладу. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 10, 105–112.

Загнітко, А. П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Том 2. ДонНУ.

Засекін, С. В., & Розенгарт, Ю. (2018). Психолінгвістичні комп'ютерні інструменти лінгвістичного та перекладознавчого аналізу дискурсу. *Psycholinguistics*, 23(2), 94–106. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204994>

Карабан, В. І. (2017). Роль узусу в перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*, 1(59), 76–82.

Коптілов, В. В. (1982). *Теорія і практика перекладу*. Вища школа.

Ременцова, М. В., & Ребрій, О. В. (2022). Природність як чинник перекладацьких рішень. *In Statu Nascendi. Актуальні проблеми перекладознавства*, 1(22), 186–192.

Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Довкілля-К.

Стефурак, О. В., & Наместюк, С. В. (2021). Онтологічні характеристики перекладу як "третього коду". *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 4(48), 104–107. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-4.26>

Beekman, J., & Callow, J. (1974). *Translating the Word of God, with scripture and topical indexes*. Zondervan Pub. House.

Chesterman, A. (2011). Translation universals. In *Handbook of Translation Studies* (pp. 175–179). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hts.2.tra12>

Daems, J. (2016). *A translation robot for each translator?: A comparative study of manual translation and post-editing of machine*

translations: Process, quality and translator attitude. doctoral dissertation. [PhD Thesis, Ghent University]. Universiteit Gent. <https://biblio.ugent.be/publication/8058017>

Duff, A. (1981). *The third language: recurrent problems of translation into english*. Pergamon Press.

Frawley, W. (2000). Prolegomenon to a theory of translation. *The Translation Studies Reader*. 250–264.

Gellerstam, M. (2005). Chapter 13. Fingerprints in Translation. In G. Anderman, & M. Rogers (Ed.), *In and Out of English* (pp. 201–213). Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853597893-016>

International Organization for Standardization. (2024). *Translation services – Evaluation of translation output – General guidance* (ISO Standard № 5060:2024). <https://www.iso.org/standard/80701.html>

Lai, H., Ploeger, E., van Noord, R., & Toral, A. (2024). Multi-perspective Alignment for Increasing Naturalness in Neural Machine Translation. *arXiv preprint arXiv:2412.08473*. <https://arxiv.org/html/2412.08473v1>

McDonald, S. V. (2022). Accuracy, readability, and acceptability in translation. *Applied Translation*, 16 (2), 1–9. <https://doi.org/10.51708/apprans.v14n2.1238>

Newmark, P. A. (1991). *About Translation*. Multilingual Matters.

Newmark, P. A. (1988). *Textbook of Translation*. Prentice Hall.

Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. E. J. BRILL.

Nida, E. A., & Taber, C. R. (2003). *The Theory and Practice of Translation*. Koninklijke Brill NV.

Obeidat, A. M., Ayyad, G. R., & Sepora, T. M. (2020). The tension between naturalness and accuracy in translating lexical collocations in literary text. *Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*, 17(8), 123–134.

Schäffner, C., & Adab, B. (1997). Translation as intercultural communication – contact as conflict. In *Benjamins Translation Library* (p. 325). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.20.33sch>

Steiner, G. (1975). *After Babel: Aspects of language and translation*. Oxford University Press.

The MQM Error Typology – MQM (Multidimensional Quality Metrics). (6. д.). MQM (Multidimensional Quality Metrics) – The place to go to learn about MQM. <https://themqm.org/error-types-2/typology/>

Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins Publishing Company.

REFERENCES

Beekman, J., & Callow, J. (1974). *Translating the Word of God, with scripture and topical indexes*. Zondervan Pub. House.

Bilodid, I., Buriachok, A., Hnatiuk, H. et al. (Eds.). (1977). *Dictionary of the Ukrainian language*: [in 11 vol.]. 8: II–P. Naukova dumka [in Ukrainian]

Chesterman, A. (2011). Translation universals. In *Handbook of Translation Studies* (pp. 175–179). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hts.2.tra12>

Daems, J. (2016). *A translation robot for each translator?: A comparative study of manual translation and post-editing of machine translations: Process, quality and translator attitude*. doctoral dissertation. [PhD Thesis, Ghent University]. Universiteit Gent. <https://biblio.ugent.be/publication/8058017>

Dorofeeva, M. (2014). Nomen est omen? About The Content And The Title Of The Lecture Course "Genre Theories Of Translation". *Topical Issues of Humanities*, 10, 105–112.

Duff, A. (1981). *The third language: recurrent problems of translation into english*. Pergamon Press.

Fräuley, W. (2000). Prolegomenon to a theory of translation. *The Translation Studies Reader*. 250–264.

Gellerstam, M. (2005). Chapter 13. Fingerprints in Translation. In G. Anderman, & M. Rogers (Eds.), *In and Out of English* (pp. 201–213). Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853597893-016>

International Organization for Standardization. (2024). Translation services – Evaluation of translation output – General guidance (ISO Standard № 5060:2024). <https://www.iso.org/standard/80701.html>

Karaban, V. I. (2017). The role of usus in translation. *Linguistic and conceptual worldviews*. 1(59). 76–82 [in Ukrainian].

Koptilov, V. V. (1982). *Theory and practice of translation*. Higher School [in Ukrainian].

Lai, H., Ploeger, E., van Noord, R., & Toral, A. (2024). Multi-perspective Alignment for Increasing Naturalness in Neural Machine Translation. *arXiv preprint arXiv:2412.08473*. <https://arxiv.org/html/2412.08473v1>

McDonald, S. V. (2022). Accuracy, readability, and acceptability in translation. *Applied Translation*, 16(2), 1–9. <https://doi.org/10.51708/apptrans.v14n2.1238>

Newmark, P. A. (1991). *About Translation*. Multilingual Matters.

Newmark, P. A. (1988). *Textbook of Translation*. Prentice Hall.

Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. E. J. BRILL.

Nida, E. A., & Taber C. R. (2003). *The Theory and Practice of Translation*. Koninklijke Brill NV.

Obeidat, A. M., Ayyad, G. R., & Sepora, T. M. (2020). The tension between naturalness and accuracy in translating lexical collocations in literary text. *Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*, 17(8). 123–134.

Rementsova, M. V., & Rebrii, O. V. (2022). Naturalness as a factor in translation decisions. *In Statu Nascendi. Current issues of translation studies*, 1(22), 186–192 [in Ukrainian].

Schäffner, C., & Adab, B. (1997). Translation as intercultural communication – contact as conflict. In *Benjamins Translation Library* (p. 325). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.20.33sch>

Selivanova, O. O. (2008). *Modern Linguistics: Trends and Problems*. Environment-K [in Ukrainian].

Stefurak, O., & Namestiuk, S. (2021). Ontological characteristics of translation as a "third code". *International Humanitarian University Herald. Philology*, 4(48), 104–107 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-4.26>

Steiner, G. (1975). *After Babel: Aspects of language and translation*. Oxford University Press.

The MQM Error Typology – MQM (Multidimensional Quality Metrics). (6. д.). MQM (Multidimensional Quality Metrics) – The place to go to learn about MQM. <https://themqm.org/error-types-2/typology/>

Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins Publishing Company.

Zahnitko, A. P. (2012). Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms. Vol. 2. DonNU [in Ukrainian].

Zasiekin, S., & Rosenhart, Y. (2018). Psycholinguistic Computerized Tools of Linguistic and Translation Studies Discourse Analysis. *Psycholinguistics*, 23(2), 94–106 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204994>

Отримано редакцію журналу / Received: 08.01.25

Прорецензовано / Revised: 22.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Kateryna SAIKO, PhD Student
ORCID ID: 0009-0004-6984-9157
e-mail: katerynasaiko7@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

NATURALNESS AS AN EVALUATION CRITERION OF SPECIALIZED TRANSLATION QUALITY

Background. *The development of small AI and technological advancement has necessitated approaches for objective quality evaluation in specialized*

translation. Within this framework, clearly defined evaluation criteria are essential. Among different criteria, naturalness stands out as particularly ambiguous. While numerous studies have explored naturalness in literary translation, research examining naturalness as an evaluation criterion for specialized translation remains scarce. This study aims to examine and systematize perspectives from translation studies on the criterion of naturalness and to define it specifically within the context of specialized translation quality evaluation.

Results. The concept of naturalness as a criterion first emerged within the linguistic paradigm. Scholars in this tradition associate naturalness with adherence to target language and cultural norms, as well as appropriateness to both the translation context and target audience needs. In the descriptive paradigm, researchers connect naturalness to target-oriented norms while acknowledging that translated texts rarely conform perfectly to these norms due to source text influence. As a result, translations often exhibit characteristics of an "interlanguage". Proponents of the action-theoretical paradigm take a more nuanced view, arguing that seemingly unnatural elements aren't negative, as they may still serve the translation's overarching purpose. Contemporary investigations conceptualize naturalness as simultaneously encompassing both adherence to formal language norms and alignment with various types of usage patterns.

Conclusions. Naturalness is an integral dynamic characteristic of translation that reflects the balance between conformity to usage and adherence to language norms, taking into account the pragmatic factors of the communicative situation and the content of the source text. To create a natural translation, it is necessary to avoid interference, take into account the context of the message, the audience, as well as the norms of the target language and culture, including the peculiarities of text-type usage. Deviation from these principles may be a conscious decision, determined by contextual factors. Essential for natural translation are knowledge of usage and intersubjectively verifiable decisions.

Keywords: translation quality, quality evaluation, naturalness, specialized translation.

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Катерина САВОСЬКО, магістрантка

ORCID ID: 0009-0002-0914-3473

e-mail: kateryna.savosko@vasteras.se

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

Дана РАДВАН, канд. філол. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0003-4227-3878

e-mail: dana.radvan@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НОВИН ШВЕДСЬКОМОВНИХ МЕДІА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Вступ. *Статтю присвячено аналізу особливостей перекладу медійних текстів. Основна функція новин – інформувати про суспільно важливі та актуальні події. У статті зосереджено увагу на мало-досліджених в українському перекладознавстві питаннях передачі мовних і стилістичних особливостей шведськомовних новинних текстів у перекладі українською мовою.*

Методи. *Використано описовий метод, а також методи аналізу, порівняння, аналогії та узагальнення.*

Результати. *Проаналізовано мовні й стилістичні особливості шведських новин економічної, екологічної та суспільно-політичної тематики. Охарактеризовано основні ознаки новин як жанру медійного стилю і відмінності між шведськими та українськими медійними текстами. За результатами аналізу текстів економічної, екологічної та суспільно-політичної тематики здійснено порівняння будови речень у шведськомовних й українськомовних медіа, оскільки вони є важливими комунікативними одиницями, які допомагають передати головну думку та встановити контакт між автором і реципієнтом. Проаналізовано способи перекладу лексичних одиниць, у тому числі складних слів, термінів, приділено увагу перекладу фразеологізмів і сталих виразів, а також особливостям перекладу власних назв. Охарактеризовано можливості використання у процесі перекладу зі шведської мовних трансформацій у граматиці. Визначено синтаксичні конструкції, які доцільно адаптувати під час перекладу. Розглянуто*

екстралінгвальні особливості перекладу новинних текстів та роль інтертекстуальності у перекладі новин.

Висновки. *Процес перекладу новин зі шведської українською мовою потребує від перекладача розуміння мовної специфіки, обізнаності з термінологією, а також глибоких культурологічних знань. Використання граматичних трансформацій має бути вмотивованим і продуманим. Збереження стилю мови оригіналу і якомога точніше відтворення у перекладі специфіки і реалій, про які йдеться в оригінальному тексті, є важливим елементом перекладу новин.*

Ключові слова: *новини, перекладацькі трансформації, заголовки, культурна обізнаність, адаптація.*

Вступ

"Переклад – це мистецтво переформатувати роботу іншою мовою, що виступає ключовим інструментом для об'єднання членів по всьому світу" (Nida, & Taber, 1982, p. 13) – такі ідеї розвивали науковці Ю. А. Ніда та Ч. Р. Табер ще в 1982 році. Значення письмового перекладу в сучасному суспільстві є очевидним. Процеси глобалізації та поглиблення співпраці між країнами стимулюють розвиток перекладу як інструменту ефективної комунікації. Ключовим аспектом перекладацької діяльності в умовах нинішньої міжнародної ситуації є вчасний обмін інформацією та коректне сприйняття повідомлення реципієнтами. Л. Коломієць, досліджуючи розвиток та еволюцію перекладознавства в Україні, підкреслювала важливість інтеграції перекладознавства в ширший європейський академічний ландшафт (Коломієць, 2012, с. 349). Дослідниця висвітлює унікальні мовні, культурні та історичні фактори, що впливали на українські перекладацькі традиції, демонструє внесок українських науковців у європейські та світові теорії перекладу. Дж. Бленкінсон і М. Пажух (2010) досліджували вирішальну роль перекладача в міжнародному бізнесі, звертали увагу на потенційні проблеми міжкультурної комунікації через взаємну недостатню обізнаність про культуру інших народів (Blenkinsopp, & Pajouh, 2010).

Статтю присвячено аналізу особливостей перекладу/інтерпретування новинних текстів зі шведської мови українською. Питання відтворення мовних і стилістичних ознак

шведськомовних новинних текстів у перекладі українською мовою є малодослідженими в українському перекладознавстві.

Мета роботи полягає у виявленні та класифікації основних мовних і стилістичних трансформацій, використаних під час перекладу шведських новин на українську мову. Об'єктом дослідження стали переклади новинних текстів, розміщених на шведському новинному порталі Dagens Nyheter (DN) за березень 2024 – січень 2025 року (переклад К. Савосько).

Переклад новин іноземних медіа можна вважати окремим напрямом у теорії перекладу з огляду на його роль і значення для міжнародної комунікації та порозуміння між країнами. Перекладач у процесі своєї роботи долає чимало труднощів – мовних, політичних, культурних, комунікативних тощо. Із посиленням процесу міжнародної інтеграції актуалізується потреба у міжкультурному спілкуванні, зокрема через засоби масової інформації, тому переклад новин набуває актуальності. Варто зазначити, що під час перекладу медійних текстів, розміщених на новинних платформах, недостатньо лише перекласти ці тексти іншою мовою, потрібно також зберегти основну функцію новин – інформувати про суспільно важливі та актуальні події, зберігаючи культурний складник тексту.

Методи

Під час роботи зі шведськими новинними текстами особливу увагу необхідно приділяти врахуванню їхніх специфічних особливостей. Для проведення дослідження використано методи дослідження, які забезпечують цілісний підхід до вирішення поставлених питань, а саме: описовий, методи аналізу, порівняння, аналогії та узагальнення.

Результати

Основні ознаки новинних текстів – це точність, стислість, об'єктивний виклад подій, позбавлений авторської оцінки, хоча саме автор формулює заголовок і те, на яких фактах чи подіях буде сфокусована увага реципієнтів. Новини зазвичай лаконічні й мають формальний тон, тому під час перекладу важливо зберігати ці параметри.

Головною місією новин є передавання інформації масовій аудиторії, а завдання перекладача полягає в тому, щоб дотрима-

тися стилю оригіналу. Раніше переклад у широкому плані розглядали як збереження змісту повідомлення у зміні його мовної форми. Тепер адекватний переклад будь-якого медійного тексту передбачає не лише відтворення фактичного змісту повідомлення, але й збереження функціональної спрямованості вихідного тексту*.

Робота перекладача пов'язана з ретельним відтворенням тексту іншою мовою, водночас результатом роботи перекладача є реакція реципієнта на перекладений текст.

Переклад з однієї близькоспорідненої мови на іншу, наприклад з данської мови на шведську, передбачає пошук мовних і культурних еквівалентів, які можуть із часом змінюватися в обох мовах й відповідно по-іншому відтворюватися у перекладах одного і того самого тексту, здійснених у різні роки (Abiri, 2020).

Шведська мова і українська мова належать до різних груп індоєвропейської мовної родини: шведська – до германської групи, українська – до слов'янської. Вони мають різні структурні типи: шведська мова є переважно аналітичною мовою, в ній не утворюються нові флексивні форми, а українська мова – синтетична мова, в якій граматичні значення й відношення передаються за допомогою флексій, і флексивні форми витісняють аналітичні. Перекладач повинен володіти обома мовами і вміти аналізувати їх структуру для досягнення точної передачі змісту висловлювання однієї мови мовними засобами іншої мови.

Під час роботи зі шведськими новинними текстами перекладач має також враховувати їхні специфічні особливості. У сучасному термінознавстві дедалі більше уваги приділяють функціонуванню термінів у спеціалізованих текстах (Тагільцева, & Матвієнко, 2022). Тексти шведських новин, розміщені на порталі Dagens Nyheter, часто містять згадки про культуру,

* О. Потебня порівнював мову із зором: "Так само, як найменша зміна у будові ока і діяльності зорових нервів неминуче дає інші сприйняття і цим впливає на все світобачення людини, так і кожна дрібниця у будові мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки. Вплив кожної мовної дрібниці на думку є у своєму роді єдиним і нічим незамінним" (Потебня, 1913, с. 163–164).

формальні вирази та специфічні терміни, які часом складно передати українською мовою без втрати оригінального повідомлення. Комплексний підхід до формування терміносистеми та визначення особливостей перекладу лексичних одиниць є передумовою до адекватного перекладу. Переклад термінів найчастіше здійснюють за допомогою еквівалентів, аналогів, транслітерації, калькування, конкретизації або шляхом адаптації стратегії "заміни" (Тагільцева, & Матвієнко, 2022, с. 135).

Граматична трансформація у вигляді заміни нерідко супроводжується зміною граматичних ознак слів форм (наприклад, замість форм однини у перекладі вживається форма множини), частин мови (вживання віддієслівних іменників) і речень (просте речення перетворюється на складне або навпаки). Приклади граматичних трансформацій буде проаналізовано на основі наведених далі перекладів речень.

"Den höjda nivån som finns i dag och som säger att om lånet överstiger 70 procent av bostadens värde ska hushållet amortera minst 2 procent per år (...)" (DN 04.11.2024). – "Поточний підвищений рівень передбачає, що якщо розмір кредиту перевищує 70 відсотків від вартості житла, домогосподарство повинно погасити щонайменше 2 відсотки на рік (...)". У цьому перекладі відбулася трансформація порядку слів та зміна підмета і присудка задля уникнення складнопідрядного речення і спрощення конструкції. Замість калькування використовуємо більш характерні для української мови конструкції. У реченні "Det är den stora exportvolymen som gör att vi har billig el" (DN 05.11.2024) для зрозумілості контексту змінюємо структуру речення (конструкцію "det är någon/något som" перекладаємо часткою "саме") – "Саме великий обсяг експорту забезпечує нам дешеву електроенергію".

Інколи структуру речень необхідно трансформувати, щоб зберегти у перекладеному тексті причинно-наслідкові зв'язки, наприклад: "Andra kostnader som faller är utgifter för elen" (DN 30.10.2024) – "Інші витрати, які зменшуються, – це витрати на електроенергію".

За умови відсутності усталеної української форми перекладу шведських власних назв, їх можна зберігати у перекладі в

незмінному вигляді й передавати мовою оригіналу, якщо йдеться про підприємства, організації, компанії, назви медіа, бренди, назви творів та культурних об'єктів. Наприклад: "Intresseorganisationen *Företagarna* har tagit fram ett verktyg där det går att räkna ut hur mycket arbetsgivaren ska betala i sjuklön de första 14 dagarna". – "Громадська організація "Företagarna" розробила інструмент, за допомогою якого можна розрахувати розмір лікарняних, які роботодавець має виплатити за перші 14 днів" (DN 03.11.2024) або "Uppsagda av Northvolt kämpar för nya jobb: «Vi är så många»" – "Звільнені з компанії Northvolt борються за нові робочі місця: «Нас так багато»" (DN 03.11.2024). Це робиться з метою збереження автентичності, проте вибір залежить від аудиторії, стилю тексту та відповідних мовних норм.

Ще одна граматична трансформація перекладу, яку часто використовують фахівці, – перестановка, адже синтаксис української мови відрізняється від синтаксису шведської мови. "Att, som många, släcka lampor ger med andra ord inte så stora besparingar" (DN 01.11.2024) – "Іншими словами, вимикання світла, як це роблять багато хто, не дає великих заощаджень". "Den kommande veckan firar många höstlov och med tanke på det väder som väntar kan det vara bra att gardera med inomhusaktiviteter" (DN 28.10.2024) – "Наступного тижня багато хто відзначає осінні канікули, і, зважаючи на прогнозовану погоду, може бути корисно підготуватися до занять у приміщенні".

У Dagens Nyheter часто йдеться про міжнародні проблеми та технологічні досягнення, тому важливо вживати відповідну термінологію для збереження чіткості повідомлення у перекладі (наприклад: "5G-utbyggnaden kommer att prioriteras i större städer som Stockholm och Göteborg" – "Розширення мережі 5G буде пріоритетом у великих містах, таких як Стокгольм і Гетеборг").

До окремої категорії належать тексти шведських ЗМІ економічної тематики, в яких статистика та економічна термінологія часто є центральною частиною. Для правильного аналізу чисел і понять потрібні точність та чіткість у їх передачі. Наприклад: "Arbetslösheten har sjunkit till 6,4 procent enligt SCB" (DN 12.11.2024) – "За даними Статистичного управління Швеції (SCB), рівень безробіття знизився до 6,4 відсотка".

Особливої уваги потребує переклад складних слів (комполітів), адже ці мовні одиниці утворені завдяки об'єднанню слів, кожне з яких є самостійним та має своє лексичне значення. Однією з ознак комполітів є неподільність, тобто неможливість вставити між частинами складного слова інші мовні елементи. Комполіти ідентифікують одиниці як природної, так і штучної мови, що вживаються для позначення спеціальних предметів або явищ. Як притаманно термінам, комполіти є експресивно нейтральними складними словами, прийнятими в певній професійній сфері або галузі науки. Часто комполіт матиме відповідник в українській мові у вигляді сполучення слів. Зокрема, йдеться про екологічні терміни (en klimatkatastrof – кліматична катастрофа; en cirkulationssystem – система кровообігу; ett klimatforskningsinstitut – інститут кліматичних досліджень; en våtemperatur – волога температура; ett vulkanutbrott – виверження вулкана; en havsnivå – рівень моря; ett klimatkrav – кліматична вимога), а також економічні терміни (lokalkostnader – витрати на приміщення; en fordonstillverkare – виробник транспортного засобу; lågpriskoncepten – концепція низьких цін).

Суспільно-політичні терміни у шведськомовних новинах часто мають загальновідомий українськомовний еквівалент, наприклад: generaldirektör – генеральний директор, en myndighet – державний орган, установа, ett ministerråd – Рада міністрів, EU-kommissionen – Європейська комісія.

Разом із тим, є слова, значення яких можна зрозуміти тільки в контексті. До прийому конкретизації змісту перекладачі вдаються у разі відсутності в мові вихідного тексту слова з відповідним значенням. Також наводиться значення абревіатури: "SBAB: Rörlig boränta knappt tre procent i juni" (DN 16.01.2025) – "Державна житлово-фінансова корпорація (SBAB): зміна іпотечної ставки у червні – менше трьох відсотків". Багато шведських новин містять назви місць, установ та людей, які не завжди відомі в Україні. Наприклад: "Kommunstyrelsen i Malmö har röstat för att öka budgeten för kollektivtrafik" – "Міська рада Мальме проголосувала за збільшення бюджету на громадський транспорт". У цьому випадку "kommunstyrelse" ("муніципальне

управління") можна перекласти як "міська рада", щоб уточнити функцію цього політичного органу.

Переклад новин зі шведської мови на українську – це процес, який вимагає як лінгвістичної компетентності, так і розуміння культури обох країн. Для передачі культурно-специфічних елементів новин фахівці можуть замінити їх на більш впізнаваний для реципієнта функціональний компонент вихідного тексту або додати коментар, який глибше розкриватиме тему. При перекладі українською мовою статті "Закке читає реп про промислові зміни на півночі: «Мій найпохмуріший альбом на сьогодні»" (DN 05.11.2024), авторами були Ерік Самандер та Емма Айсберг. Визначальним є збереження оригінальної назви міста, про яке йдеться у статті, – Лулео (Luleå) та розкриття його культурного значення для аудиторії, яка не знайома з цим регіоном. Адже це місто є ключовим центром промислових змін на півночі країни, де активно поширюється ідея так званої "зеленої трансформації", що полягає в переході до екологічно чистої енергетики і сталого розвитку у Швеції. Ці аспекти є підґрунтям для правильного декодування повідомлення реципієнтами та передачі похмурої атмосфери, створеної автором тексту.

Метод локалізації понять перекладачі активно використовують у заголовках. Наприклад, замість іншомовних назв установ або організацій часто використовують описові назви з акцентом на функції установи. Прикладом може слугувати заголовок "Svenska folkets förtroende för Riksbanken är fortsatt lågt" (DN 21.11.2024) – "Довіра шведського народу до Ріксбанку залишається низькою". Заголовок потребує адаптації, оскільки назва "Riksbanken" маловідома в Україні, тому кінцевий переклад має такий вигляд: "Довіра шведського народу до Центрального банку Швеції залишається низькою". Назва за функцією установи ("Центральний банк Швеції") використана для полегшення розуміння читачами назви "Riksbanken".

Інший приклад: "Den senaste krisen i SAS har väckt starka reaktioner bland resenärer" (DN 04.10.2024) – "Остання криза у компанії SAS викликала бурхливу реакцію серед пасажирів". Тут може знадобитися коротке пояснення того, що таке SAS (Scandinavian Airlines), щоб читач зрозумів контекст.

У статті Dagens Nyheter від 20 грудня 2024 року обговорюється новий звіт Шведського інституту економічних досліджень (Konjunkturinstitutet): "Ny prognos från Konjunkturinstitutet: Hushållens framtidstro sjunker". Шведський реципієнт обізнаний з тематикою і йому відомо, що Konjunkturinstitutet (буквальний переклад назви: Інститут кон'юнктури) є агентством, яке аналізує та прогнозує економічний розвиток. При перекладі на українську мову необхідне уточнення: "Новий прогноз від Шведського інституту економічних досліджень: довіра домогосподарств до майбутнього зменшується". Завдяки додаванню прикметника "шведський" та опису функції інституту текст стає більш зрозумілим для української аудиторії.

"Räckvidden då, runt 42 mil säger bilen, med hundra procent i batteriet" (DN 24.10.2024) – "Запас ходу становить близько 420 км, як показує автомобіль зі стовідсотковим зарядом батареї". У наведеному вище прикладі одиницю довжини, яку у шведському суспільстві традиційно використовують для вимірювання або позначення відстані, мілью (mil) (дорівнює 10 км), було переведено у звичні для українського реципієнта кілометри.

Необхідно пам'ятати також про описовий переклад, коли значення вихідної мовної одиниці не завжди буде передане тотожною граматичною формою.

У такому випадку до слова чи словосполучення оригіналу необхідно дібрати еквівалент, який передасть денотативний/конотативний зміст вихідної мови, і не обов'язково належатиме до того самого рівня мовної стратифікації. Переклад ідіом здійснюють з використанням фразеологізмів або фразеологічних зворотів відповідної мови (Коптілов, 2003, с. 84). Зокрема, граматичної трансформації зазнає ідіоматичний вислів "slog ner som en bomb" у реченні "Regeringens besked på måndagsmorgonen slog ner som en bomb i vindkraftsbranschen" (DN 04.11.2024). Цей вислів буквально означає "впав як бомба", його переносне значення – "раптово", "неочікувано". Для збереження емоційного ефекту в українському перекладі можна обрати такий варіант: "Повідомлення уряду стало шокуючим для вітроенергетичної галузі". Інший приклад: ідіома "sätta ner foten" у контексті "På måndagen satte regeringen ner foten" (DN 04.11.2024)

не має прямого еквіваленту в українській мові, тому використовуємо адаптацію: "У понеділок уряд чітко визначив свою позицію". У реченні "Något som faktiskt skulle kunna bromsa tillväxten är bland annat ökad konkurrens, inte minst från utlandet, och ökade krav EU regleringar" вираз "något som skulle kunna bromsa tillväxten" має переносне значення "щось, що може сповільнити розвиток" (дієслово "bromsa" означає "гальмувати").

Буквальне значення виразу "vevar de på rätt bra" – "вони крутяться дуже добре". У реченні "När de här lågpriskoncepten kommit in och hittat sin plats så vevar de på rätt bra" стилістично виправданим є такий варіант його перекладу: "Коли ці концепції низьких цін з'явилися і закріпилися на ринку, вони починають працювати досить ефективно". Оскільки ця ідіома не має еквівалента в українській мові, для відтворення її змісту ми обираємо найближчий за значенням вираз.

У реченні "Efter debatten fick ministern sina fiskar varma av kritiska journalister" (DN 14.11.2024) використано ідіому, яка не має прямого еквівалента в українській мові. Лексеми "fiskar" і "varm" означають "риба" та "тепло", але у цьому фрагменті ідіома має інше дефінітивне наповнення. "Få sina fiskar varma" означає "отримати сувору критику чи догану", що дає можливість перекласти це речення таким чином: "Після дебатів міністр зазнав різкої критики з боку журналістів".

Той самий термін може функціонувати у шведськомовних економічних, політичних та соціальних текстах в одному значенні, але при перекладі українською мовою він набуває відмінних семантичних значень залежно від галузі знань. Наприклад, у реченні "Det ska finnas ett tak för skulderna" (DN 04.11.2024) термін "ett tak" ("стеля") набуває іншого значення ("межа"), тому переклад "ett tak för skulderna" буде звучати так: "межа заборгованості".

Процес перекладу вимагає від перекладача наукової обізнаності з вузькоспеціалізованою літературою та розуміння культурного контексту (Mehawesh, & AL-Allawi, 2024). Також варто зазначити, що фахівці повинні знати граматичні особливості вихідної та цільової мов і розуміти можливості застосування перекладацьких трансформацій. Однією з особливостей

шведськомовних новинних текстів є їхня структура й формат, зокрема лаконічний та прямий стиль викладу, що потребує адаптації до українських стилістичних норм. Заголовки є ключем у перекладі новин, оскільки виражають головний зміст тексту. Крім того, заголовки виступають таким собі "гачком", що привертає увагу читачів та мотивує їх прочитати цю статтю. Наприклад: "Så mycket kostar det att vara sjuk – tabeller för olika löner" (DN 03.11.2024) – "Скільки коштує хворіти – таблиці для різних рівнів заробітної плати". Щоб створити привабливий заголовок, перекладачі вдаються до перефразування, часткової або повної заміни оригінальної назви (Тагільцева, & Матвієнко, 2022, с. 135). Водночас існують і певні труднощі, з якими зіштовхуються фахівці під час перекладу заголовків новин, як-от: відсутність контексту, в якому реалізується основна ідея статті. Обізнаність із фактажем, історією питання і контекстом подій дає перекладачу можливість запропонувати адекватний переклад заголовків новин.

Важливо мати на увазі екстралінгвальні особливості перекладу, які мають вплив на достовірність повідомлення для масового реципієнта, такі, як нотування про тимчасовий вимір. Новинні статті стосуються поточних подій. Під час перекладу важливо відкоригувати часові рамки та зберегти контекст. Приклад: "I morgon kommer regeringen att mötas för att diskutera de nya riktlinjer" (DN 07.10.2024) – "Завтра уряд збереться для обговорення нових директив". Оскільки часові рамки можуть відрізнятись через різницю в часі між Швецією та Україною, іноді слід додати виноску про час або дату події, або навести у примітці додатковий контекст.

До цієї категорії ми також можемо віднести емоційність та цінність новини. Деякі новини написані, щоб викликати емоційну реакцію, і для збереження ефекту може знадобитися певний тон у перекладі. Наприклад: "Katterna som räddades från branden har hittat nya hem" – "Врятовані коти з пожежі знайшли нові домівки". У перекладі спрощено синтаксичну будову речення, що дозволяє зберегти позитивну налаштованість оригінального тексту і викликати такий же емоційний відгук в українських читачів.

Ще одна функціонально-стилістична особливість новин – це інтертекстуальність (Шевченко, 2014, с. 82). Інтертекстуальність відіграє важливу роль і в реалізації функцій заголовків, і в композиційній організації медійних текстів. Журналісти найчастіше використовують інтертекстуальні прийоми в заголовках, лідах або в епіграфах для реалізації ідейно-тематичного задуму. Ці текстотвірні елементи слугують ефективним засобом привернення уваги до проблеми, проведення паралелей, порівняння з минулими подіями та для вираження ставлення. Новини містять імпліцитні згадки про минулі події, з якими читач може бути неозибаний. Це мінімальна професійна етика та норма для тих, хто працює в індустрії новинних медіа, – відображати об'єктивність та створювати зрозумілий текст для своєї цільової аудиторії.

Важливо дотримуватися етичного кодексу і точності в передачі інформації, а тому має бути відповідність між вихідним текстом та його перекладом. Та все ж залишається фактор суб'єктивності, що може проявлятися в процесі перекладу. Варто зазначити, що врахувати всі лінгвістичні нюанси, які можуть виникнути в процесі перекладу, неможливо. До тих, на які варто звернути особливу увагу, належать лексичні відповідники термінів та їхня адаптація в українськомовному тексті, синтаксична структура речення, використання фразеологізмів і сталих виразів, тонкощі перекладу власних назв та прагматичні особливості шведськомовних новин.

Дискусія і висновки

Процес перекладу новин з іноземної мови українською потребує насамперед глибоких культурологічних знань, розуміння мовної специфіки наукової галузі, а також термінології. Варто уникати багатозначних термінів, що мають різне дефінітивне наповнення залежно від контексту. Водночас деякі шведські терміни в українській мові не перекладаються, а найчастіше передаються зі збереженням написання латиницею або за допомогою транскрипції.

Важливим елементом перекладу новин є збереження стилю оригіналу і точне відтворення реалій, про які йдеться в оригінальному тексті. Значення шведських понять можна передавати за допомогою близьких за змістом словосполучень або

фразеологічних виразів української мови. Хоча такі граматичні трансформації допомагають зробити переклад більш зрозумілим і природним для української аудиторії, дозволяючи при цьому зберегти зміст та тон оригіналу, їх використання має бути вмотивованим і продуманим. Перекладати новини зі шведської мови українською – це перш за все забезпечувати точне передавання вихідного тексту.

Внесок авторів: Катерина Савосько – формальний аналіз; методологія, валідація даних; написання (оригінальна чернетка); Дана Радван – концептуалізація, методологія, написання (перегляд і редагування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Коломієць, Л. В. (2012). Український поетичний переклад 1920–30-х років: огляд окремих видань. *Мовні і концептуальні картини світу*, 38, 347–359.

Коптілов, В. В. (2003). *Теорія і практика перекладу*. Юніверс.

Потебня, А. (1913). *Мысль и языкъ*. Типографія "Мирный Трудъ".

Тагільцева, Я. М. & Матвієнко, Л. Г. (2022) Особливості перекладу складних слів з англійської на українську мову в економічній терміносистемі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Спецвипуск, присвячений євроінтеграційній тематиці*, 133–137. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.spec/21>

Шевченко, Л. І. (2014). Інтертекстуальність у медіа: дослідницький ресурс категорії. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 29, 79–86.

Abiri, N. (2020). Normer vid nyöversättning mellan närliggande språk och kulturer. En komparativ studie av Tove Ditlevsens roman *Gift* i svensk förstaöversättning och nyöversättning [Student essey, Gothenburg University]. Gothenburg University Library. Retrieved 10 October, 2024. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/64709/gupea_2077_64709_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Blenkinsopp, J., & Pajouh, M. S. (2010). Lost in translation? Culture, language and the role of the translator in international business. *Critical Perspectives on International Business*, 6(1), 38–52. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/17422041011017612/full/html>

Dagens Nyheter. <https://www.dn.se/>

Mehawesh, M., & AL-Allawi, S. M. (2024). Challenges in Translation News Headlines: A Case of English Headlines Rendered into Arabic. *World Journal of English Language*, 14(5), 515–525. Retrieved October 10, 2024. <https://www.sciedupress.com/journal/index.php/wjel/article/view/26066/16148>

Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). *The Theory and Practice of Translation*. E. J. Brill, Leiden.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

DN 10.07.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/har-ar-de-sex-elbilarna-du-maste-ha-koll-pa-i-host/>

DN 15.10.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/arbetslosheten-kan-avgora-storleken-pa-rantesankning/>

DN 28.10.2024 – <https://www.dn.se/sverige/risk-for-ishalka-pa-mandagen-i-stora-delar-av-landet/>

DN 30.10.2024 – <https://www.dn.se/sverige/forskare-varnar-sverige-for-golfstrommens-kollaps-2/>

DN 01.11.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/smart-teknik-sparar-el-i-villan-kravs-inga-expertkunskaper/>

DN 02.11.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/uppsagda-av-northvolt-kampar-for-nya-jobb-vi-ar-sa-manga/>

DN 03.11.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/sa-mycket-kostar-det-att-vara-sjuk-tabeller-for-olika-loner/>

DN 04.11.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/lindrigare-krav-pa-bolantagare-kan-prensa-upp-priserna/>

DN 04.11.2024 – <https://www.dn.se/sverige/regeringen-nobbar-vindkraft-extremt-forvanande/>

DN 05.11.2024 – <https://www.dn.se/ekonomi/expert-export-central-for-laga-elpriser-i-sverige/>

DN 05.11.2024 – Zacke rapport om industriomställningen: "Min mörkaste skiva" – DN.se

DN 16.01.2025 – <https://www.dn.se/ekonomi/sbab-rorlig-boranta-knappt-tre-procent-i-juni/>

REFERENCES

Abiri, N. (2020). Normer vid nyöversättning mellan närliggande språk och kulturer. En komparativ studie av Tove Ditlevsens roman *Gift* i svensk förstaöversättning och nyöversättning [Student essay, Gothenburg University]. Gothenburg University Library. Retrieved 10 October, 2024.

https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/64709/gupea_2077_64709_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Blenkinsopp, J., & Pajouh, M. S. (2010). Lost in translation? Culture, language and the role of the translator in international business. *Critical Perspectives on International Business*, 6(1), 38–52. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/17422041011017612/full/html>

Dagens Nyheter. <https://www.dn.se/>

Kolomiyets, L. V. (2012). Ukrainian Poetical Translation in the 1920s – 1930s: a Review of Selected Books. *Linguistic and Conceptual Worldviews*, 38, 347–359 [in Ukrainian].

Koptilov, V. V. (2003). *Theory and Practice of Translation*. Universe [in Ukrainian].

Mehawesh, M., & AL-Allawi, S. M. (2024). Challenges in Translation News Headlines: A Case of English Headlines Rendered into Arabic. *World Journal of English Language*, 14(5), 515–525. Retrieved October 10, 2024. <https://www.sciedupress.com/journal/index.php/wjel/article/view/26066/16148>

Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). *The Theory and Practice of Translation*. E. J. Brill, Leiden.

Potebnya, A. (1913). *Thought and Language*. "Mirnyi Trud" [in Russian].

Shevchenko, L. I. (2014). Intertextuality in Media: Research Resource of the Category. *Actual issues of Ukrainian linguistics: theory and practice*, 29, 79–86 [in Ukrainian].

Tagiltseva, Ya. M., & Matvienko, L. H. (2022). Peculiarities of Translation of Compound Words from English into Ukrainian in Economic Terminology. *Scientific Papers of V. I. Vernadsky Tavriiskyi National University. Series: Philology. Journalism. Special issue on European integration*, 133–137 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.spec/21>

SOURCES

DN 10.07.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/har-ar-de-sex-elbilarna-du-maste-ha-koll-pa-i-host/>

DN 15.10.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/arbetslosheten-kan-avgora-storleken-pa-rantesankning/>

DN 28.10.2024 from <https://www.dn.se/sverige/risk-for-ishalka-pa-mandagen-i-stora-delar-av-landet/>

DN 30.10.2024 from <https://www.dn.se/sverige/forskare-varnar-sverige-for-golfstrommens-kollaps-2/>

DN 01.11.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/smart-teknik-sparar-el-i-villan-kravs-inga-expertkunskaper/>

DN 02.11.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/uppsagda-av-northvolt-kampar-for-nya-jobb-vi-ar-sa-manga/>

DN 03.11.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/sa-mycket-kostar-det-att-vara-sjuk-tabeller-for-olika-loner/>

DN 04.11.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/lindrigare-krav-pa-bolantagare-kan-prensa-upp-priserna/>

DN 04.11.2024 from <https://www.dn.se/sverige/regeringen-nobbar-vindkraft-extremt-forvanande/>

DN 05.11.2024 from <https://www.dn.se/ekonomi/expert-export-central-for-laga-elpriser-i-sverige/>

DN 05.11.2024 from Zacke rappar om industriomställningen: "Min mörkaste skiva" - DN.se

DN 16.01.2025 from <https://www.dn.se/ekonomi/sbab-rorlig-boranta-knapp-tre-procent-i-juni/>

Отримано редакцією журналу / Received: 25.01.25

Прорецензовано / Revised: 11.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Kateryna SAVOSKO, Master's Student

ORCID ID: 0009-0002-0914-3473

e-mail: kateryna.savosko@vasteras.se

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

Dana RADVAN, PhD (Philology), Assist.

ORCID ID: 0000-0003-4227-3878

e-mail: dana.radvan@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF TRANSLATING NEWS FROM SWEDISH-LANGUAGE MEDIA INTO UKRAINIAN

Background. *The article is dedicated to analyzing the peculiarities of translating media texts. The primary function of news is to inform about current and socially significant events. The focus is on the under-researched issues in the Ukrainian translation studies concerning the specific linguistic and stylistic features of Swedish-language news texts and their translation into Ukrainian.*

Methods. *The study employs a descriptive method, as well as methods of analysis, comparison, analogy, and generalization.*

Results. *The linguistic and stylistic features of Swedish news on economic, environmental, and socio-political topics are analysed in the article. The main characteristics of news as a genre of media style and the differences between Swedish and Ukrainian media texts are outlined. Based on the analysis of texts in the economic, environmental, and socio-political spheres, the structure of sentences in Swedish and Ukrainian media is compared, as these are crucial communicative units that convey the main idea and help establish contact between the author and the recipient. The study examines translation methods for lexical units, including compound words, terms, phraseological expressions, and set phrases, as well as the peculiarities of translating proper names. The possibilities of using linguistic transformations in grammar when translating from Swedish into Ukrainian are characterized. Syntactic constructions that are advisable to adapt during translation are identified. Extralinguistic features of translating news texts and the role of intertextuality in news translation are also considered.*

Conclusions. *The process of translating news from Swedish into Ukrainian requires the translator's understanding of linguistic specifics, familiarity with terminology, and profound cultural knowledge. The use of grammatical transformations should be well-motivated and deliberate. Preserving the original style and accurately reflecting the specifics and realities described in the original text are crucial elements of news translation.*

Keywords: *news, translation transformations, headlines, cultural awareness, adaptation.*

Автори заявляють про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflict of interests. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Ірина СМУЩИНСЬКА, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4980-7860

e-mail: valerijs@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

Ірина ЦИРКУНОВА, канд. філол. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0002-3526-3033

e-mail: i.tsyrkunova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

СУЧАСНИЙ ДЕТЕКТИВНИЙ РОМАН: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА ІСПАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Стаття присвячена особливому жанру сучасної художньої літератури – детективному роману. Аналіз робиться на матеріалі французької та іспанської прози. Досліджуються етапи становлення цього жанру у Франції та Іспанії, від його зародження у середині дев'ятого століття до нашого часу. Особлива увага звертається на його загальні риси як жанру, а також на лінгвокультурні особливості в країнах романського світу. Аналізується перехідність форм і прийомів. Виділяються основні етапи розвитку і становлення детективного роману з аналізом внеску, що його зробили письменники, які працювали і працюють у цьому жанрі.

З'ясовано, що у Франції детектив з'явився завдяки перекладам творів Едгара По, зробленим Шарлем Бодлером, але справжнім засновником жанру є Еміль Габоріо. У витоків детективного роману знаходяться постаті Гастона Леру, Мориса Леблана і П'єра Сувестра. На особливу увагу заслуговує творчість бельгійського письменника Жоржа Сіменона. Суто французькими особливостями вважаються авантюрна основа детективного роману, готична традиція, введення ліричної лінії в оповідь, особлива архітектоніка твору, інтертекстуальність, емоційна лексика. Розвиток жанру у ХХ ст. йде за різними напрямками: психологічний, соціальний, пригодницький, еротичний, гумористичний роман тощо. Найвідомішими посталями можна вважати Буало-Нарсежака, Жапризо, Данієля Пеннака, Сан Антоніо, Ексбрайя. На сьогодні особлива роль належить перекладній

літературі, екранізації творів, що впливає на популярність жанру як такого, коли персонаж стає популярнішим за свого автора.

Іспанський детективний роман розвинувся теж під впливом американської літератури, однак пізніше, після падіння франкістського режиму в 1975 році. Цей жанр став засобом соціальної критики, відображаючи політичні, економічні та культурні зміни. Особливу роль у його популяризації відіграли такі автори, як Мануель Васкес Монтальбан, Едуардо Мендоса та Андреу Мартін, чії твори поєднують кримінальні розслідування з аналізом суспільства. Сучасний іспанський детектив збагачений сильними жіночими персонажами, історичними та міфологічними елементами.

Ключові слова: детектив, детективний роман, жанр, трилер, таємниця, французька мова, іспанська мова, переклад.

Вступ

Детектив (від лат. *detectio*, "розкриття"), французькою **roman policier** або **polar** – різновид пригодницької літератури, передовсім це прозові твори, в яких розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином (див.: Гром'як, & Ковалів, 1997, с. 193). Отже, ключовими концептами детективу виступають **Таємниця**, риса наслідувана від готичного роману, і **Злочин**, їх присутність у різних формах і видах.

Як відомо, детективний жанр виник у ХІХ ст., коли у **1841 р.** вийшло оповідання "**Вбивство на вулиці Морґ**" американського письменника **Едгара Аллана По**, якого прийнято вважати засновником детективу і який уводить в літературу образ приватного детектива-інтелектуала **Огюста Дюпена**. За цією моделлю пізніше з'являться образи Арсена Люпена у Мориса Леблана, Шерлока Холмса у Конан Дойля, Еркюля Пуаро у Агати Крісті та інші. Отже, ще одним обов'язковим елементом стає **Детектив-слідчий** (він може бути і справжнім поліцейським, як у Жоржа Сіменона), який розплутує злочин і розкриває таємницю, зосереджуючись на причині злочину в тому числі, й, відповідно, опозиція образів **Вбивця – Жертва**.

Англійському детективу чи американському трилеру присвячено достатню кількість аналітичної літератури, творчості Конан Дойля й Агати Крісті в першу чергу, а також більш сучасним творам американської літератури жахів: назвемо зокрема дисертаційне дослідження М. Борзової "Поетика горору у прозі

Стівена Кінга" (2024) чи працю А. Трофименко (2021). Детективна література країн романського ареалу менш відома українському читачу, тому *метою* цієї праці вважаємо аналіз становлення детективу як жанру у Франції та Іспанії з виділенням основних віх його розвитку та еволюції.

Частина 1. Становлення французького детективу.

Поява детективного жанру у Франції пов'язана теж з творами Е. По, а точніше з їх перекладами на французьку мову, зробленими поетом-символістом *Шарлем Бодлером* у 50-ті роки (1848–1854). Але засновником детективного жанру у Франції стає журналіст і письменник *Еміль Габоріо (Emile Gaboriau) (1832–1873)*, а його твір "*Справа Леруж*" ("*L'affaire Lerouge*"), що виходить у *1866 році*, вважається першим французьким детективним романом (Bonniot, 1985). Для порівняння: в Україні детектив у "чистому вигляді" з'явився лише у 20-х роках ХХ ст. (Гуляк, 2018, с. 153).

Е. Габоріо почав працювати під впливом творів Е. По та О. Дюма (тому характерною рисою французького детективу стає саме *авантюрне начало* з традиційними мотивами таємниці народження, любовними інтригами, заплутуванням слідства тощо), він уводить образ *поліцейського Лекока*, ім'я якого з'являється пізніше в назві його наступного твору "*Monsieur Lecoq*" (1868), тобто першого з великої когорти комісарів і інспекторів, кого будуть наслідувати інші письменники, включаючи А. Конан Дойля (той сам це визнавав). Отже, як *перший етап* визначаємо другу половину ХІХ ст. із започаткуванням жанру як такого творчістю Еміля Габоріо.

Другий етап, початок ХХ ст., пов'язаний з іменами таких французьких авторів як:

- *Гастон Леру (Gaston Tulitio Leroux, 1866–1927)*, у нас він більш відомий за його твором "*Привид Оперу*" ("*Le fantôme de l'Opéra*", 1910), що став основою для популярного мюзиклу; але він є також автором 24 детективних романів, серед яких зокрема "*Таємниця жовтої кімнати*" ("*Le Mystère de la chambre jaune*", 1907), "*Парфуми дами в чорному*" ("*Le parfum de la dame en noir*", 1908), гумористичного "*Зачарованого крісла*" ("*Le fauteuil hanté*", 1909), де з гумором описується боротьба за крісло у Французькій академії; він уводить образ молодого репортера-

журналіста *Рультабія (Josephe Rouletabille)*, який у 18 років розкриває злочин у першій книзі автора;

- **Морис Леблан (Maurice Leblanc, 1864–1941)**, його персонаж *Арсен Люпен*, джентельмен-зломщик, вперше з'являється у 1905 році і стає надзвичайно популярним;

- **П'єр Сувестр з Марселем Алленом (Pierre Souvestre (1874–1914), Marcel Allain (1885–1969))**, уява яких створила образ *Фантомаса і комісара Жюва* (І том вийшов у 1911 р., всього було 44 книг, більшість екранізована, головні актори – Жан Марє і Луї де Фюнес у ролі комісара Жюва); вони замінили позитивного героя на негативного, а рушієм сюжету стала не *Таємниця*, а *Страх*, при чому якщо М. Леблан відточував стиль оповіді, ці автори просто надиктовували сюжетну лінію.

Всіх цих письменників, які стояли у витоків детективного жанру, об'єднує одна детективна модель – **необхідність розгадати загадку** (Récheur, 2010, р. 148), наслідуючи Габорію, використання логіки, дедуктивного методу розслідування, а також зміни "масок" злочинця-"актора".

Едгар По закладає і **основи сюжетної лінії детективу**:

- вбивство відбувається в закритій кімнаті, на закритій площині (у *Агати Крісті* потім це буде корабель, потяг, острів, у *Гастона Леру* – замок тощо),

- з'являються шифровані послання (що потім активно використовує *Конан Дойль*),

- акцент робиться на психології і нагнітанні жаху, що підхопить *П'єр Сувестр* у "*Фантомасі*", де на самому початку можна прочитати:

"*Fantômas! ... – Qu'est-ce que c'est? – Personne ... mais cependant quelqu'un! – Enfin, que fait-il ce quelqu'un? – Il fait peur!*" (Arsène Lupin et Fantômas, 1989, р. 135).

Родоначальниця жіночого детективного роману англійська письменниця *Агата Крісті* пропонує інший вид детективу, риси якого суттєво відрізняються від стереотипів "чоловічого поліцейського роману":

- відсутні описи жахів, насильства, жорстокості,

- розкриття злочинів відбувається завдяки психологічній проникливості головного персонажа, при цьому акцент робиться не на доказах, а на спостереженнях за поведінкою інших,

• нарешті, основною тональністю виступає тонкий гумор оповіді і опису (див.: Михальська, & Щавурський, 2005, т. 1, с. 799), що пізніше знайде свій розвиток і в творах, написаних чоловіками, перш за все назвемо творчість **Шарля Ексбрайя**, найяскравішого представника французького гумористичного детективу, але і **Гастон Леру** раніше ("*Le Fauteuil hanté*"), і **Роже Борніш** пізніше ("*L'Indic*") теж намагалися працювати у гумористичній детективній тональності (див. аналіз у працях і дисертації О. О. Пономарьової (2006; 2008)),

• Агата Крісті продовжує використовувати сюжетну лінію детектива-аматора, але нею стає жінка, непримітна, але спостережлива міс Марпл; цей прийом пізніше повторить той же **Ексбрайя** з серією романів про руду шотландку *Іможен*, яка ніби веде розслідування, але насправді виступає "підсадкою" для злочинця, тобто жанр гумористичного детективу провокує створення героїні, повної протилежності міс Марпл ("*Ne vous fâchez pas, Imogène*" (1959), "*Imogène est de retour*" (1960), "*Encore vous, Imogène?*" (1962), "*Imogène, vous êtes impossible!*" (1963), etc.).

А. Крісті визначила і риси детективної белетристики:

- детективна оповідь не повинна перевищувати 230 сторінок,
- злочинець має бути звичайною людиною, а не людиною з надзвичайними здібностями (як, наприклад, *Фантомас*), кожен, навіть сам слідчий, може стати підозрюваним (див.: Михальська, & Щавурський, 2005, т. 1, с. 799); останнє яскраво втілює в життя **Гастон Леру** в його романі "*Запах дами в чорному*", де під підозру потрапляють і сам оповідач, і слідчий (*Gaston Leroux, Le parfum de la dame en noir*).

До цього ж періоду, з переходом у наступний, можна віднести і творчість бельгійця **Жоржа Сіменона (1903–1989)**, перший роман якого "*Арочний міст*" (сатиричного плану) виходить у 1921 р. Всесвітньовідомий цикл творів про комісара Мегре відкривається романом "*Петер-латиш*" ("*Pietr-le-Letton*", éd. Fayard) у 1931 р. Всього за сорок років (з 1931 по 1972 рр., у 1973 році письменник зупинив творчість через проблеми зі здоров'ям) про комісара Мегре буде написано 103 твори – 75 романів і 28 оповідань, він на третьому місці по популярності франкомовних авторів, після Жюль Верна і Олександра Дюма.

Однак тут пропонується зовсім інша модель сюжету: як зазначав сам письменник, в його книгах з самого початку можна зрозуміти, хто скоїв злочин, а комісара Мегре цікавить не стільки, хто є вбивцею, скільки питання, чому вбивця зважився на такий крок, чому добropорядний громадянин порушив закон (див.: Михальська Н., & Щавурський Б., 2006, Т. 2, с. 524). Романи Сіменона зазвичай базуються на психологічній дуелі детектива і злочинця, якому поліцейський часто співчуває (як приклад, співчутливий опис підозрюваного у романі "*Жовтий пес*" ("*Le chien jaune*", 1931)). Аналітичний метод комісара Мегре – стати на позицію злочинця і все проаналізувати з його погляду. Саме такий "психологічний" підхід вивів детективний роман на вищий рівень **психолого-детективного роману**. З іншого боку, Сіменон уводить в оповідь розмовно-просторічну мову (лексику, фразеологізми, синтаксис), якою говорять його персонажі.

Крім того, у 30-ті роки працюють такі французькі письменники, твори яких були популярні свого часу і багато екранізувалися, але на сьогодні їх творчість не дуже відома, це перш за все:

П'єр Вері (*Pierre Véry*, 1900–1960), який уводить образ адвоката *Проспера Леніка* (*Prosper Lepicq*), найбільш популярними стали, завдяки екранізації, такі його твори як "*L'Assassinat du Père Noël*" (1934), "*Les Disparus de Saint-Agil*" (1935), "*Goupi mains rouges*" (1937) (Pécheur, 2010, p. 148);

Лео Мале (*Léo Malet*, 1909–1996), письменник-сюрреаліст, друг Андре Бретона, писав під багатьма псевдонімами, але на сьогодні він є більш відомий як "батько" найвідомішого французького приватного детектива *Нестора Бурми* (*Nestor Burma*), образ якого вперше з'являється у 1943 році в "*120 rue de la Gare*" (Léo Malet, 1998; Doukar, 2004) і який стає популярнішим за автора; хоча за свої романи письменник отримав чимало премій – Гран-прі поліцейської літератури (1948), Премію чорного гумору (1958), Премію Поля Феваля (Prix Paul Féval pour l'ensemble de la série Nestor Burma) та інші.

Французький детективний роман має і свої особливості, національну специфіку:

- авантюрну основу французького детективу (лінія від Олександра Дюма), яку відмічали раніше;

- інтригу, що йде від традицій готичного роману (у цьому ключі можна згадати новели Т. Готье чи П. Меріме);

- суто французькою специфічною рисою можна вважати уведення літичної любовної лінії в детективну оповідь (як це робить Р. Борніш у романі "L'Indic": "*C'était ma Sylvia, mon indic femelle, ma créature forgée avec amour, qui apparaît comme un fantôme avec son manteau de laine, une valise à la main*");

- крім того, особлива архітектоніка: досить часто французький детектив починається з того, чим класичний детектив повинен закінчуватися (ім'я злочинця винесено на початок, навіть на обкладинку (романи про *Фантомаса*); Леру перший розділ свого роману "*Парфуми дами в чорному*" так і називає: "*CHAPITRE I i commence par où les romans finissent*" (тобто, "*Розділ I Який починається з того, чим романи закінчуються*");

- суто композиційним прийомом можна вважати інтертекстуальність, згадку чи посилання автора на свої інші твори (тобто певна традиція Бальзака чи Золя):

*"Le mariage de M. Robert Darzac et de Mlle Mathilde Stangerson eut lieu à Paris, à Saint-Nicolas-du-Chardonnet, le 6 avril 1895, dans la plus stricte intimité. Un peu plus de deux années s'étaient donc écoulées depuis les événements que j'ai rapportés dans un précédent ouvrage, événements si sensationnels qu'il n'est point téméraire d'affirmer ici qu'un aussi court laps de temps n'avait pu faire oublier le fameux **Mystère de la chambre jaune**... Celui-ci était encore si bien présent à tous les esprits que la petite église eût été certainement envahie par une foule avide de contempler les héros d'un drame qui avait passionné le monde..."* (Leroux, *Le parfum de la dame en noir*);

- нарешті, уведення великої кількості емоційно-експресивної лексики, яка підсилює трагізм і загадковість оповіді: *tirer un fâcheux augure, la terrible catastrophe* (р. 8), *cet affreux bandit, le plus tragique dénouement, les événements tragiques, les mystérieuses horreurs* (р. 9) (Leroux, *Le parfum de la dame en noir*).

Отже, своєрідність французького детективу полягає в тому, що він виник на основі **пригодницької літератури**, традиції якої були досить сильні наприкінці XIX ст. (згадаємо Жюль Верна, Ежена Сю та ін.). Виникає так званий "**роман-фельетон**",

друкований частинами у масових виданнях як роман "із продовженням". *Англійський детектив-загадка*, популярний на початку ХХ ст., у післявоєнний період поступається:

- **"чорному" роману**, куди повертаються сцени жорстокості, без заглиблення в емоційну сферу (твори *Даніеля Пеннака* (**Daniel Pennac**, народився у 1944 році, 1 грудня цього року йому виповнилося 80 років), цей автор створив образ антигероя, свого роду "цапа відбувайла", отримав за свою творчу кар'єру велику кількість премій, у тому числі Велику літературну премію Французької академії у 2023 році), (див. аналіз в: Ермоленко, 2016);

- **психологічному детективу**, з розвитком атмосфери жаху (найбільш яскраво представлений творчим тандемом під колективним псевдонімом *Буало-Нарсежак* (**Boileau-Narcejac**) (П'єр Буало (1906–1989) і Тома Нарсежак (1908–1998)), вони вигадують роман, у якому жертва сама розслідує злочин проти себе (Récheur, 2010, p. 150));

- продовжує розвиватися *соціальний детектив* **Жоржа Сіменона**, про який вже йшлося вище.

Не можна не згадати у цьому ключі також *Себастьяна Жапрізо* (**Sébastien Japrisot**, 1931–2003), французького письменника італійського походження (Жапрізо, це псевдоним письменника, анаграма його справжнього імені), і його найбільш відомий твір "*Piège pour Cendrillon*", за який він отримав Гран-прі поліцейської літератури у 1963 році (переклад українською "*Пастка для Попелюшки*" був зроблений у 2019 році). За сюжетом, героїня втрачає пам'ять, веде пошуки самої себе, і до кінця не зрозуміло, хто ж залишився в живих – жертва чи злочинниця. Наступний роман письменника "*La Dame dans l'auto avec des lunettes et un fusil*" отримує у 1966 році другу велику літературну премію Франції "*Le Prix d'Honneur*", а потім премію Великобританії за найкращий іноземний трилер. Більшість його творів екранізовані.

Розвиток "любовної лінії" призводить до появи жанру *еротичного детективу*, перш за все йдеться про творчість *Жерара де Вільєра* (**Gérard de Villiers**, 1929–2013) і серію його шпигунських романів SAS (I том вийшов у 1965 році, всього було 200 романів, вважається однією із серій, що найбільше прода-

ється у світі, з тиражем у 120 млн екз.). Головним персонажем є австрійський принц і агент ЦРУ *Малко Линге*. У скороченні SAS можна побачити подвійний смисл: це і скорочення звернення до принца *Son Altesse Sérénissime* і назва британської спецслужби. Тут автор застосовує і певні комерційні підходи, включає рекламу (назви напоїв, авіакомпаній тощо), за що отримував винагородження, тобто відбувається своєрідна комерціалізація детективного жанру.

Не можна не згадати творчість французького письменника **Фредеріка Дара** (*Frédéric Dard*, 1921–2000), більш відомого під його псевдонімом **Сан-Антоніо** (*San-Antonio*), який працював у жанрі іронічного детективу, отримав Гран-прі поліцейської літератури у 1957 році за роман "*Le Bourreau pleure*"; написав 175 романів (з 1949 по 2000 рр.), де головним персонажем виступає поліцейський комісар *Антуан Сан-Антоніо*, тобто виникає нова тактика – книги написані від його імені (ім'я було обрано випадково, шукаючи американське ім'я, на карті Америки він натрапив на місто Сан Антоніо). Перший роман серії "*Régalez-lui son compte*" вийшов у 1949 році, але успіху не мав. Його другий роман "*Laissez tomber la fille*" (1950) у видавництві "*Fleuve noir*" теж успіху не отримав. Але на сьогодні, навіть після його смерті, Сан-Антоніо вважається одним із авторів, кого найбільше читають у XX–XXI ст. (усього ним написано 288 романів, серед яких найпопулярніша "*Історія Франції очима Сан-Антоніо*" (*L'Histoire de France vue par San-Antonio*) (1964)). Щодо стилістики, це перш за все тональність гумору, гра слів, каламбури, афоризми, арготизми, неологізми, навіть був створений спеціальний термін "*санантонізми*" (їх нараховують більше 20000 слів) і виданий "*Словник Сан-Антоніо*". Його тексти вважаються одними із найскладніших для перекладу через гру слів, яку неможливо відтворити засобами іншої мови.

Як згадували раніше, у цьому ж ключі гумористичного детективу працювали **Шарль Ексбрайя** (*Exbrayat*, 1906–1989), понад 100 романів – гумористичних трилерів, у тому числі і серія з Іможен, і **Роже Борніш** (*Roger Borniche*, 1919–2020), який був справжнім інспектором поліції *Sûreté Nationale*, потім приватним детективом, став відомим завдяки його книгам

"L'indic"(1977), "L'archange" (1978), деякі були екранізовані, автор 28 поліцейських романів.

Такий розвиток французького детективного жанру та його піджанрів можна побачити у його третій період середини ХХ ст.

Щодо сучасного четвертого періоду кінця ХХ – початку ХХІ ст., то найпопулярнішим на сьогодні французьким автором детективів вважається **Жан-Крістоф Гранже** (Jean-Christophe Grangé, né en 1961), "батько" детектива *П'єра Ньємана*. Він журналіст, працював у "Парі-мач", сценарист, багато його творів було екранізовано, зокрема трилер *"Багряні ріки"* ("Les rivières pourpres", 1998) став бестселером. Твори перекладені на більш ніж 35 мов, в тому числі українську, назовемо, наприклад, *"La dernière chasse"* (2019) / *"Останнє полювання"* (укр. переклад 2023 року). Характерною рисою його творів є стрімкий сюжет, велика кількість жорстоких описів, кривавих незвичних вбивств (в останньому романі – жертву не просто вбито, а зарізано і випатрано мов кабана), ненормативна лексика. Щодо стилістики, її визначають як поєднання пригодницького роману, поліцейського детективу-розслідування з елементами трилера і містики.

Назовемо також **П'єра Леметра** (Pierre Lemaitre) (нар. 1951 року), який почав з соціального трилеру *"Cadres noirs"* 2010 року, створеного на основі реальних подій. У 2013 році він отримав Гонкурівську премію за роман *"Au revoir là-haut"* (український переклад *"До побачення там, нагорі"*, 2016 року).

Бернар Мін'є (Bernard Minier, né en 1960), автор поліцейських романів, його перший твір *"Glacé"*, де головним героєм стає поліцейський із Тулузи, вийшов у 2011 році, і в цьому ж році він отримав Prix Polar на Фестивалі в Коньяк. Його роман *"La Vallée"* 2020 року стає № 1 з продажу детективів.

Франк Тільє (Franck Thilliez, né en 1973), письменник з Оверні, автор трилерів і поліцейських романів зі складним сюжетом і несподіваним фіналом, зокрема циклу з *комісаром Франком Шарко*, який, як і комісар Мегре у Сіменона, працює в Кримінальній поліції на набережній Орфевр, та його помічницею *інспектором Люсі Енебель*. Отримав багато премій – Prix SNCF du polar (2007) за його третій роман *"La Chambre des morts"*, Prix Sang d'encre (2008), Prix Mireille-Lantéri (2011).

Основні твори: "*Train d'enfer pour Ange rouge*" (2004), "*La Chambre des morts*" (2005), "*Le Syndrome E*" (2010), "*Pandemia*" (2015), "*Sharko*" (2017) та інші. Є переклади українською мовою – "*Пазл*" (вид-во Фабула, 2020), "*Запаморочення*" (Фабула, 2021). Був на четвертому місці по продажу франкомовних романів у 2020 році у Франції. Щодо стилістики, він дещо наслідує Моріса Леблана і Жана-Крістофа Гранже, у творах багато крові, жахів.

Ян Манук (*Ian Manook*), псевдонім автора вірменського походження Патріка Манукяна (нар. у 1949 р.), автор поліцейських романів, у тому числі найвідомішого "*Yeruldelgger*" (2013), який отримав декілька премій Polar 2014. У назві книги – ім'я головного персонажа, яке "неможливо вимовити", як написав журнал "Elle", комісара поліції, який проводить розслідування в Монголії.

Нарешті, відзначимо велику кількість перекладної літератури, перекладів з англійської, італійської, польської й інших мов на французьку. Ці твори фігурують серед найпопулярніших у Франції. Так, фіналістом Гран-прі читачок журналу "Elle" став переклад трилера польського автора **Зигмунта Мілошевського** (нар. у 1976 р.) "*Les impliqués*" (2007). Автор працював журналістом, спеціалізувався на судових процесах, почав писати кримінальні романи, його називають "польським Стівеном Кінгом". Серед найкращих трилерів 2024 р. названо переклад роману англійського автора **Роберта Годара** (*Robert Goddard*) "*18 Barnfield Hill*" (<https://www.audible.fr/blog/meilleurs-polars-thrillers-2024>) тощо.

Частина 2. Становлення іспанського детективу.

Розвиток кримінального роману в Іспанії відзначений зовнішніми впливами та власною еволюцією, що відображає значні соціальні й політичні зміни. Жанр почав формуватися в середині ХХ ст. в основному під впливом таких американських авторів детективів, як Дешил Геммет (1894–1961) і Реймонд Чандлер (1888–1959). Проте саме після зміни політичного режиму в Іспанії цей жанр почав висвітлювати та критикувати важливі суспільно-політичні теми часів диктатури та наступної демократизації (<https://hojassueltas.es/?p=8812>).

1975 рік для іспанського суспільства є своєрідним вододілом, який ознаменував не лише перехід до більш вільного і демократичного суспільства, а й позначився на економіці та культурі.

В літературі поява детективу зумовлена світовою тенденцією до популяризації цього жанру, виснаженням традиційного реалізму та неспроможністю експерименталізму адаптуватися до нової реальності. Звісно, детективи писали і до 1975 року (Гарсія Павон, Маріо Лакруз та Пардо Басан), однак саме після смерті Франко цей жанр набув особливої популярності, оскільки в тоталітарному суспільстві детективний роман, який проливає світло на проблеми суспільства та критикує їх, просто немає шансу на розвиток (Lissorgues, 2001).

За приклад для наслідування було обрано американський детектив 20–30 років XX ст. Як зазначав один із піонерів іспанської детективістики Мануель Васкес Монтальбан: "[...] американський кримінальний роман сам по собі поетичний, створений для опису суспільства, яке дуже схоже на те, яким було іспанське в роки моєї творчості. Те неокapіталістичне, гіперконкурентне, надзвичайно жорстоке суспільство, де міська культура переважає над аграрною... Чорношкірі американські романісти 1920-х і 1930-х років перетворили цей роман на приголомшливий опис людини: вовк в серці гіперконкурентного суспільства. [...] Необхідно розглянути рамки міської культури, де виробничі відносини та соціальні відносини змушують шукати цього приватного детектива, фахівця у законному і незаконному, у відносинах між політикою і злочинністю" (Montalbán, 1991, pp. 13–25).

Серед найвідоміших письменників варто згадати **Мануеля Васкеса Монтальбана**, з його слідчим *Пене Карвальйо* (скраїновано в 1986 році), ексагент ЦРУ, колишній військовий-комуніст. Його доробок – новий критичний реалізм, пристосований до соціоісторичних умов. Як зазначає сам автор, "мені було цікаво описати те перехідне суспільство, в яке перетворювалася тоді Іспанія".

Детективний жанр еволюціонує разом із країною та читачами, які привчаються до нової свободи або міфології свободи, яку він хронологічно висвітлює. Адже тогочасна детективістика – це ніщо інше як розширена та літералізована журналістика. Як зазначає Андреу Мартін: "Всесвіт героїв і антигероїв, героїчних та негероїчних подій, буденності, урбаністичних страхів та

хворих бажань, описаних у цих романах, в усьому збігається з щоденною пресою". Велика кількість тогочасних авторів детективів були журналістами: *Хосе Ігнасіо Морено Куньят, Франсіско Гонсалес Ледесма, Маріано Санчес* або *Жом Рібера* (<https://books.openedition.org/cvz/2659?lang=en>).

Окреме місце належить Каталонії, адже більшість авторів є вихідцями саме з цього регіону (*Касальс, Фустер, Жозе Гасуя, Гонсалес Ледесма, Андреу Мартін, Муньйос, Кінто* та ін.). Як портове місце з довгою космополітичною традицією Барселона фігурує в назві багатьох кримінальних романів ("*Expediente Barcelona*", "*Barcelona negra*", "*Barcelona connection*"). Від вуличних волоцюг Андреу Мартіна до фінансових лідерів Педро Касальса та політичних корупціонерів Маріано Санчеса.

Іспанські детективи 70-х років сповідують ліву ідеологію, наслідуючи французький "нео-полар", який зародився трохи раніше у травні 1968 року. Показовим є приклад *Мануеля Васкеса Монтальбана*, який на власному досвіді пізнав, що таке франкістська тюрма, за свою підтримку мітингуючих шахтарів в Астурії. Те саме можна сказати і про *Мартінеса Реверте*, наближеного до Комісії робітників. Всі вони відображають сподівання, покладені на іспанську соціал-робітничу партію, а згодом і розчарування, викликані її неспроможністю та безсиллям.

Хорхе Мартінес Реверте вперше досліджує передісторію відомих політико-фінансових скандалів режиму Франко, вказуючи на зв'язки, які поєднують кілька світів: бізнес, пресу, організовану злочинність ("*Demasiado para Gálvez*"). *Франциско Гонсалес Ледесма* засуджує роль, яку наприкінці сімдесятих каталонська бізнес-буржуазія відіграла у фінансуванні нападів, здійснених GRAPO для підриву стабільності нового режиму ("*Expediente Barcelona*") або заглиблюється в аналіз етичної деградації буржуазних класів, готових на все, щоб зберегти свої статуси та привілеї ("*Crónica sentimental en rojo*", премія "Планета" 1984 року). У романах цього письменника героєм є старий поліцейський, який зробив кар'єру за Франко, що дозволяє постійно порівнювати дві епохи, щоб краще показати, що пам'ять є найефективнішим інструментом для аналізу сьогодення.

Серед молодших письменників слід виділити *Андреу Мартіна*, який у своїй досить послідовній праці заглиблюється

в різні форми насильства, породжені суспільством, яке все більше культивує індивідуалізм і заохочує виродження моралі.

Одним із найвидатніших іспанських авторів є **Едуардо Мендоса** (1943), відомий своєю здатністю поєднувати різні жанри та стилі оповіді. Едуардо Мендоса відновив жанр кримінального роману в Іспанії, відмежувавшись від серйозності та песимізму традиційного жанру, замінивши їх на сатиричний та комічний вигляд. Його твори не лише розважають, а й запрошують замислитись над соціальними, політичними та культурними проблемами Іспанії, особливо другої половини XX та початку XXI ст. (Wikipedia). Дія багатьох його творів відбувається в Барселоні, місті, яке не тільки служить місцем дії, але й відображає соціальні, політичні та культурні трансформації Іспанії. Через свої оповідання Мендоса критикує владні структури та соціальну динаміку свого часу. У "*Правді про справу Савольти*" (1975) він розповідає про профспілкову боротьбу та бізнес-корупцію в Барселоні на початку XX ст. (Agencia Balcels, 2024). Під завісою комедійності та пародії Мендоса висвітлює теми корупції, соціальної нерівності й абсурдності бюрократії та інституцій.

Сучасний іспанський детективний роман переживає помітний розквіт, привертаючи увагу до авторів і авторок, які збагатили жанр різноманітними перспективами та складними сюжетними лініями.

Серед найвідоміших сучасних авторів варто відзначити:

- **Лоренсо Сільва** (нар. 1966):

Відомий своїми творами про поліцейських Рубена Бевілакву та Вірджинію Чаморро, Сільва досліджує теми корупції, насильства та соціальних проблем в іспанському суспільстві. Популярні твори: "*El lejano país de los estanques*" (1998), "*La niebla y la doncella*" (2002), "*El mal de Corcira*" (2020) (Audible, 2024).

- **Хуан Гомес-Хурадо** (нар. 1977):

Автор серії "*Червона королева*" (2018), яка поєднує елементи трилера та детективу. Його книги здобули популярність як в Іспанії, так і за її межами. Серія: "*Reina Roja*" (2018), "*Loba Negra*" (2019), "*Rey Blanco*" (2020).

- **Сантьяго Діас** (нар. 1971):

У серії про інспекторку Індіру Рамос (2021) він пропонує свіже бачення жанру, зосереджуючи увагу на складних розслідуваннях і моральних дилемах головної героїні. Вибрані твори: "*El buen padre*" (2021), "*Las otras niñas*" (2022) (AS, 2024).

Серед провідних авторок варто виділити:

- **Алісія Гіменес Бартлетт** (нар. 1951):

Одна з перших авторок, яка створила яскраву героїню-детективку – *Петру Делікадо*. Її романи стали основою для популярної телевізійної адаптації. Вибрані твори: "*Ritos de muerte*" (1996), "*Crímenes que no olvidaré*" (2005), "*La presidenta*" (2022) (RTVE, 2021).

- **Долорес Редондо** (нар. 1969):

Авторка "*Трилогії Бастану*", яка майстерно поєднує елементи детективу з баскською міфологією. Ці книги стали основою для кінематографічних адаптацій. Вибрані твори: "*El guardián invisible*" (2013), "*Legado en los huesos*" (2013), "*Ofrenda a la tormenta*" (2014).

- **Єва Гарсія Саенс де Уртурі** (нар. 1972):

Відома своєю "*Трилогією про біле місто*", яка поєднує історичні події, напружений сюжет і традиційний детектив. Події розгортаються у Віторії, що додає творам автентичності. Вибрані твори: "*El silencio de la ciudad blanca*" (2016), "*Los ritos del agua*" (2017), "*Los señores del tiempo*" (2018) (AS, 2024).

Особливості сучасного іспанського жіночого детективного роману:

- сильні героїні: багато авторок створюють складних і багатогранних жіночих персонажів, які виходять за межі традиційних стереотипів. Приклад: інспекторка Петра Делікадо (Алісія Гіменес Бартлетт), Амайя Салазар (Долорес Редондо),
- соціальна критика: у творах розглядаються актуальні теми: гендерне насильство, зловживання владою, моральна корупція,
- інтеграція культурних елементів: Долорес Редондо майстерно вплітає у свої сюжети баскську міфологію, створюючи унікальну атмосферу,
- реалістичність: детальні описи міст, таких як Барселона (Лоренсо Сільва), Віторія (Єва Гарсія Саенс де Уртурі), додають правдоподібності розповідям.

Сучасна іспанська література пропонує багатогранний погляд на детективний жанр, у якому поєднуються захоплюючі сюжети, гостра соціальна критика та культурні особливості. Популярність жанру зростає завдяки фестивалям, таким як Чорний тиждень у Хіхоні та фестиваль Хетафе Негро в Мадриді, що сприяють популяризації жанру й залученню ширшої аудиторії (Lissorgues, 2001).

Цей бум продовжується завдяки інтересу з боку як видавців (наприклад, серії "*Serie Negra*" та "*Alfaguara Negra*"), так і читачів, які знаходять у кримінальних романах відображення іспанської дійсності. Сучасна література жанру має декілька піджанрів – від неонуару та психологічного трилера до політичного детективу та "сільського нуару" – розширюючи таким чином вплив кримінального роману на іспанську літературну панораму (Hojas sueltas, 2024).

Отже, **національні особливості іспанського детективу** нерозривно пов'язані зі зміною політичного режиму в країні, зокрема переходом від диктатури Франко до демократичного ладу після 1975 року. У франкістській Іспанії жанр не мав змоги розвиватися через цензуру, адже детективний роман за своєю суттю досліджує суспільні проблеми та критикує їх, викриваючи злочини і причини, що їх провокують. Після смерті Франко жанр набув популярності як своєрідний засіб осмислення та критики соціальних, політичних та економічних змін, що подається у формі "легкого" читива. Особливістю іспанського детективу стало зображення реального життя: корупції, насильства, морального занепаду та зв'язків між політикою й злочинністю, які і стають причиною злочинів.

Ідеологічно автори цього періоду здебільшого тяжіли до лівих поглядів, що пов'язано з досвідом боротьби з режимом Франко. Французький "нео-полар", який виник у травні 1968 року, надихнув багатьох іспанських письменників на створення романів, що критикують капіталізм, неолібералізм та соціальну нерівність. Наприклад, Монтальбан у своїх творах художньо "осмислює" "неокапіталістичне, гіперконкурентне, жорстоке суспільство", схоже на те, що формувалося в Іспанії в роки демократизації. Барселона як портове місто з космополітичною

культурою стала основним літературним простором іспанського детективу. Автори описували як вуличних злочинців, так і фінансову еліту, поєднуючи критику політичних скандалів, злочинної діяльності та маніпуляцій владних структур із роздумами про етичні проблеми суспільства. Після падіння диктатури детективний жанр став потужним інструментом осмислення як минулого, так і сучасного, пошуку справедливості, аналізу соціальних трансформацій, всього того, що відображає національну ідентичність і складнощі іспанського суспільства.

Дискусія і висновки

Детективний жанр, зародившись під впливом Едгара По у XIX ст., став вагомою частиною літературного процесу різних країн, в тому числі і романського ареалу, зокрема Франції та Іспанії.

Французький детектив почав розвиватися в кінці XIX – на початку XX ст. завдяки творчості Еміля Габоріо, Гастона Леру, Моріса Леблана та інших, переймаючи традиції пригодницької літератури та готичних романів. Його унікальність полягає в авантюристичності, інтригах, акценті на психології та наявності ліричної лінії. Французькі автори також активно експериментували із жанровими формами, вводили любовні та гумористичні елементи і створюючи нові піджанри.

Іспанський детективний жанр, менш відомий українському читачу, у свою чергу має власну динаміку розвитку і пов'язаний перш за все зі зміною політичного режиму Фрэнко, тобто він більше політично і соціально заангажований. Одним із ключових авторів є Мануель Васкес Монтальбан, який створив образ детектива Пеппе Карвальйо, саркастичного героя, чий інтерес торкається не лише кримінального розслідування, але й соціально-політичних і культурних проблем. Важливими рисами іспанського детективу можна вважати поєднання сатиричної тональності та критики суспільства з національними реаліями, що робить його самобутнім у європейській літературі.

Отже, аналіз французького та іспанського детективного роману в діахронії і синхронії дозволяє говорити про його багатогранність, "здатність до мутацій", "відкритість форм", еволюцію жанру від класичної структури "загадки" і "таємниці" з авантюрним сюжетом до психологічних та соціально-

політичних форм, здатності аналізувати суспільні проблеми і політичні трансформації. Розширення оповідних моделей, створення нових піджанрів, які однак певним чином перегукуються з "класичним" надбанням жанру як такого, дозволяють введення у твір декількох художніх ліній, зміну образів головних героїв, архітектоніку "постмодернового" типу тощо, тобто своєрідну "гру з каноном". З іншого боку, популярності жанру сприяє його екранізація, певна комерціалізація, що призводить до втрат стилістичного, художнього плану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Борзова, М. О. (2024). *Поетика горору у прозі Стівена Кінга* https://scc.knu.ua/components/com_chronoforms7/chronoforms/uploads/336161/thesis%20borzova%20PDF_A.pdf

Гром'як, Р. Т., & Ковалів Ю. І. (1997). *Літературознавчий словник-довідник*. ВЦ "Академія".

Гуляк, Т. М. (2018). Жанрова своєрідність українського жіночого детективу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 37(1), 153–157.

Єрмоленко, І. І. (2016). *Композиційне і комунікативно-прагматичне конструювання "чорного детективу" Данієля Пеннака* [Автореферат ... канд. філол. наук]. КНЛУ.

Михальська, Н., & Щавурський, Б. (Ред.). (2005–2006). *Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник*. У 2 т. Т. 1, 2. Богдан.

Пономарьова, О. О. (2006). Французький детективний гумористичний текст: теоретичні засади дослідження. *Проблеми семантики, слова, речення та тексту*, 17, 297–301.

Пономарьова, О. О. (2008). *Структурно-композиційні та комунікативно-прагматичні особливості французького детективного гумористичного роману* [Дис. ... канд. філол. наук]. КНЛУ.

Трофименко, А. (2021). *Жанрові особливості літератури жахів*. Літературний процес: методологія, імена, тенденції, 17, 72–80.

Agencia Balcels. (2024). *Eduardo Mendoza*. <https://www.agenciabalcels.com/autores/autor/eduardo-mendoza/>

AS. (2024). *10 sagas y trilogías policíacas escritas por autores españoles*. URL: https://as.com/meristation/libros/10-sagas-y-trilogias-policiacas-escritas-por-autores-espanoles-n/?utm_source=chatgpt.com

Audible. (2024). *Autores de novela negra*. https://www.audible.es/blog/autores-de-novela-negra?utm_source=chatgpt.com

Bonniot, R. (1985). *Emile Gaboriau ou la naissance du roman policier*. VRIN.

Doukar, N. (2004). *Étude du pouvoir de fascination du personnage principal dans le roman policier. À partir des personnages d'Arsène Lupin de Maurice Leblanc, de Jules Maigret de Georges Simenon, de Nestor Burma de Léo Malet*. [Dissertation]. Université de Paris.

Hojas, S. (2024). *La narrativa española contemporánea: del posfranquismo a la posmodernidad*. <https://hojassueltas.es/?p=8812>

Lissorgues, Y. (Ed.). (2001). *La rénovation du roman espagnol depuis 1975*. Presses universitaires du Mirail. <https://books.openedition.org/cvz/2659>

Malet, L. (1998). *Parcours d'une œuvre*. Encreage, Amiens.

Pécheur, J. (2010). *Civilisation du français* (p. 148–151). Le roman policier.

Quels sont les 10 meilleurs policiers et thrillers en 2024? <https://www.audible.fr/blog/meilleurs-polars-thrillers-2024>

RTVE. (2021, October 18). *Siete autoras españolas de novela negra que no puedes perder*. https://www.rtve.es/noticias/20211018/siete-autoras-espanolas-novela-negra-no-puedes-perder/2192500.shtml?utm_source=chatgpt.com

Vázquez Montalbán, M. (1991). *La novela española entre el posfranquismo y el posmodernismo*. In Y. Lissorgues (Ed.), *La rénovation du roman espagnol depuis 1975* (Actes du colloque des 13 et 14 février 1991, pp. 13–25). Presses universitaires du Mirail.

Wikipedia. (n.d.). *Eduardo Mendoza*. https://es.wikipedia.org/wiki/Eduardo_Mendoza.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Arsène Lupin et Fantômas. (1989). Radouga.

Grangé, J.-C. (1919). *La dernière chasse*. Albin Michel.

Leroux, Gaston. (1908). *Le parfum de la dame en noir*. Bibebook.

Miloszewski, Z. (2015). *Les impliqués*. Mirobole Editions.

Гранже, Ж.-К. (2023). *Останнє полювання*. Клуб сімейного дозвілля.

REFERENCES

Agencia Balcels. (2024). *Eduardo Mendoza*. <https://www.agenciabalcels.com/ autores/autor/eduardo-mendoza/>

AS. (2024). *10 sagas y trilogías policíacas escritas por autores españoles*. https://as.com/meristation/libros/10-sagas-y-trilogias-policia-cas-escritas-por-autores-espanoles-n/?utm_source=chatgpt.com

Audible. (2024). *Autores de novela negra*. https://www.audible.es/blog/ autores-de-novela-negra?utm_source=chatgpt.com

Bonniot, R. (1985). *Emile Gaboriau ou la naissance du roman policier*. VRIN.

Borzova, M. O. (2024). *The Poetics of Horror in the Prose of Stephen King* [in Ukrainian]. https://scc.knu.ua/components/com_chronoforms7/chronoforms/uploads/336161/thesis%20borzova%20PDF_A.pdf

Doukar, N. (2004). *Étude du pouvoir de fascination du personnage principal dans le roman policier. À partir des personnages d'Arsène Lupin de Maurice Leblanc, de Jules Maigret de Georges Simenon, de Nestor Burma de Léo Malet*. Дисертація, Université de Paris.

Hojas, S. (2024). *La narrativa española contemporánea: del posfranquismo a la posmodernidad*. <https://hojassueltas.es/?p=8812>

Hromiak, R. T., & Kovaliv, Yu. I. (1997). Literary dictionary-reference. VTs "Akademiia" [in Ukrainian].

Huliak, T. M. (2018). The genre specificity of the Ukrainian female detective. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filologia, 37(1), 153–157 [in Ukrainian].

Lissorgues, Y. (Ed.). (2001). *La rénovation du roman espagnol depuis 1975*. Presses universitaires du Mirail. <https://books.openedition.org/cvz/2659>

Malet, L. (1998). *Parcours d'une œuvre*. Encre, Amiens.

Mykhalska, N., & Shchavurskyi, B. (Ed.) (2005–2006). Foreign writers: encyclopedic reference book. In 2 vol. Vol. 1, 2. Bohdan [in Ukrainian].

Pécheur, J. (2010). *Civilisation du français* (p. 148). Le roman policier.

Ponomariova, O. O. (2006). *French Detective Humorous Text: Theoretical Foundations of the Study*. Problems of Semantics, Word, Sentence, and Text: Collection of Scientific Works. 17, 297–301 [in Ukrainian].

Ponomariova, O. O. (2008). *Structural-Compositional and Communicative-Pragmatic Features of the French Detective Humorous Novel* [Dissertation... PhD in Philology]. KNLU [in Ukrainian].

Quels sont les 10 meilleurs policiers et thrillers en 2024? <https://www.audible.fr/blog/meilleurs-polars-thrillers-2024>

RTVE. (2021, October 18). *Siete autoras españolas de novela negra que no puedes perder*. https://www.rtve.es/noticias/20211018/siete-autoras-espanolas-novela-negra-no-puedes-perder/2192500.shtml?utm_source=chatgpt.com

Trofymenko, A. (2021). *Genre Features of Horror Literature*. Literary Process: Methodology, Names, Trends. 17, 72–80 [in Ukrainian].

Vázquez Montalbán, M. (1991). *La novela española entre el posfranquismo y el posmodernismo*. In Y. Lissorgues (Ed.), *La rénovation du roman espagnol depuis 1975 (Actes du colloque des 13 et 14 février 1991, pp. 13–25)*. Presses universitaires du Mirail.

Wikipedia. (n. d.). *Eduardo Mendoza*. https://es.wikipedia.org/wiki/Eduardo_Mendoza

Yermolenko, I. I. (2016). *The Compositional and Communicative-Pragmatic Construction of the "Black Detective" by Daniel Pennac* [Abstract ... PhD in Philology]. KNLU.

SOURCES

Arsène Lupin et Fantômas. (1989). Radouga.
Grangé, J.-C. (2019). *La dernière chasse*. Albin Michel.
Leroux, Gaston. (1908). *Le parfum de la dame en noir*. Bibebook.
Miloszewski, Z. (2015). *Les impliqués*. Mirobole Editions.
Grangé, J.-C. (2023). *The Last Hunt*. Family Leisure Club [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 11.12.24

Прорецензовано / Revised: 29.12.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.25

Iryna SMUSHCHYNSKA, DSc (Philology), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-4980-7860

e-mail: valerijs@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

Iryna TSYRKUNOVA, PhD, assistant.

ORCID ID: 0000-0002-3526-3033

e-mail: i.tsyrkunova@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

MODERN DETECTIVE NOVEL: FORMATION STAGES (BASED ON FRENCH AND SPANISH LITERATURE)

The article is devoted to a special genre of modern fiction – the detective novel. The analysis is made on the material of French and Spanish prose. The stages of formation of this genre in France and Spain, from its origin in the middle of the nineteenth century, are studied. Special attention is paid to its general features as a genre, as well as to linguistic and cultural features in the countries of the Romance world. The transitivity of forms and methods is analyzed. The main stages of the development and formation of the detective novel are highlighted with an analysis of the contribution made by the writers who worked and are working in this genre.

It turned out that the detective appeared in France thanks to the translations of the works of Edgar Poe, made by Charles Baudelaire, but the real founder of the genre is Emile Gaborio (1832–1873). At the origins of the detective novel are the figures of Gaston Leroux, Maurice LeBlanc

and Pierre Souvestre. The work of the Belgian writer Georges Simenon deserves special attention. Among the purely French features are the adventurous basis of the detective novel, the Gothic tradition, the introduction of a lyrical line into the story, the special architecture of the work, and intertextuality. Development of the genre in the 20th century. follows different directions: psychological, social, adventurous, erotic, humorous, etc. The most famous figures can be considered Bouillot-Narsejac, Japrizo, Daniel Pennac, SanAntonio, Exbraia. Today, a special role belongs to translated literature, screen adaptation of works, which affects the popularity of the genre as such, the character becomes more popular than the author.

The Spanish detective novel developed under the influence of American literature, especially after the fall of the Francoist regime in 1975. This genre became a vehicle for social criticism, reflecting political, economic and cultural changes. Authors such as Manuel Vázquez Montalban, Eduardo Mendoza, and Andreu Martín played a special role in its popularization, whose works combine criminal investigations with social analysis. The modern detective is enriched with strong female characters, historical and mythological elements.

Keywords: detective, detective novel, genre, thriller, mystery, French language, Spanish language, translation.

Автори заявляють про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Наталія ЛАЛАЯН, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-0018-807X

e-mail: n.lalaian@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ПЕРЕКЛАД РОМАНУ БЕРНГАРДА ШЛІНКА "OLGA" УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ХИБНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ

Вступ. *Актуальність даної розвідки зумовлена зростанням вимог до якості перекладу та перекладу художньої літератури зокрема. Метою дослідження є виявлення, класифікація та аналіз перекладацьких помилок в українському перекладі роману Б. Шлінка "Olga", який виконала Є. Даскал.*

Методи. *У дослідженні застосовано загальнонаукові (описовий із прийомами аналізу й синтезу, індукції та дедукції, класифікації та систематизації) та спеціальні (дискурс-аналіз, описово-аналітичний, зіставний, перекладацький аналіз) методи.*

Результати. *Розглянуто найвідоміші концепції оцінювання якості перекладу (формальна еквівалентність, функціональна еквівалентність, врахування при перекладі типу тексту) та визначено основні критерії оцінки якості художнього перекладу. Проаналізовано причини появи перекладацьких помилок та виокремлено два типи помилок, що є релевантними для даного дослідження (функціонально-змістові помилки чи помилки розуміння змісту оригіналу та нормативно-узуальні помилки чи помилки вираження змісту оригіналу засобами мови перекладу).*

Висновки. *Досліджено, що в українському перекладі роману Бернгарда Шлінка "Olga" переважають функціонально-змістові помилки, обумовлені передусім дефіцитом мовних знань іноземної мови у перекладача (перекручування, неточності, незрозумілості), тоді як нормативно-узуальні помилки трапляються значно рідше.*

Ключові слова: *Бернгард Шлінк, Єлена Даскал, художній переклад, якість перекладу, перекладацькі помилки, перекладацькі рішення, функціонально-змістові помилки, нормативно-узуальні помилки.*

Вступ

В ідеалі якісно виконаний переклад іншомовного тексту не повинен містити будь-яких помилок. Він мав би бути

© Лалаян Наталія, 2025

бездоганим із точки зору мови й стилю, правити за повноцінну заміну оригіналу та справляти на реципієнта враження, ніби текст був з самого початку створений на мові перекладу. Проте у перекладацькій діяльності помилки, безумовно, трапляються. Інколи їх важко розпізнати, тому навіть після ретельного вичитування тексту перекладу редактором замовник може отримати транслят із допущенням різних погрешностей. Причин виникнення помилок може бути чимало: неправильне розуміння авторської думки та стилю; недостатнє володіння іноземною мовою та недотримання норм рідної мови; відсутність еквівалентів у мові перекладу; невдалий підбір слів; необізнаність про описувану у вихідному тексті дійсність; неувважність до смислів тексту оригіналу; слабкий когнітивний досвід, що включає в себе знання та розуміння певної галузі або теми, яку необхідно перекладати тощо. Розпізнавання перекладацьких помилок, їхній ґрунтовний аналіз, з'ясування причин виникнення помилок є надзвичайно важливими для розроблення ефективних стратегій запобігання їм у перекладацькій діяльності.

Метою дослідження є виявлення, класифікація та аналіз перекладацьких помилок, яких припустилася перекладачка Єлена Даскал у перекладі роману німецького письменника Б. Шлінка "Olga" українською. **Об'єктом** дослідження стали перекладацькі помилки, допущені Є. Даскал в українському перекладі роману Б. Шлінка "Olga", **предметом** аналізу є класифікаційне упорядкування виявлених типів помилок.

Методи

У роботі застосовано загальнонаукові методи дослідження: *метод аналізу і синтезу, індукції та дедукції, класифікації та систематизації* (для обґрунтування теоретичних засад дослідження) та спеціальні: *дискурс-аналіз* (для визначення комунікативних стратегій; дослідження національно-культурних, історичних, соціальних, ситуативних аспектів змісту дискурсу, що є основою для глибокого розуміння його сенсу), *описово-аналітичний та зіставний методи* (для зіставлення тексту оригіналу і тексту перекладу з метою виявлення та аналізу перекладацьких помилок), *перекладацький аналіз* (для визначення перекладацьких прийомів, які завадили створенню адекватного перекладу).

Результати

Єдиного визначення поняття "помилка" серед науковців немає. Зазвичай помилку визначають як "грубу неточність, відхилення від нормативного, стандартного, правильного, відступ від правил, порушення вимог" (Зінукова, 2021, с. 241), "неточне слововживання, неправильну побудову висловлювання, що виникають у результаті невмотивованого порушення мовно-літературної, логічної, видавничої та інших норм і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій" (Куляс, 2015, с. 13). Перекладацька помилка виникає, коли переклад не точно передає зміст або намір вихідного тексту під час його відтворення іншою мовою (Осіпчук, 2023, с. 291). В іменника "помилка" – великий синонімічний ряд: мовленнєві помилки, огріхи, обмовки, описки, ляпсуси, неточності, аномалії, анормативи, комунікативні невдачі, ілокутивні провали (Куляс, 2015, с. 13).

Питанню перекладацьких помилок присвячено чимало наукових праць вітчизняних (Ф. Бацевич, П. Куляс, Н. Зінукова, Т. Бондаренко, О. Логвиненко, К. Дубовий, О. Світлична, М. Дорофєєва, Л. Гречина, Л. Лозинська, Т. Мартинова, Н. Осіпчук, О. Весоловський) та зарубіжних (K. Reiss, W. Wilss, T. Lewandowski, Chr. Nord, S. Kupsch-Losereit, G. Thome, R. Stolze) дослідників. Проте вивчення перекладацьких помилок у різножанрових текстах потребує подальшого аналізу, оскільки чимало питань залишаються дискусійними та актуальними.

Щоб краще розуміти, що є перекладацькою помилкою, варто з'ясувати, якими є вимоги до якісного перекладу. У перекладознавстві існують різні критерії та концепції оцінювання якості тексту перекладу. До основних критеріїв, як правило, зараховують: "адекватність, еквівалентність, реалістичність, повноцінність, рівноцінність, гармонізацію смислів у перекладознавчому просторі" (Зінукова, 2021, с. 242), "точність, вільність і буквализм, стратегії виконання перекладу, урахування норми й узусу мови" (Світлична, 2011, с. 410). Однією з найвідоміших концепцій оцінки якості перекладу є концепція еквівалентності, яка розрізняє формальну еквівалентність (лексико-граматична вірність оригіналу) та функціональну чи динамічну (за Ю.Найдою) з орієнтацією на реципієнта перекладу. З погляду формальної

еквівалентності "помилкою перекладу" є "відхилення від встановлених норм, порушення мовної правильності, регулярності або відповідності" (Lewandowski, 1994, s. 297) (*тут і далі переклад наш – Н.Л.*), "недотримання норми в певній ситуації мовного контакту", спричинене недостатнім знанням мови або блокуванням розуміння через брак знань про предмет перекладу (Wilss, 1977, s. 258). Оскільки будь-який переклад є інтерпретацією, особистість перекладача, час і простір, в якому він перебуває, освіта, ступінь володіння мовою (як мовою оригіналу, так і мовою перекладу) встановлюють суб'єктивні межі його здатності до інтерпретації, спрямовуючи її в певне русло і змушують його акцентувати власні смисли, робити власний вибір, вирішуючи, що і як він хоче перекласти (Reiß, 1971, s. 107).

З точки зору функціональної еквівалентності помилкою вважають невідповідність трансляту як продукту вимогам, його сприйняття як щось відчужене, порушення функції тексту (Höbиг, 1997, s. 185). Оскільки позатекстові чинники (функція, мета, ситуація, адресат) мають важливе значення, трактування "помилки перекладу" з погляду "лінгвістичної правильності" є недостатнім (Kupsch-Losereit, 1986, s. 13). З. Купш-Лозерайт розуміє помилку перекладу набагато ширше, а саме як порушення функції перекладу, зв'язності, типу або форми тексту, лінгвістичних, культурних і ситуативних традицій. Проте порушення синтаксичних і лексичних норм мови перекладу Купш-Лозерайт не вважає перекладацькими помилками (Kupsch-Losereit, 1986, s. 15). Подібної думки додержується і К. Норд, яка визначає помилку перекладу як "будь-яке невиконання перекладацького завдання" (Nord, 1995, s. 195), коли перекладач не досяг функціональної мети (скопосу) перекладу (Nord, 1988, s. 201).

Існують також й інші концепції оцінки якості перекладу, зокрема концепція врахування при перекладі типу тексту оригіналу (інформативні, експресивні, апелятивні тексти) та його конвенційних особливостей (Textsortenkonventionen) (Reiß, 1971). На відміну від наукових та офіційно-ділових текстів, художні тексти мають два складники текстової інформації – на раціонально-логічну інформацію, як основу змісту, накладається естетично-художня інформація. Маючи справу із художнім

текстом, перекладач спочатку осмислює логічну основу, на яку спирається художній образ, а потім визначає засоби, що викликають естетичні почуття, і відшукує належні відповідники у мові перекладу. Добираючи відповідник, перекладач дбає про те, як, по-перше, передати логічний, раціонально-понятійний смисл, а, по-друге, як відтворити почуття, які викликає художній образ у тексті оригіналу. Він має володіти здатністю відчувати специфіку художнього образу й зуміти відтворити цю специфіку у мові перекладу (Зарицький, 2004, с. 78). При цьому перекладач має створити адекватний образ, який викличе у реципієнта відповідні асоціації. Запорукою цього є високий рівень знань та естетичного сприйняття, який дозволив би йому осягнути весь обсяг смислового та емоційного змісту, закладеного у творі. Основними критеріями оцінки якості художнього перекладу, на нашу думку, є: денотативний (оцінка семантичної адекватності трансляту), концептуальний (оцінка культурно значущих концептів трансляту), дискурсивний (оцінка комунікативної структури трансляту), конотативний (оцінка стилістичної адекватності трансляту), прагматичний (оцінка емоційного та естетичного впливу трансляту на реципієнта).

Типологія перекладацьких помилок широко представлена в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників (Н. Зінукової, О. Світличної, П. Куляса, А. Лозинської, Chr. Nord, R. Stolze та ін.). У результаті аналізу різних підходів до типології помилок ми виокремили два типи помилок писемної комунікації, що є релевантними для нашого дослідження: 1) **функціонально-змістові помилки** чи **помилки розуміння змісту оригіналу** (різноманітні відхилення від змісту оригінального тексту: перекручування, неточності, незрозумілості, що призводять до порушення функції перекладу); 2) **нормативно-uzuальні помилки** чи **помилки вираження змісту оригіналу засобами мови перекладу**, пов'язані з порушенням мовних і мовленнєвих норм.

Функціонально-змістові помилки – це помилки трансляції змісту оригінального тексту, пов'язані з його некоректним відтворенням, що більшою чи меншою мірою дезінформує читача. На наш погляд, вони обумовлені передусім дефіцитом мовних знань вихідної (іноземної) мови у перекладача. Хоча

можуть бути й об'єктивні причини, як-от брак часу, міжмовні та міжкультурні відмінності, відсутність у перекладача професійних знань у певних галузях тощо. За ступенем серйозності **перекручування** є грубими (інколи навіть критичними) помилками, оскільки вони суттєво змінюють сенс оригіналу та викликають неадекватне уявлення реципієнта щодо предмета повідомлення. **Неточності** також дезінформують реципієнта, однак не призводять до суттєвого викривлення змісту висловлювання, тому функціональне навантаження некоректно відтвореного змісту менш помітне. Це можуть бути різні вади слововживання, необґрунтовані випускання чи додавання інформації, використання невдалого прийому перекладу тощо. **Незрозумілості** радше дезорієнтують читача, ніж дезінформують. Вони мають не таку велику вагу для смислової структури тексту. Це можуть бути буквалістське відтворення лексем оригіналу, що є його сліпим копіюванням, невлучний підбір відповідників, неправильне вживання синтаксичних конструкцій, зловживання транскодуванням тощо.

Нормативно-узуальні помилки включають граматичні порушення норм мови перекладу, зокрема помилки в передачі значення граматичної форми (неузгодженість членів речення, неправильне вживання артикля, неправильне оформлення форм дієслова, які не призводять до суттєвої зміни вихідного смислу), стилістичні помилки – відступ від стилістичних норм мови для даного стилю мовлення (невмотивоване вживання лексичних одиниць і синтаксичних конструкцій), помилкове вживання синонімів, порушення правил сполучуваності, повтори, уживання громіздких конструкцій, порушення в передачі функціонально-стильових і жанрових особливостей тексту оригіналу тощо (Світлична, 2011, с. 411), вживання кальок, помилки у фразеологізмах, логічні та комунікативні (ментально-психологічні) помилки (за П. Кулясом), орфографічні та пунктуаційні помилки, помилки злитого/роздільного написання, помилки написання з малої/великої літери тощо (детальну класифікацію цих помилок можна знайти у Великій таблиці девіацій, розробленій П. Кулясом (Куляс, 2015, с. 24–36).

Ілюстративним матеріалом для нашого дослідження слугував роман німецького письменника Б. Шлінка "Olga" (Diogenes Verlag AG, Zürich, 2018) та його переклад українською, виконаний Є. Даскал (Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2019).

Бернгард Шлінк – один із найбільших талантів сучасної німецької літератури, відомий своєю лаконічністю, простотою та чіткістю мови, вишуканістю форми, вмінням відтворити глибину змісту, складні емоції і психологічні стани через короткі, прямолінійні речення, які водночас несуть глибокий емоційний підтекст. Його роман "Olga" є яскравим прикладом мистецтва оповіді, де кожне слово має вагу. Переклад твору українською мовою став важливим внеском у популяризацію творчості Шлінка в Україні.

Єлена Даскал – українська перекладачка, відома своєю майстерністю передачі складних художніх текстів. Вона має чималий досвід роботи з англійською та німецькою літературою. У перекладі Даскал з німецької вийшли друком романи Е. М. Ремарка (E. M. Remarque) "Station am Horizont", Р. Зеталера (R. Seethaler) "Das ganze Leben" та низка дитячих творів сучасних авторів (N. Neshöfer, A. Amrhein, M. Mann, K. Lüftner, Th. Petry-Lassak). Даскал спеціалізується на збереженні авторського стилю і культурного контексту в перекладі, що дозволяє українським читачам максимально наблизитися до оригіналу. Її переклади відзначаються точністю, уважністю до деталей, здатністю адаптувати культурні реалії так, щоб вони залишалися зрозумілими та цікавими для української аудиторії, особливо для маленьких читачів. Робота над романом "Olga" Бернгарда Шлінка стала черговим підтвердженням професійності та таланту Є. Даскал. Перекладачка вдало відтворила історизми, культурні реалії, авторський ономастикон, неквапливість, виваженість та лаконічність авторського стилю Шлінка. Однак художні тексти доволі часто ставлять перед перекладачем непереборні перешкоди, що обумовлено їхньою специфікою: у художньому тексті експліцитне (зовнішнє, безпосередньо висловлене) завжди менш вагоме і менш об'ємне, ніж імпліцитне (внутрішнє, переносне) (Кияк, Науменко, & Огуй, 2008, с. 423).

Створення адекватного перекладу художнього твору вимагає від перекладача великої майстерності. І навіть досвідчені перекладачі часто припускаються помилок. Розглянемо на конкретних прикладах хибні перекладацькі рішення Єлени Даскал при перекладі роману Б. Шлінка "Olga" українською.

Серед функціонально-змістових помилок переважають **перекручування** змісту оригіналу:

(1) *Sie hatte **tagein, tagaus** Arbeit, aber die Arbeit brachte nicht viel ein* (Schlink, 2018). – *Вона працювала **через день**, але заробляла небагато* (Шлінк, 2019, с. 8). У тексті перекладу бачимо суб'єктивно обумовлене перекручування змісту, що викликає неадекватне уявлення реципієнта про предмет повідомлення. З німецької *tagein, tagaus* має значення "jeden Tag, alle Tage hindurch", тобто жінка працювала щодня, а не через день. Ця обставина є вагомим для правильного розуміння тексту, оскільки вона підкреслює мізерну зарплатню прачки.

(2) *Zugleich **waren sie** zu glücklich, sich wirklich darum zu sorgen, ob im Dorf geredet wurde* (Schlink, 2018). – *Та водночас **Ольга почувалася** занадто щасливою, щоб по-справжньому перейматися тим, чи пліткують про них селяни* (Шлінк, 2019, с. 35). Перекручування змісту оригіналу: не лише Ользі плітки були байдужими, але й Гербертові. Очевидно, перекладачка через банальну неуважність переплутала особові займенники "вона" та "вони", які в німецькій мові мають однакову форму "sie".

(3) *Aber als in Hamburg das Schiff auslief, stand sie **am Petersenkai**, rief und winkte die letzten Grüße, stimmte in das dreifache Hurra auf den Kaiser und Heil dir im Siegerkranz ein...* (Schlink, 2018). – *Утім, коли корабель відпливав із Гамбурга, Ольга стояла **на вулиці Петерзенкаї**, викрикувала останні прощальні слова й махала, підхоплювала триразове "Ура!" на честь кайзера і підспівувала "Слався в переможному вінку"* (Шлінк, 2019, с. 35). Переклад "am Petersenkai" як "на вулиці Петерзенкаї" є грубою перекладацькою помилкою, адже це не вулиця, а причал, порт, пристань. (Der Petersenkai im Elbbrückenquartier der HafenCity Hamburg. Der Kai ist nach Carl Friedrich Petersen benannt, im 19. Jahrhundert Erster Bürgermeister von Hamburg).

(4) *So kärglich und ärmlich alles war – Olga war froh weg vom alten Dorf und der alten Schule zu sein und weg von der intrigierenden Viktoria* (Schlink, 2018). – **Отак потихеньку-помаленьку йшло життя.** Ольга раділа нагоді опинитися подалі від старого села, старої школи та інтриганки Вікторії (Шлінк, 2019, с. 37). Ще один приклад перекручування змісту, що вплинуло на сприйняття тексту реципієнтами. Перекладачка, очевидно, не зрозуміла німецьке підрядне допустове речення. Ольгу перевели у невеличке, Богом забуте село в Східній Пруссії. Багністі вулиці, брудні, переважно одноповерхові будиночки, потріпана будівля школи, маленька пошарпана вчительська квартирка. "Та яким би убогим і бідним все навколо не було, Ольга раділа, що опинилася подалі від старого села і старої школи, подалі від інтриганки Вікторії".

(5) *Sie hatte die Republik gemocht, in der die Lehrerinnen mehr galten als unter dem Kaiser und mehr durften und mehr verdienten* (Schlink, 2018). – **Їй подобалася Республіка, адже в ній учительки цінувалися більше, ніж кайзер,** вони більше могли і більше заробляли (Шлінк, 2019, с. 70). Зміст даного речення відтворено неправильно. Ймовірно, перекладачка не зрозуміла слово-сполуку "unter dem Kaiser" і замість того, щоб порівнювати становище вчительок за часів Республіки та правління імператора, порівняла стан вчительок із ситуацією кайзера. Виходить, що вчительки більше цінувалися, могли і заробляли, ніж кайзер, що є парадоксом. Вираз "als unter dem Kaiser" має значення "ніж за правління кайзера" чи "ніж за часів імператора".

(6) *Oft kam die Schwester der ersten Frau meines Vaters, die gerne das Erbe Ihrer toten Schwester angetreten und meinen verwitweten Vater geheiratet hätte, zu Besuch* (Schlink, 2018). – **Часто в гості приходила сестра першої татової дружини, яка радо отримала спадщину своєї покійної сестри й одружила мого тата-вдівця** (Шлінк, 2019, с. 81). Наведений приклад містить аж два суттєвих перекручування змісту: Єлена Даскал, схоже, не зрозуміла значення німецького кон'юнктива та відтворила його дійсним способом – це раз, вжила дієслово у невластивому йому значенні *j-n heiraten* має значення "mit j-m eine Ehe eingehen, schließen", тоді як *одружити кого з ким*

відповідає німецькому "j-n mit j-m verheiraten", "j-n j-m zur Ehe geben") – це два. Як наслідок, нездійсненне бажання стало фактом дійсності, на додачу до цього сестра, яка за задумом автора, сама хотіла вийти заміж за овдовілого батька Фердинанда, одружилася з іншою жінкою. Пропонуємо відредагований переклад речення: "Часто в гості приходила сестра першої татової дружини, яка з дорогою душею отримала б спадщину своєї покійної сестри та вийшла б заміж за мого тата-вдівця".

Проаналізуємо декілька прикладів **неточностей**, що також належать до функціонально-змістових помилок:

(1) *Wieder ein paar Tage später wollte er von ihr wissen, ob es Ewigkeit gibt* (Schlink, 2018). – *Минуло ще кілька днів, і він захотів знати, чи існує вічність* (Шлінк, 2019, с. 23).

(2) *Olga versuchte, Herbert in ihr Spiel mit Eik zu ziehen* (Schlink, 2018). – *Ольга спробувала залучити його до гри з Айком* (Шлінк, 2019, с. 47). Обидва приклади демонструють неточність через випускання інформації. Пропонуємо свій варіант перекладу цих речень: "Через кілька днів він захотів дізнатися у неї, чи існує вічність". "Ольга спробувала залучити його до гри, в яку вона грала з Айком".

(3) *sie rannten [...] querwald- und -feldein* (Schlink, 2018). – *Часто бігали по пересіченій місцевості й займалися кросом* (Шлінк, 2019, с. 12). У словнику Г. Варіга (G. Wahrig) знаходимо пояснення прислівника *querfeldein*: "mitten durch Feld und Wiesen, ohne Weg", тому переклад "бігати по пересіченій місцевості" є адекватним. Окрім того, іменник *Querfeldeinlauf*, що є спортивним терміном, уживається в німецькій мові зі значенням "Langstreckenlauf quer durch das Gelände", тобто це і є "крос". А от лексема *querwaldein* у німецьких словниках Г. Варіга та братів Грімм (Jacob und Wilhelm Grimm) відсутня, проте знаходимо прислівник *waldein*, що має значення "in den Wald hinein". З цього слідує, що Герберт бігав також лісом, тому, на наш погляд, правильно було б перекласти речення так: "Часто бігали лісами й полями". Дану перекладацьку помилку вважаємо неточністю, оскільки ця деталь не є настільки вагомою і до суттєвих втрат у даному контексті вона не призводить.

(4)[...] *das waren die ersten Stunden der Schlacht* (Schlink, 2018). – [...] *такими були перші години сутички* (Шлінк, 2019, с. 42). Іменник *Schlacht* позначає в німецькій мові "heftigen, längere Zeit anhaltenden [aus mehreren einzelnen, an verschiedenen Orten ausgetragenen Gefechten bestehender] Kampf zwischen größeren militärischen Einheiten" (Wahrig), тобто мова йде про довготривалу битву (бій), тоді як *сутька* – невеликий короткочасний бій. У перекладі військового тексту така неточність вважалася б перекручуванням змісту, однак для художнього перекладу вона є менш значущою.

(5) [...] *die im Pelz und Tuch gepackten Männer* [...] (Schlink, 2018). – [...] *загорнуті у шкури та хустки люди* [...] (Шлінк, 2019, с. 66). – Невиправдане застосування прийому генералізації вводить читача в оману, адже жінок в експедиції, в яку вирушив Герберт, не було.

(6)*Die Lehrerin ließ Olga ein Gedicht aufsagen, ein Lied vorsingen und Rechenaufgaben im Kopf lösen* (Schlink, 2018). – *Вчителька дозволила Ользі розповісти один вірш, заспівати одну пісню й розв'язати один приклад усно* (Шлінк, 2019, с. 17). Німецьке дієслово *lassen* є багатозначним. У даному реченні доречніше було б вжити інше його значення, а саме "веліла, сказала". Ще один огріх, на який варто звернути увагу, – це неправильне відтворення неозначеного артикля. У цьому контексті йдеться не про кількість віршів, пісень та прикладів (до слова: в оригіналі Ольга розв'язувала кілька прикладів), а їхню невизначеність ("який-небудь", "будь-який"), неозначений артикль, як правило не перекладається. Наш варіант перекладу: "Вчителька сказала Ользі розповісти вірш, заспівати пісню й розв'язати кілька прикладів усно".

Хоча **незрозумілості** не є такими грубими помилками як перекручування чи неточності та не збивають читача з пантелику, вони затуманюють розуміння змісту. Наведемо приклади з твору та його перекладу:

(1)*Ich hätte nach Tilsit fahren und dort im Gesangverein mitsingen oder beim Verein für das Ännchen-von-Tharau-Fest mitmachen und hoffen können, einen zu finden* (Schlink, 2018). – *Слід було їхати до Тізільта і співати там у гуртку або*

готувати разом зі спілкою **свято на честь Еннхен із Тарау та сподіватися, що вдасться когось знайти** (Шлінк, 2019, с. 101). Транскрибування реалії перешкоджає реалізації комунікативного завдання перекладу, оскільки відтісняє на другий план відтворення її смислового значення. Доцільно було б подати пояснення реалії у виносці, як це, до речі, було зроблено у випадку з іншими національно маркованими одиницями: "Анке із Тарау" – відома німецька пісня, любовне освідчення доньці пастора з Тарау, написане Сімоном Дахом на нижньонімецькому діалекті. Цю пісню вважають народною, її співають не лише в Німеччині, а й Швейцарії та Австрії.

(2) *Dann wollte ich wissen, wie lange Liebe hält, wie lange über den Tod hinaus, und woraus sich ihre Trauer um Herbert nach fünfzig Jahren noch nährte* (Schlink, 2018). – *Тоді я хотів знати, скільки триває кохання, як довго воно живе після смерті, і якої оливи вона підливає у вогонь своєї скорботи за Гербертом, якого немає вже п'ятдесят років* (Шлінк, 2019, с. 100). Дієслово *sich von etwas nähren* означає "sich von etwas erhalten" (харчуватися, годуватися, жити, живитися чим, знаходити в чому підтримку своїх бажань, почуттів тощо). Фразеологізм *підливати (доливати)/підліти (доліти) масла (олії, оливи) у вогонь (до вогню)* має значення "підсилювати, розпалювати, збуджувати чимось певне почуття, переживання, суперечку тощо". Незрозумілим у цьому реченні є також відтворення словосполучки *wie lange über den Tod hinaus*. Варіант "*як довго воно живе після смерті*", є, на наш погляд неоднозначним: після смерті чого чи кого: кохання чи коханого?.. Пригадаймо зміст тексту оригіналу: Ольжин коханий помер 50 років тому, проте вона досі сумує за ним; кохання не розпалює, а підживлює цей смуток: "Тоді я захотів дізнатися, як довго триває кохання, як довго після смерті коханої людини, і що все ще підживлює її смуток за Гербертом, якого немає вже п'ятдесят років".

Нормативно-узуальні помилки зустрічаються в українському перекладі роману Шлінка "Olga" значно рідше, ніж функціонально-змістові. Ми зафіксували кілька таких випадків:

(1) *Sandkörner mal rötlich, mal gräulich* (Schlink, 2018). – *навперемінки червонясті й сірі піщинки* (Шлінк, 2019, с. 39).

Даний приклад містить дві помилки: функціонально-змістову (неправильне вживання прикметника на позначення кольору: *gräulich* з німецької не "сірий", а "сіруватий") та нормативно-узуальну: "навперемінки, навперемінку" (*присл., розм.*) має значення "по черзі, замінюючи одного одним; навперемінно", що жодним чином не є логічним для даного контексту. Правильно було б сказати "впереміш, вперемішку": "Червонуваті вперемішку з сіруватими піщинки".

(2) *Sie breiteten eine Decke aus, aßen Kartoffelsalat mit Buletten, tranken Rotwein und redeten viel, weil sie das, was sie fragen wollten, noch nicht fragen konnten* (Schlink, 2018). – Вони розстелили ковдру, їли картопляний салат із котлетами, випили червоного вина і багато розмовляли, але вона не могла запитати про те, що їй так кортіло (Шлінк, 2019, с. 45). У даному прикладі, крім різнобою у видочасових формах дієслів *їли, випили* та порушення правильної сполучуваності (керування) дієслова *кортіти* (*недок., безос., кому, кого, з інфін. і без додатка, розм.*), помічаємо також функціонально-змістову помилку: відтворення німецького особового займенника *sie* як "вона", а не "вони", адже в оригіналі чітко зрозуміло, що мова йде про множину, на що вказує модальне дієслово *wollten*.

(3) *Schon während der Tage, an denen die Großmutter [...] das Mädchen von der Schule abmeldete, lief es zwischen den beiden nicht gut* (Schlink, 2018). – Уже протягом тих днів, коли бабуся [...] залагоджувала з вибуттям дівчинки зі школи, між ними не стало порозуміння (Шлінк, 2019, с. 5). Дієслово *залагоджувати* вживається в українській мові зі значенням "усувати пошкодження, що-небудь забуваючи, залатуючи" тощо; перен. "змінювати на краще, поліпшувати, поправляти (справи, матеріальне становище тощо)", тому його керування "з чим" не є нормативним. Пропонуємо відредагований переклад даного речення: "Навіть у ті дні, коли бабуся [...] виписувала дівчинку зі школи, між ними не все було гаразд".

У тексті перекладу ми виявили також поодинокі випадки порушення правил пунктуації: (4) *Oder hatten sie bei Wintereinbruch eine Hütte gefunden, ein Lager gebaut und würden nach Winterende in der Bucht auftauchen, in der das Schiff sie nach*

der Durchquerung Nordostlands auflesen sollte? (Schlink, 2018). – **А може**, вони на початку зими знайшли собі будиночок, розклали там табір і навесні з'являться у затоці, **де мали б забрати корабель** після переходу Північно-Східною Землею? (Шлінк, 2019, с. 35). Як бачимо, відсутність коми перед вставним словом *може* є не єдиною перекладацькою помилкою. Дане речення містить ще й інші, вагомі для правильного розуміння контексту, огріхи: не "вони мали забрати корабель", а "корабель мав підібрати їх" (перекручування змісту); не "після переходу Північно-Східною Землею", а "після перетину Північно-Східної Землі" (нормативно-uzuальna помилка). Сумнівним видається використання тире у наступному прикладі: (2) *Sie spürte keine Zäsur, jetzt war es zu viel, jetzt dauerte es zu lange* (Schlink, 2018). – *Плину часу вона більше не відчувала – тепер його було забагато, тепер він тягнувся занадто довго* (Шлінк, 2019, с. 68).

Дискусія і висновки

Роблячи висновок, необхідно зауважити, що нормативно-uzuальні помилки зустрічаються в українському перекладі роману Б. Шлінка "Olga" значно рідше, ніж функціонально-змістові. Зрозуміло, що перекладачка відтворювала оригінал рідною мовою, специфіку якої вона знає значно краще, ніж специфіку іноземної мови. Однак перекладач, який вважає себе професіоналом, має намагатися виконати переклад на відповідному професійному рівні, що стосується як відтворення змісту та функції оригіналу, збереження творчого мислення автора, так і бездоганного мовного оформлення трансляту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білодід, І. К. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови*: в 11 т. Наукова думка. http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk/ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
- Зарицький, М. С. (2004). *Переклад: створення та редагування*. Парламентське видавництво.
- Зінукowa, Н. В. (2021). Типологія помилок в усному професійному перекладі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Філологічні науки"*, 2(22), 239–248. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2021-2-22-23>

Кияк, Т. Р., Науменко, А. М., & Огуй, О. Д. (2008). *Перекладознавство (німецько-український напрям)*. ВПЦ "Київський університет".

Куляс, П. П. (2015). *Типологія помилок*. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

Лозинська, Л. Ф., & Мартинова, Т. І. (2023). Лексико-семантичні особливості помилок у процесі перекладу. *Вісник науки та освіти*, 11(17), 246–253. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17))

Осіпчук, Н. В., & Весоловський, О. В. (2023). Лексико-семантичні помилки у процесі перекладу. *Вісник науки та освіти*, 11(17), 289–298. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17))

Світлична, О. Р. (2011). Критерії оцінювання усного двостороннього професійно орієнтованого перекладу, результати експериментального навчання. *Мова і культура*, 14(1), 409–416.

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23. <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>

Hönig, H. G. (1997). *Konstruktives Übersetzen*. Stauffenburg Verlag.

Kupsch-Losereit, S. (1986). Scheint eine schöne Sonne? oder: Was ist ein Übersetzungsfehler? *Lebende Sprachen*. Walter de Gruyter Verlag, 1, 12–16.

Lewandowski, Th. (1994). *Linguistisches Wörterbuch 3*. Quelle&Meyer.

Nord, Chr. (1995). *Textanalyse und Übersetzen: theoretische Grundlagen, Methoden und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Julius Groos Verlag.

Reiß, K. (1971). *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Julius Groos Verlag.

Reiß, K. (1986). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. Max Hueber Verlag.

WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache von Renate Wahrig-Burfeind. (2018). Deutscher Taschenbuch Verlag. <https://www.wahrig.de/>

Wolfram, W. (1977). *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Ernst Klett Verlag.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Шлінк, Б. (2019). Ольга. Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля".

Schlink, B. (2018). Olga. Diogenes Verlag AG.

REFERENCES

- Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Ukrainian language dictionary*: in 11 vol. Naukova dumka [in Ukrainian]. http://ukrlit.org/sloynyk/sloynyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities*, Version 01/23. <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>.
- Hönig, H. G. (1997). *Konstruktives Übersetzen*. Stauffenburg Verlag.
- Kulias, P. P. (2015). *Typology of mistakes*: pidruchnyk-monohrafiia. Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kupsch-Losereit, S. (1986). Scheint eine schöne Sonne? oder: Was ist ein Übersetzungsfehler? *Lebende Sprachen*. Walter de Gruyter Verlag, 1, 12–16.
- Kyiak, T. R., Naumenko, A. M., & Ohui, O. D. (2008). *Translation studies (nimetsko-ukrainskyi napriam)*: pidruchnyk. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].
- Lewandowski, Th. (1994). *Linguistisches Wörterbuch 3*. Quelle&Meyer.
- Lozynska, L. F., & Martynova, T. I. (2023). Lexical and semantic features of mistakes in the translation process. *Bulletin of Science and Education*, 11(17), 246–253 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17))
- Nord, Chr. (1995). *Textanalyse und Übersetzen: theoretische Grundlagen, Methoden und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Julius Groos Verlag.
- Osipchuk, N. V., & Vesolovskiy, O. V. (2023). Lexical and semantic mistakes in the translation process. *Bulletin of Science and Education*, 11(17), 289–298 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17))
- Reiß, K. (1971). *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Julius Groos Verlag.
- Reiß, K. (1986). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. Max Hueber Verlag.
- Svitlychna, O. R. (2011). Evaluation criteria for interpreting bilateral professionally oriented translation. Results of experimental training. *Language and Culture*, 14(1), 409–416. [in Ukrainian].
- WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache von Renate Wahrig-Burfeind. (2018). Deutscher Taschenbuch Verlag. <https://www.wahrig.de/>
- Wolfram, W. (1977). *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Ernst Klett Verlag.

Zarytskyi, M. S. (2004). *Translation: creation and editing: posibnyk*. Parlametnske Vyd-vo [in Ukrainian].

Zinukova, N. V. (2021). Typology of mistakes in professional interpreting. *Bulletin of the Alfred Nobel University. Ser. "Filolohichni nauky"*, 2(22), 239–248 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2021-2-22-23>

SOURCES

Schlink, B. (2019). Olga. Book club "Klub simejnogo dozvillya" [in Ukrainian].

Schlink, B. (2018). Olga. Diogenes Verlag AG.

Отримано редакцією журналу / Received: 05.02.25

Прорецензовано / Revised: 20.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 21.02.25

Nataliia LALAIAN, PhD (Philology), Assoc. Prof

ORCID ID: 0000-0002-0018-807X

e-mail: n.lalaian@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

TRANSLATION OF THE NOVEL "OLGA" BY BERNHARD SCHLINK INTO UKRAINIAN: MISTAKEN TRANSLATION DECISIONS

Background. *The relevance of this research stems from the increasing demands for high-quality translation, particularly in literary works. The study aims to identify, classify, and analyze translation mistakes in the Ukrainian translation of Bernhard Schlink's novel "Olga" by Ye. Daskal.*

Methods. *The research employs general scientific methods (descriptive analysis, synthesis, induction and deduction, classification, and systematization) as well as specialized methods (discourse analysis, descriptive-analytical approach, comparative analysis, and translation analysis).*

Results. *The study examines the most well-known concepts of translation quality assessment (formal equivalence, functional equivalence, consideration of text type in translation) and identifies the key criteria for evaluating literary translation quality. The causes of translation mistakes are analyzed, distinguishing between two relevant types: functional-semantic mistakes (errors in understanding the original content) and normative-usual mistakes (errors in conveying the original content in the target language).*

Conclusions. *The analysis demonstrates that functional-semantic mistakes predominate in the Ukrainian translation of Bernhard Schlink's "Olga", mainly due to the translator's insufficient linguistic proficiency in the source language, leading to distortions, inaccuracies, and ambiguities. In contrast, normative-usual mistakes occur much less frequently.*

Keywords: *Bernhard Schlink, Yelena Daskal, literary translation, translation mistakes, translation quality, translation decisions, functional-semantic mistakes, normative-usual mistakes.*

Автор заявляє про ненаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Julia BILIUK, PhD Student

ORCID ID: 0009-0000-0242-0250

e-mail: juliabiliuk@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

MULTISENSORY EXHIBITING IN MODERN MUSEUM DISCOURSE (BASED ON NATURAL HISTORY MUSEUMS' EXHIBITIONS IN LONDON, OXFORD, CAMBRIDGE)

The article highlights multimodal exhibiting at Natural History Museums in London, Oxford and Cambridge that position themselves as important platforms for public education and scholarly dialogue on critical environmental issues. These multisensory exhibition strategies and discourse align with contemporary educational theories, emphasise experiential learning, critical thinking, visitors' engagement and their personalised experience. By immersing visitors in sensory-rich environments that replicate real-world phenomena, museums facilitate meaningful connections between visitors and the natural world developing the concept of a participatory museum. By integrating visual art, visual aids, informative texts, soundscapes, high-fidelity audio, tactile experiences, interactive displays, panels, models, immersive exhibits, interactive technology, interactive touch-screen installations, interactive puzzle games, permanent and temporary exhibitions create a more inclusive and dynamic learning environment that accommodates different learning preferences. Tactile modality is effectively incorporated into a range of interactive experiences within Natural History museums exhibitions offering visitors a more informative, immersive and interactive way to connect with exhibits. The blend of physical interaction and descriptive content allows for a more immersive understanding of nature, fauna and flora, transforming a static display into a more dynamic, interactive learning experience. Sensory invitations, linguistic directives, textual instructions assist visitors in both visually and cognitively interpreting the intended action, enhance physical interaction with the displays. When further interaction with the exhibit is required, action verbs are accompanied by symbolic imagery to reinforce meaning. This integration of language and imagery creates a layered, multimodal communication system that engages visitors not only cognitively but also sensorily. By combining textual instructions with visual

© Biliuk Julia, 2025

representation, via text-image relationship, the exhibits offer an interactive learning experience that appeals to various sensory modalities and learning preferences, making complex information more accessible and memorable.

Keywords: *discourse, multimodal, multisensory, museum, participatory museum, tactile, text-image relationship.*

Background

Many natural history museums emerged in the 19th century. Traditionally, they encapsulated and memorialised nature and environmental memory in their displays and focused on visual perception of their exhibits. Faced with the environmental crisis, these museums have started to redefine their roles and look for new ways to represent natural changes (Decroupet, 2024), linking past, present and future as environmental management of the planet. Highlighting vital issues of climate change, biodiversity conservation, ecosystem disruption, ecology and sustainability, modern natural history museums are developing and implementing diverse strategies in order to transform these institutions into key sites of accelerating education, science, research, action, and partnerships. Modern natural history museums offer their visitors design-oriented, visitor-centered, self-directed experiences, immersive and enriching explorations implementing multimodal settings, multimedia technologies, digital technologies, artificial intelligence, interactivity, gamification, science media, experiments, developing Web-based learning experiences, entertainment, thus providing an engaging educational experience both for kids and adults.

The object of the research is the interaction of visual, tactile and textual modalities in modern museums exhibitions, interactive experiences of visitors.

The shift to multimodal and multisensory exhibitions in Natural History Museums discourse makes the **subject** of the research.

The goal of the research is to explore how multisensory and multimodal exhibition strategies employed in Natural History Museums in London, Oxford, and Cambridge enhance visitor engagement, support experiential learning, and improve knowledge retention. The study examines the incorporation of tactile, auditory, visual, and interactive elements, the role of linguistic and symbolic directives in shaping visitor interactions, and the influence of

technological innovations, such as VR, digital interactivity, and gamification, in reshaping traditional museum installations into interactive, participatory educational experiences.

The empirical data was collected during personal visits to Natural History Museums in London, Oxford, and Cambridge (2022–2024), focusing on multisensory exhibitions.

Methodology. New strategies and experience of natural history museums, their multimodal approaches have become an object of research for multiple studies within multimodality domain and New museology (Pierroux, 2024; Steiner, & Crowley, 2013; Wang, & Chen, 2023; Yan, 2024). Multimodal analysis of exhibiting at natural history museums is based on seminal works of Gunther Kress and Theo van Leeuwen (Kress, 2009; van Leeuwen, 2022). Multimodal settings offer visitors new experience of interplay of diverse modes and media, of inter-semiotic relationships and re-semiotisation (Insulander, & Selander, 2009; Qing-Mei, 2020).

Virtual reality technology and interactive display devices, multimodal and multisensory experience when visitors can engage with virtual exhibits via gestures, sound, and touch, provide new options for a deeper comprehension and experience of cultural heritage (Wen, & Ma, 2024). New technologies have become the tools of meaning-making in exhibitions. Meaning-making in a new arena for learning and communication in the specific settings (Insulander, & Selander, 2009). Due to the increasingly rich material means involved in social activities, the traditional method of meaning-making through language has been gradually replaced by the complex in which multiple media coexisted, and multimodality are the compound discourse with sound, images, charts, apart from text (Qing-Mei, 2020). Sustaining public interest in science becomes more challenging year after year. To address this, museums enrich the visitor experience, enhance the attractiveness of exhibitions, and implement immersive and interactive Virtual Reality (VR) experiences. For example, a few studies have explored the application of VR in the context of dinosaurs in museums, highlighting its potential to create compelling and informative experiences (de Carvalho Souza et al., 2023). Another key point is the studies of interactivity – a broad trend nowadays. Social

interaction, interaction between visitors, interactivity at the exhibitions have become of crucial importance for our experience and perception of museums and galleries, an important resource in enhancing interpretation and creating new forms of engagement with museum collections (Heath, & Vom Lehn, 2010). Recent strides in the field, particularly in the realm of Quality of Experience (QoE)-based museum touring, have exerted a profound influence on the dynamics of museum interactions. We explore applications of deep learning and multimedia technologies related to museum visitor experiences. This exploration is chosen because it represents a quintessential facet of contemporary technology pivotal in augmenting the museum visitor experience (Wen, & Ma, 2024). The development of visitor studies, visitors' behaviours has become a new area of research in museology. What visitors do when they stop in an exhibition—their interactions with authentic artefacts and artworks, companions, and interpretive materials—is not trivial to their meaning making process. Interactions, dwell time, movement routes etc. span behaviourist and multimodal perspectives (Pierroux, 2024). Natural history museums have played a vital historical role in science and science education (Steiner, & Crowley, 2013, p. 267) and can play an important role in the 21st century learning due to powerful educational and academic environments they have created. NHM are becoming pedagogical mediators. The most progressive of them are trying to put multimodal learning at the centre of the museum's daily life. Incorporation of entertainment facilities, entertainment options for younger generations into museums exhibitions helps to spread joy, introduce inspiring offerings, promote education, foster innovation (Barber, & QudeebAl-Ban, 2023).

Research. Natural History Museums consistently adapt to remain engaging and relevant by curating temporary exhibitions that work alongside their permanent collections. These exhibitions address a variety of global scientific and cultural issues, spanning topics like palaeontology, biodiversity, ecosystems, human evolution, and geology. Moreover, they delve into contemporary global challenges such as climate change, environmental degradation, and natural disasters. By examining these areas, the museums offer both educational and exploratory experiences that often integrate

specialised topics within biology and the intersection of culture and nature. In doing so, they position themselves as important platforms for both public education and scholarly dialogue on critical environmental issues.

In recent years, there has been a shift towards the adoption of multisensory exhibition strategies, aimed at enhancing visitor engagement. This multimodal approach, which integrates auditory, visual, tactile, and sometimes even olfactory elements, serves to create a more immersive educational experience. A clear representation of this appears in exhibitions like **The River** at the London Natural History Museum, where visitors are submerged in the underwater soundscape of the River Thames. Through the use of high-fidelity audio, the exhibit contrasts natural aquatic sounds with human-generated noises, drawing attention to the impact of noise pollution on underwater ecosystems. Similarly, the **Fair Water?** exhibition at the Oxford Natural History Museum demonstrates the effective use of multisensory techniques to address the global issue of water scarcity. Visitors engage with the complexities of water security through digital interactivity, tactile engagement, and evocative visual art, making the challenges surrounding clean water access more relatable and engaging. Interactive touch-screen installations allow visitors to engage with real-world scenarios, such as managing water resources in various regions around the world. In addition to digital elements, **Fair Water?** incorporates tactile experiences, where visitors can physically engage with geological samples relevant to water filtration and storage, such as limestone, flowstone, granite, granodiorite, and Triassic sandstone aquifers.

Tactile experiences play a significant role in enhancing sensory engagement at museum exhibitions, offering visitors a more immersive and interactive way to connect with exhibits. At the Natural History Museum in London, the exhibition **Birds: Brilliant and Bizarre** allows visitors to feel the changes in an Anna's hummingbird's heartbeat, which can drop from 1,260 to just 50 beats per minute during a state of torpor. By placing their finger on a sensor, visitors experience the bird's survival mechanism, where it enters a state of mini-hibernation to conserve energy during cold periods or food shortages. Similarly, at the **Dippy Returns:**

The Nation's Favourite Dinosaur exhibition, visitors had the chance to physically interact with a life-sized replica of Dippy's skull, allowing them to explore its structure and shape through touch, while also accessing detailed textual information. This blend of physical interaction and descriptive content allowed for a more immersive understanding of Dippy's anatomy, from its teeth to its nostrils, transforming a static display into a more dynamic, interactive learning experience. The use of replicas and tactile objects provided visitors with a tangible connection to paleontological studies. Beyond specific exhibitions, tactile experiences are embedded throughout museum collections. Visitors can engage with a variety of fossils, such as dinosaur skeletons and human skulls at various stages of evolution (Fig. 1).

At the Oxford Natural History Museum, visitors are invited to touch geological specimens, including fossilised tree trunks, minerals like quartz and pyrite, and ammonites from the Jurassic period (Fig. 2). Rare and unusual rocks such as orbicular granite and Lewisian gneiss, one of Britain's oldest rock formations, are also on display, allowing visitors to physically interact with the materials that shape our understanding of Earth's history.

Fig. 1. Barbary lion skull, Natural History Museum, London

Fig. 2. Ammonite, Natural History Museum, Oxford

Young visitors are especially drawn to these tactile experiences. At the Oxford University Museum of Natural History, children can touch taxidermied animals, such as an American black bear or a red fox, fostering a connection between textual information and physical

interaction (Figs. 3–4). Supported by visual aids and informative texts, these tactile experiences offer a personal connection to the animals. For example, an exhibit featuring the red fox includes a photo of a child stroking the fox's fur, along with an engaging fact about foxes using 28 distinct vocal calls to communicate. Sensory invitations, like *"Please Touch"* encourage participation and create a multisensory learning environment that is both informative and engaging.

Figs. 3–4. Red fox & American black bear,
Natural History Museum, Oxford

In each instance, visitors are actively encouraged to engage with exhibits through the careful use of sensory verbs, forming an integral part of the museum's multimodal communication strategy. Phrases like *"Please touch"*, *"Touch"* and *"Please touch carefully"* are not only linguistic directives but are also part of a broader multisensory approach that enhances physical interaction with the displays. These textual instructions are complemented by visual cues, such as images of hands, fingers, or icons, which assist visitors in both visually and cognitively interpreting the intended action. Additionally, in certain cases, Braille script is incorporated to accommodate visitors with visual impairments, ensuring that tactile engagement remains accessible to a diverse audience.

When further interaction with the exhibit is required, action verbs like *"Press"*, *"Hold"* and *"Lift"* are used, often accompanied by

symbolic imagery to reinforce meaning. For instance, an eye symbol may convey "*Watch*" as seen in phrases like "*Watch how the rocks fall*" while a hand symbol prompts actions like "*Turn*" or "*Touch*". This multimodal approach extends beyond text and imagery to include tactile experiences, such as in an exhibit exploring natural forces like gravity, ice, water, and wind (Fig. 5). Here, visitors engage through multiple senses—touching a surface marked by a hand icon to feel the coldness of ice, listening to the sound of flowing water, or sensing the breeze against their hand. Conversely, at the Polar Museum in Cambridge visitors can turn a wheel to explore how Arctic Sea ice has changed from 1870 to 2020, observing the transformation on a screen.

This integration of language and imagery creates a layered, multimodal communication system that engages visitors not only cognitively but also sensorily. By combining textual instructions with visual representation, the exhibits offer an interactive learning experience that appeals to various sensory modalities and learning preferences, making complex information more accessible and memorable.

Tactile modality is effectively incorporated into a range of interactive experiences within museum exhibits, starting with simple touch-screen games and extending to more complex activities requiring physical interaction, such as pressing buttons and moving objects. The **Red Zone Galleries** at the Natural History Museum in London offer a wealth of such interactive experiences, focusing on the dynamic forces that shape the Earth. The galleries explore geological phenomena like volcanoes, earthquakes, and plate tectonics, providing visitors with a deeper understanding of the Earth's structure and the processes that influence its landscapes. Additionally, the Red Zone delves into the formation of rocks, minerals, and the ongoing subterranean changes beneath the Earth's surface. Through interactive displays, models, and immersive exhibits, visitors are invited to engage with the dramatic forces of nature. For instance, the QuakeQuiz allows participants to test their knowledge of how to respond during an earthquake by prompting them to select appropriate actions for various scenarios, such as at home, at work, while driving, at the beach and more. Questions challenge participants to choose the correct action, such as whether

to "Stay in your bed, protecting your head with a pillow" or "Roll onto the floor next to your bed" in the event of an earthquake while sleeping. Another question might ask, "In the event of an earthquake while at the beach, should you: 'Run into the water', 'Drop, cover, and hold on until the shaking stops', or 'Apply more sunscreen'?" Participants receive immediate feedback on their choices, along with practical tips on how to stay safe during an earthquake. Following this approach, in another interactive game, visitors can simulate volcanic eruptions by adjusting parameters such as the amount of gas and the thickness of magma (Fig. 6). These selections lead to different types of eruptions, allowing visitors to learn about volcanoes such as stratovolcanoes, shield volcanoes and other types, depending on the choices they make. Moreover, through the use of a touch screen, visitors can delve into the world of minerals, exploring their structures and properties.

Fig. 5. Tactile experience featuring natural forces, Natural History Museum, London

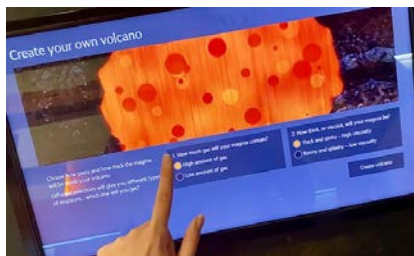

Fig. 6. Engaging touchscreen game "Create your own volcano", Natural History Museum, London

The **Green Zone Gallery** at the Natural History Museum in London offers a wide array of tactile and interactive exhibits that invite visitors to explore the intricate world of invertebrates, particularly insects, arachnids, and other small creatures. These exhibits are designed not only to educate but also to engage visitors through hands-on activities that foster a deeper understanding of the

biology, behaviour, and diversity of these often-overlooked species, which play critical roles in ecosystems. One of the interactive puzzle games within the gallery allows visitors to engage in a geometric exercise where they drag various shapes to assemble the body of a beetle (Fig. 7). This game highlights how natural science and geometric principles intersect, as participants learn the specific shapes that make up different parts of the beetle's anatomy.

Another exhibit showcases the ways insects use their bodies to detect sound (Fig. 8). Visitors can touch different parts of a mosquito's body on a touchscreen to find out where insects hear from, as different species have evolved unique mechanisms for detecting sound. For instance, some insects may "hear" vibrations through their legs or antennae, a fascinating adaptation for detecting predators or finding mates.

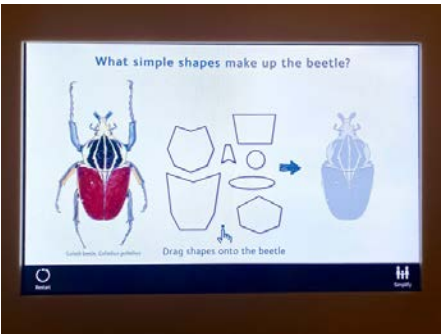

Fig. 7. Touchscreen puzzle game "Make up the beetle", Natural History Museum, London

Fig. 8. Multisensory exhibit "Sound", Natural History Museum, London

The tactile description on the exhibit "*Touch the picture where you think an insect's ears would be*" encourages active participation and engagement, enhancing the learning experience by connecting theory with physical interaction. Further enriching the gallery experience, visitors can participate in an interactive game where they build their own arachnid by answering a series of multiple-choice questions about its anatomy (Fig. 9). For instance, questions like "*How many wings,*

antennae, or pairs of legs do arachnids have?" guide visitors through the construction of an arachnid. If an incorrect answer is chosen, an insect with the selected anatomy is shown on the display, along with an educational explanation. Upon answering all the questions correctly, a large model of the arachnid appears in front of the visitor, offering a satisfying conclusion to the learning process and reinforcing the knowledge gained. In addition to these interactive games, visitors can explore a number of tactile panels and displays related to arachnid behaviour. One exhibit features videos of arachnids trapping and killing their prey, which are activated by pressing different buttons, allowing visitors to observe firsthand the diverse and often surprising methods arachnids use to capture their victims, from spinning webs to ambush tactics. Another interactive element encourages visitors to touch a sensor in the centre of a spider web image, which vibrates when touched (Fig. 10). Visitors must guess whether the vibration is caused by a potential mate or a fly caught in the web, pressing a button to make their selection. This activity replicates the sensory experience of a real spider, providing insight into the intricate communication and survival tactics these creatures use.

Fig. 9. Immersive touchscreen game "Build your own arachnid", Natural History Museum, London

Fig. 10. Sensory game "Touch vibrations", Natural History Museum, London

The interactive panels extend beyond biology, touching upon geological phenomena as well. Visitors can press buttons to explore tectonic plates contact lines or locate active volcanoes around the world. Another immersive exhibit invites visitors to shake model structures to simulate an earthquake and observe which ones withstand the shaking, teaching the principles of earthquake-resistant construction.

For younger visitors, the gallery features a multiplayer quiz game where participants guess whether different animals are dinosaurs (Fig. 11). Images of various creatures appear on the screen, and visitors must press buttons labelled "Yes", "No", or "Pass" to indicate whether they think the animal is a dinosaur. Points are accumulated with each correct answer, and the first participant to achieve a full score wins the game. Among the attractions, another engaging exhibit encourages visitors to step onto giant scales to compare their weight with that of different animals (Fig. 12). By pressing buttons, visitors can see how their weight stacks up against animals ranging from a rhinoceros and camel to a giraffe, elephant, or even a blue whale.

Fig. 11. Multiplayer quiz game "Is it a dinosaur?", Natural History Museum, London

Fig. 12. Interactive scales "Massive mammals", Natural History Museum, London

In Natural History Museums, traditional hands-on games and interactive activities remain a popular feature as well. At the Oxford Natural History Museum, younger visitors are provided with paper leaflets containing a range of interactive trails designed to guide

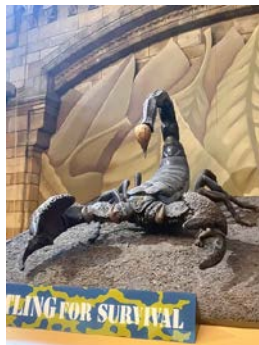
them through the museum's exhibits (Fig. 13). These trails, such as *Dinosaur Detective*, *Breathtaking Birds*, *Fantastic Fossils*, *Museum Top 10*, and *Small but Mighty Insects Family Trail*, accommodate various age groups and are marked with different difficulty levels (Fig. 14). Each trail also has a suggested completion time and covers different floors and galleries of the museum, ensuring that participants can tailor their experience based on their interests and abilities. The paper leaflets are filled with a mix of textual and visual information, helping children navigate the museum while learning key facts about the exhibits they are assigned to locate. The *Dinosaur Detective* trail, for instance, presents visual cues such as images of dinosaurs accompanied by magnifying glass icons, indicating that children must search for the specified dinosaur exhibit and tick it off once found. Other features, such as different dinosaur footprints representing carnivores and herbivores, further enhance the learning experience by engaging children in the task of categorising different species.

Figs. 13–14. Educational trails for children, Natural History Museum, Oxford

The tactile component is further emphasised in activities where children are invited to physically touch exhibits, such as a meteorite or a taxidermied fox, with the accompanying textual prompt "*It's 4.5 billion years old. Touch it: it's probably the oldest thing you have ever touched*", encouraging hands-on exploration. The interaction of a sensory verb "*touch*" and visual images strengthens the connection between language and physical experience, making learning both an immersive and multisensory process. Linguistic framework of these

trails is designed to guide and engage, with instructions like *"Feel the fox's fur. What do you think is the softest part?"*, *"Look at the giraffe's tail. Can you see it's a different colour?"* or *"How do you think the Dodo walked? Try it out"*, highlighting the connection between tactile interaction, actions and language processing. This combination of textual prompts, symbols, and active physical engagement demonstrates how museums effectively employ multimodal strategies to facilitate learning. The inclusion of reflective tasks such as *"Draw your favourite touchable specimen"* adds a personal and creative dimension, further engaging children in a multimodal experience.

Figs. 15–16. Robotic models of a T-rex and a Scorpion,
Natural History Museum, London

Figs. 17–18. Green screen photo zones,
Natural History Museum, London

To elevate the immersive experience and strengthen realism, Natural History Museums employ an integrated use of visual, tactile, and auditory elements throughout their exhibits. A prime example is the earthquake simulation at the London Natural History Museum, where visitors can step into a recreation of a supermarket in Kobe, Japan, during the 1996 earthquake. This exhibit combines visual stimuli, such as the realistic supermarket setting, with the tactile experience of feeling the tremors and the auditory experience of hearing the sounds associated with a natural disaster. This multisensory approach provides visitors with a comprehensive and engaging understanding of the event.

Discussion and conclusions. The move towards multisensory exhibitions aligns with contemporary educational theories that emphasise experiential learning and sensory engagement as crucial for knowledge acquisition and retention. By immersing visitors in sensory-rich environments that replicate real-world phenomena, museums facilitate meaningful connections between visitors and the natural world. This approach promotes active participation, critical thinking, and personal reflection essential for cultivating a more informed and responsible public.

The perspectives of this research are linked to studies on the engagement of children and adults in interactive, personalised experiences, the expansion of new cognitive approaches, and the further development of the participatory museum concept through new multimodal and multisensory exhibitions.

REFERENCES

- Barber, N., & QudeebAl-Ban, A. Z. (2023). *SPARKLAB: Children's Science Museum* [Thesis]. ResearchGate. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10330.52165>
- de Carvalho Souza, A. M., et al. (2023). DinosaurVR: Using virtual reality to enhance a museum exhibition. *Journal on Interactive Systems*, 14(1), 1–12. <https://doi.org/10.5753/jis.2023.3464>
- Decroupet, S. (2024). Translating environmental memory in a natural history museum. *Museum Management and Curatorship*, 39(1), 45–61. <https://doi.org/10.1080/09647775.2024.2331458>

d'Orey, R., Carrega, J., Martins, A. da S., & Mendes, B. (2023). Dematerializing materials: Description of the first stages to digitize a museum exhibition with 3D technologies. *Proceedings of the ACM Conference on Human Factors in Computing Systems*. <https://doi.org/10.1145/3623462.3623466>

Heath, C., & Vom Lehn, D. (2010). Interactivity and collaboration: New forms of participation in museums, galleries, and science centres. In R. Parry (Ed.), *Museums in a digital age* (pp. 266–280). Routledge. <https://www.researchgate.net/publication/229432092>

Insulander, E., & Selander, S. (2009). Designs for learning in museum contexts. *Designs for Learning*, 2(2), 8–21. <https://doi.org/10.16993/dfl.21>

Kress, G. (2009). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203970034>

Pierroux, P. (2024). Innovating visitor research within museums: Concepts, tools, and practices. *Multimodality & Society*, 5(1), 23–40. <https://doi.org/10.1177/26349795241265256>

Qing-Mei, Z. (2020). Design of micro-course as re-semiotization in technologically multimodal context. *International Journal of Languages, Literature and Linguistics*, 6(2), 61–66. <https://doi.org/10.18178/IJLL.2020.6.2.260>

Steiner, M. A., & Crowley, K. (2013). The natural history museum: Taking on a learning agenda. *Curator: The Museum Journal*, 56(2), 267–272. <https://doi.org/10.1111/cura.12024>

van Leeuwen, T. (2022). *Multimodality and identity*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003186625>

Wang, X., & Chen, X. (2023). Discourse, modes, media, and meaning in an era of pandemic: A multimodal discourse analysis approach. *Social Semiotics*, 33(4), 512–530. <https://doi.org/10.1080/10350330.2023.2265836>

Wen, J., & Ma, B. (2024). Enhancing museum experience through deep learning and multimedia technology. *Heliyon*, 10, e32706. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e32706>

Yan, L. (2024). Emerging technologies in digital museums: A literature review of educational application and evaluation methods. *Transactions on Social Science, Education and Humanities Research*, 11, 88–101. <https://doi.org/10.62051/c4vbr380>

Отримано редакцією журналу / Received: 07.02.25

Прорецензовано / Revised: 20.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 21.02.25

Юлія БІЛЮК, асп.

ORCID ID: 0009-0000-0242-0250

e-mail: juliabiliuk@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

**МУЛЬТИСЕНСОРНІ ЕКСПОЗИЦІЇ
В СУЧАСНОМУ МУЗЕЙНОМУ ДИСКУРСІ
(НА ПРИКЛАДІ ВИСТАВОК ПРИРОДОЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ
ЛОНДОНА, ОКСФОРДА, КЕМБРИДЖА)**

Стаття висвітлює мультимодальні експозиції у музеях природознавства у Лондоні, Оксфорді та Кембриджі, які позиціонують себе як ефективні платформи для освітніх проектів та наукового діалогу з важливих екологічних питань. Мультисенсорні стратегії узгоджуються з сучасними освітніми теоріями, підкреслюють роль емпіричного навчання, критичного мислення, залучення відвідувачів до інтерактивності з метою набуття персоналізованого когнітивного досвіду. Занурюючи відвідувачів у сенсорно багате середовище, яке відтворює явища реального світу, музеї сприяють утворенню значущих зв'язків з природою, одночасно залучаючи їх до участі у виставковому процесі. Шляхом інтеграції візуальних засобів, інформативних текстів, високоякісних аудіоматеріалів, тактильної модальності, інтерактивних дисплеїв, моделей, інтерактивних технологій, сенсорних інсталяцій, постійні та тимчасові виставки створюють інклюзивне та динамічне навчальне середовище. Тактильна модальність є важливою складовою багатьох інтерактивних виставкових експонатів, пропонуючи відвідувачам більш інформативний, захоплюючий та інтерактивний спосіб пізнання. Поєднання тактильної взаємодії та описових текстів дозволяє глибше зрозуміти природу, фауну та флору, перетворюючи огляд статичних експонатів на динамічний інтерактивний досвід. Сенсорні та мовні директиви, текстові інструкції допомагають відвідувачам у візуальній когнітивній інтерпретації інформації та нового мультисенсорного досвіду. Подальшу взаємодію з експонатами забезпечує багатопланова мультимодальна система дієслів дії з символічними образами. Поєднуючи текстові інструкції та візуальні образи, виставки пропонують інтерактивний мультисенсорний та мультимодальний досвід, що спрощує когніцію та забезпечує запам'ятовування нової інформації.

Ключові слова: *дискурс, мультимодальний, мультисенсорний, музей, партисипативний музей, тактильний, текстово-зображувальне співвідношення.*

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Руслан РАХІМОВ, асп.

ORCID ID: 0009-0007-0286-408X

e-mail: rakhimov.ruslann@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕДМОВ КІНЦЯ XVI–XVII СТ.

Вступ. *Із початком книгодрукування передмови стають обов'язковим паратекстуальним елементом книги, в якому автор тлумачить незрозумілі слова і фрази, дає власні коментарі щодо основного тексту, що розкриває суб'єктивне світобачення та сприяє висвітленню характерних рис доби. Хоч передмови до рукописних і стародрукованих видань розроблялися різними дослідниками у сферах книгознавства, текстології, культурології, лінгвістики, вони досі не розглядалися з погляду дискурсивного аналізу.*

Мета статті – схарактеризувати основні принципи дискурсивного аналізу українських передмов кінця XVI–XVII ст.

Методи. *Зі спеціальних методів було застосовано контекстуально-інтерпретаційний метод, дискурсивний метод, історико-антропологічний метод, лінгвокультурологічний аналіз.*

Результати. *Схарактеризовано особливості дискурсивного аналізу українських передмов кінця XVI–XVII ст., описано наукові підходи і дослідження різних паратекстуальних елементів (геральдичних віршів, передмов, присвят, глос, епіграфів тощо). Проаналізовано історичні, соціокультурні та лінгвістичні аспекти функціонування передмов до стародруків, їхню жанрову специфіку, мовну диференціацію та територіальну варіативність. Досліджено дискурсивні параметри передмов, зокрема оцінність, адресантність-адресатність, діалогічність, інтертекстуальність, що визначають функціональну роль паратекстуальних елементів. Робота підкреслює важливість комплексного аналізу передмов, враховуючи всі вищезазначені аспекти.*

Висновки. *Передмови як окремий жанр є виразниками різних дискурсивних параметрів, що відіграють значну роль у сприйнятті текстів та висвітленні особливостей як авторського світобачення, так і "духу часу". Дослідження дискурсивних параметрів українських передмов кінця XVI–XVII ст. є актуальним об'єктом лінгвістичних*

© Рахімов Руслан, 2025

досліджень, оскільки досі бракує наукових робіт, що комплексно аналізують передмови, які написані різними мовами, різні за жанровим спрямуванням і територіальною належністю.

Ключові слова: дискурсивний аналіз, паратекст, передмови, українські стародруки, українська мова кінця XVI–XVII ст.

Вступ

Дослідження передмов є продуктивним та актуальним напрямом для науковців різних галузей: лінгвістів, істориків, книгознавців, текстологів, літературознавців. Перші випадки написання передмов до оригінальних і перекладних робіт трапляються ще в рукописних книжках. Із плином часу ця тенденція поширилась та стала мало не обов'язковою для праць різних жанрів. М. Боянівська зазначала, що "в рукописну книжку XVI ст. дедалі активніше проникали світські елементи: обширні передмови переписувачів, коментарі до основного тексту, дописки, а саме – тлумачення незрозумілих слів та виразів (у Кормчій 1604 р. священника Василя), примітки полемічного характеру (у «Бесідах» Іоанна Златоуста початку XVII ст.)" (Боянівська, 2001).

Із розвитком книгодрукування започаткувалася традиція введення до тексту більшої кількості елементів паратексту: починаючи від "Букваря" й "Апостола" 1574 р. і до поч. XVIII ст., передмови стали обов'язковим атрибутом українських стародруків (Чепіга, 1988, с. 16–25). Передмови до текстів кінця XVI–XVII ст. є ключовими джерелами для реконструкції інтелектуального життя тогочасної України.

В історичному аспекті українські передмови досліджували В. Німчук, В. Мойсієнко, Г. Наєнко, О. Ніка, О. Курганова, Ю. Олешко. О. Курганова дослідила лінгвостилістичні особливості українських видань періоду Бароко з текстологічного боку, досить велику частину своєї праці приділила вивченню присвят і передмов. Вона акцентувала увагу на метафоричній презентації книги в них, де видання ототожнювалась з "даром" (офіра небесному покровителю, вдячний подарунок меценатові чи коштовний дарунок читачеві) (Курганова, 2023).

Г. Наєнко проаналізувала структурно-семантичні, функціональні, комунікативні та когнітивні аспекти наукових видань

середньоукраїнського періоду. Дослідниця визначила проблеми методологічних субтекстів у передмовах, схарактеризувала категорії оцінки, інформативності передмов, способи номінації адресата та наявні в них покликання, діалогічні моделі передмов "я – ти", "я – ви", "ми – ви" (Наєнко, 2014).

Ю. Олешко з'ясувала специфіку передмови "Книги о священстві" (1614) Іоанна Златоуста: відображення у передмові позатекстової ситуації, у межах якої відбувався процес текстотворення, схарактеризувала адресанта й адресата, мету, тематику й мовне оформлення дискурсу (Олешко, 2018). За передмовами до проповідницьких збірників А. Радивилівського досліджено особливості реалізації категорії гоноративності (ввічливості) (Олешко, 2017).

Ці праці свідчать про науковий інтерес до передмов як об'єкта лінгвістичних досліджень. Попри це, залежно від дослідницьких завдань, науковці ставили за мету дослідити конкретний аспект функціонування передмов: передмови до текстів окремих стилів або за одним текстом чи ознакою, що потребує детального розгляду для кінця XVI–XVII ст.

Мета дослідження – схарактеризувати основні принципи дискурсивного аналізу українських передмов кінця XVI–XVII ст.

Методи

Різноманітність передмов цього часу доцільно схарактеризувати за різними критеріями: жанрово-стильовим (наукові, ораторсько-проповідницькі, полемічні та інші тексти); територіальним (стародруки, надруковані в різних регіонах (Львів, Київ, Острог, Чернігів тощо), належністю до друкарень (друкарня Києво-Печерської лаври, С. Соболя, М. Сльозки, І. Федорова, В. К. Острозького тощо). Збірка Ф. Титова "Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків" (Київ, 1924) репрезентує лише передмови з друків Києво-Печерської лаври впродовж XVI – на початку XVIII ст.

Зі спеціальних методів було застосовано контекстуально-інтерпретаційний метод, дискурсивний метод, історико-антропологічний метод, лінгвокультурологічний аналіз.

Результати

Передмови мають непересічне значення для історії літературної мови та історії культури загалом. Із кінця XVI до XVIII ст. вони становили окремий жанр, могли відрізнятися від основного тексту мовою, способом викладу і змістом; у них перепліталися усталені середньовічні традиції та новаторські ідеї авторів (як-от упровадження геральдики і віршів).

Досліджуючи староукраїнські передмови, І. Чепіга наголошувала на їхній жанровій синтетичності, зараховувала їх до творів малих форм, які поєднують у собі ознаки автобіографізму, повісті, поезики, теорії літератури, лінгвістики, публіцистики тощо. Це зумовило різноманіття стилістики передмов: "інколи вони наближаються до полемічно-публіцистичних трактатів, в інших – до панегіриків, ще в інших – до риторичної проповіді і т.д. Такий синкретизм жанру відповідав принципам середньовічної естетики" (Чепіга, 1988).

Структурно передмови цього періоду зазвичай ділилися на дві частини: присвята небесному покровителеві або подяка меценату, який допоміг із видаванням книги, та звернення до читача ("чительника"). Діалогічність передмов, яка полягає в прямому або прихованому зверненні автора до читача, що впливає на сприйняття та оцінювання основного тексту реципієнтом, визначає передмову як: 1) елемент паратексту, що загалом охоплює багато різних структурних частин (присвяти, епіграфи, глоси, післямови), 2) текстову структуру, що відображає риторичні та соціокультурні особливості доби.

Поняття "паратекстуальності" у літературознавчий обіг увів французький дослідник Ж. Женетт, розкривши його сутність через метафору "порогу": "Паратекст – це те, що дає змогу текстові стати книгою і у якості такої бути запропонованій читачам і, у більш загальному смислі, широкому загалу. Паратекст не стільки бар'єр чи закритий кордон, скільки поріг – чи те слово, яке використовував Борхес щодо передмови – «ганок», що пропонує світові в цілому можливість аби увійти всередину, або розвернутися і піти геть" (Genette, 1997, с. 1–2).

Услід за Женеттом, розглядаємо "паратекст" як "відношення тексту до його найближчого навколотекстового середовища,

адже саме елементи паратексту межують із текстом, а також контролюють, скеровують читача на сприйняття твору" (Genette, 1992, с. 109).

Паратекст сприймався як все те, що функціонує поруч із основним текстом, допомагає зрозуміти процес його створення, цілісно зв'язує частини тексту. Попри те, що паратексту надають додаткові функції, його елементи суттєві для функціонування і сприйняття тексту.

Паратекст як об'єкт дослідження набуває актуальності в європейському та українському дискурсах, де він розглядається як один з елементів, що дозволяє краще інтерпретувати семантику твору.

Варто зазначити, що паратекст досліджують на матеріалі художньої літератури (М. Сокол дослідила прагматичні аспекти паратексту на матеріалі повісті І. Франка "Захар Беркут").

Попри поширеність досліджень паратексту сучасних творів, маємо й праці, присвячені паратекстуальним елементам давнього періоду. Часто дослідження паратексту (давнього чи сучасного) спирається на розроблення проблем окремого його елемента (епіграфа, передмови, присвяти тощо). Так, Н. Писаренко на матеріалі текстів Г. Сковороди дослідила роль епіграфа в їхній структурно-семантичній організації. Учена акцентує увагу на тому, що автор писав епіграфи різними мовами (староукраїнською, латинською, грецькою) залежно від жанру твору, його адресантності та бачення основної ідеї твору автором. Дослідниця стверджує, що епіграфи "вказують на глибину і важливість інформації, яку читач знайде у тексті [...] активізують саму дію читача, вимагаючи від нього широкі ерудованості" (Писаренко, 2023).

Проблематика геральдичних віршів як елемента паратексту розроблялася у працях І. Помазана і С. Грициної. В епоху Бароко герб сприймався як "цілісний символ, що складався з великої кількості часткових, виявляв особливе значення, що перегукувалось із символічним сприйняттям світу бароковим книжником" (Грицина, 2014). Геральдичні вставки складалися з трьох елементів: заголовка, малюнка та епіграми, де "заголовки, як правило, вказують, кому герб належить. Епіграма коментує герб, даючи панегіричну характеристику його носію в подяку за

допомогу при створенні книжки і як «аванс» за підтримку, потреба в якій може виникнути у боротьбі навколо книжки після її виходу в світ. Зміст епіграми зводиться до панегіричного оспівування чеснот гербоносія через перелік або тлумачення атрибутів герба" (Крекотень, 1992, с. 15).

О. Ніка і Г. Наєнко звернули увагу на глоси як елемент паратексту давніх текстів. Глоси – це авторський коментар або пояснення незрозумілих слів чи висловів, що могли подаватися в тексті (внутрішньорядкові) або на полях (зовнішньотекстові) рукописів або друків. У полемічних текстах О. Ніка дослідила зовнішньотекстові глоси та їхні функції, визначила, що "глосування має істотне значення для оцінки поданої мовцем інформації, ступеня її опрацювання та адаптації відповідно до ситуативних зумовленостей" (Ніка, 2009).

Г. Наєнко дослідила різновиди глос у текстах З. Копистенського. Учена наголошує, що для сприйняття наукового тексту, зокрема й текстів філософсько-теологічної концептосфери, важливим є розуміння термінології, що приводило до використання внутрішньорядкових глос, які подавались як еквівалент до оригінальних понять. Г. Наєнко зазначала, що глоси виконують "схоластичну функцію пояснення заради самого пояснення, демонструють ерудованість автора, орнаментують виклад" (Наєнко, 2014).

Окремим елементом паратексту є передмова – дискурсивно обумовлена одиниця комунікації, що має на меті сприяти кращому сприйняттю інформації, викладеної в основному тексті.

Говорячи про передмову як комунікативний елемент паратексту, варто зазначити, що найуживанішою формою для неї є дискурс, з його характерними розповідними рисами, що контрастують з наративним чи драматичним видом тексту (Сокол, 2009). Тож передмова виконує в тексті медіативну функцію, поєднуючи дискурс автора та читача.

У передмовах часто розкривається соціальний, історичний і культурний контекст, у якому створюється текст. Вони дозволяли авторам більше відходити від церковного канону, що сприяло відображенню в передньому слові рис доби, в якій цей твір писався. Тож паратекст (і передмови як його елемент) сконцентрував характерні риси свого часу, особливості світо-

сприйняття та світовідчуття людей, що зробило передмови об'єктом дослідження істориків культури та джерелознавців.

Вивчення передмов і присвят як паратекстуальних елементів в стародруках XVI–XVII ст. знайшли своє відображення у роботах А. Новак. Учена акцентує увагу на тому, що в передмовах часто згадувалися меценати, які сприяли виданню книги, або ж присвяти польському королю чи українській шляхті, яка вірно йому служить. Попри це в текстах Київської колегії, надрукованих у Печерській друкарні, маємо паратексти, що відображають герби царського роду та присвяти цареві. Це були перші друковані тексти після Переяславської угоди та напередодні і одразу після Андрусівського перемир'я. Ці зміни в соціально-політичному житті й відбилися в текстах передмов та присвят. Окрім того, А. Новак наголошує на тому, що паратекстуальні елементи розглядалися їхніми авторами як медіум пам'яті, опираючись на який будувалася ідентичність тогочасного українського суспільства. У підтвердження цієї тези можна навести часті приклади посилань на добу Київської Русі як один із фундаментальних елементів інтеграції історичної пам'яті українців, а також ототожнення козаків із захисниками православної віри. На думку А. Новак, "паратекстуальні елементи об'єднувала тенденція до опису сучасного життя руської православної громади в певних історичних обставинах", тобто паратексти часто були "спеціально змодельованим баченням минулого, яке відповідало сучасним релігійним, культурним і політичним потребам" (Nowak, 2020).

Цікавість до передмов українських стародруків XVI–XVII ст. як об'єкта наукового дослідження обумовлений низкою історичних і соціокультурних причин. По-перше, цей період є ключовим у розвитку української друкованої книги, оскільки з'являється дедалі більше культурних осередків, які засновують друкарні. Одними з найважливіших друкарень цього періоду, безсумнівно, є Острозька, Львівська, Києво-Печерська та ін. Упровадження друкованої книги сприяло поширенню освіти, релігійної думки, інтелектуалізації суспільства. Завдяки поширенню книгодрукування дедалі поширенішою ставала традиція додавання до основного тексту передмов.

Упродовж XVI–XVII ст. мовна ситуація в Україні була складною через активні політичні та соціокультурні зміни. У цей час церковнослов'янська мова залишалася мовою релігійної літератури, оскільки асоціювалась зі святістю та традицією. Завдяки проникненню ідей церковної Реформації "проста" мова вийшла за межі побуту та ділових документів і почала використовуватись в інших сферах. Ця мова характеризується використанням діалектизмів, запозичень із польської, латинської, грецької мов. Вона поширюється і в передмовах, оскільки автори мали за мету звернутись до широкої аудиторії читачів.

Використання двох мов одночасно в одних і тих самих сферах і стилях спонукало до сприйняття цих мов як окремих сутностей, які можуть відігравати однакові функції. Яскравим прикладом цього, окрім перекладів, є книги, які подавались двома мовами. Наприклад, окремі частини граматики Л. Зизанія подано і церковнослов'янською, і "простою" мовами (Німчук, 1980, с. 72). Паралельне функціонування церковнослов'янської та "простої" мови сприяло процесам взаємозапозичень та взаємовпливу, на чому наголошував В. Русанівський: "Місцева літературна і церковнослов'янська мови тут не тільки протиставляються одна одній як різні системи, але й урівноважуються в плані функціональному, що дає їм можливість активно впливати одна на одну" (Русанівський, 1985, с. 66). Ці передумови кінця XVI–XVII ст. позначилися у передмовах, характеристику яких розширює дискурсивний аналіз.

Як зазначалось вище, книгодрукування стало поштовхом до поширення текстів і важливу роль у цьому відігравали культурні осередки Острога, Львова, Києва та інших міст. Це становить одну з проблем дослідження передмов, оскільки вони відрізняються залежно від різних регіонів їх видання. У мові передмов часто відображаються специфічні локальні особливості, які визначаються різними обставинами (історичні умови, рівень розвитку книгодрукування, культурні традиції та вплив інших культур).

Також однією з характеристик передмов цього періоду є різноманіття мов, якими вони писалися. Мова передмови часто могла не збігатися з мовою основного тексту. Інтерференція живої та книжних мов, вплив польської, латинської, грецької

мов у межах передмов можуть впливати на мовну гетерогенність текстів.

Окрім територіальної та мовної диференціації передмов, варто проаналізувати їхню різножанровість. Так, у передмовах до богословських, полемічних чи релігійних текстів важливу роль відігравала риторика, яка відповідала релігійним канонам того часу, формувала певну модель поведінки чи світогляду. Натомість передмови до наукових, освітніх чи літературних видань мали іншу структуру й завдання. Передусім пояснення ідеї, визначення теми чи методів дослідження, пояснення важливості цього тексту і мотивування читача до осмислення змісту. Для ефективного аналізу передмов необхідно врахувати, що та сама форма передмови в різних жанрах може мати різне функціональне навантаження.

Дослідження передмов тісно пов'язані з розробленням їх дискурсивних параметрів, у межах яких виділяємо оцінність, адресантність, адресатність, діалогічність та інтертекстуальність.

Категорія оцінності відображає ставлення автора до адресата, адресанта, подій чи явищ за оцінною шкалою. Вона також відображає сугестивний вплив, оскільки вираження думок автора щодо тих чи тих фактів є дієвим для впливу на читача. Услід за Г. Насенко, вважаємо, що для передмов XVI–XVII ст. характерний субтекст оцінки книжної праці як корисної для суспільства, що збігається і з попередньою традицією. Окрім того, варто виділити роль церковнослов'янської мови, яка набуває значного поширення, та самоідентифікацію автора як "простомовного".

Жоден текст, зокрема й передмови, не є абстрактними, вони мають автора, з чого випливає параметр адресантності. Автор передмов самовиражається як мовна особистість з усією своєю оригінальністю, своєрідністю, висвітлюючи суб'єктивні елементи світосприйняття. Авторська присутність у тексті реалізується за допомогою метазнаків, серед яких виділяються елементи дейксису та займенники.

Разом із категорією адресантності розглядається й адресатність тексту, оскільки вони часто взаємопов'язані. Свідомість автора тісно пов'язана зі свідомістю читача в процесі мовної діяльності, продуктом якої виступає текст (у нашому випадку

передмова). Адресація впливає на спосіб викладу матеріалу, його лексичну, синтаксичну побудову залежно від об'єкта адресування. За О. Селівановою, адресатність розглядають як текстово-дискурсивну категорію, що висвітлює диференціацію рецепієнта на реального отримувача інформації та гіпотетичного, який закладений у текст автором та виконує функцію сприйняття адресата реальним читачем (Селіванова, 2008, с. 15–16). Передмови кінця XVI–XVII ст. характеризуються багатоадресатністю, оскільки автор старався приділити увагу як читачеві, так і діячам, які допомогли у створенні або друкуванні тексту, чи релігійним образам, які сприяли написанню.

Категорію адресованості тексту виділяють у межах діалогічності, що реалізується у формах "питання–відповідь", "діалог–дискусія". На поширеність діалогічності в староукраїнській мові наголошувала М. Пещак (Пещак, 1994, с. 256). О. Ніка схарактеризувала полеміку, що є "генетично діалогічною за своєю природою" (Ніка, 2009).

Важливим дискурсивним параметром передмов є інтертекстуальність, що встановлює зв'язок із прецедентними, передусім релігійними, джерелами. У писемних пам'ятках "чуже мовлення" репрезентовано в різних виявах (цитованість, переповідність, оцінність), залежно від тематики тексту та інтенцій автора.

Дискусія і висновки

Отже, передмови до українських стародруків XVI–XVII ст. розглядаються в контексті паратекстуальних структур, що виконують важливу роль у книжній традиції того часу, відбиваючи особливості як авторського світобачення, так і "духу часу". У передмови проникає більше світських елементів, що сприяло поширенню "простої мови" поряд із церковнослов'янською. Передмови демонструють еволюцію книжної мови та її адаптацію до потреб суспільства. Водночас територіальні відмінності передмов засвідчують різні культурні впливи та соціальні умови в різних регіонах України, що також заслуговує подальших досліджень.

Важливим етапом дослідження паратекстуальних елементів на базі передмов є вивчення їх дискурсивних параметрів, що дозволяє розглянути комунікативні стратегії, які використо-

ували автори, а також провести історичну реконструкцію дискурсивної ситуації.

Перспективи дослідження полягають у вивченні текстів різної жанрової та територіальної належності, розширення дискурсивних параметрів для аналізу передмов кінця XVI–XVII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Боянівська, М. Б. (2001). Книгописання. *Історія української культури у п'яти томах: Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть* (с. 591–608). Наукова думка. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult240.htm>

Грицина, С. В. (2014). *Барокові інновації у староукраїнській літературній мові XVII ст.* [Неопубл. дис. канд. філол. наук]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Крекотень, В. І. (1992). Українська книжна поезія середини XVII ст. *Українська поезія. Середина XVII ст.* (с. 5–23). Наукова думка. <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto46.htm>

Курганова, О. Ю. (2023). *Від образу до художньої структури: Стиль бароко в українській богослужбовій книзі XVII–XVIII ст.* НБУВ. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004691>

Наєнко, Г. М. (2014). *Структурно-семантичні та функціональні параметри староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст.* [Дис. д-ра філол. наук]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка https://shron1.chtyvo.org.ua/Naienko_Halyna/Strukturno-semantychni_ta_funktsionalni_parametry_staroukrainskoho_naukovoho_tekstu_XVI-XVIII_st.pdf

Ніка, О. (2009). *Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.* КНУ ім. Тараса Шевченка.

Ніка, О. І. (2009). Глоси у староукраїнській полеміці кінця XVI – початку XVII ст. крізь призму дискурс-аналізу. *Studia Linguistica*, 2, 269–275. <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/10/2009-2-269-275-Ніка-О.І..pdf>

Німчук, В. В. (1980). *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською.* Наукова думка.

Олешко, Ю. (2017). *Гоноративність у передмовах до проповідницьких збірників А. Радивиловського.* Мова : класичне – модерне – постмодерне, 3, 94–104. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/e075c231-c88d-4d62-8c62-8132d982bde9>

Олешко, Ю. (2018). Дискурсивні особливості передмови до "Книги о священстві" Іоанна Златоуста (Львів, 1614). *Наукові записки НАУКМА. Мовознавство*, 1, 46–49. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a71c5d81-79e7-4801-a70f-ec42fbb5fb51/content>

Пешак, М. (1994). *Розвиток давньоукраїнського і староукраїнського наукового тексту*. Українознавство.

Писаренко, Н. Д. (2023). Паратекст як маркер декодування текстів Г. Сковороди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2(60), 40–43. <http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v60/part2/9.pdf>

Русанівський, В. М. (1985). *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*. Наукова думка.

Селіванова, О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Довкілля-К.

Сокол, М. (2009). Комунікативні функції передмови як паратексту. *Питання літературознавства: Науковий збірник*, 78) 312–322. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18499/35-Sokol.pdf?sequence=1>

Чепіга, І. П. (1988). Передмова й післямова до українських стародруків як джерело вивчення історії української літературної мови. *Мовознавство*, 5, 16–25.

Genette, G. (1992). *The Architext : an Introduction*. University of California Press.

Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press. (Literature, Culture, Theory 20)

Nowak, A. (2020). *Parateksty drukowanych ksiąg cerkiewnych w metropolii kijowskiej jako media pamięci (druga połowa XVI–XVII wiek)*. *Slavica Wratislaviensia*, 173, 171–181. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.173.14>

REFERENCES

Boianivska, M. B. (2001). Book writing. *History of Ukrainian culture in five volumes: Vol. 2. Ukrainian culture of the XIII – first half of the XVII centuries* (pp. 591–608). Naukova dumka [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult240.htm>

Chepiha, I. P. (1988). Prefaces and afterwords to Ukrainian old printed books as a source for studying the history of the Ukrainian literary language. *Linguistics*, (5), 16–25 [in Ukrainian].

Genette, G. (1992). *The Architext : an Introduction*. University of California Press.

Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press. (Literature, Culture, Theory 20).

Hrytsyna, S. V. (2014). *Baroque innovations in the Old Ukrainian literary language of the 17 century*. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Krekoten, V. I. (1992). Ukrainian book poetry of the middle of the XVII century. *Ukrainian poetry. The middle of the XVII century* (pp. 5–23). Naukova dumka [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto46.htm>

Kurhanova, O. Y. (2023). *From image to artistic structure: Baroque style in the Ukrainian liturgical book of the XVII–XVIII centuries* [in Ukrainian]. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004691>

Naienko, G. M. (2014). *Structural, Semantic and Functional Parameters of the Old Ukrainian Scientific Text of the XVI–XVIII centuries* [Doctoral dissertation in philology]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Naienko_Halyna/Strukturno-semantychni_ta_funktsionalni_parametry_staroukrainskoho_naukovoho_tekstu_XVI-XVIII_st.pdf

Nika, O. (2009). *Modus in the Old Ukrainian literary language of the second half of the XVI – first half of the XVII century* [in Ukrainian].

Nika, O. I. (2009). Glosses in Old Ukrainian polemics of the late sixteenth and early seventeenth centuries through the prism of discourse analysis. *Studia Linguistica*, 2, 269–275 [in Ukrainian]. <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/10/2009-2-269-275-Hika-O.I..pdf>

Nimchuk, V. V. (1980). *Old Ukrainian lexicography in its relations with Russian and Belarusian*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Nowak, A. (2020). Parateksty drukowanych ksiąg cerkiewnych w metropolii kijowskiej jako media pamięci (druga połowa XVI–XVII wiek). *Slavica Wratislaviensia*, 173, 171–181. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.173.14>

Oleshko, Yu. (2017). Honorativity in the prefaces to the preaching collections of A. Radyvylovsky. *Language: classical – modern – postmodern: a collection of scientific papers*, 3, 94–104 [in Ukrainian]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/e075c231-c88d-4d62-8c62-8132d982bde9>

Oleshko, Yu. (2018). Discursive Features of the Preface to the Book on the Priesthood by John Chrysostom (Lviv, 1614). *Scientific notes of NaUKMA. Linguistics*, 1, 46–49 [in Ukrainian]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a71c5d81-79e7-4801-a70f-ec42fbb5fb51/content>

Peshchak, M. (1994). *Development of the Old Ukrainian and Old Ukrainian Scientific Text*. Ukrainian Studies [in Ukrainian].

Pysarenko, N. D. (2023). Paratext as a marker for decoding H. Skovoroda's texts. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian*

University, 2(60), 40–43 [in Ukrainian]. http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v60/part_2/9.pdf

Rusanivskyi, V. M. (1985). *Sources of development of East Slavic literary languages*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Selivanova, O. (2008). *Modern linguistics: directions and problems*. Environment-K [in Ukrainian].

Sokol, M. (2009). Communicative functions of the preface as a paratext. *Issues of literary studies: Scientific collection*, 78, 312–322 [in Ukrainian]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18499/35-Sokol.pdf?sequence=1>

Отримано редакцією журналу / Received: 20.12.24

Прорецензовано / Revised: 07.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.25

Ruslan RAKHIMOV, PhD Student

ORCID ID: 0009-0007-0286-408X

e-mail: rakhimov.ruslann@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

DISCURSIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN PREFACES OF THE LATE 16th–17th CENTURIES

Background. *With the beginning of book printing, prefaces became an obligatory paratextual element of the book, in which the author interprets obscure words and phrases, gives his own comments on the main text, reveals a subjective worldview, and helps to highlight the characteristic features of the era. Although prefaces to manuscripts and old printed editions have been studied by various researchers in the fields of book studies, textual studies, cultural studies, and linguistics, they have not yet been considered from the point of view of discourse analysis.*

The purpose of the article is to characterize the main principles of discourse analysis of Ukrainian prefaces of the late 16th and 17th centuries.

Methods. *Among the special methods, the contextual-interpretive method, discursive method, historical and anthropological method, and linguistic and cultural analysis were used.*

Results. *The features of the discursive analysis of Ukrainian prefaces of the late 16th–17th centuries are characterized, scientific approaches and studies of various paratextual elements (heraldic poems, prefaces, dedications, glosses, epigraphs, etc.) are described. The historical, socio-cultural, and linguistic aspects of the functioning of prefaces to old printed books, their genre specificity, linguistic differentiation, and territorial*

variation are analyzed. The discursive parameters of the prefaces, in particular, evaluative, addressing, dialogic, intertextuality, which determine the functional role of paratextual elements, are studied. The work emphasizes the importance of a comprehensive analysis of prefaces, taking into account all the above aspects.

Conclusions. *As a separate genre, prefaces are expressions of various discursive parameters that play a significant role in the perception of texts and highlight the peculiarities of both the author's worldview and the "spirit of the times". The study of the discursive parameters of Ukrainian prefaces of the late 16th–17th centuries is a relevant object of linguistic research, since there is still a lack of scientific works that comprehensively analyze prefaces written in different languages, different in genre and territorial affiliation.*

Keywords: *discourse analysis, paratext, prefaces, Ukrainian old printed books, Ukrainian language of the late 16th–17th centuries.*

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Юлія ОЛЕШКО, канд. філол. наук, мол. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-4154-101X

e-mail: juliaoleshko@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ВОЄННИЙ ДИСКУРС ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.: СТАРОУКРАЇНСЬКА ПРОПОВІДЬ

Вступ. *Аналіз історичного досвіду є необхідним для розуміння чинників, що сприяють виникненню війни в сучасному світі, а також для прогнозування напрямків розвитку соціокультурних процесів. Проповідь, як домінантний жанр староукраїнської мови XVII ст., має інтерпретаційний характер, оскільки її зміст формується на основі Святого Письма. Водночас вона залишається відносно вільною завдяки наявності суб'єктивного складника. Однак її аналітико-екзегетична природа встановлює певні обмеження для індивідуальної оцінюваності у воєнному дискурсі.*

Методи. *У статті було застосовано дискурсивний метод аналізу. Жанр як дискурсивну форму визначають з урахуванням особливостей комунікативної ситуації чи контексту, а також характеру дискурсивної структури. До основних характеристик жанру проповіді належать її учасники (віряни, священник, паства та Абсолют), умови (функціонування Церкви як допоміжного інституту), комунікативна сфера (релігійні питання), а також знакове наповнення спілкування (мовні й невербальні засоби) тощо. Воєнний дискурс охоплює застосування мови та соціальної взаємодії як посередницького інструменту у вирішенні, перебігу та завершенні збройного політичного конфлікту.*

Результати. *У воєнному дискурсі релігійний світогляд ґрунтується на переконанні, що мир є явним проявом божественної благодаті, тоді як війна, навпаки, сприймається як знак Божого гніву та покарання, посланого грішникам. Воєнне казання покликане згуртувати аудиторію не лише як паству Церкви Христової (що характерно для святокової чи недільної проповіді), а й як соціально-політичну спільноту. Використовуючи вербальні й невербальні засоби, проповідник постає як лідер, який звертається до аудиторії із закликом до зброї, спрямованим на мобілізацію сил проти спільного ворога. Від святкових казань воєнні проповіді відрізняються спонукальною настановою,*

© Олешко Юлія, 2025

тобто не обмежуються догматичними роз'ясненнями, а мають мотивувальний характер.

Висновки. Було доведено, що дискурсивні практики другої половини XVII століття залишаються актуальними й сьогодні, оскільки воєнні проповіді за своєю природою завжди пов'язують військові конфлікти з божественним провидінням, водночас переосмислюючи опозицію "добро – зло" у сучасному контексті.

Ключові слова: воєнний дискурс, староукраїнська проповідь XVII ст., Антоній Радивиловський, комунікативна ситуація, дискурсивні практики.

Вступ

Дискурсивне конструювання національної ідентичності активізується в часи гострого протистояння і збройних конфліктів. За таких обставин мовна практика зосереджується на формуванні національної єдності й унікальності тієї національної спільноти, яку вона обслуговує, тим самим виконуючи безпечову функцію. Аналіз дискурсивних практик, що реалізувалися в комунікативній ситуації воєнного конфлікту на території українських земель у другій половині XVII ст., засвідчують **актуальність** цього дослідження.

Зв'язки між державою, мовою та вірою є невід'ємною частиною історичних механізмів, що забезпечують сталий розвиток суспільства. Прагнення зрозуміти умови, які роблять можливими війну в сучасному світі, а також спрогнозувати перспективи соціокультурного процесу передбачає аналіз історичного досвіду. Одним із періодів, які привертають особливу увагу науковців, є XVII ст., зокрема друга його половина, час радикальних змін у всіх сферах життя, коли, за словами Н. Яковенко, відбувається "засадниче переакцентування усієї домодерної української культури загалом" (Яковенко, 2016, с. 23). Через активізацію військових конфліктів у цей час, які також зачепили й українські землі, мілітаризується не лише життя, але й свідомість. Відповідно, відбуваються соціально-політичні зміни серед населення, виокремлюється й посідає чільне місце військовий стан козацтва, що утворився й розширився завдяки іншим верствам суспільства: селянам, міщанам та старій політичній еліті – шляхті (Співак, 2016, с. 129). Так, динамічні події й нові

явища стали соціогуманітарним викликом, який вимагав осмислення і знайшов своє відображення в тогочасних дискурсивних практиках.

Прикладом такої комунікативної події можна вважати виголошення панегірика-некрологу на похороні гетьмана Сагайдачного 28 квітня 1622 р. Дискурсивний вибір Касіяна Саковича, ректора Київської братської школи, відбиває світобачення тогочасної еліти, оцінку особи героя Хотинської битви і його поплічників, виявляється у створенні віршованого тексту "Вършѣ на жалосный погребѣ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска Его Королевскои Милости Запорозкого". Іntenційність дискурсу в цьому разі розширюється від поховального до воєнного, у центрі якого постає "лицарський ідеал закоріненого в національну минувшину й вірного покликанню християнина й воїна, захисника Речі Посполитої" (Ісіченко, 2010, с. 4). Мовець, який тут поліфонійно представлений 19 спудеями, не лише висловлює жаль за загиблою людиною, зауважуючи на її чеснотах, але й звертається до актуальних подій, зокрема битв проти татар і турків, походів на Московію, вербалізує ідеї швидкоплинності людського життя й невідворотності смерті. На думку архієпископа Ігоря Ісіченка, ідеться про розвиток нового дискурсу з використанням традиційних кодів, що становитиме основу культурного феномену "козацького бароко" (Ісіченко, 2010, с. 8).

Методи

У цьому дослідженні застосовано дискурсивний метод. Жанр, як дискурсивна форма, визначають з погляду властивостей комунікативної ситуації або контексту, а також типу дискурсивної структури. До конститутивних ознак жанру проповіді належать учасники (віряни (священник і паства) й Абсолют), умови (наявність Церкви як допоміжного органа), сфера спілкування (конфесійні питання), знакове наповнення спілкування (мова і невербальні засоби) та ін. Отже, вік, стать, соціальний статус та інші характеристики слухачів проповіді не є суттєвими; важливим є їхнє віросповідання, маркер, що визначає комунікацію.

Результати

Проповідь, домінантний жанр у староукраїнській мові XVII ст., є інтерпретаційним, оскільки текстотворення відбувається на

основі Святого Письма, і відносно вільним, у ньому помітний суб'єктивний складник. Втім його аналітико-екзегетичний характер встановлює певні межі функціонування в воєнному дискурсі.

Сакральне світовідчуття, властиве вірянам, визначає реальність як продукт, створений вищими силами; відповідно, розуміння та інтерпретація дійсності перебувають у прямій залежності від Абсолюту. Відповідно до інституційних норм, посередник у комунікації між Богом і людьми – обраний і наділений повноваженням інтерпретувати містичний досвід.

Проповідник, з риторичного погляду, співвідноситься з оратором так: з одного боку, священник також є мовцем, але з іншого боку, він – "слухач" Бога. Відповідно, його думки й слова належать не лише йому – вони підпорядковані віровченню, тому казnodія має на меті не нав'язати свою думку, а наблизити реципієнта до Бога.

Проповідницький дискурс засвідчено вже з початку XVII ст., про що відомо зі стародрукованих текстів ("Казанье двоє" Леонтія Карповича, 1615; "Казанье на честный погребь Леонтія Карповича" Мелетія Смотрицького, 1620; "Крестъ Христа Спасителя" Петра Могили, 1632) і рукописних пам'яток ("Книга третя, казан(н)я розные", а також декілька збірок й окремих проповідей, датованих першою половиною XVII ст.). Проте найбільшого поширення набуває проповідь у другій половині XVII ст., що пов'язано з діяльністю київської ораторсько-проповідницької школи (Іоаникій Галятовський, Антоній Радивилівський, Варлаам Ясинський, Лазар Баранович). Як зазначає О. Ніка, "культивована як шкільний жанр у Києво-Могилянській колегії, староукраїнська проповідь, на відміну від польської, не відображала актуальних для цього періоду політичних контрверсій" (Ніка, 2012, с. 232). Винятком є воєнні казання Антонія Радивилівського.

Староукраїнське воєнне казання представлено відносно невеликою кількістю зразків, більшість яких збереглася в рукописах. Найвідомішими серед них є п'ять слів "часу войны", що входять до рукописного збірника "Вінець Христов" (1676–1683) А. Радивилівського. Казання написані під час турецько-московської війни 1676–1681 рр., коли Османська імперія

намагалася завоювати землі Правобережної України. Вважають, що "Слово первое часу войны побужающее воиновъ христианскихъ до спотканъ сѧ съ турками і татарами" було виголошено влітку 1677 р. перед українсько-московським військом, яке вирушало під Чигирин, стратегічний пункт для Ібрагіма Паші, військо якого прямувало в напрямку Києва (Українська література, 1987, с. 534). Жодне казання до війська не було надрукованим, імовірно, через кількісну обмеженість і тематичну окремішність – усі проповіді "Вінця" є гомогенними за будовою текстами, виголошуваними на недільних службах.

У рукописному і стародрукованому "Огородку" також є одне воєнне казання – "Слово побужающее до мѣтвы и посту, часу военного небезпеченства", написане, за дослідженням М. Марковського, до 1671 р. (Марковський, 1894, с. 7) і спрямоване, на відміну від попередніх, до "посполитого люду".

Перше відоме нам дослідження проповідей А. Радивиловського, у тому числі і воєнних, належить М. Марковському, який подав метаграфовані тексти А. Радивиловського, що раніше були доступними лише в рукописному варіанті і не ввійшли до жодного стародрукованого збірника. М. Марковський схаактеризував мову творів проповідника на фонетичному й морфологічному рівнях, а також виокремив українські, церковнослов'янські та польські риси. Дослідник також докладно розглянув джерела, якими користувався А. Радивиловський під час створення проповідей, побудову текстів, вплив латинської і польської традицій на творчість гомілета, порівняв його проповіді з проповідями сучасників: Й. Галятовського, Л. Барановича, Д. Туптала і С. Яворського (Марковський, 1894). Пізніше, майже через сто років, проповіді А. Радивиловського стали предметом вивчення В. Крекотня, який ретельно дослідив фольклорні й літературні елементи в казаннях (Крекотень, 1983). Філософські погляди А. Радивиловського, зокрема й образ воїна, окреслено в дослідженнях В. Співака (Співак, 2016). Лексичні і структурно-стилістичні особливості барокової проповіді вивчено в праці О. Зелінської (Зелінська, 2013). О. Ніка аналізувала староукраїнські казання з погляду нових дискурсивних практик (Ніка, 2012). У нашому попередньому дослідженні (Oleško, 2017) ми розгля-

дали дискурсивні категорії воєнних проповідей А. Радивиловського. Усі ці студії становлять теоретичну базу для вивчення воєнного проповідницького дискурсу XVII ст.

Воєнний дискурс стосується використання мови та соціальної взаємодії як посередницького елемента в розв'язанні, веденні та завершенні збройного політичного конфлікту. Як організована та цілеспрямована форма групових дій, війна залежить від інтеграційної здатності дискурсу створювати єдність і мобілізувати підтримку в межах групи, означати ворога поза групою та спрямовувати дії проти цього ворога, а також легітимізувати (фактичне або потенційне) використання летальної сили в очах внутрішньої та міжнародної аудиторії (Hodges, 2015, p. 1). На думку А. Годжеса, ключові елементи воєнного дискурсу охоплюють риторику закликів до зброї, дискурсивне конструювання соціальних ідентичностей і використання засобів легітимізації війни в мові.

Власне фізичній війні передуює заклик до зброї, який надходить від лідера для мобілізації політичної, етнічної, релігійної групи чи національної держави. Заклик до зброї намагається залучити окремих осіб і менші групи до складу більшої спільноти, щоб переконати їх узятися до зброї за справу, яка відповідає загальним інтересам. Проповідник чітко артикулює мету дискурсу: *Чтобы васъ до росправы военной з(ъ) тымъ окру(т)ны(м) и страшнымъ непрѣмелемъ порушити могло, ѿ томъ до любви вашей сѣ слово мѣти желаю* (Вінець, с. 1534).

Безвідносно до юридичного статусу слухача, а саме його прав та обов'язків, для казної важливо, щоб слухач зробив свій внутрішній вибір, зрозумів необхідність цієї війни, її невідворотність, усвідомив себе як частину цього явища, як активного учасника процесу. Воювати є вимушеною та неминучою повинністю, оскільки йдеться про сторону конфлікту, яка перебуває в захисній, а не наступальній позиції, тобто вона не обирала цієї війни.

Далі проповідник прагне згуртувати аудиторію, переконати громадськість прийняти однакову позицію, тим самим нівелюючи думку незгодних, оскільки в такій ситуації позиція аутсайдера є шкідливою як для нього, так і для спільноти загалом. Завдання воєнного казання – об'єднати аудиторію, не лише як паству Церкви Христової (що є властивим для святкової

або недільної проповіді), але й як соціально-політичне угруповання: *Проходячи землю нашу мечъ гнѣву Бжѣгоу, и беручи з(ъ) неи члѣки и скоты, прииошь южъ и до насъ... ѿ оплаканыи нашъ животъ на земли!... ѿ неслыханое шаленство наше, слушачу!* (Огородок, с. 1079). Використання займенникових слів на позначення першої особи множини й належності до неї вербалізує єдність духовну, колективну, що передбачає спільність прагнень, а отже і суспільну згоду на війну.

Ефективність воєнного дискурсу визначається великою мірою через уміння віднайти й означити ті норми і цінності, які впливають на вчинки й оцінку і які поділяє вся спільнота. Культивування спільної ідентичності групи можливо лише за умови виокремлення її на тлі решти груп, ба більше, в опозиції до ворожої групи. Кожен член групи стає частиною більшого цілого, зосереджуючись на почутті відповідальності перед колективом, натомість відкидаючи індивідуальні проблеми.

У дискурсології на позначення соціально поляризованих сторін уживають терміни *внутрішня група* і *зовнішня група* (van Dijk, 2016; Hodges, 2015). Із конфлікту та боротьби між цими групами викристалізуються ідеології, таким чином протиставляючи Нас Їм. Вибудовуючи зв'язки між членами групи, формуються наративи належності, який визначає національну ідентичність через усунення внутрішніх відмінностей. Завдяки використанню наративу, який зіставляє цінності групи з цінностями ворожої групи, війна репрезентована як природна і єдина відповідь на необґрунтовану чужу агресію. Такі наративи спираються на традиції та колективне розуміння історії, щоб позиціонувати нинішню війну лише як ще один приклад боротьби за збереження цінностей, переданих попередніми поколіннями. Боротьба вважається необхідною через загрозу з боку ворога поза групою, яка загрожує безпеці та способу життя в групі.

Тяглість обстоювання християнських ідеалів підтверджено прикладами з біблійних текстів, а саме протистояння ізраїльтян та інших народів: *За часу Самоила пр(о)рка... гды иноплеменикове наступовали на то(т) же людъ Бжѣй, за часу Іусафата, Іезекїи, и иных(х) побо(ж)ны(х) ѿрей Ію(д)ски(х)... заховаль Бгъ ѿт меча поганского* (Огородок, с. 1081). Попри те, що попе-

редні війни, які заприявлює проповідник, стосуються конфлікту християн і язичників, нинішній конфлікт християн із мусульманами цілком вписується в ланцюжок захисту віри від ворога.

У воєнному дискурсі ворог постає дегуманізованим, наділений виключно негативними характеристиками. Його соціальна, культурна та моральна дистанція підкреслено гіперболізована від внутрішньої групи. Ворога полярно протиставлено, демонізовано, він є "чужим", тобто злом, що прийшло до "своїх", добра, а тому агресію проти нього можна виправдати, оскільки такі дії мають оборонну причину й благородну мету. Учасник небажаного конфлікту, нав'язаного завойовницьким супротивником, постає як жертва.

В екзордіумі, вступній частині проповіді, казнодія називає ворога "о́кру(т)ны(м) и страшнымъ непріателемъ" (Вінець, с. 1534). Негативна атрибуція ворога контрастує з тим, як означено реакцію внутрішньої групи на цей виклик – "мужественнаа росправа военнаа" (Вінець, с. 1534). Таке позиціонування учасників конфлікту в цій ситуації заздалегідь визначає аудиторію, частиною якої постає мовець, як переможця, оскільки поразка противника є апіорною.

Воєнний дискурс зазвичай представляє відмінності як природні та об'єктивні, однак побудова внутрішньогрупової та позагрупової ідентичності є соціальним досягненням, яке залежить від взаємодії. "Ідентичності створюють (а не просто їх виявляють), і вони є результатом дискурсивних тактик, які по-різному грають на вимірах однаковості та відмінності" (Hodges, 2015, р. 2). Ідентичність є штучним утворенням; відмінності можливо сконструювати через загальний семіотичний процес позитивної самопрезентації та негативної іншої презентації, представлений "ідеологічним квадратом" (van Dijk).

Ідентичність зовнішньої групи визначено насамперед за конфесійною ознакою. А. Радивилівський не конкретизує ворога, називаючи його лише "непріатель Крста Г҃҃ла", "поганином" або "бѣсурманскои вѣры", який "оунявъ тебѣ чести, Бже нѣтъ правдивый, коли такъ много христіанъ в(ъ) земли нѣшеи Россійстей выгубивъ" (Вінець, с. 1543). Іновірець-загарбник, чужинець, що ставить під сумнів істинність православної віри, –

така характеристика колективного суб'єкта лише посилює безапеляційність у непокорі противникові, адже йдеться про захист єдиного Бога, найбільшої цінності християнина.

У зв'язку з цим видається слушною цитата Т. Стовна, яку наведено як епіграф на початку монографії "Воєнні проповіді": "Беззаперечним є те, що війна є більш ніж виправданою, що вона є урочистим обов'язком тоді, коли цього вимагає прямий наказ Бога" (Teulié & Lux-Sterritt, 2009, р. VII). Збройний конфлікт вимагає і значною мірою залежить від певного духовного підґрунтя, оскільки без морального, етичного чи релігійного базису війна тотожна невинуватому насильству і збройній агресії.

Так, у проповідях про війну постійно оприявлюють зв'язки між релігійним і військовим аспектами, між війною духовною і фізичною; фактично, як концептуальна основа, так і риторичні інструменти, які використовують для позначення моральної боротьби чи воєнних дій, мають багато спільного та стосуються тих самих зусиль, спрямованих на вирішення таких абсолютних проблем, як добро і зло. Протистояння гріхові в щоденній війні проти морального зла має свої принципи, які так само застосовуються у разі військового конфлікту. Будь-яка війна, яка по суті є політичною, є водночас духовною і світською. Втім, воєнний дискурс, а саме його проповідницьке втілення, зосереджено на боротьбі духовній. Якщо ж для більшості жанрів такий ідеологічний конфлікт не є актуальним, то для проповіді, що є в цьому плані унікальним жанром, що функціонує в межах воєнного дискурсу, на передньому краї є колізія між вимогами до добродісного християнина і завданнями воїна, який вимушений завдавати лиха, вбивати, калічити, знищувати майно. Це контраверсійне питання розглядають теологи і для кожного часу дають свою відповідь. Пізня античність поставила під сумнів, чи може християнин бути воїном; на це питання святий Августин відреагував, розробивши поняття справедливої війни. Середньовіччя пішло далі, запитуючи, за яких обставин християнин повинен взяти до рук зброю. Наприкінці цього процесу дійшли висновку, що сама природа християнина – воювати, протистояти, боротися. Боротьба зі спокусою подібна до подвигів героя (Teulié, & Lux-Sterritt, 2009, р. 20).

Ця лицарська духовність пронизує цілі моделі мислення епохи бароко. Цей час породжує образ людини з непокірною душею, що схильна до відважної авантюри, готова до звитяги та самопожертвування. Ідеологія цієї доби підкреслює трагізм внутрішньої боротьби душевних сил людини, неуникненні конфлікти людини з самою собою, пошуки комфорту на землі і боротьбу за умиротворіння, яке, втім, є минущим.

Слід звернути увагу на те, що для воєнного дискурсу другої половини XVII ст. інноваційним є поняття Батьківщини ("отчизни"), аксіологічним центром якого є патріотичне світо-відчуття. Ідеться про націєтворчий процес, який базувався на колективній цінності любові до вітчизни, на політичному само-усвідомленні спільноти, ідентифікації себе як частини цілого, належності до якого визначає ідеологія патріотизму.

З погляду історичного розвитку мови, важливим є те, що мовний узус лексеми "отчизна" розширюється в XVII ст. Це поняття проникає за межі соціально-політичного і потрапляє до релігійного контексту, саме слово вже наявно в богословських текстах. Йому властива багатозначність, і вживають його так: "1) у поясненні, що земля – це не «отчизна» для людей, а тільки їх тимчасове пристановище; 2) на позначення місця, де людина народилася і зросла; 3) у клішованій риторичній формулі «на честь», «на захист» або «на славу» «Церкви і отчизни нашої», «Отчизни і фамілії своєї»" (Довга, 2012, с. 250).

Друге значення засвідчуємо в воєнному дискурсі, у зверненні до воїнів, які мають ту саму конфесійну і політичну належність, що й проповідник: *Что по насъ будетъ хочъ и зостане(м) живы, тды ѡ(т)чизна (чого не дай Бжѣ) презъ(ь) непрїятеля нашего спустошенаа будетъ(ь)* (Вінець, с. 1541). Риторичне висловлення, емпатизоване парентетичним елементом, який вжито для застороги справдження сказаного, вербалізує "отчизну" як аксіологічну домінанту християнського воїна. Вона є не лише віртуальною цінністю, але й просторовою матерією, що має свої межі й територіальну цілісність, збереження і захист якої є чесно-тою, відповідно, нехтування цією цінністю є тяжким гріхом.

На думку Л. Довгої, територіальна чи політична прив'язка поняття "отчизна" стосується Речі Посполитої чи Корони

Польської, навіть якщо мовець має на увазі безпосередньо українські землі (Довга, 2012, с. 245). Проте, аналізуючи проповідницький дискурс, натрапляємо на такі назви, що є контекстуальними синонімами до слова "отчизна": *Аза(ж) ю(ж) не пройшо(л) меч(ъ) земли нашеи Россійскои* (Огородок, с. 1078), *уважи(ш) услугу для посполитого Црковного, любь Речи Посполитои добра, не способны* (Вінець, с. 1591–1592). Можна припустити, що ці назви засвідчують два значення слова "отчизна", перша з яких має те значення, що його наводить Л. Довга в п. 2, на позначення місця, де людина народилася і зросла, її етнічна батьківщина. Друга назва стосується держави, громадянську належність до якої людина визнає.

Прикметно, що православні ієрархи не відчують дисонансу, поєднуючи в похвалах служіння "отчизні" – Речі Посполитій та "матці нашій Православній церкві", що з погляду сучасної логіки видається абсурдним, зважаючи на статус православ'я в Речі Посполитій. Проте якщо така ідентичність могла сформуватися, то вірність своїй "patria" – усе ж таки була цінністю, хоч і важко визначити, чи було служіння державі-отчизні для них поняттям безумовним (Довга, 2012, с. 246).

Незважаючи на те, що змістове наповнення поняття "отчизна" варіюється в різних дискурсах, а тому є дискусійним, дослідники погоджуються на тому, що це поняття "входило до тріади найвищих цінностей християнина поруч із Церквою та гідністю власного роду, а отже, було наділене певною сакральною значущістю" (Довга, 2012, с. 251). Якщо звернутися до воєнного дискурсу XVII ст., то аксіологічні пріоритети, за які варто боротися, проповідник А. Радивилівський розставляє так: *Абы за честь Бжюю. за Цркви стѣи, за ѡ(т)чизну милую з(ъ) непрѣтеле(м) потыкался* (Вінець, с. 1592). Означення "милая" демонструє емоційну оцінку, ідеалізацію поняття "отчизна", що також додає симетричності відносно інших понять (*честь Бжѣа, Цркви стѣи, ѡ(т)чизна милаа*). Наприкінці проповіді автор пропонує молитву за отчизну, з якою бійці мають звертатися до Бога перед боєм. Враховуючи те, що парафіяни не знали такої молитви, навіть відвідуючи церковну службу, що,

напевно, не є застосовним до всього війська, навчальний момент, який впроваджує казнодія, виявляється доречним.

У внутрішній групі в воєнному дискурсі можна виокремити дві підгрупи, відповідно до адресатів казань. "Слово побужающее до млтвы и посту часу военного небезпеченства гды якій непріате(л) по(д)стпуует(ъ) близко по(д) якій гра(д)" репрезентує воєнний дискурс, до якого залучена ширша аудиторія – як соціально-військовий стан, так і люд посполитий. Сама назва проповіді передбачає її універсальність, тобто застосовність під час воєнного лихоліття, незалежно від того, якими є сторони протистояння ("гды якій непріате(л) по(д)стпуует(ъ) близко по(д) якій гра(д)"). Можливо, таке всеосяжне спрямування цього тексту і стало причиною, чому він єдиний з-посеред казань "часу войны" увійшов до стародрукованого збірника "Огородок Марії Богородиці" 1676 р.

Адресатом казань у цьому разі послідовно є "православный слухач". Таке звертання є стандартизованим, хоча словопорядок може бути зміненим: *Слухачу православны(й), яко жь мы теперь ѿ Бѣу противко себе розумѣти маемъ?* (Огородок, с. 1077). Такий прийом передбачає виконання двох функцій: підтримати парафіян, акцентувати на належності до однієї групи через використання займенника "мы" і дієслова в першій особі множини; натомість звертання в однині підкреслює те, що проповідник комунікує з кожним представником спільноти окремо. У такий спосіб казнодія виховував відчуття "причетності", вибудовував єдність серед парафіян і відданість своєму храмові і пасторові, разом із тим наголошуючи на значущості та внеску кожного з них.

Варто зазначити на невідповідності номінального "слухачі" і прономінального "ми": опозиція "мовець–слухачі" нівелюється внаслідок об'єднання обох учасників комунікативного процесу в монолітне "ми", що дозволяє проповідникові втілювати стратегію сугестивного впливу. Така складність відношень виявляється також на рівні фізичного розташування мовця і слухачів у церкві: під час виголошення проповіді священник стоїть обличчям до прихожан, на підвищенні (амвоні), що має символічну і прагматичну функції. Навіть якщо припустити, що за умов

війни комунікативна ситуація мала іншу локалізацію, фізичне розташування слухачів напроти казної засвідчує цю протиставленість. "Інакшість" священнослужителя підкреслюють також його одяг та аксесуари, проте той факт, що і він, і миряни перебувають в одному храмі в один час (темпорально-спіціальна єдність) засвідчує спільність їхньої мети і рівність перед Богом.

Крім цього, лінгвістичний інтерес викликає граматичний незбіг – форма апелятива "православний слухачу" вимагає дієслова в другій особі однини, проте мовець вдається до неузгодження: *Чи то розумѣете слухачу, же тот(ъ) мечъ гнѣву Бжого не прагне(т) крови нашеи вылана? чили розумѣете, же южъ напишиша крови братїи нашеи вложеный ест(ъ) в(ъ) похвы Бжїе?* (Огородок, с. 1080). Цей приклад ілюструє гнучкість особового дейксису в проповіді, його підпорядкованість інтенції мовця, а тим самим і високу майстерність проповідника досягти впливу. Стандартизоване звертання "православний слухачу" дещо видозмінено, його атрибутивний елемент опущено, що може бути зумовленим позицією апелятива в середині речення, а також тим, що в цій проповіді адресант звертається до аудиторії вже не вперше. Дієслівна форма другої особи не відповідає іменниковому апелятиву за категорією числа (*розумѣете* vs. *слухачу*). Вочевидь, мовець має на меті водночас згуртувати аудиторію, а тому звертається до неї в множині. Займенникова форма "нашеи" не узгоджується з попередньо проаналізованими в особі. Використання її обґрунтовуємо наміром демонстративної консолідації проповідника зі своїми слухачами.

Друга підгрупа адресата воєнного дискурсу, відповідно до досліджуваних текстів, стосується особливої, якщо не унікальної комунікативної події – виголошення проповіді перед військом, що йде в похід. Так, ми маємо п'ять зразків, що мають спільну назву – "Слово часу войны до воинѡвъ". Прикметно, що реципієнта винесено в назву, а тому ми розуміємо обмеженість аудиторії. Також варто нагадати, що мовець хоч і узагальнено, але називає ворога, зводячи його характеристики до його віри ("бѣсурманинѡ"). У такий спосіб виключено більшість потенційних учасників воєнного дискурсу, а також лімітовано подальше відтворення проповіді в іншому, новому контексті.

Казання до війська становили асиметрію зі святковими проповідями; беручи це до уваги, ми припускаємо, що це одна з причин, чому п'ять текстів не увійшло до стародрукованого збірника "Вінець Христов" 1688 р.

Як помітила О. Зелінська, мовець не завжди може належати до тієї самої соціальної групи, що й слухач: "Форма 2-ї особи множини є цілком умотивована ситуацією: проповідник не був воїном, а тому і не міг уживати форм, які ототожнювали його зі слухачами" (Зелінська, 2013, с. 116–117): *жалуйте сердечне чимъ колвекъ **образилисте** маестать Бжїй* (Вінець, с. 1593). Аналогічною є аргументація використання займенникових слів: *Такъ мѣтвою выдачи **ва(с)** Бгъ узброенныхъ, дастъ вамъ тоє, же единъ з(ъ) **ва(с)** поже(не)тъ тысящу, а два двикнете тму* (Вінець, с. 1579).

Стандартизоване звертання "слухачу православный" трапляється на початку проповіді й радше є дотриманням формальних вимог. Наприкінці екзордїуму мовець уже апелює до колективного адресата: *ѡ томъ сіє слово **до лас(кь) вашихъ** мѣти ѡбецую* (Вінець, с. 1583). Через зміну комунікативної ситуації регламентований апелятив не є актуальним, його замінено на більш гармонійний і доречний: *презацины воинове! ... мужайтеса й да крѣпитса ср(д)це ваше противко того непрїателя, подвизайтеса з нимъ до смерти* (Вінець, с. 1578). Позитивний атрибут відповідає регістру дискурсу; "тональність цих проповідей піднесена, пафосна, вони пронизані високою ідеєю патріотизму; змістове наповнення проповідей актуалізує такі поняття, як мужність, звитяга, хоробрість, військова доблесть і честь" (Зелінська, 2013, с. 101). Особливий статус адресата викликає повагу мовця, який, усвідомлюючи обов'язок, покладений військо, використовує апелятив "презациное христианское воинство", що відбиває уявлення про лицаря XVII ст., а саме борця за православну віру й рідну землю.

У воєнному дискурсі до Бога мовець звертається не від свого імені, а від імені усіх християн, тому в такому типі комунікації функціонують дейктики "мы" (адресант) і "ты" (адресат): *але **мы** яко невдачны ласки и мѣ(с)ти ѡ(т)цевскои* (Огородок, с. 1077); *жебысмо певни были ѡ(т)мѣнности декрету твоего*

(Огородок, с. 1082). Займенникове слово "мы" вказує на соціальну групу вірян, об'єднаних за конфесійною ознакою; на противагу цьому, "ты" вказує на те, що Бог єдиний, обраний, близький: *Уда(й)мося что живо до мѣтв(ъ) малые и великие; вола(й)мо до него с(ъ) плачем(ъ) мовячи: Оче, согрѣшихом(ъ) на нѣо и пре(д) тобою* (Огородок, с. 1082).

Властиво, що проповідь є полілогічною та інтерактивною. Активним комунікантом є проповідник, його присутність вербалізована, а мовленнєві ролі інших учасників комунікації (парафіян загалом чи воїнів зокрема) лімітовані за сценарієм або (Бог) ретранслюються через мовця-священника. Можемо припустити, що аудиторія повторювала за проповідником прикінцеву молитву, у такий спосіб запрявляючи свою присутність. В одному з воєнних казань, а саме на початку нарації, проповідник подає молитву, яку радить воїнам виголошувати перед боєм. Наприкінці екзордїуму мовець переходить до молитовної частини так: *Пойдѣмъ же до мѣтвы* (Вінець, с. 1572), а по її завершенню переходить до тлумачення: *Пойдѣмъ далѣй до уваженя силы до мѣтвы* (Вінець, с. 1574). Таке оформлення пов'язано з відхиленням від традиційної композиції казання, в якому коротка молитва запрявлена лише в конклюдії.

Попри те, що словесна присутність третього члена комунікації (Бога) є досить умовною, його роль є чітко регламентованою та необхідною. Його слова як абсолютний авторитет є не лише предметом обговорення, посилення або коментаря, але й безпосереднім комунікантом. Врахування вербальної дистанційованості супер-агенса є невід'ємною умовою створення проповіді, що врешті зумовлює полілогічність дискурсу. Такий набір комунікантів, їх мовленнєве втілення та взаємодії у проповіді є унікальними.

Т. ван Дейк зазначає, що деякі жанри дискурсу мають виразну мету "навчити" ідеології членів групи та новачків (van Dijk, 2016, р. 9). До такого типу жанрів належить і проповідь, оскільки загальнопроповідницька комунікативна стратегія спрямована на формування когнітивної бази адресата відповідно до православної християнської доктрини. Однак у воєнному дискурсі цілі проповіді розширюються і відбувається переакцентація з догматизму на імперативність. Мовленнєві дії пропо-

відника спрямовані на формування нових ідей у свідомості слухача й зміну його поведінки. Спонукальна мета експлікується через граматичний спосіб: *вопросите* $\omega(t)$ $\tilde{Г}\tilde{а}$ $\tilde{Б}\tilde{г}\tilde{а}$ *въ мѣтвахъ вашихъ побѣды и одоленія на(д) врагами, вѣруйте же дастся вамъ* (Вінець, с. 1593). Слушність своїх настанов проповідник аргументує за допомогою посилань на авторитетні біблійні тексти: *ве(д)лугъ овы(х) словъ приточника: далече* $\omega(t)$ *стои(т)* $\tilde{Б}\tilde{г}\tilde{ъ}$ $\omega(t)$ *нечестивыхъ, мѣтовъ же пр(д)бныхъ послушае(т)* (Вінець, с. 1584).

Заклик казнодії, звернений до православних воїнів, межує з відносно категоричною вимогою, навіть, наказом, оскільки мовець апелює до найвищих цінностей людини, до яких належить батьківщина: $\omega(t)$ *важайте жъ теды здоров(ъ)е свое на вси военные припадки за милую* $\omega(t)$ *чизни вашу* (Вінець, с. 1538).

У воєнних проповідях, зокрема "Слові воєнного небезпеченства", спонукальні настанови казнодії стосуються як внутрішнього світу читачів (зміцнення духовної сили), так і зовнішнього світу (вплив на події, невіддільні людям): *Захочай насъ* $\omega(t)$ *врагъ нашихъ и меча того которымъ презъ пр(д)рка своего Іезекїила грозить* (Огородок, с. 1072). Такі конкретні, земні прохання відрізняють воєнні казання від святкових, оскільки в перших мовець просить захистити не лише душу, але й тіло.

Безперечно, староукраїнські проповідники спиралися на відомі зразки церковного письменства, були ознайомлені з писемним спадком П. Скарги, в якого серед інших соціально-політичних казань є написані з приводу воєнних перемог польського війська під командуванням короля Сигізмунда III Вази над мулянами (1600 р.), шведами (1605 р.) і московитами (1611 р.). Дослідники виокремлюють подібні тексти у групу тріумфальних казань, які, на відміну від традиційних святкових, виголошувалися за межами церкви, якщо точніше, у міських замках. Однак це ніяк не означає секуляризації казань: поруч із війною мирською, П. Скарга наголошує і на війні релігійній, адже так само необхідною була оборона католицької віри від поганської та єретичних, з погляду католицизму, конфесій: лютеранства, кальвінізму, православ'я. Тріумфальні

казання починаються темою із псалмів та слів пророків і складаються з трьох частин: екзордіуму, нарації, конклюдії.

Близьким до староукраїнських воєнних казань за інтенційністю є вірш "Pobudka wychodzącemu wojsku pod Ołykę pro 1 Maii anno 1649" С. Твардовського, який було виголошено перед воїнами, що збиралися в похід проти козаків. Автор уславлює шляхетський народ і говорить про те, що він разом із воїнами. Ці слова не могли не знайти відгуку серед слухачів, оскільки сам автор нерідко брав участь у воєнних діях. Досвід перебування в такій соціальній ролі дозволяв мовцеві розуміти комунікативні потреби його аудиторії, а тому ймовірно припустити, що дискурсивні практики, до яких вдавався С. Твардовський, були дієвими. Подібно до воєнних казань, аналізований твір має центральну комунікативну стратегію заклику, спонукування, але, на відміну від них, вірш С. Твардовського спрямований до "рицарів-шляхтичів". Мовець репрезентує себе як вихідця з того самого шляхетського стану, що і його слухачі, обговорює причини соціально-політичного становища Речі Посполитої і закликає захищати добро вітчизни і власну безпеку.

Принциповим для релігійного світогляду у воєнному дискурсі є те, що досягнення миру розуміють як явний знак божественної благодаті, то війна є, навпаки, симптомом Божого гніву, карою, насланою на всіх грішників (Teulié, & Lux-Sterritt, 2009, p. XV). А. Радивилівський вибудовує своє "Слово часу воєнного небезпеченства" на пропозиції: *и для того Бѣ, коли колвекъ на(д) грѣшниками велико(ст) гнѣву своего Бѣогого хотѣлъ выразити, мечъ справедливости своея на нихъ напуцалъ* (Огородок, с. 1076). Війна як "меч справедливості" – це послана Богом кара за гріхи суспільства: використовуючи широкий спектр біблійних прикладів, проповідник виправдовує оборонну війну та водночас пояснює гнів Божий проти грішників: *а грѣшити не переставаемъ. И овшемъ в(ъ) болиіе еще что разъ грѣхи впадаемъ. Коли были у насъ такъ частые вшитеченс(тв)а, планс(тв)а, забойства, видѣрства, кривоприслѣства, несправедливости? Коли была такая зайзрость, нелюбо(в), гнѣвъ, и проч.: грѣхи, яко теперь?* (Огородок, с. 1080).

Проповідник закликає до молитви, посту і покути до гріхи, дотримуючись того, до Бог – милосердний, а війна – це спосіб примусити людину переосмислити своє несправедне життя, це можливість духовного покаяння, що відкриває шлях до спасіння: *Бгъ намъ якоу ойъ мл(с)рдѣа, абы(с)моу и тутъ дочасне страшною мечною смѣртію на тѣлѣ, а потомъ(ь) на дѣлѣ вѣчною не погинули, продо(л)жа(л) часу, и теперъ еще продо(л)жае(т) на покуту* (Огородок, с. 1077–1078).

В. Співак зауважує, що "церква як інститут, що претендував на роль головного пастиря суспільства, шляхом вироблення правил поведінки воїна і активного їх пропагування (зокрема, через проповідь), намагалася на свій лад дисциплінувати та «християнізувати» цю частину суспільства" (Співак, 2016, с. 129). Враховуючи неоднорідність соціально-політичного стану козацтва, зокрема походження й освіти осіб, що входили до нього, а також відкритість цього прошарку суспільства, церква ставилася до нього з увагою і певною пересторогою.

А. Радивилівський у зверненні до бійців перелічує недоброчинства, типові для тогочасного воїнства: *крадете, забиваете, чужоложите, лживе присягаете, чужимъ богомъ служите... лотровъ, злодѣевъ, чужоложниковъ, вшечетниковъ, драпъжцо(в), кламцовъ и прочіихъ грѣшниковъ* (Вінець, с. 1585). Л. Довга наводить міркування архімандрита Києво-Печерської лаври І. Гізеля з цього приводу, який вважав, що "вояки не відзначаються побожністю і не надто переймаються проблемами віри, а ще менше – проблемами духовенства; постулати ж християнської етики в їхній свідомості замінені власними моральними принципами (а точніше – безпринципністю)". Зважаючи на ту шкоду, яку вони завдають духовництву й цивільному люду, а також уявивши, яку користь могло б принести покірне церкві військо, І. Гізель вважає навернення козацтва у віру необхідним процесом (Довга, 2012, с. 196). Створення ідеалу воїна, який би поєднав звичну, прийнятну "лицарську" поведінку з православною святоблivityстю, спиралося на взірці Ісуса Христа і святих та мучеників з агіографічної літератури.

А. Радивилівський наводить приклад святого Гедеона, старозавітного судді, що відзначився хоробрістю, мудрістю і

видатними військовими досягненнями. Ізраїльтяни понад сім років зазнавали утисків мадіян й амалекітян. Військо на чолі з Гедеоном налічувало лише 300 воїнів, проте складалося воно з "добрыхъ молодцовъ и ѿ(т)важны(х) юнаковъ", оскільки всі боязкі й нерішучі залишили військо за вказівкою командувача. Побачивши таке достойне військо, Господь допоміг йому звияжити ворогів і повернутися додому переможцями (Вінець, с. 1586).

Другий приклад узято з "Порівняльних життєписів" Плутарха, і йдеться в ньому про спартанського царя Агесілая. Коли він збирав військо проти фіванців, то союзники обурилися, що їх у війську значно більше, ніж лакедемонян. Агесілай спростував це твердження, попросивши всіх ремісників вийти зі строю, тоді з'ясувалося, що там лишилися майже тільки лакедемоняни, тому що їхні військові не могли бути ремісниками. Цей приклад проповідник інтерпретує не так прямолінійно. Він говорить, що ремісники можуть бути в армії, "абы жа(д)ный нецнота, жа(д)ный планица, чужоложникъ, вшетечникъ, драпѣжца, крове невинной лю(д)скои розливца в(ъ) войску не zostаваль" (Вінець, с. 1587–1588).

Ключовою функцією воєнного дискурсу є легітимація дій, пов'язаних з війною, з тією метою, щоб ці дії видавалися доречними, розумними та виправданими. Одним зі способів цього досягти є використання евфемістичної мови для створення "очищеної версії реальності", яка блокує негативні емоційні реакції (Hodges, 2015, с. 4). Такі прийоми допомагають позначити зброю, воєнні дії та наслідки війни, приховуючи руйнівні реалії та сприяючи тому, аби внутрішня група не відчувала відповідальності за навмисне заподіяння шкоди людському життю. Так, проповідник використовує лексику з евфемістичним значенням, яка водночас має піднесене, урочисте забарвлення, властиве для усних релігійних жанрів: *побѣда и ѿдоленіе на(д) врагами* (Вінець, с. 1593), *на(д) нимъ (непріятелемъ) звѣязтво* (Вінець, с. 1583), *поткан(ъ)е ся з(ъ) непріятелемъ* (Вінець, с. 1591).

Близькою є стратегія замовчування, яка передбачає опущення невідповідної інформації, забороненої, неприйнятної або зайвої в дискурсі або жанрі. Не існує бінарного поділу на те, що

висловлено і що не висловлено в дискурсі, замовчана інформація завжди має потенційний статус і не підлягає такому аналізу, як вербалізована інформація. Проте беззаперечною є думка про те, що мовчання є невід'ємною частиною стратегій, які лежать в основі та пронизують дискурси. Знання, яким володіє мовець, і його суб'єктивна оцінка ситуації, не можуть бути абсолютно і безпосередньо відображеними в комунікативній події, зважаючи на те, що проповідник спілкується з аудиторією у визначених межах статусно-рольових стосунків. За термінологією Т. ван Дейка, під час текстотворення працює механізм контролю, який обробляє всі попередні знання про складники комунікативної ситуації (van Dijk, 2016, p. 27).

Дискусія і висновки

Легітимація позицій і діяльності, що є частиною війни, залежить від здатності через мову і соціальну взаємодію конструювати реальність, сприятливу для ведення війни. Дискурс транслює війну як неминучий етап людського існування, проте як саме це явище віддзеркалено в дискурсі, залежить від ідеології. Відповідно до цього, завдання дослідників полягає в тому, щоб деконструювати те, як воєнний дискурс є результатом соціальної когніції і соціальних взаємодій і пояснити те, як мова працює для побудови суспільно-політичної реальності.

Як уже було відзначено вище, конструювання ідентичності вимагає визначення й розмежування "своїх" і "чужих"; самосвідомість набуває виразної форми лише в протиставленні до портрету "іншого". У воєнному дискурсі другої половини XVII ст. основою ідентичності є найголовніші цінності тогочасного українця: православна віра та батьківщина. Саме конфесійний та етнічний елементи розвинули почуття належності, а староукраїнські проповіді стали засобом об'єднання проти ворога, який становив загрозу не лише ресурсу, але й ціннісному, оскільки прагнув не суто політичного контролю, але й духовної влади, підпорядкування своїй ідеології, внутрішнього поневолення.

Бурхливі соціально-політичні події другої половини XVII ст. стали викликом у гуманітарному реагуванні для ієрархів і лідерів думок – швидко протидіяти кризі й ефективно комунікувати непрості ідеї в надзвичайних ситуаціях, що виникають

непередбачувано. Проте, на думку Н. Яковенко, "власне в цей короткий період було остаточно сформовано ті прикмети «самості», що витворили обличчя нової української культури «між Сходом і Заходом», і то за помітного впливу Церкви" (Яковенко, 2016, с. 23).

Нові протистояння також спонукали до нових форм риторики, покликаних скеровувати та переконувати аудиторію. Воєнні казання А. Радивиловського є знаковим явищем, оскільки виносять проповідь за межі суто релігійного контексту. Спрямовані до "посполитого люду", вони демонструють широку суспільну значущість проповідництва. Війна постає як послана Богом кара за гріхи, отже, вона є духовно прийнятною, а також відкриває шляхи до особистого вдосконалення. Казання до "християнського воїнства" були спрямовані на морально-психологічний вплив на воїнів і їхню поведінку, боротьбу з ворогом, яка б водночас не суперечила догматичним настановам. Проповідник апелює до слухачів як до православних християн, але водночас і як до захисників вітчизни, для яких оборона батьківщини – богоподібний подвиг, зважаючи на те, що вони захищають свої цінності від агресора, який порушив мир.

Дискурсивні практики, які використовувалися в другій половині XVII ст., є сприйнятливими і нині, оскільки за своєю природою воєнні проповіді завжди ставитимуть військові конфлікти у відношення до божественного, таким чином актуалізуючи опозицію "добро–зло" в новому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Довга, Л. (2012). *Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля)*. Свічадо.

Зелінська, О. (2013). *Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки*. Видавничий Дім Дмитра Бураго.

Ісіченко, І. (2010). "Вірші на жалосний погреб гетьмана Сагайдачного" о. Касіяна Саковича та проблеми витоків "козацького бароко". *Maricrepium*, 38, 3–9. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0b489040-ebaa-4bbf-a90a-56434f569c65/content>

Крекотень, В. І. (1983). *Оповідання Антонія Радивилівського: з історії укр. новелістики XVII ст.* Наукова думка.

Марковський, М. М. (1894). Антоній Радивилівський, южно-руський проповѣдникъ XVII в. *Университетские известия*, 1, 4, 7, 9.

Ніка, О. І. (2012). Антоній Радивилівський і розвиток українських казань XVII ст. *Rozprawy komisiji językowej. Łódzkie towarzystwo naukowe*. LVIII, 223–234.

Співак, В. (2016). Морально-філософський аспект образу воїна в українській філософській думці епохи бароко. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 3–4, 129–136.

Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. (1987). Упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Крекотня; Ред. тому О. В. Мишанич. Наукова думка.

Яковенко, Н. (2016). Українська культура XVII ст. як пошук "третього шляху". *Шлях у чотири століття : матеріали Міжнародної наукової конференції "AD Fontes – до джерел" до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії, 12–14 жовтня 2015 року*, (с. 12–23). <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1e41cce-6a9a-45d9-a5ba-d7f6991a2a76/content>

Dijk, T. A. van. (2011). *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*. Pompeu Fabra University, Barcelona.

Hodges, A. (2015). War Discourse. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (pp. 1–6), edited by T. Karen, I. Cornelia, S. Todd. Wiley-Blackwell.

Oleško, J. (2017). The Old Ukrainian war sermon of the second half of the 17th century: a discursive dimension. *Ukraine und ukrainische Identität in Europa. Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur* (pp. 163–170). Open Publishing LMU.

Teulié, G., & Lux-Sterritt, L. (eds.) (2009). *War Sermons*. Cambridge.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

Вінець – Радивилівський, А. *Вънецъ Хвѣ*. Рукопис ЦНБВ, Ш. Ф. 308. 560 п. Т. II.

Огородок – Радивилівський А. *Огородокъ Маріи Богородицы*. – Рукопис ЦНБВ, Ш. Ф. 308. 560 п. Т. I.

REFERENCES

Dijk, T. A. van. (2011). *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*. Pompeu Fabra University, Barcelona.

Dovha, L. (2012). *The system of values in Ukrainian culture of the 17th century (based on the theoretical heritage of Innokentii Gizel)*. Svichado [in Ukrainian].

Hodges, A. (2015). War Discourse. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (pp. 1–6), edited by T. Karen, I. Cornelia, S. Todd. Wiley-Blackwell.

Isichenko, I. (2010). "Poems on the pitiful funeral of Hetman Sahaidachnyi" by Father Kasiyan Sakovych and the problems of the origins of the "Cossack Baroque". *Magisterium*, 38, 3–9 [in Ukrainian] <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0b489040-ebaa-4bbf-a90a-56434f569c65/content>

Krekoten, V. I. (1983). *Stories by Antoniý Radyvylovskiy: From the history of Ukrainian short stories of the 17th century*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Markovskiy, M. M. (1894). Antoniý Radyvylovskiy, the South Rus preacher of the 17th century. *Universitetskiye izvestiia*, 1, 4, 7, 9 [in Russian].

Nika, O. I. (2012). Antoniý Radyvylovskiy and the development of Ukrainian sermons of the 17th century. *Rozprawy komisiji językowej. Łódzkie towarzystwo naukowe*. LVIII, 223–234 [in Ukrainian].

Oleško, J. (2017). The Old Ukrainian war sermon of the second half of the 17th century: a discursive dimension. *Ukraine und ukrainische Identität in Europa. Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur* (pp. 163–170). Open Publishing LMU.

Spivak, V. (2016). Moral and philosophical aspect of the image of a warrior in Ukrainian philosophical thought of the Baroque era. *Multyversum. Filosofskyi almanakh*, 3–4, 129–136 [in Ukrainian].

Teulié, G., & Lux-Sterritt, L. (eds.) (2009). *War Sermons*. Cambridge. *Ukrainian literature of the 17th century: Syncretism. Writing. Poetry. Drama. Fiction*. (1987). Compiled, notes and introduction by V. I. Krekoten; Edited by O. V. Myshanych. Naukova dumka.

Yakovenko, N. (2016). Ukrainian culture of the 17th century as a search for a "third way". *The path of four centuries: materials of the International Scientific Conference "AD Fontes – to the Sources" dedicated to the 400th anniversary of the founding of the Kyiv-Mohyla Academy, October 12–14, 2015*, (c. 12–23) [in Ukrainian]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1e41cce-6a9a-45d9-a5ba-d7f6991a2a76/content>

Zelinska, O. (2013). *Ukrainian baroque sermon: Linguistic world and cultural origins*. Dmytro Buraho Publishing House [in Ukrainian].

LIST OF CONVENTIONAL ABBREVIATIONS FOR SOURCE NAMES

Вінець – Radyvylovskyi, A. *The crown of Christ*. Manuscript of CNLV, III. Ф. 308. 560 п. Т. II.

Огородок – Radyvylovskyi, A. *The garden of Virgin Mary*. Manuscript of CNLV, III. Ф. 308. 560 п. Т. I.

Отримано редакцією журналу / Received: 21.12.23

Прорецензовано / Revised: 09.01.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.25

Yuliia OLESHKO, PhD (Philology), Research Assistant

ORCID ID: 0000-0002-4154-101X

e-mail: juliaoleshko@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

WAR DISCOURSE OF THE SECOND HALF OF THE 17th CENTURY: OLD UKRAINIAN SERMON

Background. *Analysis of historical experience is necessary for understanding the factors contributing to the emergence of war in the modern world, as well as for predicting the directions of development of socio-cultural processes. Sermon, as the dominant genre of the Old Ukrainian language of the 17th century, has an interpretative nature, since its content is formed on the basis of the Holy Scripture. At the same time, it remains relatively free due to the presence of a subjective component. However, its analytical and exegetical nature sets certain limitations for individual evaluation in military discourse.*

Methods. *The article applied the discursive method of analysis. Genre as a discursive form is determined taking into account the features of the communicative situation or context, as well as the nature of the discursive structure. The main characteristics of the sermon genre include its participants (believers, priest, flock and the Absolute), conditions (functioning of the Church as an auxiliary institution), communicative sphere (religious issues), as well as the symbolic content of communication (verbal and non-verbal means), etc. War discourse encompasses the use of language and social interaction as a mediating tool in the resolution, course, and conclusion of armed political conflict.*

Results. *In war discourse, the religious worldview is based on the belief that peace is a clear manifestation of divine grace, while war, on the contrary, is perceived as a sign of God's wrath and punishment sent to*

sinner. A war sermon is designed to unite the audience not only as the flock of the Church of Christ (which is typical of a holiday or Sunday sermon), but also as a socio-political community. Using verbal and non-verbal means, the narrator appears as a leader who addresses the audience with a call to arms aimed at mobilizing forces against a common enemy. War sermons differ from holiday sermons in their motivational guidance, that is, they are not limited to dogmatic explanations but are motivational in nature.

Conclusions. *It has been proven that the discursive practices of the second half of the 17th century remain relevant today, since war sermons by their nature always connect military conflicts with divine providence, while rethinking the opposition "good – evil" in a modern context.*

Keywords: *war discourse, Old Ukrainian sermon of the 17th century, Antony Radvylovskyi, communicative situation, discursive practices.*

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Любомир СЕГІН, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-1966-0773

e-mail: lyubomyr13@ukr.net

Національний університет "Києво-Могилянська академія",

Київ, Україна

ІСТОРИЧНІ НАЗВИ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ХАРКІВЩИНИ

Вступ. У статті проаналізовано структурні і семантичні особливості історичних мікротопонімів на позначення шляхів сполучення Харківщини. Опрацьовано історичні, географічні, воєнно-топографічні, статистичні писемні пам'ятки XVI–XIX ст., у яких виявлено понад 130 мікротопоназв.

Методи. У результаті дослідження за допомогою описового, структурного і методу текстологічного аналізу з'ясовано, що твірною базою для пропріативів на позначення шляхів сполучення виступають апелятиви дорога, тракт, шлях, шосе, дорожка, брід, залізниця, дорога, перевіз, переправа, перелаз, прогон, сакма.

Результати. Виявлено, що найпродуктивнішими з географічних термінів є апелятиви дорога і тракт, які стали основою творення відповідно 63 і 26 дрібних географічних назв. Зі структурного погляду з-поміж аналізованих мікротопонімів виокремлено двокомпонентні, трикомпонентні, прийменникові конструкції та описові формації. У межах складених найменувань продуктивною є модель "географічний термін + залежний компонент", у якій атрибутивний елемент указує на відойконімне, відгідронімне, відтопонімне походження, розмір чи форму об'єкта, вид сполучення, час виникнення, вид рослинності, особливості ґрунту відповідного об'єкта, соціальний стан, відношення якогось племені або етносу до іменованого об'єкта, особу, іменовану антропонімом. Схарактеризовано незначну кількість конструкцій із прийменниками **при**, **у**, **на**, **по**, із першим з яких зафіксовано найбільшу кількість одиниць і який вказує, що об'єкт знаходиться у безпосередній близькості до іншого. Незначною кількістю представлені й описові формації, утворені за п'ятьма моделями, найпродуктивнішою з яких є "прийменник + іменник + прийменник + іменник + прийменник + іменник". Окреслено структурні моделі мікротопонімів, які є непродуктивними на території слобожанського краю.

© Сегін Любомир, 2025

Висновки. *Установлено семантику стрижневих апелятивів і залежних компонентів та структурні моделі мікротопонімів.*

Ключові слова: *мікротопонім, значення, географічний термін, твірна основа, стрижнєве слово, залежний компонент.*

Вступ

В останні десятиріччя в українському мовознавстві спостерігаємо все більший інтерес науковців до дослідження малих географічних об'єктів різних регіонів. Переважно семантику мотивувальних основ мікротопонімів та їхні структурно-словотвірні особливості в дисертаційних працях проаналізовано на синхронному рівні (В. Баньої, Л. Білінська, Н. Вебер, Н. Лісняк, О. Лужецька, О. Михальчук, І. Ординська, О. Проць, Н. Сокіл, Н. Яніцька, Я. Янчишина та ін.). Одним з аспектів вивчення назв мікрооб'єктів є практична робота з укладання спеціальних лексикографічних праць різних регіонів: північно-західної України та суміжних земель (Г. Аркушин), Черкащини (Т. Гаврилова, З. Денисенко), Ровенщини (С. Шийка), етимологічних словників (М. Габорак, Л. Сегін). Досить активно досліджують мікротопоніми й в інших слов'янських мовах [Dudziak, 2018; Rožai, 2018; Spahić, 2021; Šcofić, 2017]. Історичному аспектові присвячено комплексні наукові дослідження мікротопонімії Чернівецької області (І. Чеховський), Уманщини XVII–XIX ст. (О. Василик), Самбірського циркулу XVIII–XIX ст. (Мосур, 2019), в окремих розділах на матеріалі однієї пам'ятки розглянуто такі оніми XIX ст. Харківщини (Сегін, & Тищенко, 2023), частково історичні мікротопоніми залучено в дисертаціях В. Баньої, Н. Лісняк, О. Лужецької, Н. Сокіл. Як слушно зауважує О. Мосур, вивчення мікротопоназв із погляду діяхронії є одним із мало опрацьованих аспектів української ономастики (Мосур, 2019, с. 18). Були об'єктом дослідження й назви шляхів сполучення, зокрема Ровенщини (С. Антонюк), історичної Уманщини (Василик, 2019), Житомирщини (Черненко, 2023). Частково описано терміни на позначення назв шляхів у слобожанських (О. Слободян), східностепових (Н. Сіденко), центральностепових (Т. Громко), поліських (О. Данилюк, С. Шийка, О. Черепанова), західноподільських говірках (І. Потапчук), Івано-Франківщини (С. Личук). Проте відсутні спеціальні дослі-

дження мікротопонімів на позначення шляхів сполучення історичної Харківщини як і сходу України загалом, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Мета нашої розвідки – проаналізувати структурно-семантичні особливості давніх шляхів сполучення Харківщини.

Джерельною базою дослідження слугували писемні пам'ятки, які охоплюють період XVI–XIX ст.: "Списокъ населенныхъ местъ. Харьковская губернія" (1864), "Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывшей в сей стране с древних времён переменех...", 1788 (1880), "Военно-статистическое обозрение Российской империи. Харьковская губернія" (1850), "Военно-топографическая карта Харьковской губернии, созданная под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова" (1863), "Книга большому чертежу" (1950). У результаті текстологічного аналізу виявлено понад 130 мікротопонімів на позначення шляхів сполучення.

Методи

З огляду на мету використано такі методи: *метод текстологічного аналізу* для виокремлення мікротопонімів із писемних пам'яток; *описовий метод* дозволив здійснити аналіз семантики мотивувальних основ онімів; *структурний метод* для розкриття структурних типів мікротопонімів та моделей складених онімів; *прийом кількісних підрахунків* для визначення продуктивності географічних термінів у творенні мікротопонімів.

Результати

Харківська губернія розташована на північному сході України, на вододілі водних систем Дону і Дніпра в степовій і лісостеповій зонах (Історія, 1967, с. 9). На півночі Харківщина межує з Курською і Воронезькою губерніями, на сході – із землями Війська Донського, на півдні – Єкатеринославською губернією за течією Сіверського Дінця, на заході – з Полтавською і Чернігівською губерніями (ХГ СНМ, с. І). Харківщина підтримувала активні торгові зв'язки з Азовським морем, Кримом, Київщиною, Поділлям, Полтавщиною та іншими регіонами України та центральної Росії, а відповідно через територію слобожанського краю проходили чимало різних шляхів сполучення (транспортні, поштові, торгові, об'їзні, етапні), які сполучали

північні регіони імперії з південними. Усі поштові дороги були зосереджені довкола міста Харків і розходилися в різні напрямки до кордонів губернії, переходячи в транспортні і торгові. 3-поміж видів доріг виокремлюють і об'їзні, які також відігравали важливе значення. Усі поштові тракти поділяли на головні, до яких відносили *Московський, Одесько-Київський та Кавказький* (пролягав із Харкова через Чугуїв, Ізюм, Слов'янськ на Бахмут), і другорядні (ХГ СНМ, с. XXV–XXVI). Деякі транспортні шляхи відомі ще з XV і XVI ст., до яких належать:

Муромський шлях – прокладений татарами з Криму до центральної Росії і простягався з Бахчисараю до Тули;

Ізюмська дорога – східна гілка Муромського шляху;

Кальміуська дорога – друга гілка Муромського шляху;

Сагайдачний шлях – простягався від ріки Дніпро, названий після походу гетьмана Конашевича Сагайдачного в 1619 році на Москву для допомоги польському королю Владиславу;

Бакаїв шлях – проходив через місто Недригайлів на Путівль.

До новозаснованих шляхів можна віднести *Царську дорогу*, яка з'явилася в 1825 році і з'єднувала через Вовчанськ місто Белгород та Чугуїв (ХГ СНМ, с. XXIX).

Твірною базою для пропріативів на позначення шляхів сполучення виступають апелятиви **дорога, тракт, шлях, шосе, дорожка, брід, залізниця, перевіз, переправа, перелаз, прогон, сакма**. Основними видами наземних шляхів сполучення виступають **дорога** (63 оніми), **тракт** (26 одиниць).

На досліджуваній території найуживанішим є географічний термін *дорóга* < псл. **dorga* 'заглиблення, борозна, рівчак' (ЕСУМ, II, с. 112), який на теренах України фіксують з XIV ст. (Тимченко, 1930, I, II, с. 791) і є полісемантичним. У сучасній українській літературній мові має значення 'смуга землі, по якій їздять і ходять', 'штучно створений засіб для пересування, сполучення і т. ін.', 'смуга, що залишається як слід після руху кого-, чого-небудь', 'місце для проходу, проїзду' (СУМ, II, с. 378). Аналізований апелятив дослідники фіксують у слобожанських говірках із лексичним значенням 'межа між полями' (Слободян, с. 317), у воронезьких (суміжних) говірках – 'полоса землі, яка служить для їзди і ходьби' (СГЛВК, с. 89),

у центральностепових говірках – 'смуга землі, призначена для переміщення людей і транспорту' (Громко, 1999, с. 72). Номен *дорога* на досліджуваному ареалі реалізований такими мікротопонімами: *Алексѣвская проселочная дорога* (ХГ СНМ, Із, с. 96), *Бѣлгородская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 27; ВСОХГ, с. 37), *Бирючанская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Стрб, с. 154), *Богодуховская почтовая дорога* (ВСОХГ, с. 35), *Валуїская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII; Із, с. 94; Куп, с. 114; Стрб, с. 147; ВСОХГ, с. 39), *Воронежская дорога* (ОХН, с. 42), *Гадячская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Лбд, с. 140), *Городянская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Лбд, с. 138), *Дергачевская проселочная дорога* (ХГ СНМ, Лбд, с. 143), *Путывлѣская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 38), *Роменская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 166; ВСОХГ, с. 38), *Сумская торговая дорога* (ХГ СНМ, Хр, с. 13), *Святогорская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 115), *Донская торговая дорога* (ХГ СНМ, Влк, с. 47), *Зеньковская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 134), *Изюмская почтовая дорога* (ВСОХГ, с. 36), *Харьковская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 29), *Старобѣльская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 38), *Сагайдачная транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 134) та ін. Окремо впадає в око мікротопонім *Чумацька дорога* (ХГ СНМ, Із, с. 93) 'млечный путь' (СУМГ, IV, с. 478). За словами О. Василик, очевидно, що назва була перенесена з астіоніма *Молочний Шлях* (Василик, 2019, с. 225) – це, за словами Ю. Карпенка, срібляста туманна смуга, яка оперізує небесну сферу і яку добре видно в безмісячні ночі (Василик, 2019, с. 225), яку в народі більше знають як *Чумацький Шлях*, що є орієнтаційною назвою.

Спорідненим з останнім є апелятив літературної мови *доріжка* 'зменш.-пестл. до дорога' (СУМ, II, с. 377), діал. *доріжка*, *дорóжка* зі значеннями 'дорога в лісі', 'стежка' (Слободян, с. 316–317), 'смужка землі, призначена для ходіння' (Сіденко, с. 78), 'неширока дорога' (Шийка, с. 319), 'невелика дорога', 'стежка' (Громко, с. 72), але вживається дуже рідко. Цей апелятив виявлено в мікротопонімі *Злодейская дорожка* (ВТКХГ, к. 6, р. XXII, арк. 12).

Номен *тракт* уживається в пропріативах *Екатеринославській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 9; Влк, с. 48; ВСОХГ, с. 34), *Зеньковській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; ВСОХГ, с. 35), *Змієвській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 12; ВСОХГ, с. 35), *Кавказській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Із, с. 105; ВСОХГ, с. 32), *Київській поштової трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 7), *Курській поштової трактъ* (ХГ СНМ, Сум, с. 163), *Лебединській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Ахт, с. 24; Лбд, с. 132; ВСОХГ, с. 35), *Харьківській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Із, с. 105, Ахт, с. 26; ВСОХГ, с. 36), *Старобільській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII; ВСОХГ, с. 36), *Краснокутсько-Харьківській транспортний трактъ* (ХГ СНМ, с. 40), *Сумській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Ахт, с. 23; ВСОХГ, с. 35), *Волчанській поштової трактъ* (с. XXVI; Хр, с. 21; ВСОХГ, с. 34), *Харьківсько-Старобільській поштової трактъ* (ХГ СНМ, Куп, с. 109), *Сумско-Суджанській поштової трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII) тощо. Цей географічний термін запозичений із німецької (*trakt*) за посередництва польської (ЕСУМ, V, с. 616) і виражає значення 'смуга землі для їзди та ходіння' (СУМ, X, с. 225), 'велика проїжджа дорога' (СГЛВК, с. 315), пор. біл. *тракт* 'добре в'їжджена дорога; шлях' (Яшкін, с. 190).

Апелятив *шлях* < нім. *schlag* (ЕСУМ, VI, с. 443) у значенні 'дорога' дослідники фіксують із XVI ст. (Тимченко, 2003, 2, с. 499), виступає складовим компонентом мікротопонімів *Бакаєв шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Бакаєвській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кальмиусській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXXIV), *Муравській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVII, Хр, с. 13; КБЧ, с. 77), *Рыбинській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII). У географічному терміні *шлях* в українській літературній мові лексикографи вбачають такі значення: 'большая проїзжая дорога' (СУМГ, IV, с. 504), 'смуга землі, призначена для їзди та ходіння; дорога' (СУМ, XI, с. 493), пор. біл. *шлях* 'старий тракт', 'грунтова дорога, великий гостинець, обсаджений деревами' (Яшкін, с. 206). Зафіксовано цей апелятив і в слобожанській говірці зі значенням 'дорога' (Слободян, с. 461), у суміжних східностепових говірках означає 'шлях сполучення (переважно між населеними

пунктами)' (Сіденко, с. 78), воронезькій (суміжній) – 'найжджена ґрунтова дорога' (СГЛВК, с. 335), центральностепових – 'тверда дорога' (Громко, с. 204).

Явищем новішого часу є географічний термін *шосе* < фр. *chaussée* 'шосе; гребля' (ЕСУМ, VI, с. 454), який у літературній мові має значення 'дорога з асфальтованим, цементно-бетонним покриттям, вимощена щебенем, призначена для руху будь-якого безрейкового транспорту' (СУМ, XI, с. 511), а в діалектах 'дорога' (Слободян, с. 462), 'шлях сполучення (переважно між населеними пунктами)' (Сіденко, с. 78), який лежить в основі мікротопонімів *Курско-Харьковское шоссе* (ХГ СНМ, Хр, с. 16), *Московско-Харьковское шоссе* (ХГ СНМ, с. XXV; Хр, с. 18).

Апелятив *брі́д* < псл. **brod* (ЕСУМ, I, с. 50) функціонує в значенні 'мілке місце річки, озера або ставка, в якому можна переходити або переїжджати на інший бік' (СУМ, I, с. 237), діал. *брод* 'мілина на річці' (Черепанова, с. 34–35), 'мілина на річці', 'дорога через річку', 'стежка в болоті' (Громко, с. 29) і формує кілька мікротопонімів: *Каменный бродъ* (КБЧ, с. 67; ВТКХГ, к. 18, р. XXIV, арк. 14), *Кирпичный бродъ* (КБЧ, с. 81), *Косой бродъ* (ВТКХГ, к. 23, р. XXV, арк. 14), *Парітецькій бродъ* (ВТКХГ, к. 26, р. XXV, арк. 17).

Географічний термін *желе́зна дорога* 'залізниця' (Слободян, с. 318) є твірною основою мікротопонімів *Курско-Кіевская желе́зная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Курско-Харьковская желе́зная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Харьковско-Азовская желе́зная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX–XXX), *Харьковско-Кременчугская желе́зная дорога* (ХГ СНМ, с. XXX).

Номен *міст* < псл. **mostъ* пов'язаний із *metati* (ЕСУМ, III, с. 483) 'споруда для переїзду або переходу через річку' (СУМ, IV, с. 749; Слободян, с. 370), діал. 'споруда антропогенного походження, призначена для переходу через гідрооб'єкт' (Сіденко, с. 111), 'з'єднання між берегами річки' (Шийка, с. 355) є стрижневим словом мікротопонімів *Верхній Чугуевський мостъ* (ХГ СНМ, с. XII), *Нижній Чугуевський мостъ* (ХГ СНМ, с. XII).

Апелятив *са́кма* 'дорога (спочатку – про шляхи переміщення татар)', 'протоптаний слід; шлях, по якому пройшли кінні або піші' (СГЛВК, с. 290) мотивує пропріатив *Изюмская*

сакма (КБЧ, с. 62). У мовознавстві існують різні думки щодо походження апелятива *сáкма*. Частина мовознавців говорить про ймовірне запозичення з тюркських мов: *сáкма* 'вузька дорога, лісовозна дорога' (ЕСУМ, V, с. 165), називаючи як джерело казах. *sokpa* 'доріжка, стежка' (ЕСУМ, V, с. 165). Згідно з іншим поглядом лексема має праслов'янське походження *сакма́* < **sakъta*, **sakътъ*: рос. діал. *сакма́* 'колія, лісна стежка', 'доріжка, стежка', 'шлях, який пройшли піші або кінні', 'стежка звірів у тайзі', 'полоса, колія на снігу, залишена після перевезення волоком' (Козлова, с. 17) і входить до гнізда слова *сакі* – багатолюдне і могутнє скіфське плем'я (Козлова, с. 6–20). Цей апелятив мотивує пропріатив *Изюмская сакма* (КБЧ, с. 62).

Апелятив *перевіз* у значенні 'місце, де переправляються через водну перепону (часто відповідно обладнане)' (СУМ, VI, с. 141), пор. біл. 'місця, де перевозять через ріку' (Яшкін, с. 141) виступає компонентом таких мікротопонімів, як *Боровскій перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI), *Савинскій перевоз* (КБЧ, с. 72), *Шабалинскій перевоз* (КБЧ, с. 74), *Малый перевоз* (КБЧ, с. 76), *Изюмскій перевоз* (КБЧ, с. 72).

Лексема *переправа*, якій у літературній мові приписують значення 'місце, де переправляються через яку-небудь водну перепону' (СУМ, VI, с. 259), а у воронезькій (суміжній) говірці – 'тимчасовий перехід, міст через ріку' (СГЛВК, с. 235), центрально-степових говірках – 'брі́д, мілина' (Громко, с. 142) репрезентована мікротопонімом *Изюмская переправа* (ХГ СНМ, с. XXVIII).

Номен *перелáз* зі значенням 'місце, де переступають, перескають і т. ін.' (СУМ, VI, с. 210), діал. (суміжне) 'переправа вбрі́д через яр, ріку, ручай; місце, придатне для такої переправи' (СГЛВК, с. 233), пор. біл. 'перехід', 'місця, де перебігають звірі' (Яшкін, с. 142) є опорним компонентом назви історичного малого географічного об'єкта *Татарскій перелаз* (КБЧ, с. 81), брі́д.

Як бачимо, назви шляхів є дво- або трикомпонентними, у яких географічний термін часто поєднується з означеннями. У таких складених мікротопонімах атрибутивний залежний компонент укажує на:

- відойконімне походження: *Валуйская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII; Із, с. 94; Куп, с. 114; Стрб, с. 147; ВСОХГ,

с. 39) < ойк. *Валуїки* (ХГ СНМ, с. 61), *Гороховатскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVII; Із, с. 93) < ойк. *Гороховатка* (ХГ СНМ, с. 187), *Екатеринославская дорога* (ОХН, с. 41) < ойк. *Екатеринослав*, *Зміевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI; Хр, с. 12; ВСОХГ, с. 35) < ойк. *Зміїв* (ХГ СНМ, с. 190), *Изюмская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII; ВСОХГ, с. 38) < ойк. *Изюм* (ХГ СНМ, с. 190), *Краснокутская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Бгд, с. 36, 38) < ойк. *Краснокутськ* (ХГ СНМ, с. 193), *Кіевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 7) < ойк. *Київ*, *Салтовская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 37) < ойк. *Салтів* (ХГ СНМ, с. 203), *Харьковско-Кременчугская желѣзная дорога* (ХГ СНМ, с. XXX) < ойк. *Харків* (ХГ СНМ, с. 206), *Кременчук*, *Роменская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 166; ВСОХГ, с. 38) < ойк. *Ромни* та ін.

- відгідронімічне походження: *Донская торговая дорога* (ХГ СНМ, Влк, с. 47) < гідр. *Дон*, *Кальмиусскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXXIV) < гідр. *Кальміус* (СГ, с. 232);

- відтопонімічне походження: *Кримская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX; Влк, с. 58; Із, с. 92) < топ. *Крим*, *Кавказскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Із, с. 105; ВСОХГ, с. 32) < топ. *Кавказ*;

- розмір чи форму об'єкта: *Косой бродъ* (ВТКХГ, к. 23, р. XXV, арк. 14), *Малый перевоз* (КБЧ, с. 76);

- вид сполучення: *Чугуевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI, Хр, с. 13, Із, с. 105), *Харьковская транспортная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 29), *Сумская транспортная дорога* (ВСОХГ, с. 37), *Курско-Кіевская желѣзная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Сумская торговая дорога* (ХГ СНМ, Хр, с. 13), *Святогорская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. 115), *Проселочная дорога* (ХГ СНМ, Ахт, с. 31), < проселочная дорога 'дорога, яка пролягає в полі' (СГЛВК, с. 268), *Полтавскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 8; ВСОХГ, с. 34), *Кримская проселочная дорога* (ХГ СНМ, с. 73), *Харьковско-Азовская желѣзная дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX–XXX), *Кальмиусская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Кіевскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, Хр, с. 7) та ін.

- час виникнення: *Старо-Московскій почтовый трактъ* (ХГ СНМ, с. XXVI);

- вид рослинності: *Муравская транспортная дорога* (ХГ СНМ, с. XXVII), *Муравскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVII, Хр, с. 13; КБЧ, с. 77) < мурава 'моріг, молода трава', діал. 'мох' (ЕСУМ, III, с. 535);

- особливості ґрунту відповідного об'єкта: *Каменный бродъ* (КБЧ, с. 67; ВТКХГ, к. 18, р. XXIV, арк. 14);

- вид діяльності: *Чумацкая дорога* (ХГ СНМ, Із, с. 93), *Соленая чумацкая дорога* (ВСОХГ, с. 39);

- соціальний стан: *Царская дорога* (ХГ СНМ, с. XXIX), *Злодейская дорожка* (ВТКХГ, к. 6, р. XXII, арк. 12);

- відношення якогось племені, етносу до іменованого об'єкта: *Татарскій перелаз*, брід (КБЧ, с. 81);

- особу, іменовану антропонімом: *Сагайдачная транспортная дорога*, *Сагайдачний шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII, Лбд, с. 133) < антр. *Сагайдачний* (Зосимов, II, с. 298; Редько, II, с. 920), *Бакаевъ шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII), *Бакаевскій шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII) < антр. *Бакай* (Зосимов, с. 33), *Паритецкій бродъ* (ВТКХГ, к. 26, р. XXV, арк. 17) < антр. *Паритецький*, *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI) < антр. *Каган* (Зосимов, с. 387).

З-поміж зібраних історичних назв мікрооб'єктів на позначення шляхів Харківщини виявлено незначну кількість конструкцій із прийменниками **при**, **у**, **на**, **по**.

Утворення з прийменником **при** вказує, що об'єкт знаходиться у безпосередній близькості до іншого об'єкта. Такі прийменникові конструкції утворені за моделлю "прийменник **при** + власна назва в місцевому відмінку однини": *При Барановкѣ* (ХГ СНМ, с. XV), міст. Окрему групу становлять трикомпонентні конструкції – "прийменник **при** + загальна назва в місцевому відмінку однини + власна назва в місцевому відмінку": *При селѣ Низахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селѣ Лукъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селѣ Чернетчинъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селѣ Басахъ*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *При селеніи Низах*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При городѣ Сумахъ*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При селеніи Лукъ*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При селеніи Чернетчинъ*, міст (ВСОХГ, с. 28), *При селеніи Басахъ*, міст (ВСОХГ, с. 28). Таке ж значення реалізують конструкції з

прийменником **у**: *У Синолицовки*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *У слободы Шубиной*, міст (ХГ СНМ, с. XIV).

Прийменники **на** виражає напрямок шляхів сполучення і поєднується з іменником у знахідному відмінку однини: *На Рубановку*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *На село Михайловку*, міст (ХГ СНМ, с. XV), *На Недригайловъ*, тракт (ХГ СНМ, с. XXVIII), *На слободу Сумскую Ворожбу*, міст (ХГ СНМ, с. XV). Значення напрямку характерне і для прийменника **по**, який поєднується з місцевим відмінком однини: *По Сумской дорогъ*, переправа, міст (ХГ СНМ, с. XIV).

Серед аналізованого матеріалу виявлено й описові конструкції, до яких мовознавці зараховують формації з трьома і більше лексемами. Такі мікротопоніми утворені за такими моделями: **прийменник + іменник + прийменник + іменник**: *По тракту на Зеньковъ*, переправа (ХГ СНМ, с. XIV); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + іменник**: *По дорогъ изъ слободы Ново-Покровской* (ХГ СНМ, с. XIV); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + прийменник + іменник**: *По дорогъ изъ Харькова въ Богодуховъ*, міст (ХГ СНМ, с. XIV), *По дорогъ изъ Лебедина на Червленую*, міст (ВСОХГ, с. 28), *По дорогъ изъ Лебедина на Михайловку*, міст (ВСОХГ, с. 28); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + іменник + прийменник + іменник**: *По дорогъ изъ города Харькова вѣ Зміевъ*, міст (ХГ СНМ, с. XIV); **прийменник + іменник + прийменник + іменник + прийменник + іменник**: *По дорогъ изъ Лебедина на Сумскую Ворожбу*, міст (ВСОХГ, с. 28). Функція таких формацій полягала в тому, щоб "... якомога детальніше передати його розташування, тому, як наслідок, виникали такі громіздкі комплекси" (Мосур, 2016, с. 192). Щодо онімного статусу описових формацій, то дослідники переважно кваліфікують їх як такі, що займають проміжне місце між апелятивами та топонімами (Д. Бучко, О. Лужецька, О. Мосур, Н. Сокіл та ін.).

Аналіз зібраного матеріалу дозволяє виокремити лексичні варіанти назв мікрооб'єктів на позначення шляхів сполучення: *Московскій почтовый трактъ / Харьковско-Бѣлгородскій трактъ* (ХГ СНМ, с. XXV), *Кагановъ перевозъ* (ХГ СНМ, с. XXXI) / *Каганскій перевоз* (КБЧ, с. 71), *Бакаевъ шляхъ* (ХГ СНМ,

с. XXVIII) / *Бакаевській шляхъ* (ХГ СНМ, с. XXVIII). Дослідники зазначають, що іноді лексичне варіювання може залежати від місця розташування номінатора. Залежно від пріоритетності напряму шлях називають *трактомъ Сумско-Суджанскимъ* (ХГ СНМ с. XXVII) або *трактомъ Курскимъ* (ХГ СНМ с. XXVII), *Роменской транспортной дорогой* (ХГ СНМ с. XXVIII, Лбд, с. 137) або *трактомъ на Рубановку и Недригайловъ* (ХГ СНМ с. XXVIII), *Одесско-Кіевскимъ почтовымъ трактомъ* (ХГ СНМ с. XXV) або *Полтавскимъ почтовымъ трактомъ* (ХГ СНМ, Хр., с. 8) (Сегін, & Тищенко, 2023, с. 413).

Дискусія і висновки

Отже, дослідження лексико-семантичних особливостей історичних мікротопоназв регіону на позначення шляхів сполучення дав змогу з'ясувати, що твірною базою досліджуваних мікротопонімів слугували географічні терміни, серед яких домінантними є оніми зі опорними компонентами *дорога* і *тракт*, які є стрижневими словами 63 і 26 дво- і трислівних малих географічних назв відповідно. Зі структурного погляду з-поміж аналізованих мікротопонімів виокремлюємо двослівні, трислівні, прийменникові конструкції та описові формації. У межах складених найменувань продуктивною є модель "географічний термін + відойконімний залежний компонент". Нечисленними є мікротопоназви у формі прийменникових словоформ та описових формацій. Фіксуємо лексичні варіанти на позначення одного й того ж поняття. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в укладанні словника історичних мікротопонімів Харківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бірьова, О. (2022). Харківщина – історична українська земля. *Грані*. 25, 27–30. <https://doi.org/10.15421/172256>

Василик, О. Б. (2019). Назви шляхів сполучення історичної Уманщини. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Філологічні науки"*. 1, 223–229. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2019-0-16-23>

Історія міст і сіл Української РСР. (1967). *Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область*.

Мосур, О. С. (2019). *Мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX століття: Самбірський циркул* [Дис. ... канд. філол. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка].

Мосур, О. (2016). Складені багатокомпонентні описові мікротопоніми Самбірського циркулу кінця XVIII – початку XIX століття. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Є. Скиба. ФОП Бідюк Є. І. 2, 10. 190–193.

Сегін, Л., & Тищенко, Л. (2023). Мікротопонімія Харківщини XIX століття. *Соціальне у мові та мова в соціумі* : колективна монографія (с. 402–461) / О. Доценко, М. Жуйкова, Н. Кісс та ін.; наук. ред. та упоряд. Н. Ясакова. НаУКМА. (Електронне видання).

Черненко, Т. Ю. (2023). Народні назви Житомирщини на позначення дороги. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2, 256–277. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023)

Dudziak, A., & Paiunena, M. (2018). Mikrotoponimy jako sposób kreowania ludowych miejsc kulturowych – podejście antropologii lingwistycznej. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. 53, 25–42. <https://doi.org/10.11649/sfps.2018.003>.

Rožai, G. (2018). Názvy jaskýň a priepasti Sloveského krasu z hľadiska medzipro priálnych vzťahov. *Acta Onomastica*. 59, 184–196.

Spahić, E. (2021). Mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav. *Jezikoslovni zapiski*. 27, 1, 159–169. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.09>.

Ščofic, J. (2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica*. 57, 1, 141–152. <https://doi.org/10.3986/AGS.4670>.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

а) скорочення

антр. – антропонім

арк. – аркуш

Ахт – Ахтирський

біл. – білоруський

Влк – Валківський

гідр. – гідронім

діал. – діалектний

Із – Ізюмський

к. – карта

каз. – казахський

Куп – Куп'янський

Лбд – Лебединський

нім. – німецький

ойк. – ойконім

пор. – порівняйте

псл. – праслов'янський

рос. – російський

Стрб – Старобільський

Сум – Сумський

топ. – топонім

р. – ряд

фр. – французьке

Хр – Харківський

***** – праслов'янський

< – походить

б) джерела

ВСОХГ – *Военно-статистическое обозрение Российской империи. Харьковская губерния*. В типографии Департамента Генерального Штаба, 1850, 12, 1.

ВТКХГ – *Военно-топографическая карта Харьковской губернии, созданная под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова (Военно-топографический отдел главного штаба)*. Б.в., 1863. 29 с. 3 версты на дюйм.

Громко – Громко, Т. В., Лучик, В. В., & Поляруш, І. (1999). *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*. РВГПЦ КДПУ.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*: в 7-ми т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Наукова думка, 1982–2012. Т. I–VI.

Зосимов – Зосимов, А. М. (2015). *Словник українських прізвищ*: у 2 т. Харків: Золоті сторінки.

КБЧ – *Книга Большому Чертежу* / под ред. К. Н. Сербиной. Изд-во АН СССР, 1950.

Козлова – Козлова, Р. М. (2014) *Античные древности Славии (к проблеме этногенеза славян)*. ГГУ им. Ф. Скорины.

ОХН – *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: описово-статистичні джерела* / АН УРСР. Археограф. комісія та ін. Упоряд.: В. О. Пірко, О. І. Гурій. Наукова думка, 1991.

Редько – Редько, Ю. К. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ*: у 2 т.

СГ – *Словник гідронімів України* (ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Наукова думка, 1979.

Сіденко – Сіденко, Н. П. (2003). *Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини*: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01.

СГЛВК – Дьякова, В. И., & Хитрова, В. И. (2009). *Словарь географической лексики Воронежского края (с историческими комментариями)*. Воронежский гос. ун-т.

Слободян – Слободян, О. В. (2017). *Географічна народна термінологія українських східнослов'янських говірок Луганщини*: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01.

СУМ – *Словник української мови*: в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Наукова думка, 1970–1980.

СУМГ – Грінченко, Б. Д. (1907–1909). *Словарь української мови*, 1–4. Наукова думка.

Тимченко 1930 – Тимченко, Е. (1930). *Історичний словник українського язика* / Під ред. Є. Тимченка. І. Зошит І (А–Ж), ІІ (Г–Ж). Вид-во "Українська радянська енциклопедія".

Тимченко 2003 – Тимченко, Є. (2003). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови*. Серія словників / Підг. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. 1–2.

ХГ СНМ – *Списки населённых мест Российской империи. Т. XLVI. Харьковская губерния: список населённых мест по сведениям 1864 года*. Издан ЦСК МВД, 1869.

Черепанова – Черепанова, Е. А. (1984). *Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья*. Изд-во Сумского гос. ун-та.

Шийка – Шийка, С. В. (2016). *Словник народних географічних термінів Ровеничини*. Астон.

Яшкін – Яшкін, І. Я. (1971). *Беларускія географічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія* / Рэд. М. В. Бірила. Навука і тэхніка.

REFERENCES

Biriova, O. (2022). Kharkiv region is an important Ukrainian land. *Brinks*, 25, 27–30. <https://doi.org/10.15421/172256> [in Ukrainian].

Chernenko, T. Yu. (2023). Folk names of Zhytomyr region denoting the road. *Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr. Philological Sciences*, 2, 256–277. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023) [in Ukrainian].

Dudziak, A., & Paiunena, M. (2018). Mikrotoponimy jako sposób kreowania ludowych miejsc kulturowych – podejście antropologii lingwistycznej. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 53, 25–42. <https://doi.org/10.11649/sfps.2018.003>

History of the cities and the villages of the Ukrainian RSR. 1967. 1002 с. [in Ukrainian].

Mosur, O. S. (2019). *Microtoponyms of the 18th – early 19th centuries: Sambir circuit*: Dys. ... kand. filol. nauk. [in Ukrainian].

Mosur, O. (2016). Compiled multi-component descriptions of microtoponyms of the Sambir circuit of the 18th – early 19th centuries. *Current problems of philology and translation studies: zb. nauk. prats / hol. red. M. Ye. Skyba. FOP Bidiuk Ye. I.*, 2, 10, 190–193 [in Ukrainian].

Rožai, G. (2018). Názvy jaskýň a priepasti Sloveského krasu z hľadiska medzipro priálnych vzťahov. *Acta Onomastica*, 59, 184–196.

Sehin, L., & Tyshchenko, L. (2023). Microtoponymy of Kharkiv region in the 19th century. *Social in the language and the language in society: kolektyvna monohrafia* (pp. 402–461) / O. Dotsenko, M. Zhuykova, N. Kiss ta in.; nauk. red. ta uporiad. N. Yasakova. NaUKMA. (Elektronne vydannia) [in Ukrainian].

Spahić, E. (2021). Mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav. *Jezikoslovni zapiski*, 27, 1, 159–169. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.09>

Šćofic, J. (2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica*, 57, 1, 141–152. <https://doi.org/10.3986/AGS.4670>

Vasylyk, O. B. (2019). Names of the communication routes of the historical Uman region. *Bulletin of the Alfred Nobel. Series "Philological Sciences"*, 1, 223–229. doi: 10.32342/2523-4463-2019-0-16-23 [in Ukrainian].

SOURCES

a) *skorochennia*

antr. – antroponim

Akht – Akhtyrskyy

ark. – arkush

bil – biloruskyy

Vlk – Valkivskyy

hidr. – hidronim

dial. – dialektnyi

Iz – Iziumskyy

к. – karta

kaz. – kazakhskyy

Kup – Kupianskyy

Lbd – Lebedynskyy

nim. – nimetskyy

oyk. – oykonim

por. – porivniayte

psl. – praslovyyianskyy

ros. – rosiyskyy

Strb – Starobilskyy

Sum – Sumskyy

top. – toponim

r. – riad

fr. – frantsuzskyy

Khr – Kharkivskyy

* – praslovyyianskyy

< – pokhodyt

б) *dzherela*

Chieriepanova – Chieriepanova, Ye. A. (1984). *Folk geographic terminology of Chernihiv-Sumsky Polesia*. Izd-vo Sumskogo gos. un-ta.

ESUM – *Etymological dictionary of the Ukrainian language*: v 7-my t. / hol. red. O. S. Melnychuk. Naukova dumka, 1982–2012, I–VI.

Hromko – Hromko, T. V., Luchyuk, V. V., Poliarush, T. I. (1999) *Dictionary of folk geographical terms of Kirovohrad region*. RVHITS KDPU.

KBCH – *The Big Blueprint book* / pod red. K. N. Sierbinoy. Izd-vo AN SSSR, 1950.

KHG SNM – *Lists of settlements of the Russian Empire. T. XLVI. Kharkiv province: a list of settlements according to the data of 1864*. Izdan TsSK MVD, 1869.

Kozlova – Kozlova, R. M. (2014) *Antiquities of Slavia (to the Issue of the Ethnogenesis of the Slavs)*. HHU im. F. Skoriny.

OKHN – *Descriptions of the Kharkiv Governorate of the late 18th century: descriptive and statistical sources* / AN URSS. Arkheohraf. Komisiia ta in. Uporiad.: V. O. Pirko, O. I. Hurii. Naukova dumka, 1991.

Redko – Redko, Yu. K. (2007) *Dictionary of modern Ukrainian surnames: u 2 t.* Lviv.

SH – *Dictionary of hydronyms of Ukraine* (red. kol.: A. P. Nepokupnyi, O. S. Stryzhak, K. K. Tsilyuko. Naukova dumka, 1979.

Shyika – Shyika, S. V. (2016) *Dictionary of folk geographical terms.* Aston.

Sidenko – Sidenko, N. P. (2003) *Geographical appellative vocabulary of the eastern steppe dialects of the Central Donetsk region: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia.*

SGLVK – Dyakova, V. I., & Khitrova, V. I. (2009). *Dictionary of Geographical Vocabulary of the Voronezh region (with Historical comments).* Voronezhskiy gos. un-t.

Slobodian – Slobodian, O. V. (2017) *Geographic folk terminology of Ukrainian East Sloboda Ukraine dialects of Luhansk region: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia.*

SUM – *Ukrainian language dictionary: v 11 t. / I. K. Bilodid (hol. red.)* ta in. Naukova dumka, 1970–1980.

SUMH – Hrinchenko, B. D. (1907–1909). *Ukrainian language dictionary*, t. 1–4. Naukova dumka.

Tymchenko 1930 – Tymchenko, E. (1930). *Historical dictionary of the Ukrainian language* / Pid red. Ye. Tymchenko. I. Zoshyt I (A–Ж), II (Г–Ж). Vyd-vo "Ukrainskaadianska entsyklopedia".

Tymchenko 2003 – Tymchenko, Ye. (2003). *Materials for the dictionary of written and standard Ukrainian.* Series of dictionaries] / Pidh. do vyd. V. V. Nimchuk, H. I. Lysa, 1–2.

VTsOKHG – *Military and statistical review of the Russian Empire. Kharkov province.* V tipografii Diepartamienta Shtaba, 1850, 12, 1.

VTKKHG – *Military-topographical map of the Kharkiv province, created under the leadership of F. F. Shubert and P. A. Tuchkov (Military-topographical department of the main headquarters).* B.v., 1863. 29 s. 3 versty na diuym.

Yashkin – Yashkin, I. Ya. (1971). *Belarusian Geographical Names. Topography. Hydrology* / Rer. M. V. Biryła. Navuka i tekhnika.

Zosymov – Zosymov, A. M. (2015). *Dictionary of Ukrainian surnames: u 2 t.* Zoloti storinky.

Отримано редакцією журналу / Received: 12.01.25

Прорецензовано / Revised: 31.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Liubomyr SEHIN, PhD, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-1966-0773
e-mail: lyubomyr13@ukr.net
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv, Ukraine

HISTORICAL NAMES OF COMMUNICATION ROUTES IN KHARKIV REGION

Background. *In the article the author analyzes the structural and semantic features of historical microtoponyms denoting the communication routes in Kharkiv region. Historical, geographical, military-topographical, statistical-written texts of the sixteenth and nineteenth centuries were studied, in which more than 130 microtoponyms were identified.*

Methods. *As a result of the study, using descriptive, structural and textual analysis methods, it was found that the creative basis for propriety for designating communication routes are the appellatives road, tract, path, highway, path, ford, railway, transportation, crossing, stile, run, sakma.*

Results. *It was found that the most productive of geographical terms are the appellatives road and tract, which became the basis for the creation of 63 and 26 small geographical names, respectively. From a structural point of view, two-component, three-component, prepositional constructions and descriptive formations are distinguished among the analyzed microtoponyms. Within the framework of compound names, the model "geographic term + dependent component" is productive, in which the attributive element indicates the oikonymic, hydronymic, toponymic origin, the size or shape of the object, the type of communication, the time of occurrence, the type of vegetation, the characteristics of the soil of the corresponding object, the social status, the relationship of a certain tribe or ethnic group to the named object, the person named by the anthroponym. A small number of constructions with the prepositions pry, u, na, po were characterized, with the first of which the largest number of units was recorded and which indicates that the object is in close proximity to another. A small number of descriptive formations are also presented, formed according to five models, the most productive of which is "preposition + noun + preposition + noun + preposition + noun". Structural models of microtoponyms that are unproductive in the territory of the Sloboda Ukraine region are outlined.*

Conclusions. *It was established semantics of core words and attributive components and structural models of microtoponyms.*

Keywords: *microtoponym, geographical term, creative stem, core word, attributive component, meaning.*

Автор заявляє про ненаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Зоряна КУПЧИНСЬКА, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-0000-0345

e-mail: kupchynska@gmail.com

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Львів, Україна

УКРАЇНСЬКА АНТРОПОНІМІЯ XVII ст. У МАЛОВІДОМОМУ ТУРЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДЖЕРЕЛІ. Х.

Ця розвідка є продовженням низки студій автора. Статтю присвячено дослідженню українських антропонімів XVII ст., які засвідчені в маловідомому турецькому історичному джерелі "Дефтер Муфассал 1681 року". **Мета** дослідження – аналіз структури і твірних основ власних назв, засвідчених у цій пам'ятці. Щоб досягти мети, визначено такі **завдання**: 1) виокремити українські антропоніми XVII ст. із "Дефтера Муфассала 1681 року"; 2) провести аналіз власних назв людей та порівняти їх із сучасним українським антропоніміконом; 3) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У розвідці використані описовий метод і методи аналізу та систематизації. Простудійовано власні назви людей у межах **Meleş – Musiŷko**. Антропоніми, що репрезентовані в "Дефтері", свідчать про їхню архайчність, адаптацію запозичених імен на україномовному ґрунті. Зі 147 досліджених назв засвідчено такі, які: поширені і сьогодні на рівні власних імен людей і прізвищ; мають відмінності зі сучасними відповідниками на фонетичному рівні; не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у похідних назвах. У результаті розвідки було встановлено особливості антропонімії, що виділена з турецької пам'ятки "Дефтер Муфассал 1681 року", зокрема це історичне джерело засвідчує функціонування прізвищевих назв в Україні на кінець XVII ст., репрезентований список антропонімів у межах **Meleş – Musiŷko** підтверджує, що у XVII ст. існував численний реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті; законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів (-ак, -ан, -ас, -аш, -ей, -енк(о), -ець, -ик, -ій, -к(о), -о, -ош, -евич, -ук, -ун, -ур(а), -ус, -ута, -ух та інші), за допомогою яких творилися похідні імена/прізвиська/прізвищевої назви. Такі дослідження мають перспективу, адже матеріал статті може бути використаний для укладання

© Купчинська Зоряна, 2025

словника, який репрезентуватиме українські власні назви людей XVII ст., а це дасть можливість заповнити прогалини в історичному загальнослов'янському антропоніміконі.

Ключові слова: антропонімія, запозичені імена, твірна основа, суфікс, "Дефтер Муфассал 1681 року".

Вступ

Одне з основних завдань сучасної ономастики полягає в тому, щоб сформувати повний індекс антропонімів, які представлені в українському онімному просторі в діяхронії і синхронії. Нові джерела інформації, зокрема історична пам'ятка XVII ст. "Дефтер Муфассал 1681 року", уможливають студіювання твірних основ нововиявлених антропонімів і суфіксів, за допомогою яких адаптовувалися власні назви людей. Актуальність розвідки полягає в тому, що досліджено українську антропонімію, засвідчену в маловідомому турецькому історичному джерелі "Дефтері Муфассали 1681 року". У статті простудійовано оніми лише у межах **Meleç – Musiyko** (147 одиниць). **Метою** дослідження є аналіз структури і твірних основ власних назв "Дефтера Муфассала 1681 року". Щоб досягти мети, визначено такі **завдання**: 1) виокремити українські антропоніми XVII ст. з "Дефтера Муфассала 1681 року"; 2) провести аналіз власних назв людей та порівняти їх із сучасним українським антропоніміконом; 3) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. **Джерельна база.** "Дефтер Муфассал 1681 року" – турецьке історичне джерело, яке дає змогу вивчати соціально-економічні й певною мірою політичні відносини в Османській імперії (Порті), починаючи з XV ст. Найважливішу групу становили дефтери муфассали (mufassal у перекладі означає "докладний") – детальні переписи провінцій імперії – еялетів (eyalet), які містять назви міст (kal'e), містечок (varoş), сіл (kariye), відомості про підвладне, головно християнське, населення (re'aya), що повинно було сплачувати податки й різні додаткові побори натурою і готівкою (Крикун, 2011, с. 603). Дефтери, як і інша документація Порти, написана турецькою мовою, але арабською графікою. У книзі (Kołodziejczyk, 2004) укладач і автор коментарів Д. Колодзейчик наводить текст

Муфассала сучасною турецькою мовою, транскрибуючи латинкою. Для нас особливо цікавим є Дефтер Кам'янецького еялету, який існував упродовж 1672–1699 рр. на території Подільського воєводства, що нею Річ Посполита змушена була поступитися Порті за Бучацьким мирним договором 1672 року. Рукопис Муфассала – це книга із 384 сторінок, із яких перша і ще 21 не заповнені текстом, а на другій зображено тугру – монограму тогочасного султана Мехмеда IV. Текст займає 361 сторінку. Муфассал опубліковано на основі мікрофільму цього рукопису, який зберігається у Головному Османському архіві у Стамбулі (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Детальний опис цієї пам'ятки подає Д. Колодзейчик у вступі. Муфассал складається з двох частин. У першій ідеться про хасси – річні доходи султана і кам'янецького бейлербея з аялету, про кількість промислів та наявність дозволів на підприємницьку діяльність, перелік володінь великого візира Ахмеда-паші Кьопрюлю-заде (ДМ, с. 73–78). Друга частина складається з переліку назв усіх зареєстрованих поселень (844) і поіменного реєстру дворів та їх господарів (див. детальніше (Купчинська, 2021а, с. 124–144)). Давні антропоніми, виокремлені з історичної пам'ятки, – додаткова інформація про антропонімікон, який функціонував на території України в XVII ст. Власні назви людей, що репрезентовані в "Дефтері Муфассалі 1681 року", свідчать про давність таких онімних утворень, адаптацію запозичених імен на україномовному ґрунті. Виявлені та проаналізовані власні назви людей поповнили загальнослов'янський антропонімікон. Ця історична пам'ятка засвідчує функціонування прізвищевих назв в Україні на кінець XVII ст., репрезентований список антропонімів у межах **Meleş – Musiyko** підтверджує, що у XVII ст. існував широкий реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті; законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена/прізвиська/прізвищеві назви.

Методи

У розвідці використані описовий метод і методи аналізу та систематизації.

Огляд літератури. Ця розвідка є продовженням низки студій автора*. Крім цього, є статті, які представляють дослідження інших типів онімікону**.

Виклад основного матеріалу. Особливо цікавим та інформативним серед додатків "Дефтера Муфассала 1681 року" є конкорданс турецьких відповідників українських власних назв. В "Індексі власних назв" подано чотири позиції: 1) транслітерація (запис латинкою того, як звучала назва); 2) арабське написання; 3) інтерпретація власної назви; 4) сторінка в "Дефтері". У статті опускаємо арабський запис та потрактування цієї назви Д. Колодзейчиком, для нас дуже важливим є транслітерований запис українського антропоніма. Ми не можемо бути абсолютно впевненими в тому, що цей запис української власної назви правильний, але ми переконані, що транслітеровані форми антропонімів максимально наближаються до реального звучання цих онімів у XVII ст. Доказом цього є: 1) сучасні відповідники-пропріативи; 2) похідні форми від зафіксованих в "Дефтері" антропонімів. Тому, аналізуючи український антропонімікон

* Купчинська, З. О. (2021). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. 1(45). 281–289; Купчинська, З. О. (2023). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. II. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей*. 221–242; Купчинська, З. О. (2022). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. III. *Студії з ономастики та етимології*. 2021–2022. 118–132; Купчинська, З. О. (2022a). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. IV. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. 1(47). 167–179; Купчинська, З. О. (2024). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. VI. *Студії з ономастики та етимології*. 2023–2024. 68–87; Купчинська, З. О. (2024a). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. VII. *Записки НТШ. Праці філологічної секції*. 276. 387–397; Купчинська, З. О. (2024b). Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. IX. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 9. 47–56.

** Купчинська, З. О. (2021a). Дефтер Муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону. *Студії з ономастики та етимології*. 2019–2020. 124–144; Купчинська, З. О. (2023a). "Дефтера Муфассала 1681 року": Власні назви мартологів "Дефтера Муфассала 1681 року": характеристика твірних основ. *Вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2(50). 272–279.

цього історичного турецького джерела, будемо обов'язково зважати на цих два аспекти (Купчинська, 2021, с. 282–283).

Meleç [185]* (*Мелеч/Мелець (Тр., с. 224) < Мел + -еч/-ець (пор. Іванець, Макарець (Редько 2023, с. 264)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Антропонім Мелеч у сучасному антропоніміконі не зафіксовано, однак є похідні: Мелечин, Мелечко, Мелеченко. Є 40 носіїв прізвища Мелець (<https://ridni.org/karta>).

Meleçenko [298, 321] (Мелеченко/*Мелеценко < Мелеч/Мелец(ь) + -енко (пор. Левченко, Логвиненко (Редько, 2023, с. 254) < Мел + -еч/-ець (пор. Богданець, Василиць (Редько, 2023, с. 264)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). На сьогодні є один носій прізвища Мелеченко, а Мелеценко не зареєстровано, однак є така фіксація: Ден. Егор. Мелеценко (1914, Харківська губ.) (<https://ridni.org/karta>).

Melençençiy [277] (*Меленченцій/*Меленченцій/*Меленченцій/*Меленценцій < Меленченко/Меленценко/Меленченець/Меленценець + -ій (пор. Пилипчій, Стасій (Редько, 2023, с. 282)) < Меленко/Меленець + -енко (пор. Прокопенко, Проценко (Редько, 2023, с. 255)) / Меленчен(ь)/Меленцен(ь) + -ець (пор. Юхимець, Якимець (Редько, 2023, с. 265)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Ні один із варіантів антропоніма не зберігся.

Melençenko [90, 93, 99, 107, 168, 179, 182, 276, 313, 358] (Меленченко/Меленценко < Меленч(к(о)) (пор. Меленко (Тр., с. 224))/Меленц(') (пор. Меленець (Тр., с. 224)) + -енко (пор. Левченко, Логвиненко (Редько, 2023, с. 254)) < Мелен(') + -к(о) / Мелен(') + -ець (пор. Юрко, Яремко, Павелець, Пилипець (Редько, 2023, с. 289, 264)) < Мелентій (Тр., с. 224–225)). Сьогодні є 77 носіїв прізвища Меленченко, щодо Меленценко, то маємо таке засвідчення: Борис Меленценко (1914, Полтавська губ.) (<https://ridni.org/karta>).

Melençuk [186] (Меленчук/*Меленцук < Меленч(к(о)) (пор. Меленко (Тр., с. 224))/Меленц(') (пор. Меленець (Тр., с. 224)) + -ук (пор. Дмитрук, Дорошук (Редько, 2023, с. 301)) < Мелен(') + -к(о) / Мелен(') + -ець (пор. Янко, Яремко, Максимець, Миколаєць (Редько, 2023, с. 289, 264)) < Мелентій (Тр., с. 224–225)). Прізвища Меленчук є понад тисячу носіїв,

* Цифра означає сторінку пам'ятки, на якій зафіксовано антропонім.

є й історичні засвідчення (Katie Melenczuk (1897–1911)) (<https://ridni.org/karta>), однак варіанта Меленцук нам не вдалося зафіксувати.

Melencyan [179] (*Меленчян/*Меленцянь < Меленко/Меленець + (-')ан (пор. Гарасан, Грицан (Редько, 2023, с. 233)) < Мелен(') + -к(о)/ Мелен(') + -ець (пор. Троцько, Федько, Матусець, Милянець (Редько, 2023, с. 289, 264)) < Мелентій (Тр., с. 224–225)). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Melenko [96, 227, 279, 322] (Меленко < Мелен(') + -ко (пор. Данилко, Данко (Редько, 2023, с. 288)) < Мелентій (Тр., с. 224–225)). Таке прізвище є в українському сучасному антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Melentyi [119, 180, 185] (Мелентій < Мелентій (Тр., с. 224–225)). Цей антропонім засвідчено і як ім'я, і як прізвище (<https://ridni.org/karta>).

Melesenko [168] (Мелесенко < Мелес(') (пор. Мелесь (Тр., с. 224)) + -енко (пор. Кіндратенко, Кіфоренко (Редько, 2023, с. 254)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Цей антропонім нам не вдалося зафіксувати на сучасному етапі, але є такий запис: Mary Melesenko (США, 1897–1920) (<https://ridni.org/karta>).

Meles [61] (*Мелес (пор. Мелесь (Тр., с. 224)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Такий антропонім втрачено.

Meleş [35,121, 149, 152, 153, 319] (Мелеш (пор. Мелеша, Мелешко (Тр., с. 224)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). На сьогодні є 407 носіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Meleşenko [168] (Мелешенко < Мелеш (пор. Мелеша, Мелешко (Тр., с. 224)) + -енко (пор. Мойсеєнко, Назаренко (Редько, 2023, с. 254)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Зафіксовано 100 носіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Meleşiy [237] (*Мелешій < Мелеш (пор. Мелеша, Мелешко (Тр., с. 224)) + -ій (пор. Даций, Карпій (Редько, 2023, с. 254)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Таке прізвище втрачено.

Meletas [121] (*Мелетас < Мелет (Тр., с. 224) + -ас (пор. Федас, Юрас (Редько, 2023, с. 254)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Нам не вдалося виявити таку назву на сучасному етапі.

Meletçençuk [186] (*Мелетченчук < Мелетченко + -ук (пор. Герасимчук, Веремчук (Редько, 2023, с. 301)) <

Мелетко (Тр., с. 224) + -енко (пор. Проценко, Радченко (Редько, 2023, с. 255)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Антропонім втрачено.

Meletçeno [77] (*Мелетчен(')о < Мелетко (Тр., с. 224) + -ен(')о (пор. Мелень, Павлуньо, Яценьо (Редько, 2023, с. 259, 291)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Цей антропонім не зберігся.

Meletçik [155] (*Мелетчік/*Мелетчик < Мелетко (Тр., с. 224) + -ік/-ик (пор. Дмитрусик, Ісик (Редько, 2023, с. 288)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Meletçiy [186] (*Мелетчій/*Мелетцій < Мелетко (Тр., с. 224) / Мелетець + -ій (пор. Стецій, Хомцій (Редько, 2023, с. 282)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Meleteç [239] (Мелетеч/*Мелетець < Мелет (Тр., с. 224) + -еч/-ець (пор. Степанець, Якимець (Редько, 2023, с. 265)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). На сучасному етапі ми не виявили цих прізвищ, але є фіксація ХХ ст.: Anna Meletech (США, 1930) (<https://ridni.org/karta>).

Meletenko [168, 227] (Мелетенко < Мелет (Тр., с. 224) + -енко (пор. Самусенко, Тищенко (Редько, 2023, с. 255)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Прізвище існує і сьогодні (<https://ridni.org/karta>).

Meleysenko [143] (*Мелейшенко < Мелейш + -енко (пор. Стеценко, Титенко (Редько, 2023, с. 255)) < Мелей + -х/ш? (пор. Стех, Терех (Редько, 2023, с. 320)) < Мел(') + -ей (пор. Пилипей, Томей (Редько, 2023, с. 250)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Антропонім втрачено.

Metelenko [319] (Метеленко < Метел(')? + -енко (пор. Тимошенко, Тодоренко (Редько, 2023, с. 255)) < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Антропонім функціонує і сьогодні (<https://ridni.org/karta>).

Meteliy [227] (*Метелій? < Мелетій (Тр., с. 224–225)). Антропонім втрачено.

Meyir [337]*Меїр (пор. Меєр, на сьогодні в Україні є 58 носіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>)) < Меїр (מֵיר) – єврейське ім'я, що означає "той, що випромінює світло" <https://moshiach.ru/study/enciclopedia/1118.html>

Miç [178, 188] (*Міч/Міц/Мич/Миц < Міч/Міц/Мич/Миц (СПЧ, с. 238) (пор. Міцьо, Міцько, Мічко (Тр., с. 238)) < Михайло). Майже 300 носіїв прізвища Міц, 376 – Миц і 25 –

Мич на сучасному етапі, онім Міч нам не вдалося зафіксувати (<https://ridni.org/karta>).

Ми́ченко [249, 320] (Міченко/Ми́ценко/Миченко/Миценко < Міч/Ми́ц/Мич/Миц (пор. Міцьо, Міцько, Мічко (Тр., с. 238)) + -енко (пор. Самійленко, Терещенко (Редько, 2023, с. 255)) < Михайло). Усі антропоніми на сьогодні функціонують (<https://ridni.org/karta>).

Ми́чик [160] (Мічік/Мичик/Ми́цік/Мицик < Міч/Ми́ц/Мич/Миц (пор. Міцьо, Міцько, Мічко (Тр., с. 238)) + -ик/-ік (пор. Іваник, Карпик (Редько, 2023, с. 268)) < Михайло). Усі чотири варіанти цього антропоніма збереглися (<https://ridni.org/karta>).

Ми́чко [28, 37, 125, 175, 229, 233, 236, 363, 277] (Мічко/Мичко/Ми́цко/Мицко (Чуч., с. 387) < Міч/Ми́ц/Мич/Миц (пор. Міцьо, Міцько, Мічко (Тр., с. 238)) + -к(о) (пор. Сидорко, Стецько (Редько, 2023, с. 289)) < Михайло). Усі чотири варіанти прізвища актуальні сьогодні (<https://ridni.org/karta>).

Ми́чо [278] (*Мічо/*Мичо/Ми́цо/Мицо < Міч/Ми́ц/Мич/Миц (пор. Міцьо, Міцько, Мічко (Тр., с. 238)) + -(')о (пор. Маньо, Стасьо (Редько, 2023, с. 291)) < Михайло). Антропоніми Мічо і Мичо втрачено на території України, а Ми́цо і Мицо засвідчені (<https://ridni.org/karta>).

Ми́чулука [298] (*Мічулука/*Мичулука/*Ми́цулука/*Мицулука < Мічул/Мичул/Ми́цул/Мицул + -ук(а) (пор. Оверчук, Назарчук (Редько, 2023, с. 303)), кінцеве **а** могло бути результатом родового належності або аналогія до апелятивів (пор. Лазука, Канюка (Редько, 2023, с. 309)) < Міч/Мич/Ми́ц/Миц + -ул (пор. Мікул, Радул (Редько, 2023, с. 309)) < Михайло). Усі варіанти на сьогодні втрачено.

Ми́чун [323] (Мічун/Мичун/Ми́цун/Мицун (< Міч/Мич/Ми́ц/Миц + -ун (пор. Павлун, Федун (Редько, 2023, с. 311)) < Михайло). Поодинокі засвідчення таких прізвищ є і на сучасному етапі, і в діяхронії (Maria Micun (1878)) (<https://ridni.org/karta>).

Ми́чур [333] (*Мічур/*Мичур/*Ми́цур/*Мицур < Міч/Мич/Ми́ц/Миц + -ур (пор. Дідур, Яцур (Редько, 2023, с. 313)) < Михайло). Усі варіанти втрачено, однак на сучасному етапі є носії таких антропонімів: Мицура (10 од.), Ми́цура (116 од.) (<https://ridni.org/karta>).

Mičus [108, 323, 333] (Мічус/*Мичус/*Мицус/Мицус < Міч/Мич/Міц/Миц + -ус (пор. Гринус, Левус (Редько, 2023, с. 314)) < Михайло). На сьогодні маємо мінімальну кількість носіїв антропонімів Мічус (1 од.) і Мицус (4 од.), решта – втрачені (<https://ridni.org/karta>).

Mihač [17, 104] (Міхач/Михач/Міхац/Михац (пор. Михаць (Тр., с. 238)) < Міх/Мих + -ач/ -ац(ь) (пор. Лукач (Редько, 2023, с. 340); географічні назви: Крагуєваць, Столаць (УП, с. 187)). Можливий балканський вплив (пор. Градимир Црногорац, Jovana Crnogoras, Весна Црногорац) < Михайло). На сьогодні зафіксовано три носії прізвища Міхац, (пор. Михаць: 252 – носії) та Marie Mihach (США, 1922) <https://ridni.org/karta>.

Mihačenko [226, 285] (*Міхаченко/*Михаченко/*Міхаченко/*Михаченко < Міхач/Михач/Міхац/Михац (пор. Михаць (Тр., с. 23)) + -енко (пор. Самусенко, Тищенко (Редько, 2023, с. 255)) < Міх/Мих + -ач/-ац(ь) (пор. Лукач (Редько, 2023, с. 340)); географічні назви: Крагуєваць, Столаць (УП, с. 187)). Можливий балканський вплив (пор. Градимир Црногорац, Jovana Crnogoras, Весна Црногорац) < Михайло). Усі чотири варіанти антропонімів втрачено.

Mihail [140] (Міхайл/Михайл (пор. Михайл (Тр., с. 238)) < Михайло). Обидва варіанти збереглися й до сьогодні і як імена, і як прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Mihal [27, 77] (Міхал/Михал (Тр., с. 238) < Михайло). Такі власні назви функціонують у сучасному українському антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Mihalenko [315] (Міхаленко/Михаленко < Міхал/Михал (Тр., с. 238) + -енко (пор. Олексенко, Пилипенко (Редько, 2023, с. 255)) < Михайло). Обидва варіанти прізвища є на карті сучасної України (<https://ridni.org/karta>).

Mihalič [118] (*Міхаліче/*Михаліче < Міхалік/Михалік (Тр., с. 237) + *-je (пор. Рюрикь Ростиславль, топоніми: Ярославль, Drogowle (Пахомова, 2012, с. 85–86)) < Міхал/Михал + -ік/ -ик (пор. Бартошик, Бенедик (Редько, 2023, с. 268)) < Михайло). Нам не вдалося зафіксувати такі антропоніми на сучасному етапі.

Mihalko [110] (Міхалко/Михалко < Міхал/Михал (Тр., с. 238) + -к(о) (пор. Пашко, Тишко (Редько, 2023, с. 289) < Михайло). Такі прізвища збереглися і до сьогодні (<https://ridni.org/karta>).

Mihan [152, 312] (Міхан/*Михан < Міх/Мих + -ан (пор. Процан, Сидоран (Редько, 2023, с. 233)) < Михайло). На сьогодні маємо 19 носіїв прізвища Міхан, варіант Михан втрачено (<https://ridni.org/karta>).

Mihanenko [315] (*Міханенко/*Миханенко < Міхан/Михан + -енко (пор. Романенко, Савенко (Редько, 2023, с. 255)) < Міх/Мих + -ан (пор. Климан, Костан (Редько, 2023, с. 233)) < Михайло). Обидва варіанти антропоніма не вдалося виявити на сучасному етапі.

Mihašin [359] (*Міхашін/*Михашин < Міхаш(а)/Михаш(а) (Тр., с. 238) + -ін/-ин (пор. Аркатин, Галатин (Редько, 2023, с. 274)) < Міх/Мих + -аш (пор. Осташ, Петраш (Редько, 2023, с. 241)) < Михайло). На сьогодні ці антропоніми втрачено, але є фіксації ХХ ст. Иван Иванович Михашин (1918) (<https://ridni.org/karta>).

Mihayçe [17] (*Міхайче/*Михайче < Міхайко/Михайко + *-je (пор. Рюрикъ Ростиславль, топоніми: Ярославль, Drogowle (Пахомова, 2012, с. 85–86)) < Міхай/Михай + -к(о) (пор. Тишко, Федько (Редько, 2023, с. 289)) < Міх/Мих + -ай (пор. Лучкай, Процай (Редько, 2023, с. 224)) < Михайло). Такі антропоніми не збереглися.

Mihayčenko [285] (*Міхайченко/Михайченко < Міхайко/Михайко + -енко (пор. Сергієнко, Сидоренко (Редько, 2023, с. 255)) < Міхай/Михай + -к(о) (пор. Федьорко, Фенько (Редько, 2023, с. 289)) < Міх/Мих + -ай (пор. Грицай, Луцай (Редько, 2023, с. 224)) < Михайло). На сьогодні зафіксовано лише одного носія прізвища Михайченко (<https://ridni.org/karta>).

Mihayečko [233] (*Міхаєчко/*Михаєчко < Міхай/Михай + -ечк(о) (пор. Іванечко, Михайлечко (Редько, 2023, с. 265)) < Міх/Мих + -ай (пор. Ничай, Процай (Редько, 2023, с. 224)) < Михайло). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Mihayıl [27, 89, 121, 147, 340] (Міхаїл/Михаїл < Михайло). Такі власні назви функціонують в сучасному антропоніміконі.

Mihaylik [310] (*Міхаїлік/*Михаїлик < Міхаїл/Михаїл + -ік/-ик (пор. Онуфрик, Петрик (Редько, 2023, с. 268)) < Михайло). Такі антропоніми втрачено.

Mihaylik [51, 210] (Михайлік/Михайлик < Михайл(о)/Михайл(о) + -ік/-ик (пор. Кузик, Лаврик (Редько, 2023, с. 268)) < Михайло). Прізвище Михайлик має 3655 носіїв, а Михайлік – 80 (<https://ridni.org/karta>). Функціонують ці антропоніми і як імена.

Mihaylo [16–19, 21, 27–28, 31–32, 35–39, 41–44, 47–49, 52–55, 58, 60–62, 66, 71–72, 75, 77, 80, 82, 90–94, 96–97, 100, 106–08, 110, 113, 115, 117–22, 124, 126–28, 131–33, 137–38, 140–45, 147–51, 153–55, 158–60, 165, 168–75, 178, 185–88, 201, 206, 226, 228, 232–33, 236, 239, 258, 263–69, 272, 276, 279–80, 286, 298, 301, 309, 313–14, 316, 322–23, 327, 330, 332, 334–35, 340–41, 343–44, 346–47, 350–52, 354, 358–61, 363–64, 367] (Михайло/Михайло < Михайло). Такий антропонім є на сучасному етапі і на рівні імен, і на рівні прізвищ (<https://ridni.org/karta>).

Mihalylo [285] (Міха[й]ло/Міха[й]ло (пор. Михало (Тр., с. 237), Міхальо (Тр., с. 238)) < Михайло). Засвідчено прізвище в ХХ ст. Anna Mihalo (1901–1929) (<https://ridni.org/karta>).

Mihaylun [198, 228] (*Міхайлун/*Михайлун < Михайл(о)/Михайл(о) + -ун (пор. Федун, Яцун (Редько, 2023, с. 311)) < Михайло). Таких прізвищ на сучасному етапі нам не вдалося виявити.

Mihotan [190] (Міхотан/*Михотан < Міхота/Михота + -ан (пор. Федан, Юрцан (Редько, 2023, с. 233)) < Міх/Мих + -ота (пор. Бошота, Гамота Суфікс -от-а має в українській мові декілька значень: виступає як емоційно забарвлений почуттям зневаги (злидота, німота), має значення опредмеченої дії (робота, турбота), виражає абстрактне поняття (красота). Перше значення мали слова, які в процесі когноміналізації утворили лексико-семантичним способом прізвища Голота (Лв), Нишота (Тр, Хм), друге – прізвище Робота (Зп) і, можливо, Дребота (Зк, від "дріботіти", пор. прізвища Дребіт, Дробіт); третє значення виступає в прізвищах Красота (Лв), Лихота (Кв). Але ряд прізвищ на -от-а утворений від неясної основи, а через те не можна говорити і про суфікс, а тим паче про його значення. Такими є прізвища Бегота (Лв), Бешота (Зк), Бошота (Зк), Гамота (Лв, звук г проривний), Гургота (Лв), Джигота (Лв),

Лакота (Лв), Сукота (Лв), Шолота (Хм). (Редько, 2023, с. 296) < Михайло). У сучасному українському антропоніміконі зафіксовано лише твірні основи цих власних назв Міхота/Михота, однак є й таке засвідчення Marija Mihotan (1936, Загреб) (<https://ridni.org/karta>).

Mihunčis [242] (*Міхунчіс/*Михунчис/*Міхунціс/*Михунчис < Міхунко/Михунко/Міхунець/Михунець + -іс/-ис (прізвищ на -ис усього десяток (0,1%): Годис (Лв), Кóрдис (Фр), Кóтис (Лмк), Крédис (Лв), Мátис (Лв), Пáрис (Лв), Пóмис (Лв), Пу́рис (Крв), Сёркис (Лв), Чупис (Дн). Прізвища ці неоднакові за своїм походженням і будовою. Важко сказати, чи в якомусь із них справді виступає суфікс -ис. Прізвище Парис співзвучне з ім'ям відомого троянського царевича; неможливо збагнути, яким чином воно стало українським прізвищем. Пурис нагадує єврейське "пуриц" – багатій, пан, прізвища Кредис, Кордис, Помис дозволяють виводити їх із латинської мови, Матис походить, можливо, від власного імені (Матей), а нарешті Серкис і Чупис зовсім неясні. Більшість цих прізвищ, напевне, не українські за походженням. Винятками можна вважати прізвища Годис і Котис, які можуть бути утворені від дієслів (годити, котити), а також прізвище Малис (Лв), утворене від прикметника (Редько, 2023, с. 276)) < Міхун/Михун + -к(о) (пор. Харко, Химко (Редько, 2023, с. 289)) або Міхун/Михун + -ець (пор. Макарець, Максимець (Редько, 2023, с. 264)) < Міх/Мих + -ун (пор. Грицун, Євчун (Редько, 2023, с. 311)) < Михайло). Жоден із варіантів не зберігся до сьогодні.

Mihunenko [210] (*Міхуненко/*Михуненко < Міхун/Михун + -енко (пор. Степаненко, Стеценко (Редько, 2023, с. 255)) < Міх/Мих + -ун (пор. Павлун, Сакун (Редько, 2023, с. 311)) < Михайло). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Mikihvoro [322] (*Мікіхворо/*Михихворо (пор. Микифро (Тр., с. 251)) < Мікіхвор/Михихвор (Тр., с. 251) + -о (пор. Павльо, Сеньо (Редько, 2023, с. 291)) < Никифор). Нам не вдалося виявити ці антропоніми на сучасному етапі.

Mikifor [330] (Мікіфор/Микифор (Тр., с. 251) < Никифор). Як імена ці антропоніми є на сучасному етапі, як прізвища – не зафіксовані.

Mikola [36, 321] (Мікола (Тр., с. 230)/Микола < Микола). У сучасному українському антропоніміконі засвідчено омонімічні прізвища й імена (<https://ridni.org/karta>).

Mikolay [20, 38, 46, 49–51, 60, 66, 71, 76–77, 90, 92, 98, 324] (Миколай/Миколай < Микола, Миколай). Такий антропонім існує сьогодні.

Milak [237] (Мілак/Милак < Міл/Мил + -ак (пор. Федорчак, Юрчак (Редько, 2023, с. 226)) < 1) відкомполіт (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). У сучасному антропоніміконі такі прізвища функціонують (<https://ridni.org/karta>).

Milan [156, 301] (Мілан/Милан < 1) Міл/Мил + -ан (пор. Сидоран, Юрцан (Редько, 2023, с. 233)) < 1) відкомполіт (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270); 2) Милан (Тр., с. 231). На сьогодні такі прізвища зафіксовано (<https://ridni.org/karta>).

Miles [88] (Мілес(ь)/*Милес(ь) < Міл/Мил + -ес(ь) (пор. Михтєсь, Приплєсь (Редько, 2023, с. 261)) < 1) відкомполіт (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). Варіант прізвища Мілес зберігся (26 носіїв), а Милес – занепає (<https://ridni.org/karta>).

Miln [231] (Мілін/Милин < Міл(а)/Мил(а) + -ін/-ин (пор. Аркатин, Галатин (Редько, 2023, с. 274)) < 1) відкомполіт (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). Обидва варіанти прізвища є на сучасному етапі в українському антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Miliyko [169] (*Мілійко/*Милійко < 1) Мілій/Милій + -к(о) (пор. Олєшко, Онисько (Редько, 2023, с. 289)) < Міл/Мил + -ій (пор. Кузій, Павлій (Редько, 2023, с. 282)) < 1) відкомполіт (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан (Тр., с. 116, 131); 2) Милій (Тр., с. 232) + -к(о) (пор. Олєшко, Онисько (Редько 2023, с. 289)). На сьогодні ці антропоніми не виявлено.

Milko [234] (Мілко (Чуч., с. 390)/Милко < Міл/Мил + -к(о) (пор. Янко, Яремко (Редько, 2023, с. 289) < 1) відкомполіт (Mіл <

Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). Обидва варіанти існують (<https://ridni.org/karta>).

Miluh [322] (Мілух/*Милух < Міл/Мил + -ух (пор. Петрух, Яцух (Редько, 2023, с. 317)) < 1) відкомполит (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). На сьогодні існує 56 носіїв прізвища Мілух, варіант Милух – занепав (<https://ridni.org/karta>).

Milus [33] (Мілуc/Милуc < Міл/Мил + -уc (пор. Левуc, Матуc (Редько, 2023, с. 314)) < 1) відкомполит (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). Обидва варіанти прізвища належать до сучасного українського антропонімікону (<https://ridni.org/karta>).

Miluta [237] (Мілута/*Милута < Міл/Мил + -ут(а) (пор. Богута, Ганута (Редько, 2023, с. 316)) < 1) відкомполит (Mіл < Milobor, Milobrat, Milorad, Bohumil (Sv., с. 79)); 2) Еміль, Емілій, Єміліан, Милій, Омелян (Тр., с. 116, 131, 232, 269–270). На сьогодні маємо одного носія прізвища Мілута, є й засвідчення XIX ст. Anna Miluta (1862), фонетичний варіант Милута втрачений (<https://ridni.org/karta>).

Mimko [248] (*Мімко/Мимко < Мім?/Мим?, можливо Мин + -к(о) (пор. Степанко, Сидорко (Редько, 2023, с. 289)) < Мина). На сучасному етапі маємо 57 носіїв прізвища Мимко, фонетичний варіант Мімко втрачено (<https://ridni.org/karta>).

Minas [308] (Мінас/*Минас < Мін/Мин + -ас (пор. Демидас, Юрас (Редько, 2023, с. 236)) < Мина). Сучасний антропонімікон засвідчує прізвище Мінас, а Минас – втрачено (<https://ridni.org/karta>).

Minka [82, 350] (Мінка/Минка < Мін/Мин + -к(а) (пор. Микитка, Паранька (Редько, 2023, с. 286)) < Мина). Обидва варіанти прізвищ функціонують в сучасному антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Minko [181, 303] (Мінко/Минко < Мін/Мин + -к(о) (пор. Процько, Савко (Редько, 2023, с. 289)) < Мина). Обидва варіанти прізвищ поширені на карті сучасної України (<https://ridni.org/karta>).

Miran [143] (*Міран/*Миран < Мір/Мир + -ан (пор. Костан, Процан (Редько, 2023, с. 233)) < Мір/Мир < 1) відкомполит

(Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)). Обидва варіанти втрачені.

Mirasik [89] (*Мірасік/*Мирасик < Мірас/Мирас + -ік/-ик (пор. Йовик, Кирик (Редько, 2023, с. 268)) < Мір/Мир + -ас (пор. Томас, Юрас (Редько, 2023, с. 236)) < Мір/Мир < 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)). Такі антропоніми на сьогодні не засвідчені, але є така фіксація: Ėva Mirásik (1826) (<https://ridni.org/karta>).

Miraylo [91] (*Мірайло/*Мирайло < Мір/Мир + -айл(о) (пор. Міняйло, Мисяйло (Редько, 2023, с. 225–226)) < Мір/Мир < 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233); 3) від дієслівної основи *міряти*?)). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Mirčenko [127] (*Мірчененко/*Мирчененко < Мірчен/Мирчен + -енко (пор. Свириденко, Стеценко (Редько, 2023, с. 255)) < Мірко/Мирко + -ен (пор. Баден, Груден (Редько, 2023, с. 252)) < Мір/Мир + -к(о) (пор. Лазорко, Левко (Редько, 2023, с. 289)) < Мір/Мир < 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)). Ці антропоніми втрачено.

Mirčenko [126, 237, 249] (Мірченко/Мирченко < Мірко/Мирко + -енко (пор. Титенко, Тищенко (Редько, 2023, с. 255)) < Мір/Мир+ -к(о) (пор. Фесько, Філько (Редько, 2023, с. 289)) < Мір/Мир < 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)). Обидва варіанти прізвища функціонують на сучасному етапі (<https://ridni.org/karta>).

Mirčun [126] (Мірчун/*Мирчун < Мірко/Мирко + -ун (пор. Павлун, Євчун (Редько, 2023, с. 311)) < Мір/Мир + -к(о) (пор. Процько, Семко (Редько, 2023, с. 289)) < Мір/Мир < 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)). На сьогодні є 5 носіїв прізвища Мірчун, а фонетичного варіанта Мирчун не засвідчено (<https://ridni.org/karta>).

Mirdaloski [272] (*Мірдалоскі/*Мирдалоскі. Про цей антропонім можемо сказати, що його твірна основа базується на Мір/Мир (< 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)) та правдоподібно, що пов'язана з географічною назвою, про що свідчить *-ьsk, за допомогою

якого творилися прізвищеві назви/прізвища від топонімів. Нічого спорідненого нам не вдалося виявити на сучасному етапі, тому припускаємо, що назва могла бути спотвореною під час запису/перепису.

Mirim [126] (*Mіrim/*Мирим < Mір/Мир + -им (пор. Борим, Будим (Редько, 2023, с. 274)) < Mір/Мир < 1) відкомполіт (Мир < Dobromir, Radomir, Mirodar (Sv., с. 81)); 2) Миракс, Мирон (Тр., с. 233)). Ці антропоніми втрачено.

Miroman [303] (*Mіроман/*Мироман < комполіт: Mір/Мир + Ман (пор. Dobrman, Ratman, Radman (Sv., с. 78)). У сучасному антропоніміконі такі назви не виявлено.

Miron [18, 33, 48, 61, 66, 74, 77, 89–90, 96, 101, 104, 114, 120, 143, 147, 160, 163, 171, 298, 301] (Mірон (СПЧ, с. 239)/Мирон < Мирон). Такі варіанти антропоніма сьогодні функціонують і на рівні імен (Тр., с. 23–234), і на рівні прізвищ (<https://ridni.org/karta>).

Mironaško [97, 234] (*Mіронашко/*Миронашко < Mірон/Мирон + -ашк(о) (пор. Василашко, Стефашко Прізвищ на -ашк-о 16 (0,17%). Ще, власне, первісні прізвища на -аш, в які демінутивний суфікс -к-о вніс додатковий відтінок. У ряді випадків зустрічаються паралельно прізвища на -аш і на -ашк-о: Петаш (Жт, Зк, Лв) і Петрашко (Зк, Лв), Сабаш (Лв, См) і Сабашко (Лв), Федаш (Лмк) і Федашко (Лв). Від імен утворені також Василашко (Лв, Чрв), Гордашко (Фр, від Гордій), Ромашко (Вл), Стефашко (Лв), Томашко (Лв) (Редько, 2023, с. 241) < Мирон). На сучасному етапі ці варіанти прізвища не зафіксовано.

Mironenko [96, 179, 235] (Mіроненко/Мироненко < Mірон/Мирон + -енко (пор. Семененко, Сенченко (Редько, 2023, с. 255)) < Мирон). Сьогодні ці прізвища в Україні поширені: Мироненко має понад 14 тисяч носіїв, а Міроненко – майже тисячу (<https://ridni.org/karta>).

Mironko [311, 324] (Mіронко/Миронко < Mірон/Мирон + -к(о) (пор. Сидорко, Степанко (Редько, 2023, с. 289)) < Мирон). Обидва варіанти прізвища збережено (<https://ridni.org/karta>).

Mironus [185] (*Mіронус/*Миронус < Mірон/Мирон + -ус (пор. Гринус, Климус (Редько, 2023, с. 314)) < Мирон). Нам не вдалося зафіксувати такі прізвища на сучасному етапі.

Miros [264, 277] (Mірос(ь)/Мирос(ь) (Тр., с. 234) < Mір/Мир + -ос(ь) (пор. Федос, Федось (Редько, 2023, с. 296)) < Мирослав,

Мирон). Ці чотири варіанти прізвища зафіксовані в сучасному українському антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Mirosko [277] (*Міроско/*Мироско < Мірос(ь)/Мирос(ь) (Тр., с. 234) + -к(о) (пор. Яресько, Яцько (Редько, 2023, с. 289)) < Мирослав, Мирон). Ні один із варіантів не зберігся.

Miροш [89] (Мірош (СПЧ, 239)/Мирош (Тр., с. 235) < Мір/Мир + -ош < (пор. Бартош, Ярош (Редько, 2023, с. 297)) < Мирослав, Мирон). Обидва варіанти функціонують і тепер (<https://ridni.org/karta>).

Mis [34, 75, 314, 320] (*Міс/Місь/Мис/Мись (Тр., с. 236–240) < Михайло). Сьогодні утрачено лише антропонім Міс.

Miseç [88] (Міс(')еч/*Мис(')ець < Міс/Місь/Мис/Мись + -еч/-ець (пор. Климець, Корнієць, Петречко, Федечко (Редько, 2023, с. 264–265)) < Михайло). Зі всіх варіантів цього антропоніма до сьогодні зберігся лише Місеч (два носії такого прізвища) (<https://ridni.org/karta>).

Misko [17, 26, 37, 42, 65, 80–81, 101, 128, 190–91, 228, 231, 241, 263, 266, 268, 276, 281, 286, 313, 320, 351] (Міс(ь)ко/Мис(ь)ко (Тр., с. 236–240) < Міс(ь)/Мис(ь) + -к(о) (пор. Янко, Яремко (Редько, 2023, с. 289)) < Михайло). Усі чотири варіанти прізвища зафіксовано на сучасному етапі (<https://ridni.org/karta>).

Misyuneç [101] (*Місюнеч/*Місйонець/*Мисюнеч/*Мисйонець < Місюн/Мисюн + -еч/-ець (пор. Богданець, Василець, Василечко, Іванечко (Редько, 2023, с. 264–265)) < Міс/Місь/Мис/Мись + -юн (пор. Грицун, Митюн (Редько, 2023, с. 311)) < Михайло). Ні один із варіантів антропоніма не зберігся.

Miș [75, 101, 146, 308] (Міш/Миш < Михайло). На сьогодні маємо лише одного носія прізвища Міш (<https://ridni.org/karta>), зафіксований варіант імені Миш (Тр., с. 238)

Mișeç [175] (*Мішеч/*Мішець/*Мишеч/*Мишець < Міш/Миш + -еч/-ець (пор. Іванець, Логвинець, Петречко, Івасечко (Редько, 2023, с. 264–265)) < Михайло). Усі антропоніми втрачено.

Mișenko [308] (Мішенко/Мишенко < Міш/Миш + -енко (пор. Радченко, Романенко (Редько, 2023, с. 255)) < Михайло). Обидва варіанти засвідчені в сучасному антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Mişçeyko [40] (*Мішічейко/*Мишичейко/*Мішіцейко/*Мишицейко < Мішічей/Мишичей/Мішіцей/Мишицей + -к(о) (пор. Савко, Сайко (Редько, 2023, с. 289)) < Мішіч/Мишич/Мішіць(я?) / Мишиць(я?) + -ей (пор. Микитей, Пилипей (Редько, 2023, с. 250)) < Міш/Миш + -ич/-иць(я?) (пор. Михайленич, Павлич (Редько, 2023, с. 278)). Щодо форманта -иць(я?), то такий тип сучасних прізвищ існує (пор. Іваниця, Петриця (Редько, 2023, с. 277)) < Михайло). Ні один із варіантів не зберігся.

Mişko [16, 18, 40, 47, 110, 149, 160, 236, 313, 340, 357] (Мішко/Мишко < Міш/Миш + -к(о) (пор. Філько, Франко (Редько, 2023, с. 289)) < Михайло). Обидва варіанти прізвища на сьогодні функціонують (<https://ridni.org/karta>).

Miterko [237] (*Мітерко/*Митерко (Тр., с. 107) < Мітер (пор. Мітро (Тр., с. 108))/Митер (Тр., с. 108) + -к(о) (пор. Занько, Захарко (Редько, 2023, с. 289)) < Дмитро). Ці антропоніми як прізвища на сучасному етапі втрачено.

Mitrahun [171] (*Мітрахун/*Митрахун < Мітрах/Митрах + -ун (пор. Павлун, Сакун (Редько, 2023, с. 311)) < Мітр(о)/Митр(о) + -ах (пор. Івах, Ромах (Редько, 2023, с. 239)) < Дмитро). Обидва варіанти не збереглися.

Mitras [83] (*Мітрас/*Митрас < Мітр(о)/Митр(о) + -ас (пор. Федас, Юрас (Редько, 2023, с. 236)) < Дмитро). Ці антропоніми занепали.

Mitraşenko [101] (*Мітрашенко/Митрашенко < Мітраш/Митраш + -енко (пор. Ничипуренко, Пархоменко (Редько, 2023, с. 255)) < Мітр(о)/Митр(о) + -аш (пор. Дмитраш, Захаріяш (Редько, 2023, с. 241)) < Дмитро). У сучасному антропоніміконі функціонує прізвище Митрашенко (<https://ridni.org/karta>), а Мітрашенко нам не вдалося виявити.

Mitraçın [234] (*Мітрачін/*Митрачин < Мітрач/к/Митрач/к + ін/-ин (пор. Аркатин, Галатин (Редько, 2023, с. 274)) < Мітро/Митро + -ач/-ак (пор. Лукач, Курач (Редько, 2023, с. 240)), Андрійчак, Романчак (Редько, 2023, с. 226)) < Дмитро). На сьогодні ми не виявили таких антропонімів.

Mitrenko [299] (Мітренко/Митренко < Мітр(о)/Митр(о) + -енко (пор. Ромашенко, Савенко (Редько, 2023, с. 255)) < Дмитро). На сьогодні обидва варіанти прізвища зафіксовано (<https://ridni.org/karta>).

Mitreveç [172] (*Мітревеч/*Митревеч/*Мітревець/*Митревець < Мітрєв/Митрєв + -єч/-єць (пор. Гаврилець, Милянець, Петречко, Івасечко (Редько, 2023, с. 264–265)) < Мітро/Митро + -єв (-ов) (пор. Андрієв, Михайлов (Редько, 2023, с. 191)) < Дмитро). Усі варіанти антропоніма занепали.

Mitrevič [43] (Мітрєвіч/*Митрєвич < Мітрєв/Митрєв + -іч/-ич (пор. Якубич, Ярчич (Редько, 2023, с. 278)) < Мітро/Митро + -єв(-ов) (пор. Андрієв, Михайлов (Редько, 2023, с. 191)) < Дмитро). На сьогодні є три носії прізвища Мітрєвіч і Митрович, Митрєвич занепав (<https://ridni.org/karta>).

Mitrikuf [186] (Мітрікуф(ов)/Митрикуф(ов) < Мітрік/Митрик + -уф(-ов) (пор. Іськов, Миськов (Редько, 2023, с. 192)) < Мітро/Митро + -ік/-ик (пор. Гриник, Грицик (Редько, 2023, с. 268)) < Дмитро). Ці антропоніми виявлено і на сучасній мапі України (<https://ridni.org/karta>).

Mitriy [107] (Мітрій/Митрій (Тр., с. 107) < Дмитро/Дмитрій). На рівні імен ці антропоніми існують, а як прізвища – не зафіксовані.

Mitrofan [98, 100] (Мітрофан/Митрофан < Митрофан (Тр., с. 235–236). У сучасному антропоніміконі функціонують обидва варіанти антропоніма і на рівні прізвищ, і на рівні імен (<https://ridni.org/karta>).

Mitrula [190] (*Мітрула/*Митрула < Мітр(о)/Митр(о) + ул(а) (пор. Михашула, Савула (Редько, 2023, с. 255)) < Дмитро). На сьогодні ці антропоніми втрачено.

Mitruntoylo [117] (*Мітрунтойло/*Митрунтойло? < Мітрун/Митрун + -тойло?, можливо, -айло (пор. Читайло, Шатайло (Редько, 2023, с. 225)) < Мітр/Митр + -ун (пор. Сакун, Федун (Редько, 2023, с. 255)) < Дмитро). Така назва втрачена.

Mitryo [298] (Мітьрьо (пор. Мітьо (Тр., с. 108)/Мітьрьо (Тр., с. 108) < Дмитро). Обидва варіанти прізвища на сьогодні зафіксовано (<https://ridni.org/karta>).

Mikid [129] (Мікід/Микид < Никодим?). На сьогодні не зафіксовано цю назву, але є така: Stefan Mikid (Австрія, 1844), Nathan Mikid (Латвія, 1889) (<https://ridni.org/karta>).

Mikita [19, 20, 27, 34, 37?, 43, 47, 50, 52–54, 55–56, 64?, 93, 138–39, 142, 144, 146, 149, 151, 153, 155–56, 158–63, 167, 169,

185, 188, 231, 234, 246–47, 257, 262–63, 268, 274, 277, 285, 294–95, 298–99, 315, 329, 331–32, 333, 334, 340–41, 343, 344–45, 349, 351, 358, 360, 363, 365, 367, 852–86] (Мікіта/Микита (Тр., с. 228) < Микита). Ці антропоніми функціонують і на сучасному етапі (<https://ridni.org/karta>).

Mikitiy [16] (*Мікітій/Микитій < Мікіта/Микита + -ій (пор. Карпій, Кузій (Редько, 2023, с. 282)) < Микита). Нам вдалося виявити на сучасному етапі лише прізвище Микитій (<https://ridni.org/karta>).

Mlodimir [263] (*Млодінір/*Млодинир < очевидно, назва записана некоректно. Однозначно проглядається композитне ім'я: перший компонент Млод/Молод (пор. Młodczyn, Młodawski, Młodka, Młodko (SSNO, Т.3/3, 535)), другий компонент, очевидно, -мир (пор. Bohumir, Drahomir, Radomir (Sv., с. 81)). Можливо, перекручене Volodymyr (ДМ, с. 566).

Mod [63] (Мод (пор. Модьо (Тр., с. 241)) < Модест). На сьогодні є три носії такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Modak [191] (Модак (пор. Модьо (Тр., с. 241)) < Мод + -ак (пор. Федорчак, Юрчак (Редько, 2023, с. 226)) < Модест). У сучасному українському антропоніміконі не виявлено, але є така історична фіксація: Войцех Модак (Варшава, 1914) (<https://ridni.org/karta>).

Modiy [127] (*Модій (пор. Модійко (Тр., с. 240)) < Мод + -ій (пор. Стецій, Яцій (Редько, 2023, с. 282)) < Модест). Таке прізвище нам не вдалося зафіксувати на сучасному етапі.

Mokiy [168] (Мокій < Мокій (Тр., с. 241). Сьогодні маємо 140 носіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Molimuka [225] (*Молімука/*Молимука < молоти муку (пор. прізвище Мелимука має 234 носії (<https://ridni.org/karta>), Мукомол/Мукомел (Ред. I, с. 715)). Такі варіанти онімів на сьогодні втрачено.

Mordun [240] (Мордун < Морд(а) + -ун (пор. Вовкун, Горбун (Редько, 2023, с. 311)) < ап. морда). На сучасному етапі засвідчено 11 носіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Moroz [323] (Мороз < ап. мороз). В Україні поширене прізвище (майже 44 тисячі носіїв) (<https://ridni.org/karta>).

Morozenko [35, 262] (Морозенко < Мороз + -енко (пор. Вербенко, Волосенко (Редько, 2023, с. 256)) < ап. мороз). На сьогодні в Україні 1032 носії (<https://ridni.org/karta>).

Mosal [16] (*Мосал < Мос(ь) (Тр., с. 243) + -ал (пор. Гуцал, Сакал (Редько, 2023, с. 230)) < Мосей, Мойсей). Прізвище втрачено.

Mosçuk [228] (*Мосчук < Моско + -к(о) (пор. Процько, Савко (Редько, 2023, с. 289)) < Мос(ь) (Тр., с. 243) < Мосей, Мойсей). Варіант Мосчук утрачений, а прізвище Мошук на сьогодні функціонує (<https://ridni.org/karta>).

Mosenko [103] (Мосенко < Мос(ь) (Тр., с. 243) + -енко (пор. Прокопенко, Радченко (Редько, 2023, с. 255)) < Мосей, Мойсей). Така назва збереглася в українському антропоніміконі (<https://ridni.org/karta>).

Mosiç [262] (Мосіч/Мосич < Мос(ь) (Тр., с. 243) + -ич (пор. Антонич, Юзич (Редько, 2023, с. 278)) < Мосей, Мойсей). Обидва варіанти на сьогодні функціонують (<https://ridni.org/karta>).

Mosiyçenko [90, 298] (Мосійченко < Мосійко + -енко (пор. Симоненко, Стеценко (Редько, 2023, с. 255)) < Мосій + -к(о) (пор. Шимко, Яремко (Редько, 2023, с. 289)) < Мойсей). У сучасному українському антропоніміконі таке прізвище є (<https://ridni.org/karta>).

Mosko [233, 235] (Моско < Мос(ь) (Тр., с. 243) + -к(о) (пор. Лесько, Мисько (Редько, 2023, с. 289)) < Мосей). На сьогодні є 16 насіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Mosorçenko [117] (*Мосорченко < Мосорко + -енко (пор. Супруненко, Терещенко (Редько, 2023, с. 255)) < Мосор(а) + -к(о) (пор. Тишко, Янко (Редько, 2023, с. 289)) < Мосор(а) – румунського походження (mosor = шпуля, шпулька) (Ред. І, с. 709). Такого прізвища на сучасному етапі нам не вдалося виявити.

Mostoviç [20] (Мостовіч/Мостович < найбільш правдоподібно, від ойконіма/мікротопоніма Мости (Ред. І, с. 709) + -овіч/-ович (пор. Устиянович (Ред. І, с. 709)). На сучасному етапі зафіксовано обидва варіанти прізвища, однак превалює Мостович (<https://ridni.org/karta>).

Moşçenko [97] (Мощенко < Мошко (Тр., с. 243) + -енко (пор. Петренко, Пилипченко (Редько, 2023, с. 255)) < Мош? + -к(о)

(пор. Федько, Янко (Редько, 2023, с. 289)) < Мосей). Таке прізвище збереглося (<https://ridni.org/karta>).

Moşenko [40] (Мошенко < Мош? + -енко (пор. Петренко, Пилипченко (Редько, 2023, с. 255)) < Мосей). На сьогодні 226 носіїв такого прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Mot [19] (Мот < Мотій (Тр., с. 242). Зафіксовано більше ста носіїв (<https://ridni.org/karta>).

Moteč [311] (*Мотеч/*Мотець < Мот(ь) + -еч/-ець (пор. Мусієць, Охрімець, Петречко, Івасечко (Редько, 2023, с. 264–265)) < Мотій (Тр., с. 242). Обидва варіанти антропоніма втрачено.

Motimečko [178] (Мотімецько/Мотимечко < Мотім/Мотим + -ечк(о) (пор. Харечко, Юречко (Редько, 2023, с. 265)) < Мот(ь) + -ім/-им (пор. Борим, Булим (Редько, 2023, с. 274)) < Мотій (Тр., с. 242). Обидва варіанти прізвища не зафіксовано.

Motyak [118] (Мотяк < Мот(ь) + -ак (пор. Микитчак, Петруняк (Редько, 2023, с. 226)) < Мотій (Тр., с. 242). На сьогодні маємо лише два носії цього прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Movčan [175] (Мовчан < ап. мовчан (= мовчун (Ред. I, с. 700) < мовчати + -ан (пор. Глухан, Сухан (Редько 2023, 233))). Прізвище поширене і сьогодні (майже 12 тисяч носіїв) (<https://ridni.org/karta>).

Movečko [153] (*Мовечко < Мов/мовити + -ечк(о) (пор. Боєчко, Гулечко (Редько, 2023, с. 265)). Такий антропонім на сьогодні не зберігся.

Moysey [146, 348, 350] (Мойсей < Мойсей (Тр., с. 243)). На території України цей антропонім функціонує і як ім'я, і як прізвище (<https://ridni.org/karta>).

Murad [275] Мурад < турецьке ім'я Мурат (пор. 17-й султан Османської імперії Мурад IV https://www.google.com/search?q=%D0%BC%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B4&oq=%D0%BC%D1%83&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUqDAgAECMYJxiABBiKBTIMCAAQIxgnGIAEGIoFMg8IARauGEMY1AIYgAQYigUyBggCEEUYOTIGCAMQIxgnMg8IBBAuGEMY1AIYgAQYigUyDQgFEAAyYgWEYsQMYgAQYDQgGEAAyGwEYsQMYgAQYBggHEEUYPNIBCDY3MDRqMGo3qAIIIsAIB&sourceid=chrome&ie=UTF-8). На сьогодні маємо 20 носіїв прізвища Мурад (<https://ridni.org/karta>).

Muradnik [245] (*Мураднік/*Мурадник < Мурад + -нік/-ник (пор. Скрипник, Гамарник (Ред. II, с. 1337)) < Мурад/Мурат. Обидва варіанти прізвища втрачено.

Mus [17] (Мус (пор. Мус (Тр., с. 244)) < Мусій). У сучасному антропоніміконі є таке прізвище (<https://ridni.org/karta>).

Musičko [276] (*Мусічко/*Мусичко < Мусік(ч)/Мусик(ч) + -к(о) (пор. Гордійко, Гринько (Редько, 2023, с. 288)) < Мус + -ік(ч)/-ик(ч) (пор. Савик, Петрик, Савич, Петрич (Редько, 2023, с. 268, 278)) < Мусій (Тр., с. 243)). Обидва варіанти втрачено.

Musiy [133, 137, 232, 319] (Мусій < Мусій (Тр., с. 243)). На сьогодні функціонує і прізвище, й ім'я (<https://ridni.org/karta>).

Musiyko [237] (Мусійко < Мусій + -к(о) (пор. Андрушко, Васько (Редько, 2023, с. 288)) < Мусій (Тр., с. 243)). Зафіксовано омонімі імені і прізвища (<https://ridni.org/karta>).

Антропоніми **Mihaki, Mihadenci, Mihavandas, Mordeçanim** на сьогодні важко коментувати через те, що, очевидно, не завжди коректна транслітерація первинних записів у Дефтері.

Дискусія і висновки

1. У розвідці завдяки турецькій пам'ятці відтворено фрагмент історичної антропонімії: відновлено власні назви людей, які в сучасному антропоніміконі втрачені. На основі цієї пам'ятки не завжди можемо чітко диференціювати різновиди антропонімів (імена, прізвиська, прізвища/прізвищеві назви).

2. Історична пам'ятка "Дефтер Муфассал 1681 року" свідчить про те, що в Україні на кінець XVII ст. прізвиська людей переходили на рівень прізвища/прізвищевої назви, бо ж були вже записані в державні документи й офіційно ідентифікували особу.

3. Проаналізований фрагмент антропонімії "Дефтера Муфассала 1681 року" свідчить про те, що система українських власних назв діяхронно і територіально об'єднана.

4. Проаналізований список власних назв у межах **Meleç – Musiyko** підтверджує, що у XVII ст. існував численний реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті.

5. Адаптація канонічного іменника відбувалася за допомогою суфіксації. Законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів (-ак, -ан, -ас, -аш, -ей, -енк(о), -ець, -ик, -ій, -к(о), -о, -ош,

-евич, -ук, -ун, -ур(а), -ус, -ута, -ух та інші), які творили похідні імена/прізвиська/прізвищеві назви.

6. Із 147 назв у межах **Meleş – Musiyko** засвідчено такі, які:

а) поширені і сьогодні на рівні власних імен людей і прізвищ (70 одиниць): **Melençenko** (Меленченко/Меленценко); **Melenko** (Меленко); **Melentiy** (Мелентій); **Melesenko** (Мелесенко); **Meleş** (Мелеш); **Meleşenko** (Мелешенко); **Meletenko** (Мелетенко); **Metelenko** (Метеленко); **Miçenko** (Міченко/Міценко/Миченко/Миценко); **Miçik** (Мічік/Мичик/Міцік/Мицик); **Miçko** (Мічко/Мичко/Міцко/Мицко); **Miçun** (Мічун/Мичун/Міцун/Мицун); **Mihaç** (Міхач/Михач/Міхац/Михац); **Mihail** (Міхайл/Михайл); **Mihal** (Міхал/Михал); **Mihalenko** (Міхаленко/Михаленко); **Mihalko** (Міхалко/Михалко); **Mihayıl** (Міхайл/Михайл); **Mihaylık** (Міхайлік/Михайлик); **Mihaylo** (Міхайло/Михайло); **Miha[y]lo** (Міха[й]ло/Миха[й]ло); **Mıkıfor** (Мікіфор/Микифор); **Mikola** (Мікола/Микола); **Mikolay** (Міколай/Миколай); **Mılak** (Мілак/Милак); **Mılan** (Мілан/Милан); **Mılın** (Мілін/Милин); **Mılko** (Мілко/Милко); **Milus** (Мілус/Милус); **Mınka** (Мінка/Минка); **Mınko** (Мінко/Минко); **Mırçenko** (Мірченко/Мирченко); **Miron** (Мірон/Мирон); **Mironenko** (Міроненко/Мироненко); **Mironko** (Міронко/Миронко); **Miros** (Мірос(ь)/Мирос(ь)); **Miroş** (Мірош/Мирош); **Mısko** (Міс(ь)ко/Мис(ь)ко); **Miş** (Міш/Миш); **Mişenko** (Мішенко/Мишенко); **Mişko** (Мішко/Мишко); **Mitrenko** (Мітренко/Митренко); **Mitrıkuf** (Мітрікуф(ов)/Митрикуф(ов)); **Mitriy** (Мітрій/Митрій); **Mitrofan** (Мітрофан/Митрофан); **Mitryo** (Мітрьо/Митрьо); **Mikid** (Мікід/Микид); **Mikita** (Мікіта/Микита); **Mod** (Мод); **Modak** (Модак); **Mordun** (Мордун); **Moroz** (Мороз); **Morozenko** (Морозенко); **Mokiy** (Мокій); **Mosenko** (Мосенко); **Mosiç** (Мосіч/Мосич); **Mosiyeenko** (Мосійченко); **Mosko** (Моско); **Mostoviç** (Мостовіч/Мостович); **Moşçenko** (Мощенко); **Moşenko** (Мошенко); **Mot** (Мот); **Motimeçko** (Мотімечко/Мотимечко); **Motyak** (Мотяк); **Movçan** (Мовчан); **Moysey** (Мойсей); **Murad** (Мурад); **Mus** (Мус); **Musiy** (Мусій); **Musiyko** (Мусійко);

б) поширені і сьогодні, але не всі варіанти, що зумовлено помилковими записами у Дефтері або не завжди послідовне відчитування українською. Їх є 19 одиниць: **Meleş** (*Мелеч/ Мелець); **Meleşenko** (Мелеченко/*Мелеценко); **Melençuk** (Меленчук/

*Меленчук); **Meleteç** (Мелетеч/*Мелетець); **Miç** (*Міч/Миц/Мич/Миц); **Miço** (*Мічо/*Мичо/Миço/Миço); **Miçus** (Мічус/*Мичус/*Мицус/Мицус); **Mihan** (Міхан/*Михан); **Mihotan** (Міхотан/*Михотан); **Miles** (Мілес(ь)/ *Милес(ь)); **Miluh** (Мілух/*Милух); **Miluta** (Мілута/*Милута); **Mimko** (*Мімко/Мимко); **Minas** (Мінас/*Минас); **Mirçun** (Мірчун/*Мирчун); **Mis** (*Міс/Місь/Мис/Мись); **Miseç** (Міс(')еч/*Мис(')ець); **Mitraşenko** (*Мітрашенко/Митрашенко); **Mitreviç** (Мітревіч/*Митревич);

в) не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у споріднених назвах (зафіксовано 58 антропонімів): **Melençençiy** (*Меленченцій/*Меленченцій/*Меленценцій/*Меленценцій); **Melençyan** (*Меленчян/*Меленцянь); **Meles** (*Мелес); **Meleşiy** (*Мелешій); **Meletas** (*Мелетас); **Meletçençuk** (*Мелетченчук); **Meletçeno** (*Мелетчен(')о); **Meletçik** (*Мелетчік/*Мелетчик); **Meletçiy** (*Мелетцій/*Мелетцій); **Meleyşenko** (*Мелейшенко); **Meteliy** (*Метелій?); **Meyir** (*Меір); **Miçuluka** (*Мічулука/*Мичулука/*Мицулука/*Мицулука); **Miçur** (*Мічур/*Мичур/*Мицур/*Мицур); **Mihaçenko** (*Міхаченко/*Михаченко/*Міхаценко/*Михаценко); **Mihalice** (*Міхаліче/*Михаличе); **Mihanenko** (*Міханенко/*Миханенко); **Mihaşın** (*Міхашін/*Михашин); **Mihayçe** (*Міхайче/*Михайче); **Mihayçenko** (*Міхайченко/Михайченко); **Mihayeçko** (*Міхаєчко/*Михаєчко); **Mihayılık** (*Міхаїлік/*Михаїлик); **Mihaylun** (*Міхайлун/*Михайлун); **Mihunçis** (*Міхунчіс/*Михунчис/*Міхунціс/*Михунцис); **Mihunenko** (*Міхуненко/*Михуненко); **Mikihvoro** (*Мікіхворо/*Микихворо); **Miliyko** (*Мілійко/*Милійко); **Miran** (*Міран/*Миран); **Mirasık** (*Мірасік/*Мирасик); **Miraylo** (*Мірайло/*Мирайло); **Mirçenenko** (*Мірчененко/*Мирчененко); **Mirdaloski** (*Мірдалоскі/*Мирдалоскі); **Mirim** (*Мірім/*Мирим); **Miroman** (*Міроман/*Мироман); **Mironaşko** (*Міронашко/*Миронашко); **Mironus** (*Міронус/*Миронус); **Mirosko** (*Міроско/*Мироско); **Misyuneç** (*Місюнеч/*Місюнець/*Мисюнеч/*Мисюнець); **Mişeç** (*Мішеч/*Мішець/*Мишеч/*Мишець); **Mişeçeyko** (*Мішічейко/*Мишичейко/*Мішіцейко/*Мишицейко); **Miterko** (*Мітерко/*Митерко); **Mitrahun** (*Мітрахун/*Митрахун); **Mitras** (*Мітрас/*Митрас); **Mitraçın** (*Мітрачін/*Митрачин); **Mitreveç** (*Мітревеч/*Митревеч/*Мітревещь/*Митревещь); **Mitrula** (*Мітрула/*Митрула);

Mitruntoylo (*Мітрунтойло/*Митрунтойло?); **Mikitiy** (*Мікітій/Микитій); **Mlodinir** (*Млодінір/*Млодинир); **Modiy** (*Модій); **Molimuka** (*Молімука/*Молимука); **Mosal** (*Мосал); **Mosçuk** (*Мосчук); **Mosorçenko** (*Мосорченко); **Moteç** (*Мотеч/ *Мотець); **Moveçko** (*Мовечко); **Muradnik** (*Мураднік/*Мурадник); **Musiçko** (*Мусічко/*Мусичко);

г) на сьогодні важко коментувати через те, що, очевидно, не завжди коректна транслітерація первинних записів у Дефтері: **Mihaki**, **Mihadençi**, **Mihavandas**, **Mordeçanim**.

7. Щодо перспектив дослідження, то заплановано укласти словник, який репрезентуватиме українські власні назви людей XVII ст., а це дасть можливість заповнити білі плями в історичному загальнослов'янському антропоніміконі. Крім цього, за таким взірцем можна опрацьовувати інші історичні джерела, які містять антропонімний матеріал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Крикун, М. Г. (2011). *Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали*. НТШ.

Купчинська, З. О. (2021а). Дефтер Муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону. *Студії з ономастики та етимології*. 2019–2020 (с. 124–144).

Купчинська, З. О. (2021). Українська антропонімія XVII ст. у мало-відомому турецькому історичному джерелі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*, 1(45). 281–289.

Пахомова, С. М. (2012). *Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах*. Видавництво Олександри Гаркуші.

REFERENCES

Krikun, M. G. (2011). *Podil Voivodeship in the 15th–18th centuries. Articles and materials*. NTSH [in Ukrainian].

Kupchynska, Z. O. (2021a). Defter Mufassal of 1681 is a unique source of Ukrainian onymicon. *Studies on onomastics and etymology*. 2019–2020 (p. 124–144) [in Ukrainian].

Kupchynska, Z. O. (2021). Ukrainian anthroponymy of the XVII century. In a little-known Turkish historical source. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Philology*, 1(45). 281–289 [in Ukrainian].

Pakhomova, S. M. (2012). *Evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages*. Oleksandra Harkusha Publishing House [in Ukrainian].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДМ – Kołodziejczyk, D. (2004). *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamanice. Part I: Text, Translation, and Commentary*. Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute.

Ред. I – Редько, Ю. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ* у 2 т. Т. I. НТШ.

Ред. II – Редько, Ю. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ* у 2 т. Т. II. НТШ.

Редько 2023 – Редько, Ю. К. (2023). *Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення)*. ЛНУ ім. Івана Франка.

СПЧ – *Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини)* (2002). Букрек.

Тр. – Трійняк, І. І. (2005). *Словник українських імен*. Довіра.

УП – *Український правопис* (2019). Наукова думка.

Чуч. – Чучка, П. П. (2005). *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*. Світ.

Sv. – Svoboda J., (1964). *Staročeská osobní jména a naše příjmení*.

SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych* (1965–1978). Т. I–V. <https://ridni.org/karta>

REFERENCES

ДМ – Kołodziejczyk, D. (2004). *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamanice. Part I: Text, Translation, and Commentary*. Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute [in English].

Ред. I – Redko, Yu. (2007). *Dictionary of modern Ukrainian surnames* in 2 volumes. I. NTSh [in Ukrainian].

Ред. II – Redko, Yu. (2007). *Dictionary of modern Ukrainian surnames* in 2 volumes. Т. II. NTSh [in Ukrainian].

Редько 2023 – Redko, Yu. (2023). *Modern Ukrainian surnames (origin, word structure, expansion)*. LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

СПЧ – *Dictionary of surnames: practical word-change and spelling (on the material of Chernivtsi region)* (2002). Bukrek [in Ukrainian].

Тр. – Triiniak, I. I. (2005). *Dictionary of Ukrainian names*. Dovira [in Ukrainian].

УП – *Ukrainian spelling* (2019). Scientific opinion [in Ukrainian].
Чуч. – Chuchka, P. P. (2005). *Surnames of Transcarpathian Ukrainians: historical and etymological dictionary*. World [in Ukrainian].
Св. – Svoboda, J. (1964). *Old Czech personal names and our surnames* [in Czech].
SSNO – *Dictionary of Old Polish personal names* (1965–1978). I–V [in Polish].
<https://ridni.org/karta>.

Отримано редакцією журналу / Received: 17.01.25

Прорецензовано / Revised: 04.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Zoriana KUPCHYNSKA, DSc (Philology), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-0000-0345

e-mail: kupchynska@gmail.com

Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

UKRAINIAN ANTHROPONYMS OF THE 17th CENTURY IN A LITTLE-KNOWN TURKISH HISTORICAL SOURCE. X.

*This study is a continuation of a series of the author's research. The article is devoted to the study of seventeenth-century Ukrainian anthroponyms attested in a little-known Turkish historical source "Defter Mufassal of 1681". The **aim** of the study is to analyse the structure and derivational bases of proper names attested in this document. In order to achieve this goal, the following **tasks** have been identified: 1) to isolate seventeenth-century Ukrainian anthroponyms from the "Defter Mufassal of 1681"; 2) to analyse proper names of people and compare them with the modern Ukrainian anthroponymicon; 3) to identify those onymes that are not currently recorded. The research uses the descriptive method and methods of analysis and systematisation. The proper names of people within **Meleç** – **Musiŷko** were studied. The anthroponyms represented in the "Defter" testify to their archaic nature and the adaptation of borrowed names on the Ukrainian-language soil. Out of 147 studied names, the following are attested: common today at the level of proper names and surnames; have differences with modern counterparts at the phonetic level; not found at the present stage, we find them in derivative names. As a result of the research, the peculiarities of anthroponymy were identified, which was extracted from the Turkish monument "Defter Mufassal of 1681", in particular, this historical source confirms the functioning of surnames in Ukraine at the end of the seventeenth century, the presented list of*

*anthroponyms within **Meleş – Musiyko** confirms that in the seventeenth century there was an extensive register of borrowed proper names that were adapted to the Ukrainian linguistic soil; the author has established a wide range of different suffixes (-ак, -ан, -ас, -аи, -ей, -енк(о), -ець, -ик, -ій, -к(о), -о, -ои, -евич, -ук, -ун, -уп(а), -ус, -ума, -ух, and others), which were used to create derivative names/nicknames/surnames. Such studies have prospects, because the material of the article can be used to compile a dictionary that will represent Ukrainian proper names of people of the seventeenth century, which will make it possible to fill in the gaps in the historical pan-Slavic anthroponymicon.*

Keywords: *anthroponymy, borrowed names, stem, suffix, "Defter Mufassal of 1681".*

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Дарина БУЦЬ, асп.

ORCID ID: 0009-0009-4320-39521

e-mail: dasha27buts@gmail.comКиївський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ТОПОНІМІКА ТЮРКСЬКИХ НАРОДІВ: ВПЛИВ ВІРУВАНЬ, КОЛЬОРІВ ТА ЧИСЕЛ НА СУЧАСНІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

Топоніми є дзеркалом суспільної свідомості, а їхня структура часто містить відображення вірувань, символіки кольорів та числових концептів, що особливо простежується у тюркських мовах. Процес номінації географічних об'єктів не обмежується лише впливом релігійних систем, зокрема ісламу, а сягає глибших пластів світосприйняття тюркських народів. У географічних назвах простежується вплив релігійних вірувань, символіки кольорів та числових концептів. Наприклад, слово "kara – чорний" у топонімах "Karadağ – Чорногорія", "Karadeniz – Чорне море", "Karasu – Чорна вода", "Karaköy – Чорне село", "Karatau – Чорна гора" може мати як буквальне, так і символічне значення, а числівники 3, 5, 7, 40 часто зустрічаються в назвах місцевостей "Üçtepe – Три пагорби", "Beştepe – П'ять пагорбів", "Kırkmezar – Сорокове кладовище", відображаючи традиційні уявлення. Хоча вивчення топонімії тюркських мов має давню традицію, як окрема дисципліна воно сформувалося відносно нещодавно. Дослідження географічних назв не лише дозволяє простежити зміни у лінгвістичних структурах, а й відкриває нові перспективи для розуміння історичних процесів. Завдяки дослідженню впливу релігійних вірувань, символіки кольорів і числових концептів на формування географічних назв можна простежити еволюцію мовних процесів і глибше зрозуміти культурну спадщину тюркських народів.

Ключові слова: тюркські народи, ономастика, топоніми, сакральні числа, вплив вірувань, символіка кольорів.

Порушувана проблема. Топоніміка – це галузь ономастики, що вивчає географічні назви, їх походження, структуру та значення. У тюркських народів топоніми мають не лише орієнтаційну функцію, а й відображають глибокі культурні,

© Буць Дарина, 2025

історичні та світоглядні особливості. Вони можуть містити відомості про природні умови, етнічний склад населення, історичні події та релігійні уявлення. Топоніміка, у першу чергу, разом із лінгвістикою розвивалася в тісній взаємодії з такими науками, як історія, географія, антропологія, етнологія тощо (Таранова, 2006, с. 23).

У турецькій культурі існує уявлення про тісний зв'язок між назвою і людиною. Це переконання вплинуло на формування різних традиційних систем і зберігається дотепер. Вважається, що імена, прізвища, а також географічні назви не є випадковими – вони несуть у собі певний сенс, який впливає на життя людини або спільноти. Це переконання сформувало традицію ретельного вибору назв міст, сіл, річок і гір, у яких закладено глибокий історичний, релігійний або символічний зміст. У багатьох випадках топоніми відображають не лише особливості місцевості, а й культурні коди суспільства, його уявлення про добро і зло, сакральні простори та значущі історичні події. Саме тому особливості найменування місцевостей потребують комплексного вивчення, адже вони містять цінну інформацію про світосприйняття, ментальність народів і трансформацію їхніх уявлень у різні історичні періоди.

Актуальність дослідження. Вивчення топоніміки є важливим інструментом збереження історичної пам'яті народів, оскільки багато географічних назв містять зашифровану інформацію про події минулого, переселення народів, зміни політичних кордонів та вплив інших культур. Аналіз топонімів дозволяє встановити історичну послідовність заселення певних територій, виявити зв'язки між різними етносами та простежити процеси культурної взаємодії.

Топоніми не лише вказують на певне місце, але й несуть глибокі семантичні та символічні значення, пов'язані з віруваннями, колірною символікою і числовими концепціями. Вивчення цих елементів дозволяє зрозуміти, як змінювався світогляд і сприйняття навколишнього світу в тюркських народів, а також дає можливість розкрити приховані культурні аспекти, які формувалися під впливом релігійних, фольклорних та соціальних факторів. Аналіз топонімів може стати важливим інструментом

для вивчення культурної спадщини та ідентичності тюркських народів, оскільки саме в географічних назвах зафіксовано багато історичних, соціальних та психологічних рис на основі яких формувалася загальна система цінностей у тюркському світі.

Окрім цього, вивчення топонімів має практичне значення для лінгвістики, оскільки дозволяє простежити еволюцію мови, виявити архаїчні слова та мовні контакти. Топонімічні дослідження також важливі для картографії, археології, етнології, туризму та інших галузей, що займаються культурною та історичною спадщиною.

Мета статті полягає в аналізі та вивченні впливу релігійних вірувань, кольорів і чисел на формування сучасних географічних назв турецької мови, зокрема на топонімічну структуру, яка розвивалася під впливом різних культурних, історичних та цивілізаційних етапів. Важливим аспектом є розкриття логіки утворення цих назв, дослідження принципів використання лексичних одиниць у географічному контексті, а також визначення їх семантичних та структурних особливостей.

Основними **завданнями** статті є:

- визначити роль релігійних вірувань у формуванні топонімів та провести дослідження того, як релігійні уявлення, міфологічні мотиви та культові практики вплинули на створення назв міст, сіл, гір, річок та інших природних об'єктів;
- провести аналіз кольорової символіки в топонімах та дослідити, як певні кольори, що мають культурно-символічне значення в тюркських народах, використовуються в назвах місць, і який смисл вони передають у контексті географічної локалізації;
- розглянути та проаналізувати, як числові компоненти у назвах можуть нести символічне значення, пов'язане з міфологічними або культурними аспектами, і як ці числа відображають певні стійкі уявлення або вірування;
- розглянути, як історичні контакти з іншими народами (арабами, персами, європейцями) вплинули на формування сучасних географічних назв у Туреччині та інших тюркських країнах;
- визначити, як географічні назви можуть відображати соціальну, культурну та політичну ідентичність тюркських наро-

дів, а також як вони використовуються для зміцнення національної свідомості та культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показують, що вірування турецьких народів значною мірою вплинули на формування географічних назв. Це пов'язано з тим, що багато топонімів відображають міфологічні, релігійні та культурні уявлення про навколишній світ. Такий вплив можна простежити у міфах і міфологічних уявленнях турків, народних легендах, релігійних віруваннях та в їх вірі у духовні й містичні істоти. Також важливу роль відіграє символіка тваринного і рослинного світу, яка часто закріплюється в географічних назвах (Бушаков, 2005, с. 7).

Виклад основного матеріалу дослідження. Із поширенням ісламу географічні назви почали відображати коранічні мотиви та релігійні сюжети. Наприклад, у регіоні Анатолу існує віра у *Ötür Suyu* (букв. *вода життя*), яка, за легендами, дарує вічну молодість. Вважається, що вода, яку пив колись праведний слуга Аллаха пророк на ім'я Хизир, наділяє безсмертям. Водночас місце, де знаходиться ця вода, може знайти лише людина з особливою містичною силою.

Згодом, ця географічна назва знайшла відображення у літературних творах, зокрема в легенді XVII ст., описаній Евлія Челебі. Згідно з цим віруванням, джерело життя знаходиться в горах *Bingöl* (*Бінгьоль*) на сході Анатолії. Коли мисливець, полювавши у цьому районі, хотів омити птаха, якого він впіймав, водою із озера, птах раптово відроджується, і як тільки вода торкається його тіла, він злітає та летить геть. Мисливець, натхнений цим, дає цій водоймі назву *Mingöl* (букв. *Тисяча озер*), що означає "озеро, яке дало нове життя тисячам птахів" (Şahin, 2010, с. 138). У сучасній Туреччині назва Мінгьоль стала вимовлятися громадськістю як Бінгьоль, і досі стверджується, що вона означає "тисячу озер", що відповідає стародавнім легендам та віруванням турків.

Окрім цього, у турецьких дослідженнях зустрічаються цікаві дані про печеру *Karataу* або *Karadağ*. Деякі вірування, що з'явилися в період язичництва, пізніше знайшли своє відображення у священних книгах (Біблія, Коран), які також описують

створення людини у цій печері. Згідно з цією легендою, перша людина якраз таки була створена в печері Каратау (Yağmur, с. 71).

У ісламській традиції печера в горах *Kara Dağ* (букв. Чорна гора) у Шанлиурфі символізує материнське лоно для першого чоловіка та жінки. На кордоні з Китаєм, у печері, через дощову воду утворилася заглибина, що нагадує людське тіло. Через дев'ять місяців, під впливом сонячного тепла, в заглибині з'являється життя, і так створюється перша людина – наш протець Адам. Тому, ця назва часто асоціюється з місцем створення людини (Кримський, 1996).

До того ж, у Туреччині існує багато прикладів географічних назв, пов'язаних із вірою турків у духовні або містичні істоти. До прикладу, у Бурсі є село *Çumalıkızık* (Джумаликизик) із вузькою вуличкою, відомою як *Cin Aralığı Sokağı*, що у перекладі на українську означає 'вулиця джинів'.

Імена надприродних істот, таких як джини, духи, демонічні створіння, використовувалися турками доволі часто для називання місць або вуличок, оскільки вони вірили у те, що подібні створіння населяли гори, печери, ліси чи води. Звідси і виникло багато таких назв, як:

- *Peri Bacaları* (букв. Димарі фей) – унікальні скельні утворення, що є однією з головних туристичних пам'яток Туреччини у Кападокії;

- *Şeytan Köprüsü* (букв. Міст диявола) – кам'яний міст через ущелину, що має містичне значення через свою назву у провінції Артвін;

- *Çadı Gölü* (букв. Озеро відьми) – озеро, оточене густими лісами, яке місцеві мешканці вважали місцем проживання відьом у Мармарисі;

- *Kara Cin Deresi* (букв. Долина чорного джина) – назва походить від легенд про джинів, які нібито охороняли цю долину у провінції Денізілі, недалеко від стародавнього міста Єраполь;

- *İfrit Kuyusu* (букв. Колодязь іфрита) – колодязь у старовинному селі, пов'язаний з міфами про демонічних істот у провінції Урфа (Шанлиурфа);

• *Pınarbaşı Cin Tepesi* (букв. *Джинова вершина Пинарбаши*) – гора, біля підніжжя якої знаходяться джерела, що за повір'ями були під охороною джинів у Кайсері;

• *Şeytan Düzü* (букв. *Рівнина диявола*) – відкрита рівнина біля моря, яка вважається містичною через свою назву у районі Чемше (Hoşoğlu, 2001; Kayserili, 2015).

Як бачимо, вірування турків, глибоко вкорінені у міфології та народних переказах, суттєво вплинули на формування географічних назв у Туреччині. Назви, пов'язані з джинами, феями, демонами та іншими надприродними істотами, не лише зберегли культурну спадщину турецького народу, але й стали унікальною частиною туристичного образу Туреччини, зокрема таких місць, як *Peri Bacaları* у Каппадокії чи *Şeytan Köprüsü* в Артвіні.

Більше того, у назвах тварин і рослин турки також знаходили певний символізм, оскільки ці об'єкти часто символізували силу, мудрість або духовність. Тому, в географічних топонімах Туреччини знайшли своє відображення такі назви, як *Kartal Tepesi* (*Орлиний пагорб*), *Tilkilik* (*Лисичий край*), *Binboğa Dağları* (*Гори Тисячі Бджіл*), *Tilki Deresi* (*Лисича долина*) тощо. Зокрема, тотемні тварини, такі як гуси чи лебеді, були священними для давніх тюрків і часто можна побачити на карті такі топонімічні одиниці: *Лебедине озеро* (*Kuş Gölü*), *Гусині гори* (*Kaz Dağları*).

Саме такі подібні приклади ілюструють, як вірування, міфи, казки або ж легенди впливають на сприйняття природи турками та зберігаються через покоління у назвах гір, ущелин, озер чи вуличок.

Ще одним елементом, який часто використовується у географічних назвах є найменування **кольорів**. Людина здавна наділяла кольори символічним значенням і їх використання у топоніміці також не є новизною.

У турецькій культурі поняття кольорів і їх символізм стали темою різноманітних досліджень, оскільки турки надають кольорам велике та вагоме значення. Елвін Йилдирим та Алі Акар – турецькі лінгвісти, що досліджували у своїх працях тему вживання кольорів у топонімах тюркського народу. Наприклад, у роботі із топонімікою міста Мугла, Алі Акар наводить наступну статистику використання кольорів у назвах. Найбільш

частотним є чорний колір (353 найменування), на другому місці знаходиться червоно-рудий (153 найменування), на третьому – білий (145 найменувань). Далі у приблизно однаковій кількості слідує жовтий (61 найменування), сірий (47 найменувань) та синій (43 найменування). Замикає список строкатий колір, тобто різнобарвний, пістрявий, який зустрічається в 23 топонімах (Akar, 2006).

Елвін Йилдирим здійснив ґрунтовні дослідження з цієї теми. У своїх працях він доводить, що кольорові найменування відображають не лише відтінки, а й несуть у собі додаткові ідіоматичні та метафоричні значення. Наприклад, слово *kara* використовується не тільки як назва кольору, а також у значенні трауру, холоду, півночі, а ось *білий колір (ak)* асоціюється з раєм, місцем для праведників. У географічних назвах ці значення часто поєднуються. Наприклад, *Akdağ* (букв. Біла гора), *Akdeniz* (букв. Біле море), *Aktola* (букв. Біла могила) не тільки вказують на колір, а й можуть мати додатковий зміст, що передає чистоту або високу моральність цього місця.

Згідно з дослідженнями, білий, чорний та червоний кольори є основою сприйняття людиною навколишньої реальності. Це пояснює їх широку представленість у лексиці різних мов і необхідність їх розгляду при вивченні топонімічної культури народу (Berlin, & Kay, 1969, p. 42). Часто ці кольори виступають як визначальні елементи топонімів. Наприклад: мис *Akburun* (м. Мармарис) – *білий мис*, найменування за складом і кольором каменя; півострів і поселення *Karaburun* (м. Аланья) – *чорний мис*, перша назва за складом і кольором каменя та ґрунту, друга – найменування від ороніма; район, бухта *Kızılburun* (м. Бодрум) – *червоний мис*, назва за кольором каменя; острів *Karada* (м. Мармарис) – *чорний острів*, номінація за кольором рослинності: кам'янистий острів повністю покритий сосновим лісом; острів *Kızılada* (м. Фетхіє) – *червоний острів*, найменування за кольором: у променях заходу сонця прибережний пісок і галька набувають червонуватого відтінку.

Окрім цього, поняття *ak* – *білий* та *kara* – *чорний* є опозиційними в багатьох культурах, в тому числі й у культурі турецького народу, і це поширюється на широкий спектр географічних назв.

Білий і чорний кольори спочатку пов'язані з поняттями добра і зла, життя і смерті, молодості і старості. У деяких випадках замість чорного виступає червоний колір, що символізує щастя, любов і радість життя. Ці поняття включають в себе складені в процесі багатовікової історії ментальні характеристики народу, що відображаються в морально-етичних нормах. Звідси й виникнення в кольорових компонентах топонімів додаткових позитивних чи негативних конотацій. Наприклад: гора *Kara Dağ* (Туреччина) походить від слова *kara* – чорний, що може символізувати суворість або нездоланність місцевості, тобто "чорна гора", що відображає її важкий і неприступний характер. Термін *kara* тут також може нести метафоричний зміст, що асоціюється з чимось містичним або загрозливим. Іншим прикладом є річка *Kara Irmak* (Туреччина), де *kara* означає "чорний", що вказує на темну, бурхливу воду річки, а також може відображати певний драматизм чи символіку тяжких вод (Бушаков, 2003).

Очевидно, тлумачення подібних номінацій не може обмежуватись лише власне кольоровою символікою. З давніх часів чорний колір у представленні турків символізував північ, рудий (червоний) – південь, білий – захід, світло-блакитний – схід (Nerimanoglu, 1996). Таке сприйняття кольорів мало й інше значення: кожен основний колір сприймався не як єдина номінація, а як символ, пов'язаний з певним народом, який згодом став частиною тюркської спільноти. Звідси, очевидно, виникнення топонімічних одиниць, пов'язаних з орієнтацією по чотирьох сторонах світу: місто та район *Akhisar* (провінція Маніса) – *білий форт*, найменування за місцем розташування, що означає *західний форт*; місто та район *Afyon-Karahisar* у Туреччині – *чорний форт*, що має значення *північного форту*; назва міста та провінції *Kızılhisar* у Газіантепі – *червоний форт*, найменування, яке має значення *південний форт* тощо.

Цей факт підкреслюється також у дослідженні Селіма Хілмі Озкана про топонімію міста Аланья. Лінгвіст пише, що слово *kara* (*чорний*) в турецькому розумінні позначає не тільки назву кольору, але й вказує на "північ". Такі топонімічні одиниці, як *Kara-Dere*, *Kara-Dereyakası*, *Kara-Evce*, *Kara-Kaya*, *Kara-Senir*, *Kara-Taş*, знаходяться на півночі річки Алара, яка протікає у

Аланії. Очевидно, смислова одиниця кольору в даному випадку експлікується лише в поєднанні з одиницею, що означає "знаходиться на півночі", тому в тлумаченні значень топонімів з'являється подвійне значення (Gülensoy, 1995).

Окрім основних кольорів топографічні одиниці також містять у собі ще й іншу кольорову символіку. Приміром, жовтий колір у турецькій культурі розумівся як знак сонця і символ божественності (село *Sarıköy* – сонячне село, село *Sarıyer* – сонячне місце); зелений – як знак рослинності і родючості (гора *Yeşilhisar* – живописний форт, річка *Yeşilirmak* – живописна річка); синій був втіленням неба (пагорб *Göktaş* – синій камінь). Іншими словами, палітра основних (природних) кольорів – білого, чорного, червоного, жовтого, синього, зеленого – накладалася на всю національну культуру турецького народу і була одним з елементів традиційного світогляду (Bayraktar, 2006; Bayraktar, 2009).

Числові компоненти в турецьких топонімах також зайняли важливе культурно-семантичне значення, оскільки в турецькому світі числа часто є символами, що відображають географічні, культурні та релігійні уявлення. Числа можуть слугувати індикаторами кількості, орієнтації, значення об'єктів або навіть ритуальних елементів місцевості. Аналіз чисел у топонімії дозволяє виявити зв'язок між природними і культурними аспектами життя турецького народу.

Приміром, одним із найбільш значущих чисел є число *три* (*üç*), яке займає особливе місце в турецькій культурі та міфології. Воно асоціюється з численними релігійними та космологічними уявленнями, зокрема з тріадою небес, землі і людини. У турецьких топонімах це число часто вказує на місця, де присутні три важливі елементи або об'єкти, що підкреслює їхню значущість або особливу роль у культурі. Воно асоціюється з численними релігійними та космологічними уявленнями, зокрема з тріадою небес, землі і людини. Наприклад: *Üçhisar* – топонім, що перекладається як *три фортеці*, розташований у регіоні Каппадокія. Назва вказує на місце, де є три значні фортифікаційні споруди, що символізують захист і стратегічне значення.

Число *чотири* (*dört*) також є важливим символом у турецькому культурному контексті, оскільки воно асоціюється з чотирма сторонами світу, що втілює ідею цілісності та гармонії. Чотири можуть символізувати єдність природних елементів, напрямків або навіть релігійних аспектів. Типові приклади: *Dörtüyl* – топонім, що означає *чотири дороги*, місце, де перетинаються чотири важливі шляхи, що свідчить про стратегічне значення та важливість транспортних маршрутів у цьому регіоні; *Dörtler Tepesi* – *гора чотирьох*. Тут число чотири вказує на чотири важливі природні елементи чи вершини, які розташовані в одній місцевості (Gülensoy, 1995).

А ось число *п'ять* (*beş*) у турецькій традиції часто асоціюється з багатством природи, плодючістю і різноманіттям. Воно використовується для позначення кількості елементів, які мають значення для місцевої культури чи географії: *Beşpınar* – *п'ять джерел*, назва вказує на місце, де знаходяться п'ять природних джерел води, що символізує багатство водних ресурсів; *Beşevler* – *п'ять будинків*, топонім, який часто зустрічається в турецьких містах і селищах і вказує на групу з п'яти будинків або на місце, де спочатку було побудовано п'ять важливих споруд; *Beşbaş* – *п'ять голови*, що може вказувати на місце, де традиційно було або є п'ять важливих точок, наприклад, п'ять виступів або природних елементів, які нагадують "голови". Такий топонім також може мати метафоричне значення, позначаючи важливу частину території, що займає особливе місце в історії чи культурі.

Якщо говорити за інші числа, то число *сім* (*yedi*) в турецькій культурі зазвичай асоціюється з повнотою, завершеністю, а також з містичними і релігійними аспектами. Хоча рідше, числовий елемент сім може з'являтися в топонімах: *Yedinci Şehir* – *сьоме місто*, *Yedinci Hill* – *сьомий пагорб*, що означало, що ці топоніми могли вказувати на важливість пагорба або міста, де розташовано ключові об'єкти або де відбулися значущі події, які мали важливе значення для культури турецького народу тощо (Yağmur).

Загалом, числові елементи в турецькій топоніміці не лише позначають кількість, але й відображають глибокі культурні та релігійні символи. Ці топоніми є частиною великої традиції турецької культури, де числа можуть нести значення, пов'язані з

природними характеристиками місцевості, релігійними уявленнями або культурними особливостями, що в свою чергу створюють багатшарові значення в географічних назвах.

У результаті дослідження були зроблені такі **висновки**, що формування географічних назв у турецькій мові, зокрема топонімів, є невід'ємною частиною культурної та історичної спадщини тюркських народів. Вивчення топонімії дозволяє глибше розуміти взаємозв'язок між мовою, релігійними віруваннями, кольорами та числами, що відображаються в географічних назвах. Виявлено, що багато турецьких топонімів утворено під впливом релігійних міфів, народних вірувань та історичних подій. Значення кольорів і чисел у формуванні топонімів не обмежується лише описом об'єкта, але й несе додаткові культурні та символічні смисли, що пов'язані з моральними та етнічними уявленнями. Особливу роль відіграють кольори, такі як білий, чорний та червоний, що мають значення не лише як фізичні відтінки, а й як елементи, які символізують певні моральні, емоційні та релігійні уявлення.

Отже, дослідження турецької топонімії розкриває багатство культурної традиції, менталітету і світогляду тюркських народів, що сформувалися під впливом історичних, релігійних і природних факторів. Ці знання є важливими не лише для лінгвістики, але й для глибшого розуміння культурної ідентичності, духовних та соціальних аспектів тюркських народів, що дозволяє зберігати та передавати наступним поколінням цю унікальну спадщину через географічні назви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Таранова, Н. (2006). Основні етапи розвитку топонімії як науки. *Наукові записки Тернопільського НПУ імені В. Гнатюка. Серія: Географія*, 2.

Бушаков, В. А. (2005). *Історична топонімія Криму*. Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського.

Бушаков, В. А. (2003). *Лексичний склад історичної топонімії Криму*. Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського.

Кримський, А. Ю. (1996). *Історія Туреччини: звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею*

своєї слави й могутності. Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. [2-ге вид., випр.].

Akar, A. (2006). Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 51–63.

Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2006). Sarı Renk ve Tonlarının Algı ve Anlam Kavramı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 209–218.

Bayraktar, N. (2009). Gri ve Açık Gri Renklerin Algı, Anlam ve Şekil Açısından Kavramı. *Uluslararası Orta Asya Araştırmaları Dergisi*, 13, 101–121.

Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic color terms: Their universality an evolution*. Berkeley & Los Angeles.

Gülensoy, T. (1995). *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. TDK.

Hoşoğlu, K. (2001). Köylerin Eski İsimleri, *Eski İsimler Hakkında bilgiler*. Rize Halk Eğitim Yayınları.

Kayserili, A. (2015). *Erzurum Şehri'nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme* (s. 653–667). Pegem Akademi Yayıncılık.

Nerimanoglu, K. V. (1996). *Türk Kültüründe Renkler: Nevruz ve Renkler* (s. 63–73). AKM.

Özkan, S. H. (2012). XVI Yüzyıl Kayıtlarına Göre Alanya Toponimlerinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 3.

Şahin, G. (2010). Türkiye'de Yapılmış Toponimi Çalışmaları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 134–156.

Yağmur, Ö. *Höbek Köyü Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt. Sayı XLIX.

REFERENCES

Taranova, N. (2006). Main stages of the development of toponymy as a science. *Scientific Notes of Ternopil V. Hnatyuk National Pedagogical University. Series: Geography*, 2 [in Ukrainian].

Bushakov, V. A. (2005). *Historical toponymy of Crimea*. Institute of Oriental Studies named after A. Yu. Krymsky [in Ukrainian].

Bushakov, V. A. (2003). *Lexical composition of the historical toponymy of Crimea*. Institute of Oriental Studies named after A. Yu. Krymsky [in Ukrainian].

Krymsky, A. Yu. (1996). *History of Turkey: where the Ottoman state began, how it grew and developed, and how it reached the peak of its glory and power*. Institute of Oriental Studies named after A. Yu. Krymsky, NAS of Ukraine. [2nd edition, revised] [in Ukrainian].

Akar, A. (2006). Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 51–63.

Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* 3. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2006). Sarı Renk ve Tonlarının Algı ve Anlam Kavramı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 209–218.

Bayraktar, N. (2009). Gri ve Açık Gri Renklerin Algı, Anlam ve Şekil Açısından Kavramı. *Uluslararası Orta Asya Araştırmaları Dergisi*, 13, 101–121.

Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic color terms: Their universality an evolution*. Berkeley & Los Angeles

Gülensoy, T. (1995). *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. TDK.

Hoşoğlu, K. (2001). *Köylerin Eski İsimleri, Eski İsimler Hakkında bilgiler*. Rize Halk Eğitim Yayınları.

Kayserili, A. (2015). *Erzurum Şehri'nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme* (p. 653–667). Pegem Akademi Yayıncılık,

Nerimanoglu, K. V. (1996). *Türk Kültüründe Renkler: Nevruz ve Renkler*. (p. 63–73). AKM.

Özkan, S. H. (2012). XVI Yüzyıl Kayıtlarına Göre Alanya Toponimlerinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 3.

Şahin, G. (2010). Türkiye'de Yapılmış Toponimi Çalışmaları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 134–156.

Yağmur, Ö. *Höbek Köyü Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt. Sayı XLIX.

Отримано редакцією журналу / Received: 17.12.24

Прорецензовано / Revised: 15.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Daryna BUTS, PhD Student

ORCID ID: 0009-0009-4320-39521

e-mail: dasha27buts@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

TOPONYMY OF TURKISH PEOPLES:

THE INFLUENCE OF BELIEFS, COLORS AND NUMBERS ON MODERN GEOGRAPHICAL NAMES OF THE TURKISH LANGUAGE

Toponymy occupies a special place in onomastics, since geographical names carry a rich cultural and historical code. Toponyms are a mirror of social consciousness, and their structure often contains a reflection of beliefs, the symbolism of colors and numerical concepts, which is especially noticeable in Turkic languages. The process of naming geographical

objects is not limited only to the influence of religious systems, particularly Islam, but reaches deeper layers of the worldview of Turkic peoples. The influence of religious beliefs, color symbolism, and numerical concepts can be traced in geographical names. For example, the word *kara* (black) in the toponyms *Karadağ* (Montenegro), *Karadeniz* (Black Sea), *Karasu*, *Karaköy* (Black Village), *Karatau* can have both literal and symbolic meanings, and the numerals 3, 5, 7, 40 are often found in the names of places *Üçtepe* (Three Hills), *Beştepe* (Five Hills), *Kırkmezar* (Forty Cemetery), reflecting traditional ideas. Although the study of toponymy in Turkic languages has a long tradition, it has been formed as a separate discipline relatively recently. The study of geographical names not only allows us to trace changes in linguistic structures but also opens new perspectives for understanding historical processes. By studying the influence of religious beliefs, color symbolism, and numerical concepts on the formation of geographical names, it is possible to trace the evolution of linguistic processes and gain a deeper understanding of the cultural heritage of the Turkic peoples.

Keywords: Turkic peoples, onomastics, toponyms, numerical names, influence of beliefs, color symbolism.

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Vitalii TURENKO, DSc (Philosophy), Senior Researcher

ORCID ID: 0000-0003-0572-9119

e-mail: vitali_turenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

CONCEPTUALIZATION OF THE IDEA OF ENMITY IN EARLY GREEK PLURALISTS AND SOPHISTS: FROM THE HEAVENLY TO THE EARTHLY

The article examines the conceptualization of enmity in the works of early Greek pluralists and sophists, emphasizing its philosophical, social, and rhetorical dimensions. It is demonstrated that enmity in the thought of thinkers such as Empedocles, Anaxagoras, Antiphon, Gorgias, and Thrasymachus is not merely an expression of personal hostility but a structural component of cosmological, ethical, and political discourse.

*Empedocles' cosmogonic model, in which **Strife i.e. Enmity** (**Νεῖκος**) and **Love** (**Φιλία**) shape the formation and dissolution of the cosmos, is analyzed in comparison with Anaxagoras' interpretation of separation and ordering through **Nous** (**νοῦς**, **Intellect**). It is argued that both thinkers reflect the ancient Greek understanding of opposition as a dynamic force governing reality. The study of sophistic texts highlights how enmity was adapted into legal and rhetorical argumentation, particularly in Antiphon's critique of law as being "hostile to nature" (*πολέμια τῇ φύσει*) and in Thrasymachus' reflections on power and inequality.*

*The research reveals that enmity in early Greek thought functioned both as a cosmic principle and a societal phenomenon, forming the foundation for later philosophical and political theories. The philological analysis of key terms such as **Νεῖκος**, *ἐχθρός*, *πολέμιος*, underscores the conceptual fluidity of enmity across different intellectual traditions. Ultimately, the study contributes to the understanding of how ancient thinkers viewed conflict not as an anomaly but as an essential mechanism of order, shaping ethical and political thought from the archaic to the classical periods.*

Keywords: enmity, early Greek philosophy, ancient Greek literature, sophists, pluralists, political philosophy, classical philology.

The concept of enmity remains highly relevant in the contemporary world, marked by numerous conflicts, wars, and confrontations at

interstate, ethnic, and ideological levels. Analyzing the early Greek conceptualization of enmity among pluralists and sophists allows for the identification of the philosophical roots of modern understandings of contradiction, struggle, and their role in societal development. A reconsideration of these ideas may contribute to a deeper comprehension of the causes and possible means of resolving conflicts by taking into account historical experience and philosophical approaches to the problem.

In the context of classical philology, the study of enmity in early Greek thinkers offers new opportunities for interpreting the texts of influential intellectuals of antiquity. Particularly significant is the examination of how the concept of struggle as the foundation of being evolved within philosophical systems and its role in shaping political, ethical, and rhetorical models of thought in the ancient world. This research enables the refinement of methodological approaches to the analysis of classical texts and reveals new dimensions of ancient philosophy in the framework of contemporary scholarly discourse.

The scholarly contributions of Western historians of philosophy and classical philologists W. Allan (Allan, 2020), R. Beekes (Beekes, 2010), M. Bonazzi (Bonazzi, 2020), P. Chantraine (Chantraine, 1999), C. Ferella (Ferella 2024), M. Fongaro (Fongaro, 2022), V. Hladký (Hladký, 2017), S. Kilgallon (Kilgallon, 2019), K. Lampe (Lampe, 2020), K. Stefou (Stefou, 2013), D. Wolfsdorf (Wolfsdorf, 2023). have formed the foundation of our research. However, it should be noted that their works lack a comparative analysis of the concept of enmity in early Greek philosophy.

Thus, the objective of this article is to investigate the conceptualization of enmity within the philosophical frameworks of early Greek pluralists and sophists from the perspectives of classical philology and the history of philosophy, with a particular focus on textual analysis and the historical-philosophical context.

Accordingly, the research aims to address the following tasks:

- 1) to examine how the concept of enmity reflects the socio-political realities of ancient Greece and contributes to the formation of ethical and rhetorical models;

2) to identify the philological features of terminology associated with the concepts of struggle and enmity and to conduct a textual analysis of key sources in which the idea of enmity is articulated by early Greek pluralists (Empedocles, Anaxagoras) and sophists;

3) to trace the historical-philosophical development of the idea of enmity and its connection with other key concepts of early Greek philosophy, such as harmony, cosmos, and order.

Philosophical and philological dimensions of the idea of enmity in early Greek pluralists

It is essential to note that the concept of enmity in early Greek philosophy reflects the complex socio-political realities of ancient Greece, characterized by internal contradictions and external conflicts between poleis. The study of terms related to struggle/dispute (ἔρις, μάχη) and enmity/hatred (νεῖκος, φθόνος) not only enables the reconstruction of philosophical ideas but also provides insight into the cultural and linguistic features that shaped their development. These and other lexical items were not merely descriptive of cosmogonic processes but also served as reflections of the political and social structures of the Greek world. They played a crucial role in shaping notions of power, justice, interpersonal relations, and ethical orientations.

In early Greek philosophy, the concepts of struggle and enmity occupy a central place, particularly within the philosophical frameworks of pluralists and sophists. Their approach to understanding these phenomena reflects both the broader socio-political context of antiquity and the evolution of philosophical terminology. Therefore, the textual analysis of key fragments from the works of Empedocles, Anaxagoras, and representatives of the sophistic tradition aims to uncover the specific usage of terms related to struggle and enmity, their function within philosophical constructs, and their interconnections with other concepts.

As is well known, Empedocles' philosophy is based on a cosmogonic model in which two opposing forces – Love (Φιλία) and Strife (Νεῖκος) – govern the formation, existence, and destruction of the world. It is evident that the primary foundation of the early Sicilian Greek thinker's reflections is likely *Theogony* by Hesiod.

Indeed, it is in this work that we encounter the personification of enmity – *Neikos*, who is described as the daughter of Night (*Teog.* 229), as well as the cosmogonic views of Xenophanes of Colophon (8 R30 LM). Notably, in the epic poet's work, the term *νεῖκος* appears in both a global and an individual sense, indicating its dual role in conceptualizing conflict both within the cosmos and in human affairs (Kilgallon, 2019, p. 14).

The etymological analysis of *νεῖκος* points to its roots in the notions of division and opposition, which are reinforced by the contextual use of related terms, such as *φθόρος* ("destructive force"). The term *νεῖκος* derives from the Proto-Indo-European verb *neyk-* ("to attack, to start violently"), which is cognate with Lithuanian *ap-nīkti* ("to attack"), *su-nīkti* ("to attack"), Latvian *nikns* ("bad, gloomy, vehement"), Albanian *nis*, and possibly Ukrainian *в-никнути* ("to penetrate, to infiltrate") and *про-никнути* ("to penetrate"). However, it should be noted that despite phonetic similarities, *νεῖκος* likely has no common etymological origin with the Greek term for "victory" (*Νίκη*) (Chantraine, 1999, p. 754–755; Beekes, 2010, p. 1022).

In the fragments of Empedocles' poem *On Nature*, *Νεῖκος* functions not merely as a negative force but as an essential component of the cyclical process of cosmic development. Thus, in the presocratic thinker's system, this term is used not only in the sense of "enmity" but also as "separation" or "division". This meaning arises from Empedocles' concept of the cyclical alternation of the phases of Love and Strife. In certain fragments (e.g., 31 B 17 DK), it is emphasized that Strife disrupts the bonds between the elements (*ριζώματα*), separating them and causing chaos. This characterization reflects not only cosmological struggle but also the conflicts among different social groups within the *polis*, where a balance between opposing interests was essential for stability. Empedocles' concept of harmony, achieved through the opposition of Love and Strife, resonates with the political reality of his time, in which alliances and competition between *poleis* fostered both development and conflict.

With reference to the divine nature of the two powers, scholars generally argue that we only have straightforward evidence for the divine nature of Love, who is frequently called by the names of

traditional goddesses such as Aphrodite, Cypris and Harmonia. Strife, on the other hand, is not explicitly mentioned as a deity in our extant fragments. Moreover, the gender of Strife's name in Greek (Νεῖκος) is neuter, which, as V. Hladký points out, "already on the level of grammar, makes it distinct from the other, more personal, masculine or feminine gods that appear in Empedocles" (Hladký, 2017, p. 4). Nonetheless, "we do have some Empedoclean verses in which Strife is referred to by the names Kotos and Eris (B 21.7 (= EMP D 77a.7 LM) and B 20.4 (= EMP D 73.305 LM)). Additionally, traditional gods such as Ares and Kydoimos (see B 128.1 (= EMP D 25.1 LM) with n.8 above) may also be taken as two names to indicate Strife, just like Cypris and Aphrodite are names for Love or, assuming they are rather 'manifestations of the cosmic super-god Strife', they can still be interpreted as signs of Strife's divine nature. Be that as it may, Love's and Strife's divinity is emphasized in B 59.1 (= EMP D 149.1 LM) where they are both referred to as δαίμονες" (Ferella 2024, p.201).

It is particularly important to highlight the role of metaphors in Empedocles' texts. For instance, in fragment 31 B 35 DK, the struggle between Love and Strife is represented through images of dance, battle, and marriage. These metaphors reflect both physical and social processes, underscoring the broad semantic spectrum of these terms.

In the preserved fragments of Anaxagoras' reflections, the idea of separation and ordering through *Nous* ("νοῦς", Intellect) indicates the necessity of rational governance, mirroring tendencies toward centralization of power in ancient city-states. Although enmity is not personified in his thought, it remains an integral part of the cosmic process, in which conflict and movement serve as driving forces. This philosophical model draws analogies with the political realities of ancient Greece, where constant rivalry between *poleis*, as well as internal conflicts within them, required rational mechanisms for achieving order.

In Anaxagoras' philosophy, struggle and enmity do not take on personified forms as they do in Empedocles, yet terminology related to separation and opposition also plays a significant role. The central concept of *Nous* ("νοῦς", Intellect) imposes order upon chaos through an act that can be interpreted as a struggle of opposites. In fragment

59 B 12 DK (which Simplicius quotes in his commentary on Aristotle's *Physics*), Anaxagoras describes the process of separating elements from the primordial mixture (μύγμα) through "forces" that may be seen as analogous to Strife in Empedocles (Fongaro, 2022, p. 2).

A lexical analysis of Anaxagoras' texts highlights the key role of verbs denoting movement and separation (χωρίζω, διαριθμένω) (25 D, 25, 70 LM; 59 A62 DK). Although Anaxagoras does not use the terms *Neĩkos* or *Φθόνος*, his description of cosmic formation processes allows for parallels to be drawn with Empedocles' system. However, in Anaxagoras, struggle is more structured and rationalized, reflecting the general tendency of his philosophy toward explanation through causal principles (*αἰτία*).

A textual analysis of the fragments of Empedocles, Anaxagoras, and the sophists reveals that the terminology of struggle and enmity is marked not only by conceptual diversity but also by stylistic complexity. Empedocles employs metaphorical language to create vivid images of cosmic opposition, whereas Anaxagoras emphasizes an analytical description of processes. The sophists, in turn, extend the notion of struggle beyond nature, adapting it to social and political contexts.

An analysis of the lexicon in Presocratic fragments further reveals that the concepts of struggle and enmity share common features across different philosophical systems, particularly their association with movement, change, and opposites. At the same time, their semantic scope expands significantly depending on the general methodology and objectives of each thinker, laying the foundation for the further evolution of these ideas in philosophy.

A philological examination of the terminology of struggle and enmity among early Greek pluralists and sophists attests to its fundamental significance for ancient thought. Empedocles and Anaxagoras developed cosmogonic models in which these concepts function as primary driving forces. The sophists, in turn, provided them with social and ethical dimensions. The study of terms such as *Neĩkos*, *ἐχθρός*, *πολέμιος*, illustrates their transition from a natural to a social context, underscoring the significance of struggle and enmity as universal categories in ancient philosophy.

Finally, it is worth noting that the concept of enmity also found expression in Greek literature, particularly in tragedy. Sophocles and Euripides explored both internal and external conflicts, bringing ethical dilemmas to the forefront. For instance, in *Antigone*, Sophocles presents the struggle between personal loyalty and state laws, forcing the heroine to face a moral choice. Euripides, in *Medea*, portrays how internal enmity and wrath can dismantle social bonds, while simultaneously raising questions about the limits of justice and revenge.

Thus, the concept of enmity in ancient Greece not only reflected the realities of political and social life but also provided a foundation for the development of ethical and rhetorical models. Its universality allowed the integration of ideas of struggle into various spheres of life, from politics to morality, ensuring a harmonious progression through conflict and its resolution.

The Sophists: a socio-political explication of the idea of enmity

In the works of sophists such as Antiphon, Gorgias, Protagoras, Prodicus, and Thrasymachus, terminology related to struggle and hostility is frequently employed to explain social and political phenomena. Consequently, this group of early Greek thinkers made a significant contribution to political and ethical theory by integrating the concepts of conflict and enmity into their analysis of human nature and social relations.

However, it is particularly important to highlight Antiphon's reflections, as he is virtually the only sophist who examines the opposition between justice and nature as such. Criticism, which occurs in P. Oxy. 1364 and which seems to be Antiphon's principal concern is that conventional justice is "hostile" to nature. "The examination (σκέψις) is being conducted for the following reason: many of the things that are just according to convention (τῶν κατὰ νόμον δικαίων) are hostile (πολεμίως ... κεῖται) to nature (τῇ φύσει)....The way in which Antiphon views conventional justice as hostile to nature is made most explicit in the following passage, also from...One would find that many of the things mentioned are hostile to nature (πολέμια τῇ φύσει), for there is present in them more pain (ἀλγύνεσθαι), when less is possible; less pleasure (ἥδεσθαι),

when more is possible; and suffering (κακῶς πάσχειν) when it is possible not to suffer" (37 D 38 LM).

So, conventional justice is hostile to nature insofar as it enjoins conduct that is more harmful to the agent or at least less beneficial than what the agent, unconstrained by convention, could achieve. It can be said that Antiphon occupies a marginal position between the pluralists and the sophists. On the one hand, he does not conceive of enmity as one of the fundamental principles of the world's existence, yet on the other, he does not examine this idea within the framework of political processes and phenomena of his time (Wolfsdorf, 2023, p. 308).

In this fragment, the semantics of the term "enemy" (πολέμιος) within the framework of classical philology acquires a distinctive philosophical dimension, as Antiphon applies it not to a personal or political adversary but rather to the antagonistic relationship between conventional justice (τὰ κατὰ νόμον δίκαια) and nature (φύσις). The phrase *πολεμίως κεῖται* (lit. "is set in a hostile manner") suggests not merely opposition but an intrinsic enmity, a structural conflict wherein justice as defined by human convention is positioned in direct opposition to the natural order. This usage of *πολέμιος* extends beyond its more traditional military or political connotations and enters the realm of philosophical critique, where the laws imposed by human societies are depicted as restrictive, artificial constructs that suppress the fundamental tendencies of nature.

The parallel construction in *πολέμια τῇ φύσει* reinforces this dichotomy, suggesting that conventional justice does not merely deviate from nature but actively works against it, imposing unnecessary suffering (κακῶς πάσχειν), increasing pain (ἀλγύνεσθαι), and diminishing pleasure (ἥδεσθαι). By employing the language of hostility and conflict, Antiphon casts human law not as a neutral regulatory mechanism but as a force of oppression that subjugates the individual's natural inclinations. This usage aligns with the broader Sophistic discourse on the tension between *νόμος* and *φύσις*, where the former is often portrayed as an artificial constraint that inhibits natural freedom. The deployment of *πολέμιος* in this context thus functions as a polemical strategy, amplifying the rhetorical force of Antiphon's argument by framing the conventional legal system as

not merely flawed but actively adversarial to human well-being and the natural order.

Another sophist, Thrasy Machus of Chalcedon, to some extent continues Antiphon's reflections, as he considers, in the preserved fragment praising Demosthenes' eloquence, ideas about human nature, the instability of society, and the influence of wealth and misfortune on human behavior, particularly concerning interpersonal animosity. Thus, we observe the following (85 B1 DK):

"...ἢ γὰρ ἀναίσθητος ἢ καρτερώτατός ἐστιν, ὅστις ἐξαμαρτάνειν ἑαυτὸν ἔτι παρέξει τοῖς βουλομένοις καὶ τῆς ἐτέρων ἐπιβουλῆς τε καὶ κακίας αὐτὸς ὑποσχέσει τὰς αἰτίας. ἄλλις γὰρ ἡμῖν ὁ παρελθὼν χρόνος καὶ ἀντὶ μὲν εἰρήνης ἐν πολέμῳ γενέσθαι καὶ διὰ κινδύνων εἰς τόνδε τὸν χρόνον, τὴν μὲν παρελθοῦσαν ἡμέραν ἀγαπῶσι, τὴν δ' ἐπιοῦσαν δεδιόσι, ἀντὶ δ' ὁμονοίας εἰς ἔχθραν καὶ ταραχὰς πρὸς ἀλλήλους ἀφικέσθαι. καὶ τοὺς μὲν ἄλλους τὸ πλῆθος τῶν ἀγαθῶν ὑβρίζειν τε ποιεῖ καὶ στασιάζειν, ἡμεῖς δὲ μετὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν ἐσωφρονοῦμεν, ἐν δὲ τοῖς κακοῖς ἐμάνημεν, ἃ τοὺς ἄλλους σωφρονίζειν εἴωθεν..."

"...For someone would have to be unfeeling or entirely uncomplaining, to still be willing to submit himself to men who wish to do wrong and to bear the responsibility himself for other men's conspiracy and wickedness. Enough for us the time that has passed, and to be not at peace but at war and in dangers until the present moment – for us who desire the day that has passed but fear the day that is coming – and to arrive not at concord but instead at hatred and troubles with one another. As for other men, the magnitude of the goods that are theirs leads them to commit acts of wanton outrage and of civil strife, while we ourselves remained temperate while we possessed our goods, but have gone mad in the evils that customarily make other men temperate..."

The sophist points out that past experience has already demonstrated the destructive impact of conflicts, yet humanity continues to return to the same state of discord. This is emphasized in the phrase, "for us who desire the day that has passed but fear the day

that is coming" (τὴν μὲν παρελθοῦσαν ἡμέραν ἀγαπῶσι, τὴν δ' ἐπιοῦσαν δεδιόσι), which highlights the cyclical nature of conflict and its psychological consequences. The description of the social condition, where people "instead of achieving concord, have arrived at hatred and troubles with one another" (ἀντὶ δ' ὁμονοίας εἰς ἔχθραν καὶ ταραχὰς πρὸς ἀλλήλους ἀφικέσθαι), underscores that hatred here does not emerge as a natural emotion but rather as the result of a social condition in which individuals fail to cultivate political wisdom.

Structurally, the text is based on contrasts and antitheses, such as "the magnitude of the goods that are theirs leads them to commit acts of wanton outrage and of civil strife" (τοὺς μὲν ἄλλους τὸ πλῆθος τῶν ἀγαθῶν ὑβρίζειν τε ποιεῖ καὶ στασιάζειν). This rhetorical device reinforces the idea that hostility not only fragments society but also leads to a state of constant fear. The correlation between excess and social disintegration is clear: material prosperity does not necessarily bring stability but instead provokes arrogance and division.

The notion that even negative circumstances should contribute to moral refinement is highlighted in the phrase, "we ourselves remained temperate while we possessed our goods, but have gone mad in the evils that customarily make other men temperate" (ἐν δὲ τοῖς κακοῖς ἐμάνημεν, ἃ τοὺς ἄλλους σωφρονίζειν εἴωθεν). This paradoxical observation suggests that adversity should ideally instill wisdom, yet in this case, it has led to greater disorder. Here, hatred is not merely a social phenomenon but a deeper moral issue: the very factors that ought to foster temperance have instead exacerbated enmity.

Accordingly, this passage reflects the classical understanding of hatred as a complex social and moral phenomenon. It arises not only from individual flaws but also from social processes where the absence of wisdom, political maturity, and balance between prosperity and virtue contributes to its intensification. This aligns with the ancient tradition, in which hatred is often considered a destructive force leading to political disarray and instability, as described in the historical works of Thucydides and the philosophical reflections of Plato and Aristotle.

Conversely, Gorgias, in his rhetorical works, employs the metaphor of speech (λόγος) as a weapon, emphasizing that political struggle takes place not only on battlefields but also in the realm of

persuasion, argumentation, and interpersonal relations. The conceptualization of enmity receives special attention in his speech "Defense of Palamedes". This is particularly evident in the following fragments of this oration:

"(17) καὶ μὴν οὐδ' ἀσφαλείας¹ οὐνεκά τις ἂν ταῦτα πράξαι. πᾶσι γὰρ ὃ γε προδότης **πολέμιος**, τῷ νόμῳ, τῇ δίκῃ, τοῖς θεοῖς, τῷ πλήθει τῶν ἀνθρώπων· τὸν μὲν γὰρ νόμον παραβαίνει, τὴν δὲ δίκην καταλύει, τὸ δὲ πλήθος διαφθείρει, τὸ δὲ θεῖον ἀτιμάζει. τῷ δὲ τοιούτῳ <ό> βίος περὶ κινδύνων τῶν μεγίστων οὐκ³ ἔχει ἀσφάλειαν. (18) ἀλλὰ δὴ φίλους ὠφελεῖν βουλόμενος ἢ **πολεμίους** βλάπτειν; καὶ γὰρ τούτων ἕνεκά τις ἂν ἀδικήσειεν. ἐμοὶ δὲ πᾶν τοῦναντίον ἐγένετο· τοὺς μὲν φίλους κακῶς ἐποίουν, τοὺς δὲ **ἐχθροὺς** ὠφέλουν. ἀγαθῶν μὲν οὐκ κτήσιν οὐδεμίαν εἶχεν ἢ πράξις· κακῶς δὲ παθεῖν οὐδὲ εἰς ἐπιθυμῶν πανουργεῖ... (21) οὐ μὴν οὐδὲ παρὰ τοῖς βαρβάροις πιστῶς ἂν διεκεῖμην· πῶς γάρ, οἵτινες ἀπιστότατον ἔργον συνηπίσταντό μοι πεποιηκότι, τοὺς φίλους τοῖς **ἐχθροῖς** παραδεδωκότι; βίος δὲ οὐ βιωτὸς πίστεως ἐστερημένῳ. χρήματα μὲν γὰρ ἀποβαλόντα <ή>

"(17) And again: no one would have done these things for the sake of safety. For a traitor is an enemy to all, to the law, to justice, to the gods, to the crowd of men: for he transgresses the law, abolishes justice, destroys the crowd, dishonors divinity. For someone of this sort, life possesses no safety with regard to the greatest dangers. (18) But (scil. did I do this) wishing to benefit friends or harm enemies? For someone might commit an injustice for these reasons too. But for me exactly the opposite came about. For I inflicted evils on my friends and I helped my enemies. So the action did not involve the acquisition of any good things; and no one acts wickedly out of a desire to suffer evils... (21) And again: Not even among the barbarians would I be considered trustworthy. For how could I be, given that they knew (sunêpistanto) that I had committed the most untrustworthy (apistotaton) of deeds in betraying friends to enemies? But life is not livable for a man deprived of trustworthiness. For someone might be able to restore one who has lost his valuables,

τυραννίδος ἐκπεσόντα ἢ τὴν πατρίδα φυγόντα ἀναλάβοι τις ἂν· ὁ δὲ πίστιν ἀποβαλὼν οὐκ ἂν ἔτι κτήσαιοτο... (25) κατηγορήσας δέ μου διὰ τῶν εἰρημένων λόγων δύο τὰ ἐναντιώτατα, σοφίαν καὶ μανίαν, ὥπερ οὐχ οἷόν τε τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον ἔχειν. ὅπου μὲν γάρ με φῆς εἶναι τεχνηντά τε καὶ δεινὸν καὶ πόριμον, σοφίαν μου κατηγορεῖς, ὅπου δὲ λέγεις ὡς προϋδίδουν τὴν Ἑλλάδα, μανίαν· μανία γάρ ἐστιν ἔργοις ἐπιχειρεῖν ἀδυνάτοις, ἄσυμφόροις, αἰσχροῖς, ἀφ' ὧν τοὺς μὲν φίλους βλάψει, τοὺς δ' *ἐχθροὺς* ὠφελήσει, τὸν δὲ αὐτοῦ βίον ἐπονείδιστον καὶ σφαλερὸν καταστήσει. καίτοι πῶς χρὴ ἀνδρὶ τοιούτῳ πιστεύειν, ὅστις τὸν αὐτὸν λόγον λέγων πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἄνδρας περὶ τῶν αὐτῶν τὰ ἐναντιώτατα λέγει;"

been deposed from tyranny, or been exiled from his fatherland; but someone who has lost trustworthiness could never acquire it again... (25) You have accused me, in the speeches I have mentioned, of two things that are completely contrary to one another, craftiness (sophia) and madness, of which it is not possible for the same man to possess both. For you accuse me of craftiness when you say that I am skilled, clever, and resourceful, but of madness when you say that I betrayed Greece. For it is madness to undertake deeds that are impossible, disadvantageous, shameful, ones by which one will harm one's friends, help one's enemies, and make one's own life reproachful and insecure. And how can one trust a man like that, one who, in saying the same speech to the same men, says completely contrary things about the same matters?"

In this passage from Antiphon, the term "enemy" (*πολέμιος*, *ἐχθρός*) acquires a complex semantic range that reflects not only political but also moral and metaphysical dimensions within the ancient worldview. The term *πολέμιος* is employed in the context of state and legal treason, as evident in the characterization of the traitor as an enemy to all – law, justice, the gods, and the human collective. Unlike *ἐχθρός*, which denotes personal enmity, *πολέμιος* signifies a structural opposition between the individual and the community, emphasizing antagonism at the level of the *polis* collective. Here, the

enemy is not merely an individual but a threat to legal and religious order, one who undermines not only human relationships but also the divine cosmos. The transgression of νόμος and δίκη is thus not merely a juridical offense but an ontological crime that leads to the exclusion of the individual as a dangerous element of the social fabric. At the same time, ἐχθρός in this context pertains to a more personal, individualized dimension of enmity, as particularly evident in the phrase τοὺς μὲν φίλους κακῶς ἐποιοῦν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς ὠφελούν. Here, the expected ethical logic of goodwill toward φίλοι and hostility toward ἐχθροί is subverted, marking a moral perversion (Stefo, 2012, p. 58).

This interplay between opposing categories carries a significant rhetorical effect, highlighting the paradoxical nature of actions that contravene fundamental moral norms. Notably, "in the subsequent passage emphasizing the loss of trust (πίστις) as the ultimate form of social downfall, the notion of the enemy transcends individual opponents and extends to a condition of social alienation, where one is rendered foreign both to their own people and to others (βάρβαροι). This shift further redefines the meaning of the enemy, moving from a concrete adversary to a state of exclusion in which the restoration of trust is impossible. Ultimately, in the concluding section, where the polemic shifts towards accusations involving the paradoxical coexistence of σοφία and μανία, the enemy emerges not only as a political traitor but also as an embodiment of irrational and absurd actions – ones that harm φίλοι, benefit ἐχθροί, and bring disgrace upon oneself" (Lampe, 2020, p. 122). This construction aligns with a distinct ancient typology of the political criminal, where enmity is determined not only through personal or state treason but also through the violation of the equilibrium between reason, virtue, and social order.

Discussion and conclusions

The analysis of enmity within early Greek pluralists and sophists reveals a complex interplay between philosophical, rhetorical, and socio-political dimensions. The concept of enmity, as reflected in the examined texts, is not merely a descriptor of interhuman conflict but a fundamental principle embedded within cosmological and ethical frameworks. The study of terms such as Νεῖκος, ἐχθρός, πολέμιος,

ἔρις, and μάχη illustrates how early thinkers sought to understand opposition as a dynamic force shaping both the natural world and human society.

Empedocles' dualistic framework, where Strife (Νεῖκος) and Love (Φιλία) govern cosmic cycles, presents enmity as an essential element in the perpetual transformation of reality. His cosmogonic model, influenced by Hesiod's Theogony, conceptualizes struggle as both destructive and generative. The etymological analysis of Νεῖκος further reinforces its association with division and opposition, while textual evidence from Empedocles underscores its function as a force of fragmentation in both cosmic and social structures.

In contrast, Anaxagoras' philosophy approaches enmity not through mythological personification but as an inherent feature of differentiation and organization within the cosmos. His concept of Νοῦς (Intellect) as the ordering force echoes a rationalized understanding of conflict, wherein separation and movement define the very nature of existence. Although he does not explicitly employ Νεῖκος, the mechanisms of cosmic separation and recombination mirror the role of enmity in structuring reality.

The sophists, particularly Antiphon, Gorgias, and Thrasymachus, extend the notion of enmity beyond natural philosophy into social and political discourse. Antiphon's critique of conventional justice as "hostile to nature" introduces an ontological dimension to legal and moral opposition, suggesting that societal laws inherently conflict with human nature. Thrasymachus' reflections, as preserved in later texts, demonstrate how power dynamics and economic disparities fuel interpersonal animosity, reinforcing the idea that enmity is not only an abstract principle but also a lived social reality.

The rhetorical strategies employed by the sophists further illustrate how enmity functions within persuasion and argumentation. Gorgias, in particular, conceptualizes λόγος (speech) as a weapon, framing political struggle as an arena of linguistic competition rather than mere physical confrontation. His Defense of Palamedes exemplifies this approach, portraying enmity as a product of manipulation, perception, and rhetorical skill rather than objective wrongdoing.

From a classical philological perspective, the textual and linguistic analysis of enmity across these philosophical traditions

reveals its profound role in shaping early Greek thought. The dual function of enmity – as both a cosmic necessity and a societal force – demonstrates the adaptability of this concept within different intellectual frameworks. Furthermore, the interrelation between linguistic structures and philosophical meanings highlights the significance of terminological precision in understanding ancient philosophical discourse.

Ultimately, the study of enmity in early Greek philosophy underscores its enduring relevance in contemporary discussions on conflict, justice, and social cohesion. By tracing its historical-philosophical evolution, we gain deeper insight into how ancient thinkers conceptualized opposition, not as a mere obstacle but as an integral component of reality – one that continues to inform modern interpretations of struggle, ethics, and political order.

REFERENCES

- Allan, W. (2020). Poetry and philosophy in the Sophists. *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*, 22(44), 285–299.
- Beekes, R. (2010). *Etymological dictionary of Greek*. Brill.
- Bonazzi, M. (2020). Ethical and political thought in Antiphon's *Truth and Concord*. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek ethics* (pp. 149–169). Oxford University Press.
- Chantraine, P. (1999). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* (2nd ed.). Klincksieck.
- Diels, H., & Kranz, W. (Eds.). (1912). *Die Fragmente der Vorsokratiker: Bd. 1*. Weidmannsche Buchhandlung.
- Diels, H., & Kranz, W. (Eds.). (1912). *Die Fragmente der Vorsokratiker: Bd. 2*. Weidmannsche Buchhandlung.
- Ferella, C. (2024). *Reconstructing Empedocles' thought*. Cambridge University Press.
- Fongaro, M. (2022). The Nous of Anaxagoras and the power of the word. An etymological proposal, Retrieved from https://www.academia.edu/82830153/The_Nous_of_Anaxagoras_and_the_power_of_the_word_An_etymological_proposal
- Hladký, V. (2017). Empedocles' Sphairos. *Rhizomata*, 5(1), 1–24.
- Kilgallon, S. (2019). *Hatred in Hesiod* (Doctoral dissertation, University of Bristol).

Laks, A., & Most, G. W. (Eds. & Trans.). (2016). *Early Greek philosophy: Volume VI: Later Ionian and Athenian thinkers. Part 1*. Harvard University Press.

Laks, A., & Most, G. W. (Eds. & Trans.). (2016). *Early Greek philosophy: Volume VIII: Sophists. Part 1*. Harvard University Press.

Laks, A., & Most, G. W. (Eds. & Trans.). (2016). *Early Greek philosophy: Volume XI: Sophists. Part 2*. Harvard University Press.

Lampe, K. (2020). The logos of ethics in Gorgias' *Palamedes, On What is Not, and Helen*. In D. C. Wolfsdorf (Ed.), *Early Greek ethics* (pp. 110–131). Oxford University Press.

Stefou, K. (2013). Helping friends and harming enemies: The case of Gorgias 480a6–481b5. *Letras Clásicas*, 17(2), 52–62.

Wolfsdorf, D. C. (2023). Civic and anti-civic ethics. In J. Billings, & C. Moore (Eds.), *The Cambridge companion to the Sophists* (pp. 306–334). Cambridge University Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 04.12.24

Прорецензовано / Revised: 27.12.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.25

Віталій ТУРЕНКО, д-р філос. наук, ст. дослідник

ORCID ID: 0000-0003-0572-9119

e-mail: vitali_turenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ВОРОЖНЕЧІ У РАННЬОГРЕЦЬКИХ ПЛЮРАЛІСТІВ І СОФІСТІВ: ВІД НЕБЕСНОГО ДО ЗЕМНОГО

У статті розглядається концептуалізація ворожнечі у творах ранніх грецьких плюралістів і софістів, наголошується на її філософському, соціальному та риторичному вимірах. Показано, що ворожнеча в думках таких мислителів, як Емпедокл, Анаксагор, Антифонт, Горгій і Фрасимах, є не просто вираженням особистої ворожості, а структурним компонентом космологічного, етичного та політичного дискурсу.

Космогонічна модель Емпедокла, в якій Ненависть (*Νεῖκος*) і Любов (*Φιλία*) формують формування та розчинення космосу, аналізується у порівнянні з тлумаченням Анаксагором поділу та впорядкування через *Nous* (νοῦς, Інтелект). Стверджується, що обидва мислителі відображають давньогрецьке розуміння опозиції як динамічної сили, що керує реальністю. Дослідження софістичних текстів підкреслює, як ворожнеча була адаптована до юридичної та риторичної

аргументації, зокрема, у критиці справедливості Антіфоном як "ворожого явища до природи" (πολέμια τῇ φύσει) і в роздумах Фрасімах про владу та нерівність.

Дослідження показує, що ворожнеча в ранньому грецькому уявленні функціонувала як космічний принцип і як суспільний феномен, формуючи основу для пізніших філософських і політичних теорій. Філологічний аналіз ключових термінів, таких як Νεῖκος, ἐχθρός, πόλεμος, підкреслює концептуальну плинність ворожнечі в різних інтелектуальних традиціях. Зрештою, дослідження сприяє розумінню того, як стародавні мислителі розглядали конфлікт не як аномалію, а як суттєвий механізм порядку, що формує етичну та політичну думку від архаїчного до класичного періодів.

Ключові слова: ворожнеча, ранньогрецька філософія, давньогрецька література, софісти, плюралісти, політична філософія, класична філологія.

Автор заявляє про ненаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Олена ГАПЧЕНКО, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-6458-6248

e-mail: o.hapchenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ФЕМІНІТИВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. У перші десятиліття ХХІ ст. стрімко зростає роль жінок у політиці, економіці, науці, промисловості і, як наслідок, набуває особливої актуальності тісно пов'язана з принципами гендерної коректності проблема нормативної номінації жінок у цих сферах.

Актуальність зумовлена зростаючою активністю функціонування фемінітивів у комунікації сучасних мовців і в мові ЗМІ та недостатнім вивченням психолінгвістичних аспектів цих вербальних одиниць.

Предметом дослідження є психолінгвістичний аспект функціонування фемінітивів на сучасному етапі розвитку мови і суспільства.

Мета – розглянути, до яких способів вираження віднесення до жіночої статі вдаються сучасні мовці, виявити психологічну релевантність і специфіку функціонування фемінітивів у їхньому мовленні, універсальні й культурно-специфічні тенденції використання фемінної лексики.

Матеріалом дослідження стали лексикографічні джерела й результати проведених психолінгвістичних експериментів.

Методи. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, описовий метод, метод вибірки, метод семантичного аналізу, метод аналізу морфологічної структури, метод комунікативно-прагматичного аналізу, контекстуально-семантичний і порівняльний аналіз, метод лінгвістичного спостереження, психолінгвістичні експерименти різних видів.

Результати. Досліджено семантику назв жінок за професією, соціальним статусом, сферою діяльності, способи їх творення, асоціативні зв'язки і специфіку функціонування в сучасній українській мові з позицій психолінгвістики. Увагу зосереджено на вивченні результатів експериментального дослідження статусу фемінітивів в індивідуальному лексиконі сучасних носіїв української мови. Основним об'єктом аналізу є отримані під час психолінгвістичних експериментів асоціативні реакції мовців на сучасні фемінітиви.

Висновки. *Фемінітиви – яскрава й динамічна група сучасної української лексики. На сприйняття, використання, асоціативні реакції мовців впливають їхній вік; частотність слова; суб'єктивна оцінка того, наскільки слово знайоме мовцю або наскільки йому знайомий загальний смисл, який слово має передати; легкість визначення; кількість можливих значень; легкість вимови; типовість. Категорія фемінітивів перших десятиліть ХХІ ст. не висвітлена в повному обсязі, потребує ретельного аналізу та вироблення, з урахуванням принципів гендерної толерантності, адекватних нормативних засобів позначення жінок за професією, соціальним статусом, сферою діяльності.*

Ключові слова: *фемінітив, семантика, психолінгвістика, асоціативний експеримент, мовна особистість, вербальні асоціації, лексикон.*

Вступ

Способи вираження мовними засобами фемінності й маскулінності здавна привертають увагу дослідників. Історично у світі склалася певна гендерна асиметрія, яка закономірно знайшла своє відображення в різних мовах. У ХХ–ХХІ ст. стрімко зросла роль жінок у політиці, економіці, науці, промисловості і, як наслідок, набула особливої актуальності тісно пов'язана з принципами гендерної коректності проблема нормативної номінації жінок у цих сферах.

У 1984 р. німецька лінгвістка, співзасновниця феміністської лінгвістики в Німеччині Луїза Ф. Пуш у своїй книзі "Das Deutsche als eine Männersprache: Diagnose und Therapievorschläge" ("Німецька мова як мова чоловіків: Діагноз і терапевтичні рекомендації"), серед іншого, звертає увагу на відсутність у німецькій мові слова *Kapitänin* – відповідника жіночого роду до слова чоловічого роду *Kapitan* (капітан) (Pusch, 1984). На сьогодні у прийнятому в Німеччині законі "Berufsbildungsgesetz" із 475 назв професій лише 24 не мають відповідників жіночого роду на позначення осіб жіночої статі (це переважно професії, пов'язані з важкою фізичною працею) (Тараненко, 2021, с. 58). Активно використовуються й уже міцно закріпилися фемінітиви в іспанській і французькій мовних системах. У Франції в 1984 р. була створена Комісія з фемінізації назв професій, посад, титулів і звань (La Commission de la féminisation des noms de

métiers, fonctions, grades ou titres). У результаті прийняття в ряді країн низки резолюцій про уникнення сексизму в діловому дискурсі при оформленні оголошень про наймання на роботу почали зазначати як чоловічі, так і жіночі варіанти професій і посад. Такі реформи проводилися у франкомовній провінції Канади Квебек (1979), у Швейцарії (1988) та Бельгії (1993). Однак, наприклад, в англійській мові спостерігається тенденція до гендерної нейтралізації.

В українській мові фемінітиви мають давні традиції, як і історія їх вивчення. У лінгвістичних розвідках XIX – першої половини XX ст. (праці В. Ганцова, М. Гладкого, Г. Голоскевича, Б. Грінченка, М. Грунського, О. Курила, О. Синявського, Є. Тимченка та ін.) представлений аналіз становлення словотвірної підсистеми фемінітивів української мови і формування її норм. Так, у 1904 р. С. Смаль-Стоцький і Т. Гартнер у "Руській граматиці" подають аналіз способів творення і класифікацію цих назв осіб. У 1907 р. Є. Тимченко в "Українській граматиці для школи" робить спробу структурного аналізу мотивуючих основ, від яких творяться назви осіб жіночої статі. У 1918 р. В. Сімович у "Граматиці української мови" подає лексико-словотвірну класифікацію жіночих особових найменувань.

У сучасному українському мовознавстві фемінітивам присвячені ґрунтовні багатоаспектні дослідження А. Архангельської, М. Брус, М. Гінзбурга, А. Загнітка, Є. Карпіловської, Н. Клименко, І. Ковалик, О. Козачишиної, Н. Собецької, О. Тараненка та ін. Зокрема, історію, проблеми словотвірної фемінізації й появу нових назв жіночої статі в українській мові новітньої доби досліджує А. Архангельська. Історію та тенденції розвитку фемінітивної системи української мови на сучасному етапі детально висвітлює М. Брус. М. Вінтонів і М. Бойко на базі результатів соціолінгвістичного дослідження аналізують функціонування фемінітивів у сучасному українськомовному середовищі. Фемінну лексику в мовних картинах світу досліджують О. Бондаренко, Д. Гамулець, Т. Кравець, Ю. Маслова, І. Сербез. Правила творення назв жінок від назв чоловіків зафіксовані в новому "Українському правописі" (Український правопис, 2019, с. 39–40). О. Синчак, укладаючи "Вебсловник жіночих назв

української мови", застосувала метод експертного опитування і подала його результати у словникових статтях (Синчак, 2022). Опитування стосувалося лише проблемних випадків (наявність кількох по-різному утворених фемінітивів, труднощі у творенні жіночої форми, відсутність одного беззаперечного варіанта). Із понад 425 тисяч слів "Великого електронного словника української мови", який регулярно поповнюється новими словами і призначений для автоматичного опрацювання української мови, близько 7 тисяч – фемінітиви, зафіксовані в сучасних українських текстах. Однак, деякі новітні фемінітиви залишаються поза цим словником, як і деякі застарілі назви та фемінітиви-діалектизми.

Динамізм сучасного українського комунікативного середовища, активне використання фемінної лексики в засобах масової інформації та сучасними мовцями визначають необхідність різноаспектного вивчення цієї лексико-семантичної групи. Фемінітиви, способи їх утворення, специфіка функціонування в мовленні активно привертають увагу сучасної лінгвістики. Серед основних завдань цих досліджень – виявлення шляхів творення нових фемінітивів, їхніх універсальних і етноспецифічних рис, прагматичних і стилістичних характеристик, а також їхнього статусу в лексиконі сучасних мовців. Психолінгвістичний аспект функціонування українських фемінітивів ще не був предметом спеціального дослідження. Отже, **актуальність** зумовлена зростаючою активністю функціонування фемінітивів у комунікації сучасних носіїв української мови й у мові ЗМІ та недостатнім вивченням прагматичних і психолінгвістичних особливостей цих вербальних одиниць. **Об'єктом** дослідження стали фемінітиви, які активно використовуються засобами масової інформації та сучасними носіями української мови. **Предметом** дослідження є психолінгвістичний аспект функціонування фемінітивів на сучасному етапі розвитку мови і суспільства. **Мета** – розглянути, до яких способів вираження віднесення до жіночої статі вдаються сучасні мовці, виявити психолінгвістичну специфіку функціонування фемінітивів у їхньому мовленні, універсальні й культурно-специфічні тенденції розвитку фемінної лексики та комунікативно-прагматичні і стилістичні особливості її використання.

Матеріалом дослідження стали лексикографічні джерела та результати проведених психолінгвістичних експериментів.

Наукова новизна: основна увага зосереджена на психолінгвістичному аспекті функціонування фемінітивів у сучасній українській мові.

Методи

Методи дослідження: загальнонаукові методи аналізу й синтезу, описовий метод – для виявлення, систематизації та з'ясування специфіки структури фемінітивів; метод вибірки – для відбору фактичного матеріалу; метод семантичного аналізу – для вивчення значення фемінітивів; метод аналізу морфологічної структури – для вивчення морфологічної будови фемінітивів; метод комунікативно-прагматичного аналізу – для виявлення комунікативних сфер функціонування феміної лексики і ключових установок мовців, які визначають вибір ними цих мовних засобів, контекстуально-семантичний і порівняльний аналіз, метод лінгвістичного спостереження – для визначення конкретних умов вживання фемінітивів; психолінгвістичні експерименти різних видів.

Результати дослідження

Специфічна лексика на позначення жінок у лінгвістиці має різні назви: номінації на позначення жінок, категорія *nomina feminina*, фемінінний номінант, фемінатив (А. Архангельська, О. Тараненко, М. Федурко), фемінітив (М. Брус, С. Семенюк), моція (Н. Клименко), назви моції (Л. Кислюк), моційні найменування, моційні утворення, моційні деривати, моційні кореляти та ін. Широко використовується в сучасній лінгвістиці термін фемінітив. Менш частотними, але досить популярними є фемінатив і фемінутив.

У традиційному українському мовознавстві терміном фемінативи позначалися слова, які потенційно можуть виражати і чоловічу, і жіночу стать, але граматично мають жіночий рід (напр., плакса, нахаба, невдаха тощо). У деяких працях під фемінативом розуміють або мовне позначення особи жіночої статі, або корелят зі значенням жіночого роду до іменника чоловічого роду на позначення істоти взагалі, як людини, так і тварини (див. праці М. Брус, Л. Кислюк, С. Семенюк, О. Тараненка та ін.). Останнім часом терміни фемінітиви і

фемінативи частіше вживають щодо лексико-семантичної групи слів, які позначають осіб жіночої статі за професійною, соціальною, релігійною та іншою належністю. Фемінитив – іменник жіночого роду, який позначає жінку, утворений від однокореневого іменника чоловічого роду, який позначає чоловіка, і є парним до нього. Зазвичай фемінитиви позначають професії, соціальну приналежність, місце проживання. Іменники на позначення осіб жіночої статі формують окрему номінативну підсистему української мови, так званий жіночий лексикон, або, за визначенням М. Брус, фемінікон української мови. Отже, терміном "фемінитив" у більшості сучасних лінгвістичних розвідок, мові медіа й мовленні позначають осіб жіночої статі за професією, родом діяльності, соціальним статусом і соціальною роллю.

Тривалий час у центрі уваги знаходилися переважно словотвірні аспекти фемінної лексики. Однак, функціонування цих мовних одиниць зумовлене як внутрішньомовними, так і, значною мірою, екстралінгвальними чинниками. Психолінгвістика, основою якої є антропоцентричність, звернулася до експериментального дослідження проявів фемінності в мові в 1990-х рр. Саме тоді вперше були проведені спеціальні психолінгвістичні експерименти для вивчення питання, наскільки граматичні характеристики мовних одиниць визначають сприйняття соціальної статі. Серед висновків, зроблених за результатами цих експериментів, є висновок про те, що "універсальний чоловічий рід – це фікція, він викликає в більшості випадків уявлення про осіб чоловічої статі" (Nübling, 2019, s. 44). Д. Нюблінг підкреслює, що граматичний рід вказує не лише на стать, але й на ієрархію статей, а як доказ цього твердження наводить результати психолінгвістичного експерименту, проведеного в 2008 р. групою Паскаля Гігакса (Gygax et al., 2008), під час якого респондентам спочатку були запропоновані речення, у яких йшлося про групи змішаного складу, при цьому для позначення роду їхньої діяльності використовувалися іменники чоловічого роду в множині (у першому випадку мова йшла про розвідників (ця професія в більшості асоціюється, як правило, з чоловіками), а в другому – про глядачів).

Для повноцінного дослідження семантики лексичних одиниць важливим є поняття психологічної реальності. При описі семантики словниковими чи структурними методами психологічна реальність ігнорується. Компонентно-дефініційний аналіз дозволяє виявити денотативний аспект значення – понятійне ядро значення, об'єктивний, фактичний, когнітивний компонент смислу, абстрагований від стилістичних, прагматичних, емоційних, суб'єктивних, комунікативних та інших відтінків. Психологічно реальне значення є фактом мовної свідомості. Воно ширше за обсягом, наповненістю, кількістю варіантів, оскільки містить емоційні, оцінні компоненти, різноманітні асоціації, які супроводжують денотат. Під психологічно реальним значенням у психолінгвістиці розуміють упорядковану єдність усіх семантичних компонентів, які реально пов'язані зі звуковою оболонкою у свідомості носіїв мови. Воно представлене в індивідуальній свідомості носія мови, де містяться семантичні, конотативні, емоційно-сміслові відтінки денотативного значення, спільні для всіх носіїв мови. Одним із найбільш продуктивних методів вивчення мовної свідомості людини, дослідження семантики мовних одиниць загалом, психолінгвістичного аспекту значення слів і, зокрема, їхнього психологічно реального значення, є асоціативний експеримент, адже асоціативне поле слова – це фрагмент вербальної пам'яті носія мови і, одночасно, фрагмент відображеного в його свідомості образу світу всього етносу, його культурних стереотипів і оцінок. Аналіз вербальних асоціацій, упорядкування компонентів значення, виявлених під час експериментів, дають можливість отримати психолінгвістичне, або психологічно реальне значення слова.

Як відомо, серед фемінітивів виділяють: 1) назви жінок за професійними, діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками; 2) назви жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом, станом; 3) назви жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками; 4) назви жінок за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами; 5) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 6) назви жінок за родинними зв'язками і

відношеннями; 7) назви жінок за фізичним і фізіологічним станами; 8) назви жінок за віковими особливостями; 9) назви жінок за міфологічними, казковими ознаками (Брус, 2019).

Значну частину сучасного українського фемінікону становлять назви жінок за професійними, процесуальними і функційними характеристиками. У межах цього семантичного розряду виокремлюють: 1) назви жінок за професійною спеціалізацією в промисловій, будівельній галузях, виробничо-технічними і ремонтно-будівельними діями, процесами; 2) назви жінок за освітньо-навчальною, науково-професійною діяльністю; 3) назви жінок за літературно-творчою, культурно-мистецькою діяльністю; 4) назви жінок за сільськогосподарською, дорожньо-транспортною діяльністю; 5) назви жінок за соціально-правовою, торговельно-економічною діяльністю; 6) назви жінок за спортивною, туристичною, анімаційною діяльністю; 7) назви жінок за військово-воєнною, авіаційною, поліцейською діяльністю; 8) назви жінок за медичною, лікувальною, санаторно-профілактичною діяльністю; 9) назви жінок за адміністративними, управлінськими, керівними функціями; 10) назви жінок за службовими дорученнями, процесами, обов'язками; 11) назви жінок за добродійними діями; 12) назви жінок за суспільно-громадською, організаційною діяльністю; 13) назви жінок за успіхами, здобутками, досягненнями (Брус, 2019, с. 171–203). Саме ця група одиниць була обрана для детального аналізу.

Українські фемінітиви умовно ділять на дві групи: 1) ті, що сприймаються як усталені й затверджені мовною практикою і збереглися з часу праслов'янської єдності та давньоукраїнського й староукраїнського періодів; 2) новітні номінації, виникнення яких пов'язане з низкою зовнішніх чинників, серед яких поява нових професій, активна позиція жінок в українському суспільстві, розширення сфери їхньої професійної діяльності, перебування на керівних посадах, які раніше зазвичай були пріоритетом тільки для чоловіків (праці М. Навальної та ін.).

Нові назви осіб жіночої статі в сучасній українській мові часто утворюються не для позначення абсолютно нових понять, а для заміни уже наявних номінацій, які на сучасному етапі розвитку суспільства й мови з певних об'єктивних або суб'єк-

тивних причин потребують оновлення чи заміни. Для цього використовуються новостворені або повернені з пасивного складу назви осіб жіночої статі, які суб'єктивно чи об'єктивно вважаються більш точними, більш "українськими", гендерно вираженими.

У 1930-х роках Є. Грицак, аналізуючи неологізми того періоду, зробив короткий огляд нових на той час фемінітивів, які використовувалися в публіцистиці й живій мові в 1920-х рр. і вказав на проблемні моменти процесу їх творення й використання. Зокрема, він відзначив той факт, що через різноманітність можливих суфіксів для творення жіночих назв з'явилися множинні паралельні назви й деякі мовці губилися або ж вдавалися до запозичень з інших мов (Грицак, 1936, с. 11). Подібні проблеми з варіативністю фемінної лексики, її вибором і використанням мовцями існують і сьогодні. У сучасній українській мові для утворення фемінітивів використовуються різні суфікси. Найбільш продуктивним традиційно є суфікс *-к-(а)*, який поєднується з різними типами чоловічих основ на приголосний. Також активно використовуються суфікси *-иц-(я)* (засновниця, чиновниця, підприємця), *-ин-(я)* (для творення від слів чоловічого роду, які тривалий час вважалися непридатними до фемінізації, напр., мисткиня, філологиня, членкиня, хірургиня). Суфікс *-ес-(а)* вважається менш продуктивним. Результатом різноманіття засобів суфіксальної фемінізації є поява різних варіантів однієї назви.

Під час пілотного експерименту контрольній групі інформантів-філологів із різних регіонів країни був наданий список слів-стимулів чоловічого роду – популярних у ЗМІ та комунікації сучасних мовців назв людей за професією і родом діяльності, до яких пропонувалося записати відповідники жіночого роду. Стимулами були як слова, паралельно з якими традиційно використовуються відповідники жіночого роду, так і слова, від яких фемінітиви утворюються й використовуються в мовленні рідко.

Оскільки слово є засобом доступу до індивідуальної системи знань людини, отримані реакції можна розглядати як відображення когнітивної бази інформантів. Відтворені або створені інформантами під час експерименту слова – це матеріал, який дозволяє аналізувати активні в сучасній українській мові

процеси творення фемінної лексики. До більшості слів-стимулів чоловічого роду інформанти записали відомі нормативні фемінітиви, утворені суфіксальним способом за допомогою найбільш продуктивних суфіксів *-к-, -иц-, -ин-*, напр.:

АЛЕРГОЛОГ – алергологиня,
АСТРОЛОГ – астрологиня,
БАНДУРИСТ – бандуристка,
БОРЕЦЬ – борчиня,
ДЕРЖСЛУЖБОВЕЦЬ – держслужбовиця,
ДЕПУТАТ – депутатка,
ДИЗАЙНЕР – дизайнерка,
КОНДИТЕР – кондитерка,
КУЛЬТУРОЛОГ – культурологиня,
ЛАУРЕАТ – лауреатка,
ЛЕЙТЕНАНТ – лейтенантка,
МАЙОР – майорка,
МАРКЕТОЛОГ – маркетингогиня,
МЕДІЙНИК – медійниця,
МІНІСТР – міністерка,
ОФТАЛЬМОЛОГ – офтальмологиня,
ПРОФЕСОР – професорка,
РЕКТОР – ректорка тощо.

Деякі стимули викликали в респондентів певні труднощі. На такі стимули вони давали або неоднослівні реакції, або одразу низку варіантів і коментарі: **АКАДЕМІК** – академічка, академкиня, академікиня, пані академік, **ДЕКАН** – деканка, деканиша, пані декан, **ЕЛЕКТРИК** – електричка (?), електрикиня, пані електрик, **МАТЕМАТИК** – математикиня, математичка, **МЕР** – пані мер, мерка (негарно), **НОТАРІУС** – пані нотаріус, нотаріуска (?), **ПІЛОТ** – пілотеса, пілотка, **ПОСОЛ** – посолка, пані посол, амбасадорка. Слід наголосити, що учасниками експерименту були студенти-філологи й викладачі, тобто люди, які багато читають, звикли до роботи зі словом, знають правила і закони розвитку мови та можуть експериментувати зі словом.

Очевидно, що в сучасній українській мові спостерігається широке варіювання мовних засобів на позначення жінки за

професією та родом занять. Більшість цих варіантних фемінативів є дублетними (*директорка, директриса; деканка, деканеса, деканша; поетка, поетеса; пілотка, пілотеса; посолка, послія, послія, пані посол, амбасадорка*).

Українські мовознавці (А. Архангельська, О. Авраменко та ін.) звертають увагу на форсовану фемінізацію українського словотворення, критикують популяризацію немилословних фемінітивів у ЗМІ, відзначаючи штучність та оцінно-знижувальний характер окремих новітніх, "екзотичних" фемінітивів (*академічка, посолка, посолкиня, посліха, послія*). О. Тараненко наголошує на переважному функціонуванні таких неофемінативів у ЗМІ, перекладній літературі, кінопродукції, у розмовній мові, у той час як в офіційно-діловому та науковому стилях переважають форми чоловічого роду (з указівкою в разі потреби на стать), оскільки в цих стилях стать традиційно не має актуального значення, увага акцентується на ідентифікації суб'єкта як виконавця певної функції чи її носія, а не на ознаці статі (Тараненко, 2005, 23).

Слід відзначити, що частина фемінітивів може вступати в омонімічні і близькі до омонімічних відношення. Номінації чоловічого морфологічного роду позначають особу чоловічої біологічної статі й сприймають саме в цьому значенні. А деякі відповідники жіночого морфологічного роду – як назви неістот, процесів, предметів тощо, напр.: **АУДИТОР** – *аудиторка* (маленька аудиторія), **ГЕНЕРАЛ** – *генералка* (у значенні генеральне прибирання), **ЕЛЕКТРИК** – *електричка* (транспорт), **КОНДИТЕР** – *кондитерка* (сукупність кондитерських виробів), **ПІЛОТ** – *пілотка* (головний убір), **ПОСОЛ** – *посолка* ("звучить, як назва якогось процесу, консервація"). Цей факт часто відзначали учасники експерименту і пропонували використувувати варіанти *пані генерал, пані посол, пілотеса або пані пілот*. Щодо відповідника до стимулу **ЕЛЕКТРИК**: незважаючи на різницю в наголосі, інформанти відзначали асоціювання з транспортним засобом і пропонували варіанти *пані електрик* або *електрикиня*. Подібна ситуація склалася з відповідником до стимулу **АУДИТОР**: значна частина респондентів пов'язала стимул-фемінітив **АУДИТОРКА** з навчальним процесом,

лекціями тощо, хоча, на відміну від попереднього прикладу, інші варіанти не пропонувалися, що свідчить про більше поширення слова, його частотність і звичність. Відповідник *мерка* до стимулу **МЕР** переважна більшість учасників відкинула як стилістично і прагматично невдалий, запропонувавши як єдиний варіант *пані мер*.

Чимало фемінітивів мовці сприймають як своєрідні неологізми. У психолінгвістиці будь-яке нове слово розглядається як одиниця специфічної динамічної системи – індивідуального лексикону людини, у якому органічно взаємодіють мовні й енциклопедичні знання, соціально прийняті й індивідуальні норми й оцінки і який оперативно відображає всі зміни в житті носія мови й усього мовного колективу. Функціонування фемінної лексики, як і будь-якого іншого слова, у лексиконі особистості забезпечується комплексом процесів, зумовлених її перцептивним, когнітивним і емоційно-оцінним досвідом. Під час ідентифікації нового слова відбувається взаємодія індивідуального знання конкретного мовця і колективного знання, яка передбачає інтерпретацію цієї одиниці і перехід її в площину індивідуального досвіду.

Із погляду психолінгвістики, ідентифікація слова, уже відомого чи нового, – це низка психічних процесів, результатом яких є розуміння і готовність людини оперувати знанням із урахуванням всього свого індивідуального досвіду. Результативним методом дослідження психолінгвістичних аспектів функціонування фемінітивів є *вільний асоціативний експеримент*, який був обраний для дослідження процесу вибору і засвоєння мовцями цих лексичних одиниць. **Мета** проведення вільного асоціативного експерименту полягала у з'ясуванні статусу лексичних одиниць на позначення жінок за професією, родом діяльності, соціальним статусом у внутрішньому лексиконі сучасних носіїв української мови та стратегій їх засвоєння й використання. Серед **завдань** були аналіз способів інтерпретації фемінітивів респондентами, визначення відповідності між інтерпретованими респондентами значеннями і значеннями, зафіксованими в інших джерелах, пріоритетності варіантів цих лексичних одиниць.

Основна мета будь-якого асоціативного експерименту – виявлення індивідуального компоненту змісту в певному слові. До участі у вільному асоціативному експерименті були залучені носії української мови різного віку (від 16 до 78 років), статі, рівня освіти, професії з різних регіонів України. Під час експерименту респондентам була запропонована анкета, яка складалася з двох блоків – низки біографічних питань (вік, стать, освіта, професія, місце народження, місце проживання, мови, якими володіють) і списку вибраних із лексикографічних джерел і текстів сучасних ЗМІ часто вживаних фемінітивів, до яких учасники експерименту мали записати асоціації, що викликали в них ці слова.

Розглянемо деякі приклади асоціативних реакцій на подані в анкеті стимули-фемінітиви, що позначають жінок за професією, родом діяльності, соціальним статусом.

Стимул **АУДИТОРКА** викликав у респондентів такі вербальні асоціації: *аудиторія (18), лекція (15), аудит (15), маленька аудиторія (15), опитування (9), калькулятор (5), перевірка (5), фінанси (5), жінка, що проводить аудит (4), та, що розказує (3), жінка, що працює в аудиторії (3), людина, яка любить виступати на велику аудиторію (3)*. Слово **АУДИТОРКА** було в анкеті першим, без наголосу, а інформантам на початку експерименту не повідомлялося, які саме слова обрані для експерименту, тому багато інформантів визначили його значення як "маленька аудиторія", про що свідчать отримані асоціативні реакції. Маємо прояв відношень, близьких до омонімічних (*аудиторка* і *аудиторка* – омографи).

На слово **КОНДИТЕРКА** зафіксовані такі асоціативні реакції: *торт (18), солодоці (18), кондитерська (10), тістечка (8), випічка (6), булочки (5), жінка-кондитер (5), яка виготовляє кондитерські вироби (5), печиво (5), людина, яка готує десерти (3), та, що пече (3), жінка (2), місце, де продають кондитерські вироби (2), продавчиня випічки (2), білий халат (2), люблю тиріжки, кекс, солодке, пекар, виробляє солодке та працює в кондитерській, відділ у магазині, їжа (1)*. Цікаво, що у зв'язку з одним фемінітивом респонденти використовують інший фемінітив (*продавчиня*).

Про реалізацію омонімічних відношень свідчать реакції на стимул **ВОДОЛАЗКА**: *кофта (22), одяг (18), вода (10), море (8), водолаз (5), гольф (5), дівчина-водолаз (4), маска (3), кисень (3), чайки (3), пісок (3), світер (2), плаває під водою (1)*.

На відміну від попередніх прикладів, стимул **ЕКСПЕРТКА** в інформантів усіх вікових груп викликає асоціації, пов'язані саме з професією жінки: *експерт (20), експертиза (18), жінка-експерт (18), фахівець (15), експерт жіночої статі (14), експерт у певній сфері діяльності (12), спеціаліст (12), спеціаліст у певній галузі (10), оцінка (8), знавець (8), спеціаліст у своїй професії (7), профі (2), Фреймут (2), конверт (2), інтелектуалка (1)*. Хоча слово пов'язане з відповідниками чоловічого роду, очевидно, що інформанти позитивно ставляться до цього фемінітиву й часто ним користуються.

Асоціативний експеримент вимагає від респондентів звернення до їхнього перцептивного досвіду й не накладає обмежень на перцептивну модальність образів, тоді, як метод аналізу словникових дефініцій має низку обмежень, оскільки не призначений безпосередньо для дослідження перцептивно-образного компоненту семантики слова й усе вирішує інтуїція дослідника.

Специфіка значення слова розкривається через моделювання структурних параметрів його смислового поля. Слово-стимул "запускає" образи, які беруть участь у створенні психолінгвістичних значень, які в подальшому беруть участь у формуванні концептуальної картини світу в індивідуальній свідомості. Цікаво порівняти асоціативні реакції респондентів на різні варіативні назви однієї професії: **ПІЛОТКА** – *головний убір (18), пілот (14), шапка (12), літак (12), жінка-пілот (3), кепка (3), шляпа, є така, пілотка, подія, небо, частина форми моряка, літає (1)*; **ПІЛОТЕСА** – *літак (18), пілот (14), жінка-пілот (14), пілот жіночої статі (10), стюардеса (8), дівчина-пілот (6), похідне від пілота (4), небезпечно (2), танцівниця на пілоні, стюард, та, хто літає, робота в небі, посмішка, аварія (1)*; **ПОЕТКА** – *вірші (15), поет (14), поетеса (12), поезія (10), поет-жінка (10), пілотка (2), думка, мала книжка з віршами, теж пише вірші, жінка, яка читає вірші, одяг, пише твори – вірші, людина, яка пише вірші, письменниця, радість, невідома,*

паєтки, книжечка для віршів; **ПОЕТЕСА** – вірші (20), поезія (18), Ліна Костенко (15), Леся Українка (15), поет (12), творчість (6), творча людина (5), жінка (3), жінка-поетеса (3), поет жіночої статі (3), та, що пише твори; яка висловлює свої думки, переживання, життя у віршах; сонце, струмок, вітер; жінка, яка любить писати вірші, людина, яка пише книжки, поетеса є поетеса, пише твори, начитана, поетеска (1). Деякі асоціативні реакції свідчать про несприйняття інформантами окремих варіантів цих фемінітив, певний негатив до них. Оцінка мовних фактів як правильних чи неправильних, доцільних чи недоцільних передбачає усвідомлену або неусвідомлену діяльність мовної свідомості й реалізується в мовній поведінці людини, у виборі нею варіантів мовних одиниць.

У процесі обробки мовних символів бере участь перцептивна система людини. Людина розуміє мову, спираючись на свій досвід. Цікавими в цьому плані є асоціативні поля слів-стимулів **ОФІЦЕРКА** і **КОМАНДИРКА**. Ще кілька років тому більшість мовців розглядали ці та інші лексичні одиниці військової сфери як своєрідні "екзотизми", "зайві" іноді з іронією. Як свідчать матеріали експерименту, сучасні носії української мови сприймають їх як цілком доречні й нормативні: **ОФІЦЕРКА** – жінка-військова (27), жінка-офіцер (26), офіцер (25), ЗСУ (23), армія (18), дівчина-офіцер (15), форма (15), українська армія (13), поліцейська (12), жінка в армії (8), лейтенант (8), офіцер поліції (6), воїн (5), дрони (3), дружина офіцера (2), служба (2), 30 відсотків в українській армії – жінки; обслуговування, фуражка, наводить порядок у місті, командир військовий жіночої статі, обслуговування (1); **КОМАНДИРКА** – військова (18), командир (18), командир-жінка (18), армія (15), жінка-командир (15), лідер (12), наказ (6), начальниця (6), дружина (5), начальник (3), порядок (3), всі жінки (3), кашкет (2), слухатися (2), командуючий, в армії; людина, яка любить сказати, кому що робити; керує загалом; та, що командує; командир, тільки жінка; смілива (1). Ці стимули викликали в інформантів багато асоціацій. Асоціативні реакції, загалом, близькі. Слово **КОМАНДИРКА** має більше значень і ширшу сферу використання, тому асоціативні реакції на нього більш

різноманітні. На обидва стимули реакції, які передають іронічне ставлення, одиничні, негативні реакції не зафіксовані. Подібна ситуація спостерігається й у асоціативних полях інших слів-стимулів, які презентують військову сферу.

Вербальна асоціація – не лише ментальний образ, співвіднесений зі звуковою оболонкою (денотатом) слова, а психологічний механізм, який "запускає" процеси формування психолінгвістичних значень у свідомості індивідів. За асоціативними реакціями на подані стимули можна судити про актуальність лексичних одиниць для мовців, смислові зв'язки слів у їхній свідомості. Дані асоціативного експерименту розкривають психологічно реальне значення слова, яке існує у свідомості індивіда і яке він формує й усвідомлює на основі свого життєвого досвіду.

На сприйняття, використання, асоціативні реакції учасників експериментів впливають вік респондентів; частотність слова; суб'єктивна оцінка того, наскільки слово знайоме мовцю або наскільки йому знайома ідея, яку слово має передати, тобто семантична прозорість; легкість визначення; кількість можливих значень (*генералка, пілотка, кондитерка, водолазка, ювелірка* та ін.); легкість вимови (варіанти *математикиня, терапевтикиня* та деякі інші одразу замінювалися *жінка-математик, пані терапевт*); типовість.

Дискусія і висновки

Процеси творення й функціонування фемінітивів в українській мові тісно пов'язані з особливостями менталітету українського народу, із традицією особливого ставлення до жінки в українському суспільстві та культурі. Найменування осіб жіночої статі – активна й динамічна категорія слів української мови, яка безперервно і прогресивно розвивається й залежить від багатьох позамовних чинників.

В українській мові першої чверті ХХІ ст. спостерігається збільшення кількості назв жінок за професією, сферою діяльності, різними функціями. У сучасній українській мові, у живому мовленні і ЗМІ фемінітиви все частіше виступають як самостійні лексичні одиниці, а не форми співвідносних найменувань чоловіків. У перші десятиліття ХХІ ст. спостерігаються

посилення давніх і становлення нових тенденцій формування іменників-назв жінок. У реакціях учасників експериментів простежуються тенденції творення фемінітивів від назв чоловіків суфіксальним способом, а також шляхом використання основоскладання, словоскладання, запозичення лексем або формантів. Результатом різноманіття засобів фемінізації є поява різних варіантів лексем-фемінітивів.

Дорослі респонденти (35 років і старші) віддають перевагу нормативним, усталеним номінаціям осіб жіночої статі за професією чи родом занять або, якщо існуючі фемінітиви здаються їм немилозвучними, ненормативними, неоднозначними чи неправильними, використовують двослівні назви, тобто використовують аналітичний спосіб. Інформанти старших вікових груп можуть у таких випадках повернутися до використання форми чоловічого роду, як, на їхню думку, більш нейтральної й нормативної. Молоді респонденти, особливо, у віці до 25–27 років, є більшими прихильниками використання фемінітивів, утворених синтетичним способом, хоча іноді відзначають, що такі одиниці не завжди є звичними й милозвучними. Таким чином, частина новітніх фемінітивів проходить соціальну апробацію. Серед фемінітивів спостерігаються відношення синонімії, антонімії, омонімії та близьких до неї явищ.

Отже, фемінітиви – це яскрава й динамічна група лексики сучасної української мови, яка потребує ретельного дослідження та подальшої кодифікації. Аналіз матеріалів асоціативних експериментів дозволяє виявити напрями асоціативних зв'язків між фемінітивами й одиницями інших груп лексики в лексиконі мовців, психологічну релевантність цих одиниць, простежити тенденції їх творення й використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Брус, М. П. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія*. ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника".

Грицак, Є. (1936). *Неологізми в сучасній українській літературній мові*. Друкарня оо. Василян.

Синчак, О. (2022). *Вебсловник жіночих назв української мови*. https://r2u.org.ua/html/femin_details.ht

Тараненко, О. О. (2005). Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*, 1, 3–25.

Тараненко, О. О. (2021). *Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Український правопис. (2019). (Є. І. Мазніченко та ін., Ред.). <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019> 3–11.

Gygax, P., Gabriel, U., Sarrasin, O., & Oakhill, J. (2008). Generically intended, but specifically interpreted: When beauticians, musicians and mechanics are all men. *Language, Cognition and Neuroscience*, 23(3), 464–485. <https://doi.org/10.1080/01690960701702035>

Nübling, D. (2019). *Geschlechter (un)ordnungen in der Grammatik: Deklination*. In: L. M. Eichinger, A. Plewnia (Eds.). *Neues vom heutigen Deutsch: Empirisch – methodisch – theoretisch*, 19–58. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110622591-003>

Pusch, L. F. (1984). *Das Deutsche als eine Männersprache: Diagnose und Therapievorschläge*. Suhrkamp.

REFERENCES

Brus, M. P. (2019). *Feminities in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning* : monograph. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian].

Gygax, P., Gabriel, U., Sarrasin, O., & Oakhill, J. (2008). Generically intended, but specifically interpreted: When beauticians, musicians and mechanics are all men. *Language, Cognition and Neuroscience*, 23(3), 464–485. <https://doi.org/10.1080/01690960701702035>

Hrytsak, E. (1936). *Neologisms in the modern Ukrainian literary language*. Printing house oo. Vasyliian [in Ukrainian].

Nübling, D. (2019). *Geschlechter (un)ordnungen in der Grammatik: Deklination*. In: L.M. Eichinger, A. Plewnia (Eds.). *Neues vom heutigen Deutsch: Empirisch – methodisch – theoretisch*, 19–58. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110622591-003>

Pusch, L. F. (1984). *Das Deutsche als eine Männersprache: Diagnose und Therapievorschlge*. Suhrkamp.

Synchak, O. (2022). *Web Dictionary of Feminine Names of the Ukrainian Language* [in Ukrainian]. https://r2u.org.ua/html/femin_details.ht

Taranenko, O. O. (2005). The principle of androcentrism in the system of linguistic coordinates and the modern gender movement. *Linguistics*, 1, 3–25 [in Ukrainian].

Taranenko, O. O. (2021). *Androcentrism in the system of linguistic coordinates and the modern gender movement*. Dmytro Burago Publishing House [in Ukrainian].

Ukrainian spelling. (2019). (Ye. I. Maznichenko et al., Eds.) [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019> 3–11

Отримано редакцією журналу / Received: 15.01.25

Прорецензовано / Revised: 30.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.02.25

Olena GAPCHENKO, PhD (Philology), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-6458-6248

e-mail: o.hapchenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

FEMINITIVES IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: PSYCHOLINGUISTIC ASPECT

Background. *The study presents a psycholinguistic analysis of the functioning of femininities in the modern Ukrainian language. The relevance of the topic is due to the growing public attention to the linguistic representation of gender equality, the increasing frequency of femininities in public discourse and the insufficient level of their psycholinguistic understanding. The object of the study is the nominations of women by profession, social status and field of activity. The aim is to outline the psycholinguistic specifics of perception, comprehension and use of feminine gender in the speech of modern Ukrainian speakers. Objectives: to describe the semantic characteristics of feminitives, to establish the peculiarities of associative perception of feminine lexemes, to find out the linguistic and extra-linguistic factors that influence the choice of the relevant nominations, to characterise the role of feminitives in a native speaker's lexicon.*

Methods. *Descriptive, contextual and semantic, morphological, communicative and pragmatic analysis; free associative experiment.*

Results. *The study examines the history of the formation of the feminine subsystem of the Ukrainian language, the types of word-formation models and the degree of their normativity. Using an associative experiment, it is analysed the reactions of native speakers to a number of feminine units selected from contemporary media discourse. It has been*

found that the psychologically real meaning of these units is formed at the intersection of the speaker's linguistic, cognitive and socio-cultural competences. A significant variation of feminitives, pragmatic heterogeneity and different degrees of speakers' acquisition of the latest nominals are recorded. The influence of age, gender, educational level and regional affiliation on the results of the experiment is traced.

Conclusions. *The functioning of feminitives in the language of modern Ukrainians reveals active processes of word formation, cultural determinism of language choice and dynamic interaction of collective and individual language consciousness. The psycholinguistic approach allows us to comprehensively understand not only the semantics but also the mental and cognitive nature of feminitives, which reflects the transformation of sociolinguistic norms of modern Ukrainian society.*

Keywords: *feminitive, language consciousness, associative experiment, psycholinguistics, lexicon, gender nomination, linguistic variation.*

Автор заявляє про неаявність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Наукове видання

**МОВНІ
І КОНЦЕПТУАЛЬНІ
КАРТИНИ СВІТУ**

Науковий журнал

Випуск 2(78)

Редактор *Т. В. Мельник*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60×84^{1/16}, Обл.-вид. арк. 15,5, Ум. друк. арк. 17,7, Наклад 100. Зам. № 225-11387.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 1ф8.
Підписано до друку 04.06.25

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
[http: vpc.knu.ua](http://vpc.knu.ua)
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02